

AZƏRBAYCAN

9'2017

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ
Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA
Məsul katib: Tofiq MAHMUDOV

REDAKSIYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub, Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoglu

Redaksiyanın ünvanı: Bakı - Az1000 Xaqani küçəsi, 25	Çapa imzalanıb: 30.08.2017 Sifariş 2307 Tiraj 600 Kağız formatı 70x108 1/16 - 6,5 kağız vərəqi 12 çap vərəqi 16,8 şərti çap vərəqi	E-mail: intigam.gasimzade@gmail.com qasimzadeh@azyb.az Qiyməti 1 manat 50 qəpik Bakı şəhəri, "Azərbaycan" nəşriyyatının mətbəəsində ofset üsulu ilə çap olunur
---	---	---

**Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.
Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.**

BU SAYIMIZDA:**P O E Z İ Y A**

KÖNÜL ARİF - Şeirlər.....	3
RƏFAİL TAĞIZADƏ - Qara-qırmızı Xocalı (poema).....	57
FƏXRƏDDİN ƏSƏD - Şeirlər.....	63
İNQİLAB İSAQ - Şeirlər.....	103
FƏXRİ MÜSLÜM - Şeirlər.....	111
RİZVAN NƏSİBOĞLU - Şeirlər.....	147
NAZİR RÜSTƏM - Şeirlər.....	154
OKTAY ABDULLA - Şeirlər.....	157
İRADƏ ƏLİLİ - Şeirlər.....	159

N Ə S R

ALPAY AZƏR - Həyat epiqrizi (roman).....	10
--	----

Y E N İ T Ə R C Ü M Ə L Ə R

VİLAYƏT QULİYEV - Miksat Kalman və onun "Türk povesti".....	66
MİKSAT KALMAN - Danışan kürk (əvvəli).....	71

Y A Z I Ç I N I N A R X İ V İ N D Ə N

YALÇIN QOCAYEV - Ulduz körpüsündə çat (povest).....	116
---	-----

X A T İ R Ə L Ə R , D U Y Ğ U L A R

TOFİQ MƏLİKLİ - Ömür yolum, taleyim.....	128
--	-----

P U B L İ S İ S T İ K A

VAHİD QAZİ - Dumansız Albion	162
------------------------------------	-----

T Ə N Q İ D V Ə Ə D Ə B İ Y Y A T Ş Ü N A S L I Q

NƏRGİZ CABBARLI - Tarixi roman, yoxsa romanda tarixilik?!.....	170
NİZAMƏDDİN ŞƏMSİZADƏ - Bir əlində silah, bir əlində qələm.....	175
GÜLŞƏN ƏLİYEVƏ - KƏNGƏRLİ - Şeirimizin "quş dili".....	178
MOLLA PƏNAH VAQİFİN 300 İLİYİ ƏRƏFƏSİNDƏ	
LALƏ ƏLİZADƏ - Vaqif sözünün gerçəyi.....	185

K İ T A B R Ə F İ

191

◆ P o e z i y a

Könül ARİF

"İTİRİLMİŞ CƏNNƏT"

Con Miltona

"Allah var, Allah yoxdu,
Allah var, Allah yoxdu,
Allah var,
Allah yoxdu...".

- deyə çobanyastığıdan
sonuncu ləçək qopdu.

Əyilib bahardan
bakir əlləriylə
daha bir çobanyastığı dərdi
qoca rahib.

Saymağa başladı
bu dəfə
"Allah yoxdu"dan...

SORAQLA MƏNİ

Mən bilirəm niyə susurdu quşlar,
Mən bilirəm qürubun sonrasını.
Soraqla bir gözəl uca tək divar
Üstü dolu sığırçın yuvaları...

Mən bilirəm kor quyunun səmtini,
Mən bilirəm hardan dinir sətirlər.
Boşaldıqca şəffaf şüşənin dibi
Şairin içdiyi gözündən gələr...

Mən bilirəm sudur qəmin beşiyi,
Mən bilirəm niyə susur balıqlar...
O yosunlardı saçlarımın əksi -
Göz yaşında səssizcə dalğalanar.

Mən bilirəm üzümlüyün sirrini
Cin kimi şüşədə qaldığı qədər.
İçsən suda sevgili kölgəsini,
O ən qədim bəyaz şəraba dəyər.

Mən bilirəm niyə susurdu quşlar,
Mən bilirəm qürubun sonrasını.
Soraqlarsan köhnə uca tək divar -
Üstü quru çörək qırıntıları...

ORANGE

Radzeviç,
səni sevsəm də,
gözlərinə baxanda heç nə hiss etmirəm.
Mən
kölgələri sevirəm.
Onların itaətkarca
sahibini izləyib sonra xəlvətcə
önə keçməsinə.
Və bu müddəti sevirəm.
Müddətin vəhşi sevginin üstünə
örtük kimi sərilməsini.

Radzeviç,
mən əslində
nə sevgini, nə də səni,
mən
aydın görünməyənləri sevirəm:
kölgə kimi,
tanışlıqla sevginin arasındakı ətalət kimi,
örtüyü üstündən çəkilməmiş sevgi kimi...

Radzeviç,
necə çəkim sənə
ılıq sevgimin şəklini?

Bu -
cümlələr korlayar deyə

yazmağa qıymadığım roman kimi
sənin haqqında
ölənəcən düşünməyin sevgisidi...

Radzeviç, bu -
həmin düşüncəni daş kimi
ayağıma bağlayıb susqunluğun içinə
səninlə batmağın şəkli...

Və bir anda
su anbarına baxan eyvanımda
hələ səpilməyən buğda üstündə
bir-birini qovan göyərçinlərin vahiməli qanad səsinə
dixsinib
susqunluğun çölünə təkə atılmağının şəkli...
(Bu şəkli
get-gedə rəngsiz təsvir elə)

Bu -
uğrunda savaşıacaq bir dəni də
olmayan halıma baxıb içimə
kədər zəncirləri salmağımın şəkli...

...ordən səni ölü çıxarmaq naminə.

Radzeviç,
bu oxuduğun şəkillərin hər birində
dırnaqlarım hələ də
narıncı rəngdə idi.

OTAQ

İndi bir cüt ayaqqabı,
Çiyi boş asılqan,
Ötən mövsümün paltarları,
Divardakı təqvim -
Hər ayın on yeddisi qırmızı halqalı
Lampaları partlamış boz tavan,
Zemfiranın hüznü mahnıları
Və bir azca da
Sən qalmısan otağımda...

ASİMAN ATLARI

Bir göz çuxur axtarar
Bir cüt al qanad.
Fırxırar gecəyə
Cüt hecalı ad...

Cərgədən pozulan
 O bəmbəyaz at -
 Gümüşdən ayağı,
 Qanımdan qanad
 Dayanıb təkayaq,
 Altında çatlaq
 Bədirlənmiş ay!!!

Ay da qanayırdı
 O al qanad da;
 Ay dəmir torpağa
 Qanad dabana!!!

Asiman atları,
 Gecə atları
 Bütöv ayı yaralar
 Al qanadları

Asiman atları
 Gümüş qatarı
 Sözbəsöz şığıyar
 Yerə nalları.

O gecə atları gümüş qatarı
 Qonar sol çiynimə
 Sancaq ayaqlı
 Bütöv ayı parçalar
 Daş dabanları,
 O gecə atları
 At qatarları

DUBIA PLUS TORQUENT MALA¹

Öləndə xaçmı düşəcək əlimdən döşəməyə,
 Kitabmı?
 Bilmirəm...

Hələ ki arabalarda yol gedirəm
 Fincanda aç falı, qaraçı,
 Çapıq-çapıqdır ovcum hasarların izindən.

Yastığa baş qoymaq üçün gecələr canavar ürəyi yeyirəm,
 Qorxularım var gecədən
 Rəngli yuxular görürəm:

¹ *Dubia plus torquent mala - Naməlumluq hər bələdan ağırdır (lat.)*

Dünən Ay yuvarlanırdı dağın ətəyindən.
Əl uzadıb qəfildən tutdum Ayı,
Canavar qanına bulandı Ayın alını!..

Köynəyinin altında parıldayan o gümüş xaçı
Aç boynundan xəlvətcə,
Qaraçı,
Uzat mənə -
Dünən Ay yaralandı!
Bu gecə qan ləkəsi var göy üzündə!
Ayı ovcunda tutub ağlayır Tanrı...

Qoy sübhəcən nəğmələr oxusun, o arabaçı
Qamçılar oyatsın yuxudan mürgüləyən atları!!!
Sənsə
Pıçıl da qulaqlarıma latınca
Qədim duaları.

Bəlkə,
Sabah
Günəş doğmadı...

REPRİZ!²

I

Sevgi ilə əllərin arasında - sözlər,
inciklik,
göz yaşları...

Bir duzlu damla dəyib dağıldı
əlin üstünə.
Sevgiyə dartınan əlləri
gözlər çəkib saldı
nəm çökəkliyinə.

II

Sevgi ilə əllərin arasında
bu uzanıb-qısalan yolda - əşyalar...

Əllərə
və sevgilərə görə dəyişir bu əşyalar;
mən
bir qutu şokolad,
iki kitab xatırlayıram

² fr. reprise - musiqidə notların təkrarlanması

sənin o isti,
mehriban,
ağ əllərimdə.

Mənsə...
 iztirablı...
 ucsuz-bucaqsız...
 "Tatar çölü"nü uzatmışdım sənə
barmaqları
aprelə dolaşan
bumbuz əllərimdə.

III

Sevgi ilə dodaqların arasında - əllər quruyar...

Dodağımla toxunsam sevgiyə
qıpıquru,
ağ,
izsiz torpaq gizildəyər çöllüklərdə.

Bircə mənnn...
bircəəə...
bircə mən ölərəm o torpağın üstündə!

IV

Kölgəm -
məndən öncə uzandı torpağın üstünə...

Qabırğa ilə torpağın arasında - kölgə.

Torpağın üstündə
Qabırğa şəklində kölgə.

V

Sən
"bütün bunları yaz" deyirsən.
Mənsə
bunları yaşamaq, səsləndirmək istəyirəm.

Yaşamaq,
səsləndirmək
və yazmaq arasında
qıvrılmaqdır ömür indi.
Eynən yumub gözlərini
masanın bir ayağından o biri ayağına
qıvrılıb
quyruğunun ucunacan sürtünən o pişik kimi.

VI

Bircə
səsləndirə bilmədiklərimi
rahatlıqla yaza bilirəm.

Məsələn:

"Mən səni...
hələ də...
sevirəm".

QIZILGÜLÜN QAYIĞI

Yosunları qucaqlamaq vardı qollarımda
əllərim uzanarkən boynuna.

İri-xırda balıqların üzgəcləri
ətəklərinə dəyirdi,

Üfüqdə günəşi hələ udmamışdı
Yunisin balığı,

Quru otların xışiltısı
səsində idi...

Ot ayaqlamıram indi,
ayaqlarım da böyüdü boyum kimi.

Yazsalar da vəsiqəmə - havanı yarmaqda
yüz yetmiş iki sm-lik izni,
boyum çatmır qaranlığa...

Qopar o qara rəngi
gecədən, ana!
Zülməti tutub günləri...

Uzat əlini!
Yamadım bütün qayıqları...

Gül zoğundan qönçə düyünlənib açdığı kimi,
gül zoğundan qönçə düyünlənib açdığı kimi
gəl yenidən doğ məni!

Alpay AZƏR

Həyat epiqrizi

◆ Roman*

V.Q.-ya ürəkdən

Salamsız-kələmsız:

- Neyniyirsən, a körpə?

- Salam, Elman.

- Əleyküməsalam. Hardasan?

- İşdəyəm, saat yeddidə çıxacam, - Murad cavab verir. - Sən bu gün gəlmisən Bakıya?

- Hə, bu gün gəlmişəm...

Murad düz demir, ofisdən heç cürə yeddidə çıxa bilməyəcək, ən azı, saat səkkiz, doqquzun yarısına qədər görəcəyi xeyli var: birisigün xaricdən gələn qonaqları aeroportda qarşılmalıdı, onları oteldə yerləşdirməliidi, ən əsası, üç gün dalbadal onların Bakıdakı işləriylə bağlı bərk məşğul olmalıdı. Murad dostu Elmanla danışa-danışa beynində işdən saat yeddidə, heç olmasa, səkkizin yarısı hansı bəhanəylə əkilib getmək planlarını cızır: "Görən, müdirə yalandan nəyi desəm, inanar? Nənəmə aptekdən dərman alıb təcili çatdırmalıyam, yoxsa axşam "Neolitdə" bibinəvəsinin toyudur, tez evə dəyib ağ köynək, kostyum geyməliyəm-filan?"

- ...Hə, onda, saat yeddidə mənə zəng elə, "Hilton"dayam. Gələrsən ora, bir yerdə gedərik "Təzəbəy" hamamına.

Murad saat səkkizin yarısı müdirin kabinetinə girir:

- Nazim məllim, nənəm xəstədi, təcili dərman alıb evə çatdırmalıyam, - qəfildən, heç özü də bilmədən "xəstə nənə" variantını seçir.

- Nə dərmanı almalısan?

- Dimedrol, aspirin, - ilk ağılına gələn dərman adlarını deyir.

- Pis yatır ki, nənən?

- Hə, nəysə, son vaxtlar yazıq arvad yuxusuzluqdan yaman əziyyət çəkir.

Müdir cibindən iyirmi manat çıxarıb Murada uzadır:

- Həmin dərmanlarçün verirəm.

- Yox, sağ olun, amma, vallah, ehtiyac yoxdu, Nazim məllim, - doğrudan, pulu götürmək istəmir.

- A kişi, götür deyirəm sənə.

- Çox verirsiniz, axı. İyirmi manat çoxdu...

- Sən götür pulu. Artıq qalanına da yenə həmin dərmanlardan alarsan nənənə. Amma sabahdan icazə istəməyə son qoyursan. Xaricdən gələn qonaqlarımızı necə lazımdı yola verməliyik, oldu?

- Oldu, Nazim məllim.

Murad iyirmi manatı cibinə qoyub ofisdən çıxır. Beş manatı verir taksiyə, düz saat səkkizdə "Hilton" otelinin lobbisində dostuna tez sms göndərir: "Mən burda, aşağıdayam". Beş dəqiqə sonra dostu cavab yazır: "Get bara, özünə çaydan, kofedən götür, mən beş-on dəqiqəyə düşürəm".

Saat doqquzda "Təzəbəy" hamamının təhlükəsizlik xidmətinin işçisi girişdə onları, az qala, otuz iki dişlə salamlayır:

- Salam, məllim, çoxdandı görünmürdüz, haralardaydız?

- Əsas odu ki, indi burdayam, - həvəssiz cavab verir, yəni, açıl başımdan, yersiz suallar vermə, onsuz da burdan çıxanda ovcuna pul basacam.

"Müəllim", yəni, Elman artıq on ildən çoxdur ailəsiylə Londonda yaşayır, güclü-şəbəkəli, başqa ölkələrdə filialları olan biznesi var: Dubay şeyxləri ilə bir yerdə Çində, Malayziyada, İndoneziyada, başqa ölkələrdə göydələnlər tikirlər. İldə dörd-beş dəfə Bakıya gəlir, gələndə də mütləq "Təzəbəy" hamamında bütün ləzzət prosedurlarından keçir, Murad da onun hesabına ildə bir dəfə bu hamamda dincəlir.

Dostu VIP otaq sifariş edir, ikisi də ağ dəsmala bürünmüş halda ordan çıxıb saunaya keçirlər. Taxtın üstündə üzü üstə uzanıb buxar qəbul edə-edə söhbət edirlər, içəri daxil olan hamamın iki işçisi onları süpürgəylə masaj etməyə başlayır. Sonra yuyunma otağına keçirlər, bu dəfə başqa işçilər Muradla dostunu sabunlayıb, şampunlayıb çimindirir, dalınca əsas məsələ, bir saatlıq masaj başlanır. "Masaj başqasının hesabına olanda, lap ləzzət eliyir", - xumarlanan Murad fikirləşir. Masajçılar hərdən barmaqlarını balaca bankadakı bala sürtüb, hər ikisinin alnından tutmuş ayaq barmaqlarına qədər bədənlərinin bütün əzalarını həvəslə, zümmə etmə edə-edə masaj edirlər, axırda Elmanın kassaya verəcəyi puldan əlavə cib xərcliyə alacaqlar.

Yenə saunadadırlar, quru buğdan ləzzət alırlar. Bir xeyli tərləyəndən sonra saunadan çıxıb birbaşa duşdan gələn soyuq suyun altına girirlər, bu "uxxaaay" prosedurunun bir neçə dəfə təkrar edirlər. Bədəninə dəyən soyuq sudan və isti buğdan qan sürətlə hərəkət edir, Muradın bədəninə elə bir yüngüllük, rahatlıq gəlir ki, aldığı bu ləzzətdən uçmaq istəyir. "Hmm, cənnət həzzi, yəqin, belə olur. Əgər məndən soruşsaydılar, bərk yorulandan sonra on saat dərin yuxuya getmək daha çox ləzzət verir sənə, yoxsa bu? Sözsüz ki, bunu deyərdim" - duşdan gur gələn soyuq suyun altında dayanıb güzgüyə baxan Murad özüylə danışır.

Otaqdadırlar. Masaya çay, limon, qoz, fındıq, badam ləpəsi, konfetlər, gilənar, qoz mürəbbələri düzülüb. Böyükekranlı televizorda rus müğənnisi Valeriyaya qulaq asırlar.

- Nə qədər maaş alırsan? - Elman ənənəvi sualına keçib ağzına bir fındıq atır.

- İki iş yerindən bir yerdə hardasa səkkiz yüz manat.

- Bakı üçün elə də pis deyil, - qabdakı fındıqla kişmişini götürüb ağzına atır. - Evdə vəziyyət necədi? Yoldaşın mamannan yola gedir?

- Bir-birini yola verirlər.

- Bə dədənnən?

- Dədənnən yola getmiyib neyniyəsidi ki? Dədəm gəlin işinə qarışan qaynatalardan deyil.

- Pah, sən dedin, mən inandım.

Paltarlarını geyinib çıxana yaxın dostu masanın üstündəki zəngi basır, beş-on saniyənin içində menecerlərdən biri peyda olur:

- Buyurun, məllim.

Dostu cibindən pul çıxarır:

- Kiseçilərin, masajistlərin hərəsinə iyirmi dollar, bu də sənin. Bədi?

- Hə, çox sağ olun, məllim, artıqlamasıyan verdiz. Allah cibinizi həmişə dolu eləsin, - menecer irişib, guya yan otaqda kimsə onları eşidə bilər deyə, qəfil yavaş səse keçir: - Məllim, mümkünsə, sizə çay gətirən oğlana da şirinlik verərdiz.

- Yaxşı, bu onluğu da ona çatdırarsan, - portmanatından on dollar da çıxarıb uzadır...

Dostlar VIP otaqdan çıxırlar, Muradın dostu kassaya iki yüz qırx manat ödəyir, qapıda onları hörmət-izzət-təzimlə yola salan təhlükəsizlik işçisiylə sağollaşarkən, beş manat da onun ovcuna basır. Şamil Əzizbəyov küçəsiylə aşağı düşürlər.

Murad indi əsas məqamın astanasındadır, bu dəqiqə Elman əlini cibinə salacaq, üç-dörd yüz dollar da ona verəcək: bu, artıq, bir növ, ənənədir. Murad fikirləşir ki, belə ənənəyə öyrəşmək pis şeydir, - ona görə də özünə hərdən nifrət edir. Ona elə gəlir ki, sırtıqlıq kompleksi, ya elmi dildə desək, kasıbçılıqdan doğan üzlülük kompleksi əmələ gəlib onda.

Murada kasıb demək olmaz, həm universitetdə dərs deyir, həm də yerli turizm şirkətində yarımqat reklam meneceri işləyir. İngilis, alman dillərini bilməsinə baxmayaraq, Bakıdakı xarici şirkətlərin keçirdiyi müsabiqələrdə, nədənsə onu bəyənməmişdilər. Arvadı bağçada tərbiyəçidi, o da iki yüz əlli alır. İki-üç ildə bir dəfə yay və qış kostyumu, ayaqqabı, köynəklər, evə ət, meyvə, bal, almağa, ildə bir dəfə qatara minib Azərbaycanın gəzməli yerlərinə iki günlük səfər etməyə imkanları çatır. Murad özünü məğrur adam hesab eləsə də, ona elə gəlir ki, hələ də dilənçilik kompleksindən xilas ola bilməyib. "Allah şahiddir ki, məğruram. Amma nə mənada? - arada ritorik suallara baş vurub özüylə dialoqa girir. - Bax, biz indi gedirik, ordan-burdan söhbət eliyirik. İndi yüz faiz fikirləşir ki, yəqin, bu Murad məndən pul umur, öz-özünə deyir ki, ona-buna o qədər pul xərcləyirəm, dostumdan əsirgəməyəcəm ki". Dalınca az qala Allaha yalvarır ki, bu dəfə dostu ona pul verməsin. "Yox, ürəyimə damıb, bu dəfə də əlini cibinə salacaq". Elə də olur.

- Lazım deyil, neynirsən, varımdı, - "müqavimət" göstərir Murad.

- Sən Allah, bir az da utan, bir az da naz elə, - dostu ərkyana məzələnin onunla.

Nəhayət, "məğrur" Murad gülə-gülə "sağ ol, ay dost, lap utandırdın məni" deyib, pulu cibinə qoyur. Artıq əvvəlki qürurundan əsər-ələmət qalmayıb, kefi dəhşət kökdü, onu indi bir sual düşündürür: "Görən nə qədər verdi? Keçən dəfə iki yüz dollar vermişdi, elə bil bu dəfə çox verdi".

Taksiyə minirlər, Elman qaldığı "Hilton" otelinin qabağında düşür, sürücüyə on manat verib Muradı evə çatdırmağı tapşırır. Evlərinə qalxanda, elə liftdəcə əlini cibinə salır, üç ədəd şax yüz dollardı. "Bankomatdan təzəcə çıxıb".

Atası, anası mətbəxdə oturub çay içirlər. Onlar da sanki oğullarından gələn kəskin dollar ətrini hiss edirlər, bilirlər ki, Murad yaxın iki-üç gündə yaxşı bazarlıq edəcək, ona görə hər ikisinin gözündə parıltılı sevinc var. Üç yüz dollar xərclənib qurtarana qədər həm pul ətri evdən getməyəcək, sevinc ifadəsi valideynlərin sifətlərindən əskik olmayacaq.

- Dostun necədi? - anası soruşur.

- Yaxşıdı, həmişəki kimi optimistdi.

- Hə, adamın pulu olanda həmişə optimist olur.

- Niyə, bəyəm varlıların problemləri olmur? - nədənsə, anasının dediklərindən əsəbiləşir Murad.

- Olur e, kim deyir ki, olmur? Bu həyatda elə bir insan var ki, problemi olmasın? Amma yenə də Allah heç kimə kasıbçılıq dərdi verməsin.

Murad əlini cibinə salıb üç yüz dolları cibindən çıxarır. Anası sakitcə deyir ki, sabaha iki kilo ət, iki kilo kərə yağı, üç kilo kartof, iki kilo da soğan alarsan.

* * *

Günlərin bir günü Muradın boynunda şiş əmələ gəldi. Əvvəlcə fikir vermədi. “İnşallah, öz-özünə keçib gedər”. Keçmədi, günlər, həftələr ötdükcə, şiş bir az da böyüdü. Evdə şişi görüb narahat olmağa başladılar ki, bəlkə, Nəcibəni çağıraç (ailə həkimiydi, onun haqqında bir azdan danışacağıq). Ertəsi gün işdən gələndə, yalandan dedi ki, nahar vaxtı “Uniklinik”də işləyən tanış bir həkimin yanına getmişdim, baxdı, əliylə yoxladı, dedi, narahat olma, soyuqdəymədən olub, keçib gedəcək. Şiş çıxmazdan əvvəl doğrudan bərk soyuq dəymişdi ona.

- A bala, o həkim “uzi” eləmədən, əlnən yoxlaya-yoxlaya necə tez nəticə çıxardı? - anası soruşdu.

- Tanınmış həkimdi, ay ana. Hər halda, lazım olsaydı, mənə “uziyə” göndərərdi, - ikinci yalanı deyəsi oldu.

Şiş böyüyüb boğazına tərəf irəlilədi, Murad axşamlar çətin nəfəs almağa başlayanda və bunu evdəkilərə açıb deyəndə, Nəcibəni çağırıdılar. O da gəldi, baxdı, əliylə yoxlayıb dedi ki, təcili Milli Onkoloji Mərkəzdə “uzi”dən keçməlisən. Ertəsi gün tanınmış bir “uzi” həkimi Muradın boynundakı şişi aparatla bir xeyli yoxlayandan sonra biopsiya olunmağı məsləhət gördü.

Qisası, evdəkilər məsləhətləşib qərara gəldilər ki, biopsiya üçün İstanbula getmək lazımdı. Evdən Murada min beş yüz dollar verdilər, amma özünün də belə məsələlərdən az-maz başı çıxırdı deyə, gözəl bilirdi ki, min beş yüz dollar heç İranda belə altıkursluq müalicəyə bəs eləməz. Atası da, anası da dedi ki, yenə müdirindən xahiş elə gör, nə qədər verə bilər. “Yox, yox, yox, nə danışırsız?! - elə bil Murada iyənə batırdılar. - Ömründə elə şey ola bilməz ha. Keçən dəfə xəstələndə də götürüb mənən xəbərsiz zəng eləmişdiz ona. Sağ olsun, onda kömək elədi, amma bu dəfə sizə qəti tapşırıram, ona zəng eləmiyin. Yoxsa, ümumiyyətlə, nə İstanbula gedərəm, nə də burda həkimə. Heç Ditrixə də zəng eləmiyin. Aləmi qatmışdız onda bir-birinə. Elə elədik ki, o vaxtdan bu dünyada yeganə nemes dostum heç imeyllərimə cavab vermir. Sizin məsuliyyətsiz hərəkətləriniz ucbatından, başa düşdüz?!”

Beş il əvvəl Muradda limfoma əmələ gələndə, atası oğlundan gizlin onun mobil telefonundakı kontaktlara girib, oğlunun Berlində yaşayan, rus dilini bilən dostu Ditrixin nömrəsini götürmüşdü, sonra öz nömrəsindən zəng edib Muradın diaqnozunu demişdi, xahiş etmişdi öyrənsin görsün Almaniyada limfomanın müalicəsi nə qədərdir. Ditrix də iki gün sonra Muradın atasına zəng edib demişdi ki, bu müalicə, ən aşağısı, on-on beş min avrodur. Dalınca atası yenə oğlundan gizlin onun reklam şirkətində işləyən müdirinə zəng eləyib məsələni ona danışmışdı, müdir də bir günün içində öz kanallarıyla məsələni araşdırıb, müalicə üçün İstanbulu məsləhət görmüşdü.

Qisası, Murad ata-anasına gözünü ağardıb dedi ki, siz çəkilin qırağa, pul tapmaq məsələsini bu dəfə mən özüm həll eləyəyəm...

- Salam, Elman, - London nömrəsinə zəng elədi.

- Salam, - Elmanın sönük səsini eşitsə də (“Adımı çəkmədi, deyəsən, kefi yoxdu”), özünü toparladı: - Ay dost, mənə, mümkünsə, təcili beş min dollar borc çatdırı bilərsən?

- Nə məsələdi? - səsi gümrahlaşan kimi oldu.

Xəstəlik məsələsi ortaya çıxandan neçə günüydü bilmirdi, borc məsələsinə görə dostuna zəng etsin, ya yox, əməlli-başlı zülm çəkirdi. O biri tərəfdən də, ağız açacağı bir qohum-tanış da yox idi. Şiş isə günü-gündən narahat edirdi, nəfəsəlməsi çətinləşirdi.

- Birisi gün İstanbula uçuram, müayinə olunmağa, şiş əmələ gəlib boynumda.

Telefonda pauza yarandı, Murada elə gəldi ki, dostu təsəlli üçün söz tapamır, eyni zamanda istədi desin, alınmırsa, narahat olma, başqa yerdən pul taparam. Bu vaxt Elman dilləndi:

- Sənə beş-on dəyqəyə bir adamın telefonunu esemesnən göndərəcəm, zəng edib mənim adımdan danışarsan, gedib ondan götürərsən beş mini.

- Hə, çox sağ ol, qardaş, məni çətin vəziyyətdən çıxartdın, amma dediyim kimi, o pulu borc kimi götürürəm ha, qaytaracam.

Elman heç nə demədi, sağollaşdılar. "Qaytaracam borcunu, - Murad öz-özünə dedi. - Beş min dollar beş yüz manat deyil e. Belə borcun qaytarma vaxtını da deyəllər".

Bir saat sonra dostunun smslə göndərdiyi adamın nömrəsinə zəng elədi, gedib beş min dolları götürdü. Elə həmin gün İstanbuldakı həkiminin işlədiyi müayinəxanaya zəng edib görüş vaxtı aldı, iki yaşlı qızını valideynlərinin yanına qoyub, bir həftə sonra arvadıyla ora uçdu.

Üçulduzlu oteldə babat bir nömrə götürdülər, qan, tomoqrafiya PET-BT analizlərindən sonra məlum oldu ki, Muradda artıq ikinci dəfə limfoma düyünlərinin böyüməsi, (böyük B hüceyrəli Limfoma non-hotkins) əmələ gəlib. Beş il əvvəl də İstanbulda qarın boşluğunda peyda olan həmin "zibil" xəstəlikdən müalicə almışdı. Müayinələrdən sonra dalağını kəsib atmışdılar, dalınca altı kimyaterapiya qəbul eləmişdi, amma radioterapiyaya pulu çatmamışdı deyə, atasıyla Bakıya qayıtmışdı.

Bəxtindən, ikinci dəfə onkoloji xəstəlik çıxsa da, xərcəng deyildi. Pis olan o idi ki, yenə üç həftədən bir İstanbula gəlib altı kurs kimyaterapiya, lap axırda isə, doktor hocanın "tərcih etdiyi", yəni, önəmsədiyi bir aylıq radioterapiya qəbul eləməliydə. Hər kimyaterapiyanın dərmanla bir yerdə qiyməti hardasa iki min beş yüz dollar edirdi, üstəgəl, Bakı-İstanbul-Bakı təyyarə pulu. Hesablayıb gördü ki, dostundan götürdüyü beş min dollar ancaq İstanbulda ucuz bit hoteldə bir həftə qalmağa, ilkin analizlərə və birinci kimyaterapiyaya çatır.

Verdiyi analizlərin cavabı bir həftə çəkdi, iki gün sonra əlində olan-qalan pulla dərmanları alıb, birinci kimyaterapiyanı qəbul etməliydi. Arvadıyla Taksimdə gəzib nahar edəndən sonra, internet-kafedə skype da anasıyla danışdı. Birdən Muradın rouminqdə olan Azercell nömrəsinə dostunun Bakı nömrəsindən zəng gəldi, tez anasına dedi ki, ona vacib zəng gəlir, kompüterin qabağında olsun, bir azdan yenə skypeya zəng edəcəm.

Salamdan, hal-əhvaldan sonra Elman bildi ki, Murad artıq İstanbulda müalicədədir, məsələ ciddidir, suallara cavab verə-verə axırda "Yaxşı, mənə de görüm, indi sən qalan beş kimyaterapiyanın xərci nə qədərdir?" sualını eşidən Muradı sanki cərəyan vurdu, az məbləğ deyildi ki, rahatca desin, utandığından qıpqırmızı qızardı.

- Ay dost, vallah, utanıram deməyə.
- Əşi səndə utanan sifət yoxdu, de gəlsin.
- İnanmırsansa, onda atboy verəcəm.
- Off. Hə, yaxşı, inandım, de görək.
- Hardasa on min dollar, - boğazını arıtlayıb cavab verdi.
- Bakıya nə vaxt qayıdırsan?
- Üç gündən sonra.
- Qulaq as, hələ dəqiq bilmirəm, o günə Bakıda olacam, ya yox. Olsam, on mini özüm sənə verəcəm. Yox əgər o gün Bakıda olmasam, başqasıyan çatdıracam. Deyəcəm sənə, pulu kimdən götürəsən.
- Ayy, - Murad susdu, bilmədi nə desin.
- Nə ayy? Bəlkə, çox lazımdı, utanma, de.
- Yo-yo-yo-yo-yo. Sağ ol, Elman, sadəcə, söz tapammıram təşəkkür eləməyə.
- Oldu, hələlik, - tez də telefonu qapatdı.
- Nə olub ki? - arvadı həyəcanla soruşdu.
- Tap görüm, - Muradın üzündə günəş doğdu.

- Nəyi tapım? Ürəyimi sıxma, sən Allah. De görüm nə olub? Bildim ki, Elmanıydı zəng eliyən.

- Vobşem, qalan beş kimyaterapiyanın da pulunu verəcək, on min dollar yeni. Təsəvvürünə gətirirsən?

- Nə danışırısan? - arvadın heyrətdən üzü parıldadı, gözlərini qırpmadan key-key ərinə baxdı, sanki eşitdiklərinə inana bilmirdi deyə, xəbərini şokundan sevinə bilmirdi. Gözlərinə yaş dolanda, Murad gördü ki, özü də ona qoşulur, tez üzünü kompüterin monitoruna zillədi, istəmədi arvadı onun doluxsunduğunu görsün. "Yaxşı ki, rəngli gözlüyünü taxmışam". Bacarmadı, bir gilə yaş axdı gözündən, yanağına düşməsin deyə, gözlüyün altından guya gözünü qaşımağa başladı. Tərslikdən, dodaqlar da sözə baxmırdı, büzülürdü, ona görə dodaqlarını boru formasına salıb tez-tez dərinədən nəfəs alıb verməyə başladı. Az öncə açdığı saytlarda hansı xəbər gəldi üstünə vurdu: "İldırım on səkkiz yaşlı çobanı vurdu", "Estradamızın divasından yeni klip" - gözünü ekrana zilləyə də, heç birini oxumurdu. "Bircə arvad sual verməyəydi", əminiydi ki, cavab versə səsi titrəyəcək. Arvad ərinin doluxsunduğunu hiss eləmişdi, Murada tərəf baxmadan o da gözünü monitora zilləyib internetdə eşələnirdi.

- Nə deyirsən, zəng eliyim evdəkilərə? Qoy onlar da bilsin, - qəhərlənməyi səngiyən Murad dilləndi.

- Hə, hə, zəng elə, qoy onlar da sevin, - sualı gözləyirmiş kimi arvadı tez cavab verdi. - Yaxşı, bir şey soruşum... Hmm... Sadəcə, sualdı ha bu. Yəni, hirsələnəyəsən deyə, istiyirəm, mənə düzgün başa düşəsən. Dostunun axırda radioterapiya qəbul eliyəcəyindən xəbəri var?

- Dünyanın bıcısən ha sən, - Murad güldü, - əsl diplomatlar kimi məsələyə yaxınlaşırsan. Yox, hələ ki, xəbəri yoxdu.

- Oldu, aydındı, - yeni, sadəcə, maraqlanırdım mənasında üzünü tez öz kompüterinin monitoruna zillədi.

Murad skype-da hələ də onlayn görünən atasına zəng elədi, monitorda atasıyla anası göründü.

- Hə, sizə bir xoş xəbərim var, - Murad dilləndi.

- De görək, - hər ikisi həyəcanla başlarını monitora bir az da yaxınlaşdırdı.

- Bir az qabaq Elman zəng eləmişdi, soruşdu ki, müalicən necə gedir, xərcərlə bağlı bir-iki sual verdi, - anasıyla atasının səbirsizlikdən əcaib forma almış sifətlərini görüb tez əsas mətləbə keçdi, - uzun sözün qısa, dedi ki, qalan kimyaterapiyaların hamısının xərcini öz üstünə götürür.

- Ay da, nə yaxşı! Bəs necə oldu, birdən-birə belə oldu? - sevincək olan anası ilk sualını verdi.

- Uff, bu nə sualdı verirsən? - bayaqdan gülümsəyən atası hirsə arvadına tərəf çöndü. - Dostudu da, Muradı çox istiyir.

- Dostudu, dostudu, - ərinin ağzını əydi. - Bu dünyada elə bilirsən, hər adam dostuna o cür yaxşılıq eliyir?

- Niyə hirsələnirsən, ay ata? Sualdı verir də, - oğul anasına qahmar çıxdı, hərçənd, ona da bu sual yersiz gəlmişdi. - Dedim də, özü zəng eləmişdi, soruşdu ki, necəsən, dedim İstanbulda müalicədəyəm. Sonra soruşdu ki, müalicən nə qədər pul tutur, mən də olanı dedim.

* * *

- Yaxşı, sən onun dediyini eləmiyəssənsə, havayı yerə niyə vaxt itirib yanına gedirsən? - anası xəstə oğlunu danlıyırdı.

- Nə bilim, hər ehtimala qarşı gedim də. Nə itirirəm ki? - Murad mızıldandı...

Ananın dediyi adam Tibb Universitetinin qırmızı diplomunu alandan sonra bir il Respublika xəstəxanasında işləyib şöbə müdiriylə yola getməmiş, sonra beş nömrəli xəstəxanada ilyarım terapevt işləmiş, eyni səbəbdən ordan da çıxmış və sonda heç bir yerdə baş həkimlə yola getməyəcəyini anlayıb evdə oturan, Muradgilə, bir növ, ailə həkimliyi edən qırx bir yaşlı Nəcibəydi. İyirmi səkkiz

yaşında ərə gedib, uşağı olmadığına görə, qayınanasının təzyiqlə otuz iki yaşında ərindən boşanmışdı.

Nəcibə iki ayda bir dəfə Muradgilə gəlirdi, daha doğrusu, evdəkilər onu qonaq çağırırdılar, çay içə-içə (yeməkdən həmişə imtina edirdi) söhbət edirdilər və mövzuların doxsan faizi ekoloji həyat tərzinə aid olurdu, - sağlam qidalanmağı, axşamlar bulvarda bir-iki kilometr piyada gəzməyi, səhərlər idman etməyi, gündə, ən azı, iki litr su içməyi məsləhət etmişdi onlara. Evdəkilər başlarını tərpədə-tərpədə maraqla ona qulaq asırdılar, həkim gedəndən sonra bir-iki gün müzakirə eliyirdilər onun məsləhətlərini, amma bacısı və Muraddan başqa, - onlar da heç tam əməl eləməyirdi deyilənlərə, - o birilər, demək olar, yenə öz bildiyini edirdi.

Muradın limfoması beş il öncə qarın boşluğunda peyda olanda, onda da Nəcibə qərar vermişdi: xəstə mütləq "kate" (kompüter-tomografiya) analizindən keçməlidir. Buna qədər şlanq udmuşdu, aydın olmuşdu ki, mədəsində turşuluq var, beş nömrəli xəstəxanada tanınmış bir gastroenteroloq analizin nəticələrinə baxıb iynə-dərman yazmışdı, üç aylıq müalicənin heç bir xeyri olmamışdı, ağrılar, yuxusuz gecələr Muradı bezdirmişdi. Axırda ailə həkimi Mərkəzi Klinik Xəstəxanada kompüter-tomografiyanı məsləhət görmüşdü və daxili orqanlarında limfa düyünlərinin böyüməsi aşkar olanda, diaqnoz qoyan həkim xəstənin yaxınlarına demişdi ki, məsələ ciddi, biopsiya olunmalıdır.

Təcili borc pul tapıb Muradı aparmışdılar İstanbulun tanınmış xəstəxanalarından birinə. Biopsiyanın nəticəsinə baxan Türkiyə həkimləri konsilium keçirib qərar vermişdilər: fəaliyyətsiz dalaq təcili götürülməlidir. Əməliyyat uğurla keçmişdi, xəstə bir həftə xəstəxanada, bir həftə də üçulduzlu otdə qalandan sonra Bakıya qayıtmışdı. Ay yarım evdə qalıb, yarası sağalana yaxın altı dəfə üç həftədən bir İstanbula gedib kimyaterapiyalarını almışdı. Və hər kimyaterapiyaya getməzdən əvvəl Bakıda verdiyi ümumi qan analizlərinin nəticələrini Türkiyədəki həkimin emailinə göndərmişdi, bundan sonra həkimi xəstənin İstanbula növbəti kursa gəlib-gəlməməyiylə bağlı qərar vermişdi.

Xəstə, adətən, email yazmazdan öncə Nəcibəyə zəng edib qandakı leykositlərin, trombositlərin, hemoqlobinin miqdarını deyirdi və sonda hər iki həkimin fikirlərinin üst-üstə düşməsi Muradı sevindirirdi. Əslində, xəstə özü də yaxşı bilirdi ki, analizlərin nəticələrindən baş çıxarmaq xüsusi savad tələb etmir, sadəcə, çox istəyirdi ki, Nəcibənin özünütdədiq hissini gücləndirsin, elə bilirdi, bu hissələrə, bir növ, öz töhfəsini vermiş olur. Ailə həkimi verdiyi məsləhətlərə görə pul götürmürdü ondan, hədsiz məğruruydu, bu da Muradı və onun valideynlərini əsəbiləşdirirdi. "Ay balam, bu qız niyə belə eliyir? Halalca pulunu niyə götürmür axı?". Elə həkimin məğrurluğu səbəbindən Murad güc vermişdi onun özünütdədiq hissini gücləndirməyə. "Pul götürmür, qoy onda heç olmasa hiss eləsin ki, işləməyə də, nəyəyə yararır. Qoy bilsin ki, boş yerə qırmızı diplom almayıb".

Nəcibəylə bağlı evdə ilk mübahisələr-toqquşmalar dalaq əməliyyatından hardasa on-on beş gün sonra Muradda qəbizlik əmələ gələndə başladı. Zəng edib məsələni ailə həkiminə dedilər. O da kök, ərik yeməyi, çoxlu su içməyi (onsuz da məcburən gündə iki litr yarım su içirdi) məsləhət gördü. İki həftə keçdi, xəstə deyilənləri eləsə də faydası olmadı, artıq evdə əsəbi bir ab-hava yaranmışdı. Ailə həkiminə zəng edib kökün, əriyin xeyri olmadığını deyəndə, telefonda Murada bağırsaqlar işləsin deyə, küçədə çoxlu gəzməyi, evdə idman hərəkəti kimi on dəfə oturub-durmağı məsləhət gördü. Xəstə üç gün də bunları elədi, yenə xeyri olmadı və mübahisələr evdəkiləri iki yerə böldü. Nəcibənin tərəfində olan Muradın bacısı imalənin əleyhinəydi, ailə həkimi iki ayağını bir başmağa dirəmişdi ki, təzəcə əməliyyat olunmuş xəstəyə (təzəcə deyəndə, bir aydan çox vaxt keçmişdi əməliyyatdan) imalə olmaz. Ata-anası və arvadı isə deyirdilər, birincisi, Nəcibə terapevtdir, cərrah deyil, ikincisi, neçə ildi işləmir, hardan bilir ki, imalə olar, ya olmaz.

Qisası, qəbizliyin on beşinci günü qəfil ağllarına gəldi ki, Türkiyədəki həkimlə məsləhətləşmək lazımdır, mobil nömrəsinə zəng elədilər və hoca telefonda dedi ki, lavmanı (imaləni) yapın. Tanış bir tibb bacısını çağırdılar, o da az qala bir aydı evdə mübahisələrə səbəb olan bu məsələni on-on beş dəqiqənin içində həll elədi. Sonra evdəkilər yenə düşdü xəstənin bacısının üstünə ki, gördün, biz deyən oldu, bu da sənin qırmızı diplomlu, tibb aləmində hər şeydən xəbər tutan həkimin.

* * *

İkinci kimyaterapiyaya bir həftə qalmış Elman zəng elədi, "Hilton"un kafesində görüşdülər. Dostu müalicəsiylə bağlı bir-iki sual verdi, sonra başqa şeylərdən danışdılar. Murad "Hər günün, dar günün dostuna" sözləriylə avtoqraf yazıb təzəcə çapdan çıxmış "Dünyanın inkişaf etmiş dövlətlərində makroiqtisadi göstəricilər" kitabını hədiyyə etdi. Bir növ, özünü təsdiq etmək istəyirdi, - kasıbam, amma gücüm kitab yazıb onu bu cür xoş, səmimi sözlərlə sənə hədiyyə etməyə çatır. Dostu sevindi: "Oo, təbrik edirəm, xeyirli olsun". Sonra bir yerdə futbol üzrə Avropa çempionatının finalına, - İspaniya-İtaliya oyununa baxdılar. Oyunun birinci hissəsi bitən kimi Elman dilləndi:

- Hə, ay imam övladı, nə qədər eliyir sənin ikinci kimyaterapiyan?
- Hardasa iki min beş yüz dollar, - şagird müəllimə cavab verən kimi Murad suala tez cavab verdi.
- Yenə yoldaşınan İstanbula gedəcəksən?
- Yox, bu dəfə tək.
- Niyə tək?
- Nə bilim?... Pula qənaət etmək istəyirəm.

Dostu heç nə demədən portfelindən çıxardığı dollar dəstindən altmış şax yüzlük sayıb Murada uzatdı:

- Götür bunu, altı mindi. Sənin ikinci və üçüncü kimyaterapiyanın, üstəgəl, yoldaşınan gedib-gəlməyinizin puludu.

Və birdən Murad heç özü də başa düşmədi, sevincdənmi, ya qürur hissindənmi dedi:

- Ay dost, Allah səndən razı olsun. Amma bil ki, bunları səndən borc kimi alıram ha, hamısını qaytaracam.

Murada diqqətlə qulaq asan Elman heç nə demədi, nə də sifətində bir mimika yarandı. Müəmmalılıqdan, reaksiyasızlıqdan Murad bir şey anlayamırdı, İstanbulda birinci kimyaterapiya vaxtı telefonla zəng edib "Sənə o biri kimpaterapiyalar üçün pul saxlayacam deyəndə, görəndə, bunu borc kimi nəzərdə tuturdun?" - ürəyində özünə sual verdi. Sonda yenə sevindi, əlində nağd pul varıydı müalicəsinin davamı üçün. Futbol oyununun ikinci hissəsi başlamamış tualetə gedəndə, kabinədə dollarları çıxarıb saydı, altmış şax yüzlük idi, qayıdanda yenə o məsələyə qayıtdı:

- Ay Elman, keçən dəfəki beş min dollar üstəgəl bu pulu da səndən borc kimi götürürəm ha.

- Başqa sözün yoxdu?
- Yox də. Elə eləmə ki, səndən bir də pul almağa üzüm olsun.

Heç nə də demədən Muradın üzünə baxdı, Muradsa baxışlarıyla bunu dedi: "A kişi, bir cavab de də. De ki, pulun olanda qaytararsan, ya da de ki, bunları sənə dost kimi verirəm. Səbrim daraldı, axı".

- Yox, məni düzgün başa düş, - Murad yenə öz dediyindən əl çəkirdi, - sən Abramoviç, Potanın kimi milyarder olsaydın, heç vaxt səndən borc istəməzdim, ərkəyə zəng edib lap deyərdim, mənə Kanar adalarına on günlük putyovka təşkil elə, gedim on gün dincəlim oralarda, çoxdankı arzuma çatardım. Amma dediyim kimi, ay dost, keçən dəfəki də, indi verdiyin bu altı min dolları da səndən borc pul kimi götürürəm, oldu?

* * *

Üçüncü kimyaterapiyadan təzəcə qayıtmışdı. Həmişəki kimi, müalicənin ilk on günü ürəkbulanmadan əziyyət çəkirdi. O biri kimyaterapiyaya qədər hər gün üç litr su içmək də başqa bir zülmüdü, həkim tapşırılmışdı deyə, məcburuydu əməl etsin: İstanbulda üç saat fasiləsiz sistemlə ona vurulan güclü “Mabteron” və o biri dərmanlar üstəgəl, hoca demişkən, “ilaçların” (dərmanların) məhv elədikləri “düşmən” hüceyrələr sidiklə onun bədənindən çıxmalıydı. Sutkaboyu yuxunun şirin yerində yarım saatdan, bir saatdan bir həyata söyə-söyə tualetə qaçırdı. Gecələr rahat yatması üçün böyüklərçün olan altı ölçülü pampersdən də istifadə etmişdi, alınmamışdı, gecə o tərəf-bu tərəfə çevrildiyindən bağları açılmışdı, yerini islatmışdı.

Bakıya qayıdandan bəri depressiyadaydı. “Allah kasıbçılığın üzünü qara eləsin. Türklər xoşbəxt millətdir, hamısının sesekası (tibbi sığortası) var, müalicənin pulunu dövlət, ya şirkət ödəyir, mən bədbəxt də dost əlinə göz dikmişəm”. Bir yandan da, həkimi, elə bil, Muradın acığına deyirdi: “Sənin ilaçların çox paa” (Sənin dərmanların çox bahalıdır). “A” hərfini bir az da uzat, - ürəyində deyirdi Murad. - Lufthansa kimi bir şirkətdə işləsəydim, tibbi sığorta cəhənnəm, heç olmasa, öz puluma müalicə olunardım, əzab çəkməzdim, fikirləşməzdim, görən, dostum pulu borc kimi verdi, yoxsa elə-belə”.

Anası da bir yandan oğlunu sakitləşdirməkçün deyirdi ki, a bala, çox da özünü üzmə, o pulları dostun sənə borc kimi verməyib, özü zəng edib, maraqlanıb deyib ki, sənə müalicəyə kömək eliyəcək. “Sənin borc dediyinsə uzağı-uzağı beş min dollardır, İstanbula getməmişdən qabaq birinci dəfə zəng eliyib aldığın pulu deyirəm. Ona görə çox nahaq yerə özünü bu qədər üzürsən”. Bunları eşidən Murad öz-özünə fikirləşmişdi: “Yaxşı, tutaq ki, anam deyən kimidi. Bəs onda niyə axırıncı dəfə altı min dolları verəndə, mən ona deyəndə ki, bu pulu borc kimi götürürəm ha səndən, o susdu, yəni, ən azından, deyə bilərdi ki, mən bunu sənə dost kimi verirəm”.

“Belə götürəndə, elə yaxşı ki, onda pulu borc kimi götürdüm”. Bir növ, uzaqgörənlik eləmək istəyirdi Murad, fikirləşirdi ki, bunun gələcəyi var, abır deyilən şey var axı, adamda gərək üz ola ikinci dəfə borc istəməyə. Məsələ tək xəstəlikdə deyil, yüz cür iş çıxır, dərd çıxır, onunsa bu dünyada borc ala biləcəyi bir adam vardı.

Heç yerdə işləməyən, ərindən ayda güclə on beş-iyirmi manat qoparan anası bu aralar oğlundan heç cürə pul götürmək istəmirdi: “Allah haqqı, Murad, lazım deyil, üç aya mən də pensiya alacam, xərcliyim olacaq. Sən mənə görə heç narahat olma”. (Dostundan pul alanda, arada anasına da cibxərcliyi verirdi. Bu böhranlı günlərdə isə, Murad əlini heç cür cibinə sala bilmirdi). Ananın gücü hər gün nahar üçün pəhriz yeməkləri bişirib, oğluna günorta işə gətirməyə, oğlunun ürəkbulanması qusma həddinə çatanda, dovğa, ovdux hazırlamağa, kefi pozulanda uşaqlıq illərindən gülməli epizodlar danışmağa, bir də gecə-gündüz oğluna və Elmana dua etməyə çatırdı.

* * *

“Dostumun dostu elə mənim də dostumdur. Atalar gərək bunu da deyəydi”... Elman məktəb illərindən bu yana indi Rusiyada topdansatış meyvə-tərəvəz biznesiylə məşğul olan Asimlə dostluq edir. Elman Bakıda olanda, Muradı onunla da tanış etmişdi, üçü də “Manqal” restoranında oturub bir yerdə nahar edə-edə söhbət eləmişdilər. Elə o vaxt Asim Murada bir insan kimi vurulmuşdu və hərdən yaşayib işlədiyi Surqutdan Bakıya gələndə zəng edirdi ona, restoran, ya kafelerin birində görüşürdülər. Demək olar, hər dəfə ayrılana yaxın Asim əlini cibinə salırdı. “Vallah, ehtiyac yoxdu, qardaş,” - əvvəllər müqavimət göstərirdi Murad. “Götür, götür deyirəm sənə,” - Asim zorla cibinə basırdı üç, ya dörd yüz dolları.

Asimin verdiyi puldan imtina etməyində qürur və tamahkarlıq hissini nisbəti əllinin əlliyyə idi. Yəni, Murad onunla görüşlərə gedəndə, yolda özünə təlqin edirdi ki, Asimin mənə borcu-zadı yoxdu, nə qədər də olmasa, o, dostum yox, dostumun dostudu. Çox vaxt Allaha yalvarırdı ki, Asim bu dəfə ona cib xərcliyi verməsin, eləcə restoranda oturub yemək yeyə-yeyə, çay içə-içə Rusiyada yaşayan azərbaycanlıların vəziyyətindən, dünyada baş verən hadisələrdən, iqtidar və müxalifətdən danışib vaxt öldürsünlər. “Nəbadə Asim mənim pulpərəst olmağımı hiss edər”. Əslində, istəsəydi, bir bəhanə tapıb, görüşdən imtina da edə bilərdi, amma fikirləşirdi ki, bu, yaxşı çıxmaz. “Adam, hər halda, mənə hörmət edib çağırır yanına”. Ona görə söhbət vaxtı Murad çalışırdı puldan, maaşdan, biznesdən, ümumiyyətlə, maddiyyata aid olan şeylərdən danışmasın, ofisiyanın gətirdiyi hesabı ödəməkçün pencəyinin döş cibindən çıxardığı portmənə tərəfə gözünün ucuyla belə baxmasın, - yerə, ya da masada bir nöqtəyə baxırdı, - istənilən söz, jest-hərəkət onu biabırçı vəziyyətə salmamalıydı.

İkinci görüşdən sonra Murad müqavimətin yersiz olduğunu başa düşdü, yalandan bir-iki dəfə nəm-nüm elədi: “Vallah, hər dəfə əziyyət çəkirsən”, - verilən pulu götürüb təşəkkür edər-edər şalvarının cibinə basdı.

Hərdən ona elə gəlirdi, Elman nə vaxtsa öz dostuna söhbətarası deyib ki, Bakıya gedəndə, vaxtın olsa, bir Murada da dəy, görün-baxım elə. Elə o vaxtdan Asim Bakıya gələndə hərdən Murada zəng edir, görüşürlər, sağollaşanda da Asim əlini cibinə salır. O biri tərəfdən də, Murad fikirləşirdi ki, belə bir şey bəlkə də heç olmayıb, sadəcə, Asim əliaçıq adamdır, necə deyərlər, öz qəlbinin səsiylə, ən əsası da, ona olan simpatiyasına görə əlini cibinə salır. Bəzənsə, Murada elə gəlirdi, gizlətməyə çalışdığı tamahkarlıq hissləri biznesmen dostların öz aralarında söhbət mövzusu olur. Misaılçün, onlardan biri o birinə deyir: “Murad yaman pul sevəndi ha”, ya “Sən fikir verməsin yəqin, pul verəndə naz-qoz atır, amma axırda götürür”. Amma Murad əmin idi ki, onlar bunu heç vaxt ikrahla yox - hər ikisinin xasiyyətinə yaxşı bələdiydi, - zarafat-məzə tonunda deyə bilərdi.

“Gözəl Murad”, Asim bunu Murada tez-tez, bir növ, kompliment kimi deyir. Oturlar, yeyirlər-içirlər və masaya mürəbbəli, pirojnalı çay gələndə, sanki sağlıq kimi deyilən bu söz yağ kimi canına yayılır Muradın, çox sevinir, bilir ki, bu sözün məntiqi davamı liftdə olacaq. “Məni yaxşı insan saydığına görə pul verir. Deməli, mən həqiqətən buna layiqəm”.

“Axı, Asim niyə mənə “gözəl Murad” desin. Tutaq ki, Elman iyirmi ilə yaxındı məni tanıyır, Asim məni ildə bir dəfə, uzağı iki dəfə görə, ya görməyə”. Utanana özünə cavab verdi: “Səbəb odu ki, təmizəm, dürüstəm, paxıl deyiləm, varlı adamlara həsəd aparmıram, o da, yəqin, bunu hiss edib. - sonra altdan-altdan özünə baxıb tez əlavə elədi: - Əşi, başqasına demirsən ki, səni qeyri-təvazökarlıqda-zadda günahlandırılar, olanı deyirsən də,” - güzgüdəki alınına bir çırtma vurdu.

Restorandakı söhbətlərin birində Elman Asimə demişdi ki, bunun yanına ağzına qədər içi yüzlük dollarlar olan iki meşok qoy, de ki, bir ay muğayat ol pulardan, bir aydan sonra meşoxları təhvil alıb, aparıb evdə dollarları saysan, görəsən ki, üstündən bir yüzlük də əskik deyil. Murad komplimentdən xoşallanmışdı, təsdiq kimi başını tərpətməmişdi, ürəyində onlara demişdi ki, yüz dollar götürmək nədi, mən heç o bir ayda meşoxlara tərəf gözümün ucuyla belə baxmamam.

Həmin gün taksilə evə qayıdanda, əlini şalvarının cibinə salıb Elmanın verdiyi iki şax yüz dollarlığı bir-birinə sürte-sürte o torbaları təsəvvürünə gətirmişdi. “Görən, evdə harda gizlədərdim?” Taksi evə çatana bu suala cavab tapammamışdı, axırda belə bir qənaətə gəlmişdi ki, pulları harda gizlətməyindən asılı olmayaraq, aydın məsələdi, onları açıq, görünən yerə qoymazdı, deməli, torbalara heç gözünün ucuyla da baxmaq mümkün olmazdı. “Axırı, harda gizlətsəm də, hər gün yoxlayardım, görün yerindədi. Yox, evdə

kimdənsə şübhələnməzdim, sadəcə, hər ehtimala qarşı... Lap sonda qərara gəlmişdi ki, əliylə də toxunardı torbalara, hələ ora - burasına baxardı ki, cırığı, deşiyi yoxdu, tarakan-filan gətməyib. "Amma bundan o yana yox".

* * *

Dördüncü kimyaterapiyaya on səkkiz gün qalırdı. Əmin idi ki, Elman nə cür olur-olsun pulu çatdıracaq, bir xəbər çıxmasaydı, özü Londona zəng vuracaqdı, bilə-bilə ki, telefonun o başında dostu onu görməyəcək, boynunu büküb sönük səslə yadına salacaqdı: "Ay dost, bu günlərdə mən dördüncü kimyaterapiyaya görə İstanbula gedəcəm, - dalınca süni şəkildə hıqqınaraq deyəcəm: "Amma keçən dəfə dediyim kimi, borc kimi mənə iki min beş yüz dollar çatdırıla bilərsən?" Bir şeyi Murad beyninə həkk eləmişdi, axı, o, hələ İstanbulda olanda, Elman zəng edib bütün kimyaterapiyaların pulunu verəcəyinə söz vermişdi. Ona görə özünü inandırır ki, hər birinin pulunu ayrıca istəməklə sırtıqlıq eləməz, əndazəni keçməz.

Artıq on beş gün qalırdı İstanbula getməyinə, hələ də Londondan zəng gözləyirdi. "Bəlkə sms yazım? Yox, səbr etmək lazımdı. Hələ vaxt var".

Dördüncü kimyaterapiyaya on iki gün qalmış Muradın mobil telefonuna zəng gəldi, Asim idi:

- Salam, Murad.
- Salam, qardaş, necəsən?
- Yaxşıyam, şükür, sən nətəərsən?
- Belə, pis deyiləm, - istəmədi birbaşa xəstə olduğunu, Türkiyəyə müalicə üçün gedib-gəldiyini desin. "Elə bilər, pula ehtiyacı olduğuma işarə vururam".
- Qulaq as, eşitdim xəstələnmisən. Nə olub sənə?

Murad o dəqiqə sevindi. "Yəqin, Elman deyib buna". İki şeyə sevindi: yüz faiz çağırır pul verəcək. İkincisi, xəstəlik məsələsini özü demədi, Asim özü açdı söhbəti və əsas məsələ, onun gözündə aciz görünməkdən qurtuldu.

- Hə, üstünə sağlıq, müalicə alıram, - Murad gümrah səslə cavab verdi və bir az xəstəliyindən, müalicə olunmağından danışdı.

- Biz sabah görüşə bilərik?
- Olar, - Murad elə tonda cavab verdi, guya bu görüşün dalında nə dayandığını anlamadı.

Ertəsi gün saat ikidə Nəsiminin heykəlinin yanında görüşdülər, Asim ilk dəfəydi onu restorana, ya kafeyə dəvət etmədi, hətta Murada bir az soyuq gəldi Asim. Qısa bir dialoq oldu aralarında.

- Bəs necə oldu birdən-birə xəstələndin?
- Birdən-birə deyəndə... Əsəb, stress. Nəyə, gəl xəstəlikdən danışmayaq. Balaların necədi? Dərslərini necə oxuyurlar?

- İki də yaxşı oxuyur, - deyib Asim cibindən dollar dəstini çıxartdı, beş yüz sayıb verdi Murada. - Götür, lazım olar. Özünə yaxşı bax, stresdən uzaq ol.

Murad təşəkkür edib ona uzadılan pulları sus-pus götürdü, sağollaşdılar. "Lap yaxşı, İstanbula gedib-qayıtmaq pulu eliyir. Bir də, yaxşı ki restoran, ya kafedə oturub söhbət eləmədik". Asimlə arası elə açıq deyildi ki, söhbət vaxtı boşluq yarananda evdəki vəziyyətlə bağlı danışmaq vaxt öldürsün: bu səbəbdən, onunla söhbətləri cansıxıcı olurdu.

Səhəri isə Elman Azercell nömrəsindən zəng elədi. Bir-iki cümlədən sonra əsas suallara keçdi: "Necəsən? Müalicən necə gedir? Neçə kimyaterapiyan qalır? Nə vaxt gedirsən İstanbula?". Axırda dedi ki, Bakıya gələndə zəng edəcəm. "Elə əsas məsələ də budu," - Murad fikirləşdi. Dostu Qəbələdəydi, dincəlirdi orda. Az sonra Murad ürəyində onu qınadı: "Çətin şeydi Bakıya gələcəyin günü demək? On iki gündən sonra İstanbula uçuram axı. Amma nə vaxt gedəcəyimi soruşdu. Hər halda, yadında qalar, özü Bakıya gəlməsə də, yəqin ki, bir nəfərlə catdırar əmanəti".

Qəbələdən olan zəngdən dörd gün keçmişdi. "Çox güman, tam bir həftə olsun deyə, hələ üç gün də orda qalıb dincələcək. Amma nə bilmək olar, bəlkə, on gün qalacaq orda? Əvvəllər Azərbaycana gələndə, Qəbələ, ya qeyri-Qəbələ, harda olsa, Bakıya gəlməmişdən bir-iki gün əvvəl zəng edirdi, indi heç bunu da eləmir... Bezib, bəlkə, məndən?"

Bu aralar bir yandan da evdəkilər əsəbiləşdirirdi Muradı. Əvvəlcə anası soruşdu ki, bəs, Elman zəng eləmədi? İki gün sonra atası və arvadı eyni sualı verəndə, əsəbi cavab verdi: "Borcu-zadı var mənə? Əl çəkin də bu mənasız suallarınızdan".

Həmin günlər Murad küçəyə çıxanda, telefonu cibinə qoymurdu, - zəng səsi zəifidi deyə, çox pis eşidilirdi, vibrasiya da zəifidi, ona görə çox vaxt, əlində gəzdirirdi Samsunqu, evdə, işdə yanında olurdu, qulağı zəng səsindəydi. Eyni zamanda fobiya əmələ gəlmişdi Muradda, elə bilirdi, telefon əlindən yerə düşə bilər, ya da unitazda oturanda, cibindən sürüşüb suya düşər, xarab olar. "Tələsə-tələsə gedib təzəsini al, o arada da Elman mənə üç-dörd dəfə zəng edər". Telefonun enerjisi otuz-qırx faiz olanda, tez cərəyana qoşurdu, istəmirdi dostu zəng edəndə, əhatə dairəsindən kənar qalsın. Çiməndə isə telefonunu yüksək səslə rejimdə hamam kabinəsinin qabağında plastmas stulun üstünə qoyurdu ki, zəng olsa, əlini uzadıb tez götürsün. Evdəkilər də telefon məsələsində həssasıydı. Murad böyük otaqda televizora baxanda, mətbəxdə telefonuna klassik "driinq-driinq" melodiyasıyla zəng gələndə, anası, arvadı heç nə demədən, telefonu götürüb az qala qaça-qaça, ümidlə Murada gətirirdilər. Hələ ki, çox vaxt zəng edənlər lazımsız, xeyirsiz adamlar olurdu..

Dördüncü kimyaterapiyaya doqquz gün qalmış dostundan zəng gəlməyəndə, Murad istədi gizli nömrədən ona zəng etsin, görsün, ümumiyyətlə, o Bakıdadır mı. "Bəlkə, təcili işi çıxıb, uçub Londona?" Dostu telefonu götürən kimi qapadacaqdı. Vaz keçdi bu fikirdən, Elman kimdən zəng gəldiyini fəhmən hiss edə bilərdi.

Kimyaterapiyaya beş gün qalmış dostu, nəhayət, zəng elədi, yenə müalicəylə bağlı bir-iki sual verdi və, ən əsası, qabaqdakı üç kimyaterapiyanın xərcini soruşdu.

- Yeddi min beş yüz dollar, - Murad cavab verdi.

- Həftəaxırı Bakıdayam, sənə çatdıraram o pulu.

Sağollaşmazdan əvvəl Elman hər ikisinin ümumi dostu olan Sahibin ona zəng elədiyini dedi. İlk üç ili İqtisad Universitetində bir qrupda oxumuşdular, hərdən "Sahil" restoranında oturdular. Elman sanki sözarası deyirmiş kimi, Sahibin bir həftəyə ürəyindən əməliyyat olunacağını çatdırdı. Murad ürəyində: "Vəssalam, gözüm aydın," telefonla isə: "Hə, Allah şəfa versin, heç xəbərim yoxuydu. Gərək zəng edəm, hal-əhval tutam," - dedi.

"Paho, günlərimiz varıymış da. Bircə sən əksiyidən, Sahib. Əməliyyat olunmağa vaxt tapdın da. Allah şəfa versin sənə, amma gərək dostumuza zəng etməyəydin". Sahib Murada indi dost yox, rəqib idi, - pul rəqibi. Murada elə gəlirdi ki, telefonla Elman Sahibin ürək əməliyyatı olunacağını deməklə, bir növ, "Tək sən deyilsən ha məndən pul uman, gördüyün kimi, növbədə bir nəfər də var və özün də yaxşı bilirsən ki, o, hər ikimizə yaxın olan adamdı" mesajını çatdırmışdı.

* * *

İstanbula bu dəfəki səfərində, üstündə pulu olmağı öz yerində, onkoloq həkim Muradla arvadına xoş bir xəbər verdi:

- Arkadaşlarım, size hoş bir xəbər var. Muratcim, bu kezki kemoterapiyanın masraflarını İstanbullu iyi bir insan qarşıladı. İlaçların da hazır, zaten. (Muradciyim, bu dəfəki kimyaterapiya xərcələrini yaxşı bir insan ödədi. Dərmanların da, elə hazırıdı.), - dərmanları soyuducudan çıxarıb onlara verdi.

Ər-arvadın heyrətdən ağızları açıldı, təşəkkür etməkçün bir-birilərinə aman vermədilər:

- Hocam, nasıl bu olmuş? - Murad soruşdu.
- Qaliba o kim? - arvadı da həyəcanlıydı.
- Hocam, ne güzel insanmış o. Bizim təşəkkürümüzü ona ulaştırmanızı rica edirik.
- Tabii, ulaştırırım, - həkim gülə-gülə dedi.

Kimyaterapiyadan sonra yaxınlıqdakı "Ceviz" restoranında göbələk şorbası, levrek balığı kababı yeyə-yeyə, "pulsuz dərman" hadisəsini qeyd etdilər və bu fikrə gəldilər ki, türkiyəlilərin xəsis olmaları haqda deyilənlər boş söhbətlərdir, hər yerdə olduğu kimi, bu millətin içində xəsis də var, əliaçığı da. "Bundan sonra kimsə Türkiyəni, bu ölkədə yaşayanları haqsız, əsassız tənqid eləmə, ya söysə, ağızlarından vurarıq," - əri dedi. Bakıdan müalicə üçün gətirdikləri pulu isə gələn kimyaterapiya üçün saxlamaq fikrinə gəlsələr də, hər ikisi ürəklərində Elmanın yenə kömək edəcəyinə ümidliydilər.

İstanbuldan, dördüncü kimyaterapiyadan qayıdan kimi dostunun London nömrəsinə belə bir sms göndərdi: "Nəyə olub ki? Sənə görə narahatam. Mən pul tapıb məsələni həll elədim". Bir həftə keçdi, reaksiya gəlmədi, o gündən yenə dostunu eqoistlikdə günahlandırmağa başladı. "Bu qədər də olmaz, axı?" Murada yer edən Elmanın onun haqqında "Bunu əslində pul düşündürür, mən yox" fikirləşə bilməseydi.

Dostuyla bağlı cürbəcür versiyalar beynində fırlanırdı. "Yəqin, Allah eləməmiş, yaxınlarına nəyə olub, mənim hayımda olmayıb, pulu çatdırmaq da yadımdan çıxıb". İkinci versiya, şirkəti güclü ziyana düşüb, Allah eləməmiş, bankrot olub. Üçüncü, ürəyi xəstə olan Sahib əməliyyat üçün ondan pul istəyib. İnanmıram, o qədər istəyə ki, mənə iki min beş yüz dollar verməyə imkanı olmaya. Hər halda mən ona daha yaxınam, nəinki Sahib. Və, nəhayət, sonuncu versiya "BEZİB MƏNDƏN, BEZİB! Adamin ki pulu oldu, yüz adam birdən göz dikir ona, qohum, tanış, hamı umur, kasıbı da, hələ ən dəhşətli odu ki, normal dolananı da varlıdan umur. Üstəlik, borc alanlar da arxayın-arxayın gec qaytarır borcu, deyir, əşi, pulu var da, məndən bu dəyqə pul gözləyəsi deyil ki. Varlı dost nə qədər imkanlı olsa da, pulunun lap aşib-daşan vaxtı belə, axırda BEZİR MƏNİM KİMİLƏRDƏN!!!"

- Gərək heç olmasa zəng edib deyəydi ki, pulu verə bilmir, - anası oğlunun ürəyindəkiləri sanki oxudu.
- Raziyam sənən, - bu dəfə oğul demədi ki, camaatın mənə borcu-zadı var bəyəm.

- Allah ondan yüz dəfə razı olsun, heç kimin eləmədiyi yaxşılığı eliyir. Amma bu dəfə alınmırdısa, gərək zəng edib deyəydi ki, pulu çatdırammiyacaq.

- Elə mənə də təsir eliyən o oldu ki, məni arxayın saldı. Özün də görürdün, neçə vaxtıydı gözləyirdim, amma zəng eləmədi.

Bu dəfə anasının dedikləri onun yarasına məlhəm oldu, anasına ürəyini boşalda bildi deyə, bir az yüngülləşdi. Bu arada anası da, atası da oğlanlarını kefsiz görüb ürək-dirək verirdilər ona: "Sən qətiyyənlə narahat olma ha. Lazım olsa, bankdan kredit götürərik, ya o variant alınmasa, qaldığımız bu üçotaqlı evi satıb səni müalicə elədiririk. İkiotaqlı ev alıb ora yığışarıq". - "Sağ ol, lazım deyil, tapılar pul inşallah," - deyirdi oğul, amma nədənsə, öz müalicəsi üçün belə, evlərinin satılmasına qıymırdı, həm də yaxşı bilirdi ki, qısa vaxtda müştəri tapıb qaldıqları evi satmaq elə də asan məsələ deyil. "Camaat böyüyüb valideynlərini saxlayır, öz pullarıyla onları müalicə elədirir, Almaniya olmasa da, İrana, Türkiyəyə müalicəyə göndərməyə pulları çatır, mənim isə bu gün-sabah qırx yaşım olacaq, yenə dedəm-anam dərdimi çəkir".

Arada atasının "hüzr pulu" məsələsi yadına düşürdü... Evdə xəstəliyiylə bağlı qızgın müzakirələrin gətirdiyi bir vaxtda atasıyla anasının öz otaqlarında gizlincə elədikləri söhbət Muradın qulağına çatmışdı. Atası anasına demişdi ki, narahat olma, pul çatmasa, mən həm bankdan borc götürəcəm, həm də öz yas

xərclərimçün saxladığım üç min dolları da ona verəcəm. Elə bil Murada yüksəkvolttu cərəyan vurmuşdular, güclə otaqlarına girib özünü “Siz nə danışsınız, mən ömrümdə o pulu götürməyəm” deməkdən saxlamışdı. “Axı, necə girib deyim ki, ay ata, o üç min dollar sənə halalca hüsr pulundu, onu ömrümdə götürməyəm... Ömrü boyu bizə qayğı göstərmiş atam indi də maaşından, qonorarından qırağa qoya-qoya öz hüsrü üçün yığdığı pulu mənə versin. Bircə bu qalmışdı da”. Murada elə gəlirdi ki, hüsr pulunu götürüb müalicəsiçün xərcləyəndən az sonra atası dünyasını dəyişə bilər. “Gəl bundan sonra yaşa da”. İndi Firəngiz xanım ona iki min beş yüz manatı göndərməklə, bir növ, “hüsr pulu” məsələsini gündəmdən çıxartmışdı, Murad buna bərk seviniirdi, elə bilirdi, daha atası da öz yası üçün yığdığı pula görə narahat olmaz.

Yetmiş iki yaşlı atası da özünü ora-bura vururdu, tanınmış bir xanım deputata ağız açmışdı, o da sağ olsun, öz adından Dövlət Neft Şirkətinin prezidentinə məktub yazmışdı ki, Murad Əliyevin Türkiyədə müalicəsinə, dərmanlarına filan qədər pul lazımdı, nə qədər kömək edə bilsəz, məmnun olarıq. Neft Şirkətindən mədəni şəkildə cavab yazmışdılar ki, biz xəstənin Azərbaycanda müalicəsinə tövsiyə edirik. “Gücləri tövsiyə verməyə çatır. Lazım deyil sizin tövsiyəiniz,” - evdə deyilmişdilər. Deputat xanım da atasına demişdi ki, narahat olmayın, sponsor tapılmasa, saytlarda, sosial şəbəkələrdə xeyriyyə kampaniyası keçirərik, lazım olan pul yığılar, inşallah. Bunu evdə müzakirə edəndə, Murad qətiyyətlə “Yox” demişdi, dalınca əsəbi-əsəbi ürəyini boşaltmışdı:

- Feysbuku açırsan, iki gündən bir xəstələrin bank hesabları durur adamın gözünün qabağında, saytları açırsan, eyni şey. Elə olur, feysbukda yardım xəbərlərini görəndə paylaşmağa ərinirsən, deyirsən, əşi nə qədər belə xəbərləri paylaşmaq olar e. Sonra da özünü söyürsən ki, adam bu qədər də eqoist olar? Bəzən heç pul verməyən varlıları da qınayıram. Xəstə də bir deyil, iki deyil, çatdırmaq olmur axı. Düzdü, mən nə o xəstələri, nə də onlardan beş betər əzab çəkən yaxınlarını qınayıram. Neyləsin yazıq xəstə, ölməli deyil ki? Hələ elə olur ki, feysdə görəndə ki, kimsə pul yox, tək dua istəyir dostlarından, sevinirəm ki, yenə bu adamın imkanı var deyə, tək dua istəyir adamlardan. Ona görə də lazım deyil mənə yardım kampaniyası. Lap bəd ayaqda sırtıqlığıma salıb Elmana zəng edəyəm ki, qalan kimyaterapiyalarımçün filan qədər pul göndər. Bir də deyirəm, narahat olmayın, yenə sağ olsun türklər, kimiydisə, dördüncü kimyaterapiyanın pulunu verdi, beşincinin pulu, şükür Allaha, var, qalır altıncıyla radioterapiya, onlar da, Allah kərimdi, tapılar.

Feysbukda xəstə adamlarla bağlı statuslar, şəkillər Murada virtual xəstəxananı xatırladırdı: hər şəkil sanki bir palataydı, altdan bir-birinin dalınca “Allah şəfa versin” yazanlarsa, Murada palataya əliboş girib xəstəyə ürək-dirək verib öz işlərinin dalınca gedənlərə bənzəyirdi.

* * *

Dövlət Neft şirkətindən mədəni “Yox” cavabı alandan sonra evdə başladılar imkanlı tanış-qohumun gileyini, qeybətini eləməyə. Anası arada deyiniirdi ki, yaxın qohumlardan bir varlısı da olmadı, belə çətin gündə borc üçün ağız açmaq. Murad təşvişə düşmüşdü, qorxmışdu ki, birdən atası, ya anası götürüb kiməsə zəng edər, ona görə hər ikisinə bərk-bərk tapşırırdı: “Siz heç kimə heç nə deməyin ha pul barədə. Kimsə soruşsa, müalicəyə pulu hardan tapırsınız, deyən ki, bir dostu var, o da borc verir. Əslində, qohum, ya tanış heç o sualı verməməlidir. İkincisi, mən heç kimdən heç nə ummuram”. Bəzənsə anası əsəbiləşirdi ki, niyə Tahirin (öz dayısı nəvəsi) imkanı ola-ola, (“İki yerdə evi var, iki maşını var”) kömək eləmir, halbuki özü evdə dəfələrlə arasında imkanlı qohumun olmamasından gileyilmişdi. “Sən o iki maşın, iki ev söhbətini bir də ağzına götürmə, - əri dillənmişdi. - İki maşını olanın da iki yüz dərdi var. Bir də, Tahir sənə dayın oğlu yox, dayının nəvəsidir. Üç köynək məndən uzaq bir adamdır”, - Murad hirsle əlavə eləmişdi.

Lap axırda evdəkilər düşdülər üstünə ki, bir vaxtlar Malayziyada təhsil alanda, ona üç il təqaüd ayırmış, birinci dəfə limfomadan müalicə olunanda min manat pul vermiş bankirə müraciət eləsin. Muradsa cavabında dedi ki, ölsə də, onun yanına getməz. “Nə danışsınız? Hansı üzlə? Adama bir dəfə kömək eliyərlər, maksimum iki dəfə”. - “Atalar üçdən deyib,” - atası zarafat tonunda dedi. - “Üçüncü dəfə mədəni şəkildə adama yox deyərlər”.

Qohumların bəziləri həftədə bir-iki dəfə zəng edib Muradın səhhətiylə maraqlanırdı. Evdəkilər bu aramsız zənglərdən çox vaxt bezirdi, telefonu götürmürdülər, zəng gəlməyəndə isə başlayırdılar deyinməyə: soyuqdu, zəng eləmir. Yaxın-uzaq qohumlardan bazardan cürbəcür meyvə, qaymaq, xama, bal alıb onu görməyə gələnlər də olurdu. “Sağ olsunlar, amma vallah, heç bunu da istəmirəm,” - Murad qonaqlar gedəndən sonra evdəkilərə deyirdi. - Bundan sonra kim zəng eliyib desə ki, mənə görməkçün bizə gəlmək istiyir, mədəni şəkildə deyin ki, lazım deyil, əziyyət çəkməyin”.

Bir dəfə xəsis qohumlardan biri Muradı görməyə gəlmək istəyəndə, böyük dayısı həmin adama demişdi: “Ay qardaş, vallah, inan mənə, ehtiyac yoxdu gedib onu görməyə. Heç özləri də çox istəmir ki, camaat narahat olsun”. Qohum əl çəkməyəndə ki, yox, bəs elə şey olar, borcumdu, gedib görməliyəm, dayısı qayıdıb birbaşa demişdi: “Onlara indi dərman üçün pul lazımdı, alma-şaftalı yox”. Qohum da axırda öz bildiyini eləmişdi, iki kilo turşa çalan üzüm, yeyilmə müddətindən on ay keçmiş bir qutu şokoladla təşrif buyurmuşdu Muradgilə. Qabağına çay qoymuşdular, söhbət eləmişdilər qohumla, arada Muradın anası ərinə mətbəxə çağıraraq qutu şokoladın istifadə müddətinin çoxdan bitdiyini göstərmişdi. Əri fıslıdayıb başını bulayanda, arvad ocağa benzin tökmüşdü: “Gətirdiyi üzümün dadına bax”. Üzümdən dadanda, Muradın atası artıq səbrini yığıb yığıdırammamışdı. Qonağı qapıdan ötürəndə, zorla qutunu onun qoltuğuna vermişdi, pərt olmuş qohumuna müddətə altı ay da artırıb demişdi: “Srokundan bir il keçib”.

Məsələ tək pulda da deyildi, Muradın iki şey əsəbinə toxunurdu. Onu görməyə gələnlərin hamısı bir ucdan yalandan deyirdi ki, sən xəstəyə-zada oxşamırsan, xəstənin rəngi başqa cür olur, məşallah, göz dəyməsin, əlasan. Hələ dalınca baş barmağını qaldıranlar da olurdu. Murad da məcbur olub özünü sıxa-sıxa üzlərinə gülümsəyirdi. İkincisi, onu görməyə gələnlər tez-tez eşitdiyi bezdirci suallar verirdi: İndi müalicən nə yerdədi? Həkim nə deyir, bundan sonra Türkiyəyə neçə dəfə gedib-gələcəksən? Ən zəhləsi getdiyi şey isə “Müalicəyə necə pul tapırsız?” sualıydı. “Bir dostum var, ondan borc istiyirəm”, ya “İşdən kömək eliyillər,” - hamısına, bir növ, ştampladığı cavabları verirdi.

Bir şeyə peşmandı Murad, ona elə gəlirdi, Elmandan “Hilton”da altı min dolları alanda, özünü çox da məğrur göstərməməliydə. “Gərək söhbət vaxtı mənə bezdirən ürəkbulanmalarından, gündə üç litr su içdiyimə görə gecələr yuxunun şirin yerində səhərə qədər dörd-beş dəfə tualetə getməyimdən danışaydım ona. Lap yeri gələndə, sifətimə bir az da əzablı ifadə vermək də olardı. Onda Elmanın daha çox yazığı gələrdi mənə, əmin olardı ki, mənə pul verməkdə düz iş tutur”. Tam əksini də fikirləşirdi, dostuyla söhbətlərdən bəzi fraqmentlər yadına düşürdü, ona elə gəlirdi, axırncı görüşlərində bilikləriylə özünü dostunun gözüne soxmaq istəyib. “Axı, nə məcburuydu Eyzenhauer haqda o qədər məlumatı soxuşdurmaq. Qulaq asmağa həvəsi də yox idi. Ya İtaliya futbolçularını yıxıb-sürüməyin heç yeri yox idi, bilə-bilə ki, bezdarnı oynasalar da, bu adam uşaqlıqdan italyanlara balet edir. Ən azı susmaq olardı”.

Elmanın Bakıda yaşayan İsmayıl adında dostuyla bağlı giley eləməyi yadına düşəndə, lap pis olurdu. Dostunun dediyinə görə, İsmayıl iki dəfə ondan on min dollar borc pul götürübmüş.

- Birinci dəfə nəyə görə on min dollar istəmişdi? - Murad soruşmuşdu.
- Nə bilim e.
- Gərək soruşaydın... Qayıtmadı borcunu?

- Altı minini qaytardı. Əşi, mən o dörd minin hayında deyiləm e. Sadəcə, təzəlikcə niyə bir də on min istəməyini başa düşə bilmədim.

Dalınca sussa da, hiss olunurdu ki, dostunun sinəsi doludu, ona görə Murad söhbətə davam etmək istəmişdi:

- Yaxşı, ikinci dəfə on min verəndə, yenə soruşmadın ki, xeyir ola, nə məsələdi?

- Soruşdum. Dedi, bacıma cehiz üçün lazımdı, - başını bulamışdı Elman, yəni, görürsən də günümü.

Bunu eşidəndə, Murad qəşş edib gülmüşdü, demişdi ki, insanlarda üz var da. Elmansa gülməmişdi:

- Hə, gülərsən də, nə vecinə. Mən on dörd minnən kasıb düşmürəm, amma başa düşmürəm, niyə insanlarda məsuliyyət hissi yoxdu. Ona görə Asimə həmişə səni misal çəkib deyirəm ki, bizim Murada halaldı, belə şeylərdə öz hərəkətinin yerini bilir.

Elman sonra ondan borc alan həmin sinif yoldaşının bədxərcliyindən, ayağını yorğanına görə uzatmamasından giley eləmişdi: hələ bir yekə-yekə danışmağı var, getdim filan toya üç yüz dollar pul saldım, kiminsə sünnət toyuna iki yüz dollar saldım. Bunu deyəndə, özü də gülmüşdü Muradla bir yerdə.

Murad dostundan ayrıldıqdan sonra axşam evdə ikili hisslər keçirmişdi. Axı, Elman ağzıbütöv adamdı, nə əcəb, birdən-birə dostuyla bağlı o məsələni açıb dedi, görən, mənə işarə vurmurdu ki, bir də, gələcəkdə buna ağız açmayım, hətta borc belə istəməyim. Bəs, niyə axırda məni təriflədi, ayağını yorğanına görə uzatmaq məsələsini dedi. Bəlkə, əksinə, bununla işarə vurdu ki, borc kəsəmə həmişə üzünə açıqdır.

* * *

...Müalicəyə gedib-gələndən bəri beynini axmaq bir fikir girinc edirdi. Ona elə gəlirdi ki, sağalacaq, maaşından qırağa ata-ata, indiyə qədər dostundan aldığı pulları və qabaqdakı kimya və radioterapiya üçün alacağı pulları hissə-hissə qaytaracaq. Və borcu qaytarıb qurtarana yaxın (Murad hələ də ümid edirdi ki, axırncı aldığı altı min dollar və qalan kimyaterapiyalar üçün alacağı pulları dostu borc kimi verməyəcək), anası, ya atası ağır xəstələnəcək, əməliyyata pul lazım olacaq, beş yüz-min, lap min beş yüz manat olsa, Bakıdakı tanış-bilişdən tapmaq olar. Çox pul lazım olsa, onda... Hansı üzle? Asimə zəng etməyə üzü gəlməzdi... İçini deşirdi bu suallar, fikirlər. Lap pisi, elə indiki müalicəsi davam edə-edə fikirləşdiyi şeylər baş versə... "Allah, sən özün məni və əzizlərimi belə bələdan saxla!"

O günlər elə həyəcanlıydı ki, evdə anasının, ya atasının təzyiqi azca qalxan, ya enən kimi, hamı təşvişə düşürdü, gərgin bir atmosfer yaranırdı evdə: bircə ciddi bir şey olmasın deyirdi hamının baxışları. Bir dəfə təzyiqölçmə aparatını qolunda sahmanlayan anası Muradın vahiməli gözlərinə baxıb demişdi: "Nəyə boş yerə həyəcanlanırsan? Təzyiqdi də, yəqin, yenə qalxıb. Dərman içəcəm, keçib gedəcək. Heç atana görə də narahat olma, yaşı yetmiş keçib, ürəkdi də, hərdən öz sözünü deyir". Sonra səsini yavaşlıb əlavə eləmişdi: "Dünyanın işini bilmək olmaz, birdən mənə, ya atana nəyə olsa, özünü itirib - eləmə ha. Biz yaşadığımızı yaşamışıq, bundan sonra əsas sənə, arvadındı, qızındı, bir də bacın". - "Onu bildim, - oğlu demişdi, - amma yenə də sizə nə mane olur ki, özünüzü həkimə göstərsiz? Bəlkə, heç ciddi bir şey deyil?" Anası gülə-gülə: "Elə ciddi şey olmadığına görə yoxlatmırıq da," - desə də, onun da, ərinin də təzyiqi normaya düşsənə, ürək ağırları keçməyə qədər evdəki gərgin atmosfer davam edirdi və Murad fikirləşirdi ki, bunlar üstümdə o qədər əsirlər ki, həyəcandan təzyiqləri qalxıb-enir.

* * *

- Salam, Murad. Səndə beşinciynən altıncı kimyaterapiya qalıb, düz? - dostuydu, Londondan zəng edirdi.

- Düzdü, - səsi həyəcandan titrədi.

- Kursun biri nə qədəriydi? İki min beş yüz dollar?
- Hə.
- Bunnan bitir müalicən?
- Bir də bir aylıq radioterapiya.
- Ona hələ var da, düz?
- Elədi. Hələ iki ay var.
- Oldu, onu sonra danışarıq...

Yenə bir telefon nömrəsi verib dedi ki, bu adamın adı Ruslandı, sabah səhər mənim adımdan zəng eliyərsən, gedib beş min dollar götürərsən ondan.

Murad təşəkkür edib sağollaşandan sonra mobil telefonunu divana atıb qışqırdı:

- Urraa!!!

O biri otaqdan atası, anası, arvadı qaça-qaça özlərini yetirdilər, bildilər nə məsələdi, sevindilər, yenə anası kövrəldi, yenə Murad öz qəhərini yendi, yenə dualar, təşəkkürlər ortaya səpələndi...

* * *

...Radioterapiya həkimi analizlərin nəticələrinə baxıb, altıncı kimyaterapiyadan sonra bir aylıq radioterapiya üçün "on altı bin tele", yəni, on altı min türk lirəsi lazım olacağını deyəndə, Murad həyəcanlasa da, zorla gülümsəyib soruşdu:

- Şu indirimlimi (endirimlimi)?
- Evet indirimli, - həkim cavab verdi, dalınca ay yarım sonra, bir aylığa radioterapiya üçün İstanbula, işlədiyi xəstəxanaya gəlməyi lazım bildi.
- Dollarla kaç? - eyni həyəcanla soruşdu.
- On-on iki bin-filan olur.

Hava artıq qaralmışdı, Murad xəstəxanadan axşam saat doqquzda çıxıb iri, iti addımlarla metroya tərəf gedə-gedə özüylə danışdı: "Nə olsun on iki min dollar pulum yoxdu, amma məğruram". Az sonra soyuq başla fikirləşəndə ki, radioterapiya pulu üçün ağız açacağı adam yenə dostudur, o dəqiqə söndü.

Yolda arvadı Bakıdan zəng elədi, salam, hal-əhvaldan sonra soruşdu:

- Radioterapiyaya nə qədər dedilər?
- On yeddi min lirə, - boğuş səslə, hirsindən qiyməti min lirə artırdı.
- Vaayy, nə danışırısan?!
- Taparıq, taparıq, narahat olma, - ürək-dirək vermək istədi arvadına və heç özü də bilmədi, necə qəfil tamam başqa bir ovqata keçdi: - Ay qız, narahat olma, düzələjəh, sana deyirəm ki, düzələjəh.

Arvad da telefonun o başından dalğanı tutdu, eyni ləhcədə səs verdi ona:

- Düz deyirsən, a kişi, düzələjəh. Nayrahat zad-da deyiləm.

Ər-arvad Bakıda anadan olmuşdular və hər ikisi bir-birinə təəccüb edirdi ki, bu, nətəhər də Qazax-Gədəbəy ləhcəsində qəşəng danışa bilir.

* * *

Axırıncı kimyaterapiyanı qəbul edib Bakıya qayıdan Murad bacısının acehizi üçün Elmandan pul istəyən uşaqlıq dostu İsmayilla "Manqal" restoranında tanış oldu. Elə tanış olan kimi də altdan-altdan İsmayilla nəzər salıb müəyyən etmək istədi görsün, "potensial rəqib" necə tipdi, "atanlar" sinfinə aid deyil ki. Hərçənd, bilirdi ki, Elman dünyanın bacidir, tükü-tükdən seçə bilir, hər halda, pulatanla dostluq etməzdi. On-on beş dəqiqəlik söhbətdən sonra Murada aydın oldu ki, İsmayıl utanmaq hissi olmayan tiplərdəndi. İsmayılın onunla elə birbaşa "sən"lə danışması, adının qabağında "müəllim" sözünü işlətməməsini Murad vəcinə almadı: "Neynəmək olar, bu da belə adamdı da". Amma "Murad, dərs dediyin institutda bir şey qazana bilirsən?", "Oxumayan tələbə özü gətirib verəndə, götür də, burda nə pis şey var ki" erkyanalığı Muradın xoşuna gəlmədi, Elmana görə mübahisə eləmədi. Əmin

oldu ki, beləsi erk etdiyi adamdan bacısının cehizinə görə on min yox, lap iyirmi min dollar da istəyər.

Ona maraqlı gələn başqa şey idi: axı, Elman bu adamda nə görmüşdü ki, indiyə qədər dostluq edirdi bununla? Sualın cavabını hardasa iki saatlıq söhbətin ortasında tapdı: İsmayılın yumoru "dəhşətiydi". Hərdən adi hadisələri elə məzəli-ibarəli cümlələrlə danışır ki, gərək qurunun qurusu olaydın ki, gülməyəsen, ya ən azından, dodağın qaçmaya. Və Murad sonda belə bir nəticəyə gəldi: İsmayıl, sadəcə, Elmanın yumor aclığını öldürür, daha doğrusu, Elman hər dəfə Azərbaycana gələndə, bu aclıq hissi onda baş qaldırır, götürüb zəng edir, bir növ, təlxək rolunu oynayan keçmiş sinif yoldaşına.

- İsmayıl, sən, yəqin, məktəbdə müəllimlərinə də güldürürdün hə? - Murad qəfil soruşdu.

- Məllim nədi, direktor nədi. O vaxt təhsil naziri bizim sinfə gələydi, inandırım sənə, onu da hırıldatmamış sinif otağından çölə buraxmazdım.

- Düz deyir, eləydi, - Elman da deyiləni təsdiqlədi.

"Sözə bax e, hırıldatmaq. Az qala neologizm". Murad fikirləşdi ki, Elmanın kefi olmayanda, ya biznes işləri getməzsə, çox güman, aylarla İsmayılı arayıb-axtarmaz, amma İsmayıl ona zəng edib iki min, ya on min istəsə, dostu lap əsəbiləşsə belə, telefonda bunu bürüzə verməz, məktəb illərinə gedib çıxan dostluğa bağlılıq hissləri, yumora dəyər verməyi, kefi olmayanda belə, ona imkan verməz desin ki, ay İsmayıl, son vaxtlar işlərim yaman pis gedir, ona görə də incimə, yoxumdu pul...

"Yaxşı, quruxasiyyət Asimlə zarafatsevən Elmanın necə tutur? Hə, bu, artıq başqa məsələdi. Bunlar, necə deyirlər, həyatın bərabər hüquqlu subyektləridi. Bir-birlərinin puluna ehtiyacları yoxdu, məndə, İsmayıl da olan kimi, umma məsələsi yoxdu aralarında. Elmana da şüuraltı ləzzət edən odur ki, ondan pul ummayan qədim bir dostu var".

Murad onlarla görüşəndə, hərdən Asimlə Elmanın söhbətlərinə diqqət kəsilirdi. "Elman, bir həftə əvvəl VTB bankdan illik beş faizdən iki milyon dollar kredit götürdüm, Krasnoyarskda optovoy bazar aldım, indi türklərlə bir yerdə remont elədirirəm o bazarı. Sabah birbaşa uçuram Krasnoyarska", "Mən də birisigün ikigünlüyə Londondan Kuala-Lumpura uçuram, tikinti şirkətlərinin beynəlxalq sərgisi olacaq", "Bakıda mənə dedilər bank açacaq, ilkin kapitalı dörd milyon dollar olan. Problem deyil e, Asim, dörd milyon, var, amma risk məsələsi. Adama başa da sala bilmirəm ki, mənimki tikintidi, bank mənlilik deyil" kimi qulağına gəlib çatan cümlələrdən sonra ona elə gəlirdi ki, məclisdə artıq adamdı, bir bəhanəylə durub aradan da çıxmaq istəyirdi, amma həm də maraqlıydı ona yad olan bu söhbətlər. Hardasa, Elmanla Asimin söhbətlərindən enerji alırdı, dincəlirdi: biri var, mənim kimi qayğıları, xəstəliyi olanla çənə vurasan, biri də var məişət qayğılarından uzaq olan dostunla söhbət edəsən. Fikir vermişdi ki, dostunun Asimlə söhbətlərində, onda olduğu kimi arada fasilə yaranmır, yağ kimi, gedir söhbətləri.

Bir dəfə "Four seasons" otelinin restoranında axşam saat yeddidən başlayıb on birə qədər davam edən söhbətlərin birində Murad darıxdığından, qəfil ayağa durub zarafat tonunda demişdi ki, dostlar, mən yavaş-yavaş gedim, ruslar demişkən, s vami xoroşo, nu bez vas eşyo luçşe (sizlə xoşdu, amma sizsiz lap yaxşıdı.) Asimlə Elman təəccüblə ona baxmışdı, yəni, sənə nə oldu, bayaqdan qulaq asırdın bizə, nə oldu ki, birdən-birə getmək istədin. Sonra Elman dillənmişdi:

- Nu, yesli tebe bez nas luçşe, to toqda doroga otkrita (Əgər bizsiz sənə yaxşıdırsa, ona yolun açıqdır.), - dalınca göz vurmuşdu ki, inciməsin. - Bir dəyqə, - əlini cibinə salıb on manat çıxarıb uzatmışdı, - götür bunu, taksilə gedərsən evə.

Götürmüşdü Murad pulu. "Ağzın nəydi götürməyəsən... Deyirəm də, bu cür söhbətlərdə bəzən mənimkimilərin yeri yoxdu," - oteldən çıxanda öz-özünə danışa-danışa "London" taksisinə yaxınlaşmışdı.

P.S. Həmin gün qazancı altı manatıydı, dördü taksiyə getmişdi.

* * *

Muradın kefsiz günlərinin birində Nadirdən zəng gəldi:

- Necəsiz, məllim?

- Şükür, yaxşıyam, - "Deyəsən, xəbəri yoxdu xəstə olduğumdan," - Sən necəsən, Nadir? Dərslərin necə gedir?

- Sağ olun, məllim, şükür, yaxşıyam, dərslərim də öz qaydasında gedir.

"Səliqəli danışır, deyəsən, işi düşüb". Telefonda pauza yarandı, Murada elə gəldi ki, qohum xahişini deməyə çəkinir, sükutü özü pozdu:

- Nadir, eşidirəm səni.

- Məllim... - hıqqına-hıqqına - mümkünse, bu günlərdə sizlə görüşmək olar?

Birinci dəfəydi qohum tələbə özü görüşmək istəyirdi deyə, Murad təəccüblənsə də, əmin oldu ki, Nadirin ona işi düşüb:

- Olar, niyə olmur. Amma əvvəlcə mənə de görüm nə məsələdi?

- Yox, elə-belə.

- Çəkinmə, düzünü de. Mən də sənin böyük qardaşın, ürəkli ol, Nadir.

- ...

- Bəlkə, pul lazımdı?

- Pul?... Hə, daha doğrusu, borc lazımdı, bir məsələyə görə. Amma borc ha.

- Başa düşdüm. Borc, ya qeyri-borc, onu görüşəndə danışarıq. Sən mənə de görüm, nə qədər lazımdı? Yəni bilim də, üstümdə nə qədər pul götürürəm.

Bir qədər sükutdan sonra Nadir elə bil zorla dilləndi:

- Yüz otuz üç manat.

- Nə? Yüz otuz üç? - rəqəm yuvarlaq deyildi deyə, Muradı gülmək tutdu.

"Antep" restoranında görüşdülər, çölə çıxanda, Murad ona yüz əlli manat verdi. Nadir istədi qaçıb yaxındakı marketdə əlliliyi xırdalayıb on yeddi manatı qaytarsın, Murad qoymadı. "Məllim, ancaq danışdığımız kimi, borc ha", - "Yox, biz bunu hələ danışmamışıq. Danışığımız belədi, sən nə vaxt yaxşı bir yerdə işə düzəlersən, onda da qaytararsan, əgər belə narahatsansa". Nadir qayıdıb deyəndə ki, stipendiyamdan yığıb qaytaracam, Murad onun sözünü kəsdi. "Danışdıq, söhbət bitdi, səndən yaşca böyüyəm, ona görə mən deyənə qulaq as". Qohum yenə bir xeyli təşəkkür edib "Amma olmadı da, məllim, siz məni lap xəcalətli elədik" - deyəndən sonra sağollaşdılar.

Nadir aldığı pula kənddə yaşayan anasına iynə-dərman alıb yollayacaqdı o pula. Anası imkansızlıqdan, bir də oğlunu narahat eləməmək üçün özünü yoxlatmağa Bakıya yox, rayon xəstəxanasına getmişdi. Nadirə də kənddən xəbər çatdırmışdılar ki, həkimin yazdığı iynə dərmanın çoxunu ancaq Bakıdakı apteklərdə tapmaq olar. Kənddə anasıyla qalan bacısına gizlincə zəng edib, reseptdə yazılanları sms-lə alandan sonra Bakının apteklərini gəzib öyrənmişdi ki, hamısının qiyməti o yan-bu yan yüz otuz üç manat edir.

Murad bilirdi ki, evdə Nadirə pul verməyini açsa, o dəqiqə üstünə düşəcəklər: o, hansı üzlə sənə, xəstə adama zəng eliyib pul istəyir, niyə Moskvada yaşayan alverçi əmisioğluna zəng eləmir.

* * *

İstanbulda radioterapiyadan əvvəl ümumi qan analizlərinə şübhəylə baxan onkoloq həkim xəstəni ALT, AST, GGT analizləri verməyə yolladı. Nəticələr o qədər də yaxşı olmadı, göstəricilər normadan yüksək çıxmışdı, ehtimal varıydı ki, Murad ya Hepatit C-yə yoluxub, ya da o zibil xəstəliyin passiv daşıyıcısıydı. Murad bunu biləndə, sifətində yazıq ifadəylə - artıq növbəti müalicənin pulları haqqında fikirləşirdi, - dilləndi:

- Hocam, anlamadım, şü nasıl oldu? Yani ben Baküde kendimi tam korudum viruslardan. Anladığımca, o hastalık kandan geçiyor, ben kan tahlillerimi Baküde en iyi, temiz hastanede yaptım. Neden böyle oldu?

- Sana serunla (sistemlə) vurulan ilaçlar, hususən Rtubin, kırmızı ilac vardı ya, senin immunitetini fazla zayıflatmış, qaliba o virusu sende uyatmış. Büyük ihtimal səbəb şü, - həkim cavab verdi.

Onkoloq hoca Muradı işlədiyi xəstəxanada gematoloq işləyən Müjgan xanımın yanına göndərdi. Müjgan xanım virusun olub-olmamasını və miqdarını bilmək üçün PZR deyilən analizi verməyi lazım bildi, qıssası, bir həftədən sonra məlum oldu ki, Murad hepatit C-nin passiv yox, aktiv daşıyıcısıdır. Həkim üç aydan bir İstanbula yoxlamaya gəlmək şərtiylə bir il içilməli olan dərmanları və vurulmalı iynələri resept kağızına yazdı.

- Sıqortanız varmı, Murat bey?

- Mualasəf yox, Müjgan hanım, - səbəbini boğub cavab verdi. "Uff, yenə bu sualı verdilər".

- O zaman ilaçlar çox paalı.

"Bircə sən çatışmırdın bunu deyəsən. Zalım uşağı, elə bil, hamısı söz qoyub ki, "paalı ilaçlar" deyib məni çərlətsinlər. "A" hərfini elə də uzadır zalım qızı". Bir neçə ay əvvəl onkoloqundan, indi isə, gematoloqdan "paalı" sözünü eşidəndə, elə bil yeddi arxa dönənini söydülər Muradın, sifətinə sakit ifadə versə də, ətinə iynə batırılmışdılar sanki.

- İnşallah, bularız para, - həkimə bircə bunu deməyə gücü çatdı.

- İnşallah, öyle olur...

Murad, əlində resept, qorxa-qorxa İstanbulun böyük apteklərindən birinə girdi. "Ay Allah, görən, nə qədər qiymət oxuyacaqlar bu dərmanlara?" Ağ xalatl xanım reseptdəkiləri oxudu, kalkulyatoru şaqıldadıb axırda dedi ki, on beş bin Tele, hardasa on iki min dollar. Yazılan iynə və dərmanları almadı, heç onların yarısının yarısını almağa belə pulu yox idi, qabaqda hələ on iki min dollarlıq radioterapiya dururdu. Bir az sakitləşdi: zalım qızı zalım bayaq elə "paalı" dedi, ürəyim düşdü, dedim, yəqin, ən azı, əlli min dollar eliyir bu hepatitin müalicəsi...

"Axı, bu zibil hepatit C hardan gəlib mənə tapdı?! Bəs hardan tapacam pulu?! Yenə dost?! Elman limfomaya görə yetərincə pul verib indiyə qədər, sağ olsun. Bəsdi daha, ömrü boyu sənə kömək eləməli deyil, yadımdan çıxart onu. Yəqin ki, onun da kasıb xəstə qohumları var. Allah eləməmiş, bir gün o da bankrot ola bilər, özü, ya yaxını ağır xəstələne bilər, durub sənə ağız açası deyil ki". Özünə gələndən sonra bir şey təsəlli verdi ona: Elmanın bu həyatda Asim kimi varlı dostları varıydı deyə, Murad bilirdi ki, kritik məqamlarda onlar dostunun dadına yetəcək.

O biri tərəfdən də, onkoloq həkimi limfomayla bağlı altı aydan bir qan analizləri verib, ən azı, ildə bir dəfə kompüter tomoqrafiyasından keçib nəticələrlə bir yerdə İstanbula müayinəyə gəlmək lazım olduğunu demişdi. Maaşdan yığa-yığa həmin o şeyləri öz hesabına edə bilirdi, amma yenə qorxurdu: birdən müayinələrin birində həkim onun bədənini pulpasıya edəndə (əliylə yoxlayanda), ya analizlərin nəticəsinə baxanda, nədənsə şübhələnərdi, onu təkrar bahalı PET/BT tomoqrafiyasına (endirimlə min dollara yaxın) göndərərdi. Tək PET/BT üstəgəl təyyarə və oteldə qalmaq hardasa min beş yüz dollardan çox edirdi. Lap əlavə çıxan xərclərə görə evə zəng edə bilirdi, istədiyi iki min dolları bank kartına köçürərdilər. Amma fikirləşirdi ki, elə bir vəziyyət yaranarsa, qəzetdə şübhə müdiri işləyib rüşvət almayan atasına qıymazdı, hərçənd, atası bir dəfə nəyəsə görə yığdığı üç min dolları zorla oğluna vermişdi, o pullar İstanbulda olanda, otele, avtobusa, taksiyə, gündəlik yeməyə getmişdi. Sonda Murad şüuraltı anlayırdı ki, altı ayda bir dəfə İstanbula həkiminin yanına müayinəyə gedərsə, min beş yüz dollar miqdarında əlavə xərclər yaranarsa, evə yox, yenə dostuna zəng edəcək, dostu da operativ şəkildə onun bank kartına iki min dollar göndərəcək.

İki gün sonra Murad yeni hepatit C dərmiylə Bakıya dilxor qayıtdı.

* * *

Muradın mobil telefonuna "Unknown" sözü, yeni, bilinməyən nömrədən gələn zəng ekranda göründü. "Ay Allah, bu, o ola".

- Salam, ey bəni insan.

"Şükür, odu".

- Əleykümə salam, Allah bəndəsi, - gur səslə dillənsə də, indiyə qədər aldığı ağır müalicələrin təsirindən səsi zəif çıxdı.

- Neynirsən? Telefonun niyə neçə gündü bağlıdır?

- Bağlıdır? Nə danışırısan? Ola bilməz, ay Elman.

- Deyirəm sənə bağlıydı da.

"Tərsliyə bax e, hamama girəndə də telefonu özümən götürürəm, amma yenə tutmuyub gələn zəngi. Zibil telefon, "Samsung"un köhnə modeli belə olar da". Hikkəsindən az qaldı telefonu yerə çırpsın, amma indi bu telefon onun ümid körpüsüydü.

- Bə səsin niyə ölü səsinə oxşuyur? - dostu soruşdu.

- Nə bilim. Keçib gedər.

- Qulaq as, sabah Bakıya gəlirəm. Səndə müalicənnən bağlı day nə qalıb?

- Radioterapiya.

- Okey, onu da həll edəcəm, narahat olma.

- Hə, çox sağ ol, - öləzimiş səsi gücləndi.

- Oldu, sabah görüşüb danışarıq.

- Oldu, hələlik.

- İstəsən, indi də görüşə bilərsən, - birdən şans əldən çıxar mənasında arvad qulağına pıçıldadı.

Murad gözünü ağartdı, telefonu qapadıb arvadına:

- Sənə min dəfə demişəm, mən telefonla danışanda, söz demə, çaşdırırsan axı, məni.

- Mən elə uzun cümlə demədim, axı? Dedim ki, bu gün də görüşə bilərsiz.

- Məslahataa ehtiyac yoxdu, sabah görüşəcəm. Özü də, o, hələ Bakıda deyil, sabah gələcək. İnşallah.

- İnşallah, - sakitcə arvadı dilləndi.

Arvadın da "İnşallah" deməyinin mənası o idi ki, dostun gələcək, müalicə pulu məsələsini həll edəcək və sonda ər-arvad bir-birinə dedikləri bu sözün sətiraltı mənasını gözəl başa düşdü. Muradın ikicə gün əvvəl qohumu Nadirə pul verməyini xatırladı. "Allah var və böyükdü!"

- İki gündən sonra, cəmi iki gündən sonra, - mızıldandı öz-özünə Murad.

- Nə? İki gündən sonra görüşərsən dostunna? - arvadı təşvişlə soruşdu.

- Yoxx, sabah görüşəcəm, iki gündən sonra özümə təzə telefon alacam. Telefonum son vaxtlar zaylayır, gərək təzəsini alam.

Dostlar "Four seasons" otelinin restoranında oturmuşdular, ofisiant sifariş müntəzир halda başlarının üstündə dayanmışdı.

- Hə, tez ol, zakazını ver, acından ölürəm, - dostu menyuya baxan Muradı tələsdirdi.

Murad özünə "olivye" salata, nəre balığının kababı, təzə sıxılmış alma şirəsi, dostu dana və pomidor kababı, portağal şirəsi sifariş elədi.

- Hə, neyniyirsən, iş-güc? - Elman soruşdu. - Yaman arıq görünürsən gözümə.

- Belə, şükür, yaxşıyam, işə çıxıram, müalicəm də davam eliyir.

İstədi "Yaman arıq görünürsən" sözlərindən sonra hepatit C məsələsini desin, tez fikrindən vaz keçdi. "Ömrüm boyu buna pis xəbərlər deməliyəm?" Həm də radioterapiyanın pulunu gözləyirdi, anladı ki, belə məqamda başqa bir xəstəlikdən söz salmağın heç yeri yox idi. Birdən yadına düşdü ki, dördüncü kimyaterapiyadan sonra boyun ultrason və tomoqrafiya analizinin nəticələri əla çıxıb, kefi kökəldi Muradın:

- Hə, gəl sənə xoş bir xəbər deyim, analizlərim yaxşı çıxdı. İstanbuldakı həkimimə deyirəm ki, hocam, bəlkə, radioterapiyanı yapmayaq, sonuclar zətən iyi çıkmış. Deyir, yox, bu mütləq yapılmalıdı ki, limfoma geri qayıtmasın, - çatdırmaq istədi ki, indiyə qədər verdiyin pullar hədəf getməyib.

- Hə, deməli, səndə qaldı bir dənə, nəydi onun adı, dividiterapiya qalıb, hə? - deyib Elman dişlərini ağartdı.

- Hə, - deyib çaşqın halda dostunun sifətinə baxdı, başa düşmədi, dostu bu cür məzələnməklə, ona məni bezdirdin də eyhamını vurur, "axı, mən az əvvəl radioterapiya sözünü dedim. Yoxsa eləcə zarafat edir mənənən?"

- Neçəyədi o dividinin pulu?... Nə susursan, cavab ver də.

- Ehh, ay dost, vallah, utanıram deməyə. Sən onsuz da...

- A kişi, səndən söz soruşuram, cavab ver, əsəblərimnən oynama.

- On iki min dollar.

- On iki min dollar, deməli, mən indi sənə....

Bu vaxt Elmanın telefonuna zəng gəldi, Sahibiydi zəng edən, dostu dedi ki, Muradnan "Four Seasons" otelinin birinci mərtəbəsindəki restoranındayıq, vaxtın varsa, gəl, bir yerdə çörək yeyək. Sahibin adını eşidəndə, Murad narahat-narahat yerində qurcuxdu. "Uff, bu, hardan bildi ki, Elman Bakıdadı?"

- Zəngləmişdiz? - Murad telefonunu masanın üstünə qoyan Elmandan soruşdu.

- Zəngləşmək olmaz ki? - səsindəki əsəbi ton o dəqiqə hiss olundu, ona elə gəldi, Murad hədsiz, bir növ, normadan artıq olan bir maraqla bu sualı verdi.

- Yox, əşi, o nə sözdü? Elə deyirsən, elə bil sən kimnən görüşüb-görüşməməyinə icazəni mən verirəm. Özün bilərsən...

- Mənə də yox də, - Elman onun sözünü kəsib göz vurdu.

- "Mənə də yox də" nədi? Oxu atıb, yayı gizlətmə, - düz gözlərini dostunun gözlərinə zillədi, yəni, ürəyindəkiləri də, saxlama, mənimçün fərqi yoxdu, lap bundan sonra məni sözlərinlə sancsan da, ürəyindəkiləri eşitmək istəyirəm.

- Hə, harda qalmışdıq? Dedin, on iki min dollar. Beş min dollar indi verəcəm sənə. Türkiyəyə bir də nə vaxt gedirsən?

- Hardasa bir ay sonra.

- Getməmişdən iki gün əvvəl mənə zəng eliyərsən, qalan yeddi mini də göndərəm, gedib dividi alarsan özünə, - dedi və diplomatını dizlərinin üstünə qoyub açdı.

Yüzlükləri tez-tez sayıb iki dəstədə rezinlə bağladı, diziyə dizinə toxunub, masanın altından Murada uzatdı:

- Götür.

Elman rezinlə bağlanmış dollarları götürüb ətrafına ehtiyatla baxa-baxa dizinin üstünə qoyduğu portfelin (necə deyərlər, hazırlıqlı gəlmişdi görüşə) içinə qoydu. İkili hisslər keçirirdi, - bir yandan, sevinirdi ki, radioterapiyası üçün lazım olan pullar gəlib çıxdı. O biri tərəfdən də dilxoruydu: "Mənə də yox də" nə demək idi? Doğrudanmı, dostu onun ürəyini oxuya bilmişdi, bilmişdi ki, Sahibi müalicə pulu məsələsində özünə rəqib hesab edir. "Yaxşı ki, Sahibin ürək əməliyyatı məsələsini soruşmadım, yoxsa, birbaşa üzümə deyərdi ki, narahat olma, o, sənə malına şerik olan deyil".

- Sən mənə de görüm, bunnan sənə müalicə tam qutarır, yoxsa yenə nəyə qalır? - Elman yaranmış sükutu pozdu.

Muradın beyni sürətlə işlədi həmin an, anladı ki, təzə xəstəliyi ilə bağlı danışmağa başlasa, dostu, çox güman, soruşacaq ki, onun müalicəsinin qiyməti nəçədir. Özünə söz verdi ki, o sualı versə, nəyin bahasına olursa-olsun, cavab verməyəcək.

- Ehh, ay dost, adamın deməyə də dili gəlmir... Bakılılar demişkən, məni bədlük basıb da....

Və başladı hepatit C-yə tutulmağından danışmağa, radioterapiyadan bir müddət sonra müalicəyə başlayacağını desə də, bircə dəfə də olsun dərman, iynə sözü işlətmədi ki, dostu qayıdıb “Bəs onların qiyməti nə qədərdir?” sualı verməsin. Amma elə oldu ki, Elman özü “Bu xəstəliyinnən də bağlı, nə problemin olsa, de, nə qədər lazım olsa zəng eliyərsən mənə” dedi. Dalınca araya ənənəvi cansıxısı sükut çöxsə də, ilk dəfəydi Murad sıxılmırdı, sevinirdi, Allaha dua edirdi ürəyində. “İlahi, sən qüdrətlisən, hər şeyin səbəbkarı sən sən, dostumu xəta-bələdan hifz et, onu, ailəsini xəstəliklərdən, qəzadan uzaq elə”. Dostunun növbəti əliaçıqlığı ona qol-qanad vermişdi, içində bir arxayınlıq vardı.

Az sonra Sahib gəldi, görüşdülər, Elmanın yemək təklifindən imtina elədi, çay içmək istədiyini dedi. Muradsa sanki iynə üstündəydi. “Bu dəyqə Elman soruşacaq ki, ürəyin indi necədi?”

- Hə, Sahib, de görüm, ürəyin indi necədi? - elə də oldu.

Murad udqundu, ona elə gəldi ki, dostu bu sualı verəndə, bir anlıq sağ gözüylə ona da baxdı.

- Şükür, yaxşıdı. Necə lazımdı işliyə, - Sahib gülümsədi.

- Səndə şunt əməliyyatı oldu, düz? - Murad guya narahat olduğunu göstərməkçün bu sualı verdi, halbuki, Sahibin ürəyində problem olduğunu eşidəndən bəri bir dəfə də olsun götürüb ona zəng eləməmişdi.

- Hə, - Sahib cavab verdi.

- Damarı hardan götürdülər?

- Ayaqdan, bud tərəfdən, - əliylə sol ayağının budunu göstərdi. - Səndə vəziyyət necədi? Müalicən davam edir?

- Hə, davam edir.

- Kimyaterapiyaya görə yenə İstanbula gedirsən?

- Hə.

“Bu hardan bilir İstanbulda müalicə olunmağımı? Yüz faiz Elman deyib. Görən, mənə kömək elədiyini də deyib?” Bu vaxt Elman telefonuna gələn zəngə cavab verməkçün ayağa durub masadan aralandı və üz-üzə qalan Sahiblə Murad bir-birinə sanki eyni sualı verdi. “Bəs sən hardan pul tapırsan?”

Sahib humanitar liseyde Azərbaycan dili müəllimi işləyirdi, hər il ali məktəblərə qəbula iki-üç uşaq hazırlaşdırmaqla ailəsini dolandırır. Üstəlik, onuncu sinifdə oxuyan, Tibb Universitetinə hazırlaşan böyük oğluna üç-dörd fəndən müəllim tutmuşdu deyə, son vaxtlar xərcləri xeyli artmışdı. Murad fikirləşirdi ki, çətin ki, Bakıda ürək əməliyyatı üçün bunun əlinə nağd on-on iki min manat pulu olar.

- Türkiyədə müalicən, yəqin, çox pul aparır, hə? - Sahibin verdiyi bu sualı heç gözləmədi, sillə zərbəsi aldı sanki. Həm də sual ona “məlumat qoparmaq” tonunda gəldi.

- Hə, elədi, - Murad quru, bir az da kəskin tonda cavab verdi.

Həmin an Elman masaya yaxınlaşmasaydı belə, Sahib qayıdıb “Bəs hardan tapırsan pulu?” sualını verməyəcəkdi, Muradın qırımını hiss etmişdi.

- Hə, nə oldu bizim çayımız? - telefon danışığını qurtarıb masaya yaxınlaşan Elman əliylə ofisiyantı çağırırdı.

Murad yalandan üzünə sakit ifadə versə də, Sahibə olan qəzəbi hələ də soyumamışdı. “Axı, sən it kimi bilirsən ki, Türkiyədə, üstəlik, İstanbul kimi şəhərdə onkoloji xəstəliyin müalicəsi bahadı. Niyə qayıdıb mənasız sual verirən? Mənnən söz qopardan olub bu. Bir də, mən heç sənən soruşdum ki, ürək əməliyyatın çox pul apardı?”

Az sonra masaya çay dəstgahı gəldi.

* * *

Noutbukunda əvvəlcə “Murad limfoma”, sonra təzəlikcə yaratdığı “Murad hepatit C” qovluğuna girdi. Birincisində skan olunmuş jpg formatında iyirmi iki fayl, ikincisində isə təzə xəstəliyi ilə bağlı on dörd fayl var idi, bilirdi ki, onların

da sayı iyirmi ikiyə çatacaq, hələ çox güman, o rəqəmi də ötüb keçəcək. Hər qovluqdakı faylları açıb, print eləmiş, kağızları xronoloji ardıcılıqla düyməli kapron qovluqlara yığmışdı. Hepatit C ilə bağlı Bakıdakı həkimin yanına gedəndə göy rəngli qovluğu, İstanbula yoxlamaya gedəndə isə hər ikisini özüyə götürürdü. İstanbuldakı onkoloq həkimi keçən dəfəkindən daha sərt danlamışdı Muradı: “Neden hepatit C ilə ilgili tedavü almıyorsun (müalicə almırsan?) Allah korusun, sirroz ola bilir sende, şu tehlikeni anlıyormusun?” Murad deyəndə ki, Bakıdakı həkimim yenə bu xəstəliyimi pəhrizlə nəzarətdə saxlayır, həkim özündən çıxmışdı: “Ya benim sinirlerim bozulacaq. Baküye gelib, sənin o doktorunu dövecəm” (döyəcəm). Həmin söhbətdən sonra Murad qərara gəlmişdi ki, lap bundan sonra İstanbula gəlib-getməyə, üç-dörd gün orda qalmağa, müayinəyə pulu olsa belə, hepatit C- ni müalicə etməyə nə qədər, bir də Türkiyəyə yoxlamaya getməyəcək.

Onkoloq hocaların Bakıya gəlib döymək istədiyi həkimin qəbulunda Nəcibənin sayəsində olmuşdular. Məşhur həkim kağızlara baxıb demişdi ki, narahat olmayın, qorxulu bir şey yoxdu, İstanbuldakı gematoloqun yazdığı “Pegintron” iynəsini alıb vurmağa, gündə beş “Rebetol” həbi içməyə ehtiyac yoxdu. Əsas ciddi pəhrizə riayət etməkdə, alkoqollu içkilər qəti olmaz, kolbasa, sosiska, qızardılmış yeməklər, paxlavadan uzaq olmaq lazımdır. Üç-dörd aydan bir ALT, AST, GGT, altı ayda bir dəfə virus yükünü yoxlamaq üçün qan analizləri verib xəstəliyin dinamikasını nəzarətdə saxlamaq lazımdır, sonrasına baxarıq.

Xəstəxanadan Nəcibə qürurla çıxmışdı, yeni, gördüz, yenə mən deyən oldu, inanmırdız mənə, amma gördüz, o boyda tanınmış həkim nə dedi...

Arada Muradın dostuyla ailə həkimini tanış etmək ağılından keçirdi: qoy tanış olsunlar, bəlkə, bir-birilərini bəyəndilər, vuruldular bir-birinə. Bilirdi ki, ərindən boşanmış bu qadının kişiyə ehtiyacı var. Dostu da o cür münasibətlərə göydə razı olardı, üstəlik, öz diliylə bir dəfə Murada demişdi ki, mənə Bakıda boşanmış gözəgəlimli bir qadın tap, gələndə vaxt keçirdim, necə lazımdı, saxlayaram. Amma tez də bu fikrindən vaz keçmişdi Murad, yadına düşmüşdü ki, Nəcibə mentalitetə, ənənəyə bağlı qadınlardandı. “Əşi, yaxşısı budu, qoy özü bir dul, ya boşanmış kişi tapıb, halal yolla ərə getsin”.

Bir dəfə necə oldusa, Murad evdə ağzından qaçırdı ki, bəs, Elman Bakıda özünə ikinci arvad axtarır. (Düşündü ki, “Özünə məşuqə axtarır” desə biədab alınar). Heç gözləmədiyi halda, anası birdən qayıdasan ki, bəlkə, Nəcibəylə tanış edəsən, təmizkar, evdar qızdı, yaraşılıqdı, elə dostunun da xoşuna gələr. Murad etiraz elədi:

- Ay ana, sən nə danışırsan? Elman evlidi, axı, iki uşağı var, bunnarı ki, yaxşı bilirsən.

- A bala, indicə demədin dostun özünə ikinci arvad axtarır Azərbaycanda? Mən də deyirəm, ən yaxşı namizəd Nəcibədi. Elman ondan yaxşısını tapası deyil ki?

- Sən də hər şeyi hərfi mənada başa düşürsən. İkinci arvad deyəndə... Nəysə.

- Başa düşdüm səni, qoy onda molla kəbini kəssinlər.

- Sən yenə başa düşmədin məni.

- Nəyi başa düşmədim e? Mən molla kəbinini elə Nəcibəyə görə deyirəm, yeni, qoy Nəcibənin ürəyi rahat olsun.

- Elman dinə inanmır, deyir boş şeydi din. İkincisi, lap tutaq ki, Elman dindar olaydı, sənə, Nəcibə razı olar ki, arvadı-uşağı olan bir kişiyə ikinci dəfə ərə getsin?

- Gizlətsin Nəcibədən evli olmağını. Çətin şeydi bu? A kişi, bayaqdan nə su almısan ağzına? Danış da, ağsaqqal adamsan, sən nə deyirsən bu işə? - ərinə tərəf çöndü.

Atası çiyinlərini çəkib: "Vallah, nə deyim?" - deyəndə, Muradın heyrətdən ağızı açıldı, dalınca dedi ki, daha sizə sözüm yoxdu, siz razı olardız, qızınız kiminsə ikinci arvadı olsun? Ata-anası oğullarının üstünə çəmkirdilər ki, nə danışsın, sən bacın heç vaxt ər də olmayıb, ona görə də o, ancaq subay kişiyyə ərə gedə bilər. Muradın "Yaxşı, qızınız Nəcibə kimi boşansa, necə, yenə həmin şeyə razı olardız?" sualını eşidən valideynləri əvvəlcə susdu, handan-hana anası dilləndi: "Onu, Allah eləməmiş, o cür vəziyyət yarananda deyərək. Bir də, sən bacın ömründə ərindən boşanmaz".

Murad fikrə getdi. "Ey dadi-bidad, hər şey necə sürətlə dəyişir. Nəcibə qohum da olmasa, bizim ailəyə yaxın adamdı, yad deyil, bizimkilərsə ikicə dəyqənin içində onun evli-uşaqly Elmanın məşuqəsi olmasına razı oldu". Sonra özünə sual verdi: "Görən, əvvəlcə desəydim ki, Murad Bakıda özünə məşuqə axtarır, onda necə reaksiya verərdilər? Əlbəttə, Nəcibənin adını dillərinə gətirməzdilər. Amma bəlkə də ananın ağılına ilk gələn elə Nəcibə olardı, bunu deməsə də". Murada qəribə gələn anasının çox asanlıqla "Qoy onda bir molla kəbini kəssinlər" deməsiydi, yaxşı bilə-bilə ki, təklifi tək bu iş düzəlsin xatirinə deyir. Onu hey-rətə salan həm də az qala dünənə qədər nişanlı qız toya qədər qoymamalıdı nişanlısı ona əliylə belə toxunsun deyən atasının bu məsələdə suallardan qaçması, tərəddüd etməsiydi.

II hissə

Feysbuk profilində dostlardan birinin "Qarabağ döyüşçüsü Rafiq dostumuz xəstəlikdən əziyyət çəkir. Təcili maddi köməyə ehtiyacı var, "Semaşko"da yatır. Kömək etmək istəyənlər bu nömrəyə zəng etsin. 055 576 İsa Rafiqin qohumudur" statusunu oxudu. Status yazanın inboksuna yazdı: "Salam, Sərxan bəy, yardıma ehtiyacı olan o adam "Semaşko"da hansı korpusda, hansı palatada yatır?" Tez də cavab gəldi: "Salam, Murad bəy, düz, dəqiq bilmirəm, siz o yazdığım nömrəyə zəng edin, bir yerdə gedə bilərsiz xəstəxanaya" - "Nədi xəstəliyi? - "Deyəsən, mədəsiylə bağlıdır". Murad statusda yazılan nömrəyə zəng etmədən birbaşa yanına tək getmək qərarına gəldi.

...12 nömrəli palatada üç xəstə varyıdı, biri şirin yuxudaydı, ikincisi çarpayısında uzanıb tavana baxırdı, o biri isə oturub qəzet oxuyurdu. İçəri daxil olan Murad pıçılıyla soruşdu:

- Rafiq kimdi?

- Mənəm, - arıq, ortaboş, qarayanız cavan oğlan oxuduğu qəzeti büküb ayağa qalxdı, əl verib salamlaşdı.

- Feysbukdan ümumi dostumuz Sərxanın statusundan oxudum ki, xəstəxanada müalicə alırsız, adım Muraddı.

- Lap yaxşı, Murad müəllim, oturun, - əliylə boş stulu göstərdi...

Söhbətləri alındı, - Rafiq 1992-də Politexnik institutuna testlə qəbul imtahanlarına hazırlaşdığı bir vaxtda Qarabağda könüllülər dəstəsinə qoşulduğundan, buna görə evdəkilərlə dalaşmağından, 1992-93-cü illərdə Ağdam, Tərtər, Ağdərədə gedən ağır döyüşlərdə iştirak etməyindən danışdı.

- Mühəribə dəhşətli şeydi, hə? - Muradın verdiyi sual o dəqiqə də bayağı, mənasız gəldi özünə.

- Çox dəhşətli şeydi, çox. Yuxusuz gecələr, ölüm qorxusu, mərmə düşəndə dostunun yanında ölməsi, sonra ölüm qorxusunu yenirsən. Belə, Murad müəllim, o qədər danışılmalı şeylər var ki.

- Hmm, elədir. Ümumiyyətlə, fikriniz var bunları nə vaxtsa yazasız?

- Hə, nə vaxtsa xatirələrimi yazacam. Sağlıq olsun, görək də.

Daha sonra Qarabağ döyüşçüsü indiki həyatından danışmağa başladı. Bir iş adamının bağında gözetçi işləyirdi. "Qarabağ veteranı kimi, gülünc bir pensiya alıram, ayda qırx beş manat, təsəvvür eliyirsiniz?" Dediyyə görə, mədəsində

səpgilər var idi, neçə günüyümüş dəhşətli ağrılardan əziyyət çəkirmiş, axırda təcili yardıma zəng edib, düz gətiriblərmiş “Semaşko”ya.

- Ay qardaş, üç gün gözümə yuxu getmədi. Üç gün yerimdə ilan kimi qıvrıldım.

- Bəs dərman, ağrıkəsici kömək eləmir?

- Atırdım, “Noşpa” da atırdım, “baralgin” iynəsi də vururdular mənə, amma xeyri olmurdu.

Beş gün idi xəstəxanada yatdığı, iynə, dərman, sistem qəbul edirdi, ağrıları əvvəlkinə nisbətən azalmışdı. Murad bir az da palatadakı o biri xəstələrlə söhbət elədi, sonra Rafiqlə dəhlizə çıxdılar, ayrılana yaxın köynəyinin cibindən çıxardığı əlli manatı xəstənin ovcuna basdı.

- Ay məllim, xəcalət verirsiniz, vallah. Lazım deyil, - Rafiq etiraz etmək istədi.

- Yox, yox, qardaş, bu, mənim borcumdu...

* * *

Murad Qarabağ döyüşçüsünə xəstəxanada əlli manat versə də, o gündən rahatlıq tapammırdı, elə bilirdi az verib. “Ən azı, gerek yüz manat verəydim”. Sonra hepatitin müalicəsiylə bağlı son üç ildə hər maaşından qırağa qoya-qoya yığdığı səkkiz min dollar yadına düşürdü. Sabunçu xəstəxanasında onun analizləriylə tanış olan infeksioloq demişdi ki, doxsan səkkiz faizlik sağalma təminatı olan müalicə kursu üçün İsrail istehsalı olan “Vickeyir Pak” dərmanının qiyməti 22 min avro, Amerika dərmanı “Harvoni” 40 min dollara satılır. Sağalmağa səksən yeddi faiz qarantıya verən Misir istehsalı “Sofosbuvir” və “Daklotasvir”i isə 8 min manata tapmaq olardı. Ailə həkiminin məsləhəti hələ də dəyişməmişdi: nə qədər ki, serroz təhlükəsi yoxdu, ona görə gözləmək lazımdı; ABŞ, ya İsrail dərmanları almağa pulun olanda müalicəyə başlayarsan.

Əlində olan səkkiz min dollardan Rafiqçün iki yüz dollar keçmədiyinə görə Murad özünü qınayırdı ki, niyə yetərinçə əliaçıq deyil, gedib lazımsız şeylərə pul xərcləyir, qara rəngli təzə qış kostyumu ola-ola, həmin mövsümə aid tünd göy rəngsini görəndə tamahı düşür, onu da alır, amma Qarabağ döyüşçüsünə cəmi-cümlətən əlli manat verir.

Xəstəxanadakı görüşdən on gün sonra Rafiqin nömrəsini yığdı, görsün vəziyyəti necədi:

- Salam, qardaş, Muraddı danışan.

- Salam Murad müəllim, tanıdım sizi, - Qarabağ döyüşçüsünün zəif səsi eşidildi.

- Necəsən, Rafiq?

- Pisəm, çox pisəm, məllim.

- Niyə? Sən xəstəxanadan çıxmısan ki?

- Hə, çıxmışam, bir həftədi çıxmışam. İndi evdəyəm.

- Bəs müalicə effekt vermədi?

- Yox, vermədi. Yenə həmin ağrılar zülm verir mənə, yata bilmirəm, məllim. Təsəvvürünüze gətirin, üç sutkadi gözümə yuxu getmir. Yalan olmasın, bəlkə bir gündə dalbadal dörd dənə baralgin iynəsi vurmuşam, yenə kömək eləməyib.

Murad Rafiqin qaldığı ünvanı soruşdu, “Axşamüstü sənə dəyəcəm,” - deyib sağollaşdı. Axşam işdən sonra marketə girib, bir-iki kilo kök, gül kələmi, bir kilo mərcimək, bir kilo qarabaşaq, dörd dənə bioyoqurt, bir kilo da çiyələk alıb, Qarabağ döyüşçüsünün dediyi yataqxanaya getdi. Murad qapını taqqıldadıb “Gəlin” sözünü eşidəndən sonra içəri girdi.

- Yox, yox, sən durma, a kişi, durma da sənə deyirəm, - çarpayısında uzanan Rafiqi zorla yerinə uzatdı.

- Görürsüz də günümü, - Rafiq zarıyırdı.

- Bəs sən xəstəxanada on gün yatdın, iynə-dərmanın köməyi dəymədi sənə?

- Murada elə gəldi ki, bu sualın heç yeri yox idi, həm də telefonda bunu soruşmuşdu deyə, lap əsəbiləşdi özünə.

Muradı qəhər boğsa da, özünü birtəhər saxladı, ani fikirləşdi ki, deyəsən, bunun işi lap ağırdı, çox güman, xəstəliyinin tam düzgün diaqnozu üçün kompüter-tomografiya analizindən keçməlidir. "Mərkəzi Klinikdə bunun qiyməti iki yüz iyirmi manatdı. Lap gedib baş həkimlə görüşərəm, Qarabağda vuruşduğunu deyərəm, bəlkə, endirim elədi. Evdə səkkiz min dollarım var. Cəsarətim çatar o puldan?..." Sualın davamını gətirəmmədi. Oturduğu stulu bir az da qabağa çəkəndə, hiss etdi ki, Rafiqdən araq iyi gəlir. Dilxor oldu.

- Yaxşı, mənə də görüm, pəhriz saxlıyarsan?

"Bu da növbəti axmaq sualım. Adam araq içir, verdiyim suala bax". Eyni zamanda anladı ki, başqa çıxış yolu da yoxdu, vaxtı öldürməkçün, xəstənin başını qatmaqçün sual vermək, söhbət eləmək lazıymıydı.

- Ehh, Allah köməyiniz olsun. Ay məllim, birincisi, mən heç özüm özümə qulluq eliyəmmirəm, ağrılardan iki addım ata bilmirəm. İkincisi, mənim imkanım yoxdu, axı, o deyilən şeyləri alam. Nəyşə, - hirsli-hirsli əlini yellədi, hiss olundu ki, Muradın gözündə yazıq görünmək istəmir.

- Sənə lazım olan şeyləri almışam, kök, qreçka, - Murad başıyla masanın üstünə qoyduqlarını göstərdi.

- Vallah, əziyyət çəkmisiz, çox sağ olun buna görə. - Qarabağ döyüşçüsünün səsi batdı, - Amma yenə deyirəm, onları bişirməyə məndə hal yoxdu.

- Ay dost, sən, deyəsən, içirsən hə? - bayaqdan içində saxladığı sualı verdi.

- Hə, - gözlərini tavandan çəkmədən dedi.

- Olmadı ki. Bu cür xəstə mədəylə araq içərlər bəs?

- Yata bilmirəm, axı! Demirəm, üç gecədir gözümə yuxu getmir? Başa düşün, mən arağı ona görə içmirəm ki, alkaşam, ona görə içirəm ki, dərmanlar mənə kömək eləmir. Bir həftə də gözləyəcəyəm, görsəm ki, ağrılarım dözülməzdi, damarlarımı doğrayacağam, - ağlamsındı.

Murad ayağa durub xəstəyə yaxınlaşdı, əlini onun çiyinə qoydu:

- Sən ruhdan düşmə, qardaş, hər şey, inşallah, yaxşı olacaq.

- Nə bilim e, - doluxsunmuş halda qoluyla gözünün yaşını sildi. - Hamı elə deyir, yaxşı olacaq, əla olacaq, amma hələ ki, günü-gündən daha da pisləşirəm.

- Amma sən içməyi at, özünə yazığın gəlsin. Xəstə mədəynən araq içəndə, heç keyfiyyətli dərmanın da xeyri olmaz.

Araya sükut çökdü, Murad özünü bir anda çox aciz hiss etdi, ona elə gəldi ki, Rafiq haqlıdır, yəni, özü dedi ki, içki düşkünü deyil, sadəcə, müalicənin xeyri olmadığına görə araq içməyə məcburdu. Əmin oldu ki, Qarabağ döyüşçüsü onun gözündə aciz, yazıq görünməkçün yox, gercəkdən bu ağır vəziyyətdən çıxma bilmədiyinə görə tez-tez doluxsunur. "Nəyləsin bu bədbəxt? Yata bilmir də, ağrılar üzür bunu". Yenə fikirləşdi, görən, bunun Mərkəzi Klinikdə, ya "Bakı Medikal Plaza"da müayinədən keçməsi, sonra həkimin yazacağı dərman, iynə hamısı bir yerdə neçəyə başa gələr? Hepatit C-sinin müalicəsi üçün yığıdığı səkkiz mindən beş yüz dollar keçməyə qiymadığını hiss etdi, həmin andaca özünə nifrət elədi. "Alçaqsan sən! Bu adam sənənin yaşındadı, gedib Qarabağda vuruşub sənənin, ailənin namusunu qoruyub, sənə öz canını hayındasan. Böyük şey olub hepatitsən. Bu ölkədə sənənin kimi minlərlə, on minlərlə hepatit C, B xəstələri var, zəhmət çək, sən də onlar kimi öl!"...

- Yox, ay məllim, nə əziyyət çəkirsiz? - Rafiq ovcuna basılan iki iyirmiliyi acza müqavimət göstərüb götürdü, xeyli təşəkkür etdi, sağollaşanda Murad yenə ona ürək-dirək verdi:

- Hər şey yaxşı olacaq, mən yenə də çalışacam imkanım daxilində sənə kömək edim.

Evdə arvadına bu dəfə də xəstəyə pul verməyini dedi, - xəstəxanada Rafiqi görməyini, ona əlli manat verməyini ona danışmışdı, dalınca xahiş etdi ki, bu barədə ata-anasına heç nə deməsin. Bilirdi ki, valideynləri xəbər tutsa, deyəcəklər: sənənin özünün pula ehtiyacın var, üstəlik, bir dəfə əlli manat

vermişənsə, nə ehtiyac varıydı ikinci dəfə pul verməyinə. “Narahat olma, demərim”, - arvadı sakitcə dedi, belə həssas məqamları başa düşürdü. Ümumiyyətlə, arvadı da, dəxli yoxdu, yaxın, ya yad adam, pula ehtiyacı olanların dərдинə həssasıydı. Feysbukda yardıma, əsas da uşaqlarla bağlı qana ehtiyacı olan elan görəndə, tez paylaşdı profilində, hələ bəzən ərinə eyhamla başa salırdı ki, bəlkə, sən də bir şey eləyəsən. Ovqatının yaxşı vaxtında Murad bank hesabını telefonla çəkirdi, səhəri işdən yarım saatlıq icazə alıb, yaxınlıqdakı Unibankdan ehtiyacı olanın hesabına iyirmi-otuz-əlli manat köçürürdü. Kefi olmayanda, ya pulu az olanda, narazı-narazı deyirdi: “Ay arvad, başa düş, mənim bir meşək pulum yoxdu e, bu ölkədəki xəstələrə həmişə pul verəm. Özün də görürsən ki, özümün də pula ehtiyacım var, bilirsən ki, Elmana borcum var”. Onda arvad tez dillənirdi ki, yox, yox, mən nə deyirəm, özün bilərsən.

Rafiqlə ikinci görüşdən sonra Muradın qəribə - vahiməli günləri başladı, - tez-tez xəstənin dediyi “Ağrıları keçməyə, damarlarımı kəsəcəm” sözləri yadına düşürdü. “Heç kimi yoxdu bu bədbəxtin. Özünü öldürsə, kimin yadına düşəcək ki? Bəlkə, qonşulardan kimsə qapını döyə, içəri girib görə ki, bu, artıq sağ deyil, yaxınlarından kiməsə zəng edə... Bəlkə, feysdə mən yardım kampaniyasını başla...” - “yım” şəkilçisini qoymağa cəsarəti çatmadı, bildi ki, belə şeylər onluq deyil. Fikirleşdi ki, bu ölkədə feysbukda yardım kampaniyaların sayı gündü-gündən artır, artıq insanların çoxu, özü daxil, bezib elə statusları oxumaqdan.

Arada Elman yadına düşürdü, “Bəlkə, belə bir sms yazım ona: ay dost, bir Qarabağ döyüşçüsü var, müalicəyə ehtiyacı var, yüz manat göndərə bilərsən? Dediym adam nə qohumumdu, nə də dostum”. Dostunun kimya və radioterapiyayla bağlı indiyə qədər iyirmi min dollardan çox pul verdiyi yadına düşəndə, vaz keçirdi bu istəyindən: “Bu qədər pul verib mənim müalicəmə, ürəyində deməz ki, ay sırtıq insan, hansı üzlə bunu mənə yazırsan?”

Sonra tələbəlik illəri baş vermiş bir hadisə yadına düşdü. Qarabağda ağır döyüşlərin getdiyi bir vaxtda, dekan auditoriyaya girib onun, dostunun, üç-dörd başqa oğlanın dərşdən sonra dekanlığa yaxınlaşmasını tapşırırdı. Fasilədə dekan həmin tələbələrə demişdi ki, sabah saat on birdə universitetin həyətində olun, avtobusla Bakıdakı hərbi hissələrdən birinə gedib orada çıxış edəcəksiz, axşamdan hazırlaşın, cəbhəyə yollanacaq əsgərləri ruhlandırmaq üçün yaxşı, təsirli çıxış hazırlayın.

Dekanlıqdan çıxan kimi Murad dostuna yaxınlaşıb soruşmuşdu:

- Sən gedərsən?

- Əlbəttə, yox.

- Niyə?

- Ay axmaq, de görüm, oğlan tələbənin hərbi hissəyə getməyinin mənası nədir? Adama deməzlər, sən də mənim yaşım dasan, şikəst deyilsən, avtomat da tuta bilərsən, pulemyot da. Özün vuruşmursan, cəhənnəmə, bəs gəlib mənə ağıl öyrətməyinin adı nədi?

- Düz deyirsən, Elman.

İkisi də səhəri, ümumiyyətlə, dərşə getməmişdi. Üstündən üç ay keçməmiş universitetdə qan vermə aksiyası keçiriləndə, dostu gedib qan vermişdi, o isə yox... “O vaxt qan vermədin, indi heç olmasa, iki yüz manat pul ver”, - özünü qınayırdı Murad.

* * *

Rafiqin kompüter-tomoqrafiyası üçün pul vermək yanğısı Muradda o qədər güclüydü ki (amma hələ də öz cibindən yox), bilsəydi, dostuna gəlin-qayınana münasibətlərindəki gərginliklər haqda danışsa, dostunun kefi açılacaq, üstəlik, dalınca Qarabağ döyüşçüsünə pul köməkliyi etməyini danışmaqla Elmanda özünə qarşı simpatiya yaradacaq və sonda Elman əlini cibinə salıb xəstənin kompüter-tomoqrafiyası üçün iki, ya üç yüz manat pul verəcək, o zaman

məmnuniyyətlə gəlin-qayınana mövzusuna baş vurardı: təbii, çox da dərinə getmədən, evdə hərdən yaranan gərginlikdən bir-iki detal danışardı. "Ehh, o da hələ görüşəsi, əclaf neçə dəfədi Bakıya gəlir, bir dəfə də olsun zəng eliyib demir ki, gəl görüşək".

Arada qohumu - tələbə Nadirin "Antep" restoranındakı görüşdən sonra ona iki dəfə zəng edib yüz əlli manat borcu qaytarmaq istədiyi yadına düşmüşdü, hər dəfə Murad ona demişdi ki, ay qohum, danışdıq, axı, biz, dedim ki, sənə borc kimi vermərəm o pulu. "Yox, yox, məllim, elə danışmamışdıq", - desə də, Murad onunla görüşdən qaçmışdı. İndi isə yanıb-tökülürdü. "Gərək götürəydim ondan yüz əlli manatı. Heç olmasa, yüzü qaytarıb, əllisini götürmək olardı. Yox, əgər görsəydim inad eliyir, hamısını vermək istəyir, onda guya qəlbini qırma-maqçün deyərdim get xırdala, yarısını, yəni, yetmiş beş manat gətir". Təbii, Qarabağ döyüşçüsünə görədi onu narahat edən "borc" məsələsi. Murad ehtimal edirdi ki, Nadirin Moskvadakı biznesmen əmisioğlu ona çoxlu pul göndərüb, bu səbəbdən yüz əlli manatı qaytarmaq məsələsində belə əl-ayağa düşüb.

Başladı tələbə qohumuyla əlaqəyə girmək yollarını axtarmağa. "Zəng edim, kefini-halını soruşum, dalınca da belə bir sual verim: ay qohum, bir çətinliyin yoxdu? Yox, bu sualın heç yeri yoxdu, əksinə, elə bilər, mən buna yenə pul vermək istiyirəm... Dilim qurusun mənim, qurusun dilim. Gərək zəng edən kimi gedib götürəydim pulu".

Beləcə, fikirləşə-fikirləşə günlərin bir günü pul məsələsini Nadirin yadına salmaqçün bir fəndə əl atdı. Nömrəsinə zəng edəndən sonra tez qırmızı düyməni basdı. İki dəqiqə sonra qohum ona zəng edəndə, Murad yenə qırmızı düyməni basıb özü yığdı onun nömrəsini:

- Salam, ay qağa, deməli, Nahid adında bir dostum var, onu yığmaq əvəzinə çaşıb sənənin nömrəni yığmışdım, ona görə atboy verdim sənə. Amma sənənin danışmaq yenə xoşdu. Hə, de görüm, nətəərsən?... Dərslərin necədi?... Diplom mövzusu götürmüşən?... Hə, niyə olmur?... Gəl, sabah altıda "Nərimanov" metrosunun yanındakı "Mado"da görüşək... Oldu.

"Uff, işə düşdüm də. Bu, niyə mənənin görüşmək istiyir? Qayıdıb deyəsən ki, a kişi, görüşməyinə görüşək e, amma... Bəlkə, yenə pul istiyir? Bir köpük də vermərəm". Əlli, yüz manat verməyə pulu vardı, amma Rafiqin xəstəliyi ortaya çıxandan bəri Nadirə verdiyi yüz əlli manatın yarısını almaq fikri beynindən çıxmırdı. "Eləcə də deyəcəm. Deyəcəm ki, ay qohum, bağışlayasan məni, bu dəfə sənə pul verməyə imkanım yoxdu".

Ertəsi gün "Mado" restoranında görüşdülər, tərəvəz şorbası, quşbaşı pidesi yeyə-yeyə söhbət elədilər. Murad Nadirdən anasının vəziyyətini soruşdu. Nadir də cavab verdi ki, şükür, iyənə-dərmanlardan sonra yaxşılığa doğru gedir.

- Onda verdiyim pul dərmanlara çatdı hə? - soruşdu.

- Hə, məllim, çatdı. Allah sizdən razı olsun. Onda çox kömək elədik mənə.

"Bu yenə tutmadı e söhbəti".

- Məllim, niyə sizi narahat elədim bu gün? - axır ki, Nadir əsas məsələyə keçdi. - Rusiyadakı krizisdən sonra əmimoğlu Moskvadan qayıdıb gəlib Bakıya. İşləri getmir orda. O gün zəng eləmişdi, "Böyükfırat"da görüşdük, mənə deyir, əlində on beş-iyirmi min dollar pulu var. Mənənin soruşur ki, bəlkə, tanıdığın, etibar elədiyən bir iş adamı olar, burda şərikinə biznes açmaq istiyir. Eşitmişəm sizin Londonda yaşayan biznesmen dostunuz var, dedim, bəlkə, məsləhətdisə, ona deyərdiz, bəlkə, istiyər burda şərikinə iş açsın.

"Buna kim çatdırıb ki, Londonda dostum var? Hə, elə bu dəyqə eşidib, qaça-qaça gələcək", - Murad ani fikirləşdi, dərindən nəfəs alıb dilləndi:

- Vallah, düzünü deyim, belə işlərdən mənim sən deyən çox başım çıxmır.

- Murad məllim, elə mənim də siz deyən başım çıxmır, - Nadir gülə-gülə dedi.

- Hə də, bizimki kitabdı, nəzəriyyədi, nəysə. Oldu, fikirləşərəm, bəlkə, zəng elədim o adama. Sənə iki-üç günə cavab deyərəm.

- İnşallah, bizə də bu işlərin xeyri dəyər, məllim, - Nadir gülə-gülə dedi.
- İnşallah, görək də.

“Heç gör, yüz əlli manatı qaytarmaq yadına düşür?”

Axşam Murad Elmana zəng etmək məsələsində tərəddüd elədi, şübhəylə yanaşdı bu işin alınmasına. “On beş-iyirmi min dollarla nə etmək olar ki?” Bilə-bilə ki, Nadirin əmisioğlunun bu təklifinə Elmanın reaksiyası o qədər də ürəkaçan olmayacaq, yenə götürüb onun votsapına zəng elədi. Salam, hal-əhvaldan sonra əsas məsələ haqqında danışdı. Məbləği eşidəndə, dostu hirsle soruşdu:

- ...Nə qədər?!
- On beş-iyirmi min dollar.
- Off, sən mənə çərlədəssən də. Birincisi, belə şeyi əvvəlcədən dəqiqləşdirmək lazımdı. İkincisi, on beş minlə iyirmi min arasında beş min dollar fərq var, ay qanmaz. İkincisi, tutaq ki, bu adamın lap iyirmi min dolları var əlində. Onnan Bakıda hansı ciddi işi görmək olar? Başın girmədiyən yerə...

- Ee, olmadı da. Ay yekəbaş, mənimçün nə çətin şeydi ki, zəng eliyib rəqəmi dəqiqlə...

- Bir dəyqə, mənim sənən çənə döyməyə həvəsim yoxdu. Başqa sözün yoxdusa, qud bay.

- Yox, başqa sözüm yoxdu, - Murad dilxor halda dilləndi.

- Onda baaay, - dostu telefonu qapatdı.

“Tfu” deyib Murad təzə aldığı “Samsung” telefonunu başının üstünə qaldırdı, son anda onu divara çıırmaqdan özünü güclə saxladı, istədi hirsini Nadirin üstünə töksün, zəng edib desin ki, sən dediyin məsələ alınmadı, amma mümkünsə, yüz əlli demirəm, heç olmasa, onun yarısını gətir ver mənə, bir Qarabağ veteranı var, xəstədi, dərman puluna ehtiyacı var, aparıb ona verməliyəm.

Üç gün sonra Nadir zəng elədi, öyrənsin, görsün, o məsələylə bağlı nə xəbər var, Murad yerindəcə uydurub soyuq tonda cavab verdi ki, Londondakı dostunun iki dəfə belə şeylərə görə əli yanıb deyə, Azərbaycanda biznes işinə yatırım qoymaq fikri yoxdu.

- Məllim, bəlkə, pul azdı, mən sizdən sonra əmimoğluyun danışdım, dedi ki, əlavə on min də...

- Ay Nadir, bir dəyqə dayan. İncimə, amma sən də elə məndən beşbetər naşisan bu işlərdə. Yadında saxla, əgər biznes işinə baş qoşursansa, belə məsələlərdə konkret olmaq lazımdı. Keçən dəfə sən gərək mənə dəqiq rəqəm deyəydin, ya on beş min, ya da iyirmi min dollar.

- Məllim, onda gəlin belə eləyək, mən yenə əmioğluya zəng eliyim, son olaraq soruşum ki, nə qədər pul...

- Yox, ay Nadir, lazım deyil.

* * *

Artıq bir ildən çox idi Elman Bakıda olsa da, ona zəng etmirdi. Murad dostunun burda olmasını votsapındakı profilinə Qız Qalasının, Alov Qüllələrinin şəkillərini qoymasından bilirdi. Yeri gəlmişkən, Asim də son vaxtlar daha çox Azərbaycanda olurdu, əslində onunçün də Rafiqə iki yüz-üç yüz manat etmək problem deyildi. Asimə ağız açmaq məsələsi ağılına gələndə də, avtomatik dostu yadına düşürdü, “abır məsələsinə” görə soyuyurdu öz fikrindən. Beləcə, Qarabağ veteranı neçə günüydü Muradın yadından çıxmırdı, müalicəsi üçün beynində planlar cızırdı və çıxış yolu tapammırdı deyə, əsəbləşirdi, əzab çəkirdi acizliyindən.

Axırncı görüşdən səkkiz gün sonra ona zəng etmək qərarına gəldi. “Demişdi, ağrıları bir həftə də çəksə, özünü öldürəcək. Artıq səkkiz gün keçib”.

- Salam, qardaş. Necəsən?

- Salam, Murad məllim. Pisəm, pis, heç düzəlmirəm, - xəstənin səsi keçən dəfəki kimi zəifiydi. Eyni zamanda, bir çox sərxoşlar kimi sait həfləri uzadırdı, fasilə verirdi sözlərin arasında.

Dilxor olan Murad bilmədi nə desin, elə bildi nə desə, yersiz alınacaq, bir təhər özünü məcbur edib dilləndi:

- Yenə həmin ağrıları?

- Hə, həmin ağrıları. Nə gündüz yata bilirəm, nə də gecə.

Murad fikirləşdi ki, çox güman, bu adamın yenə də pula ehtiyacı var.

- Qulaq as, Rafiq, mən indi gəlirəm yanına. Sənə nə alım mağazadan?

- Heç nə, məllim, vallah, heç nə lazım deyil. Mən həmişə deyirəm, amma siz öz bildiyinizi eliyirsiniz. Gəlmək istiyirsinizsə, özünüz gəlin, heç nəsiz gəlin. Sizinlə tək elə söhbət eləmək xoşdu mənə.

"Ehtiyac içindədi, amma necə özünü qürurlu aparır, ilahi", - Murad fikirləşdi.

- A kişi, utanma deyirəm sənə, nə lazımdısa de, alım, marketin yanında, onsuz da nəse alacam, yaxşısı budu sən mənə de, həkim yazan pəhrizinə uyğun nə alım gətirim?

- Murad məllim, mən onsuz da heç nə yemirəm, özüm özümə qulluq eliyəmmirəm e, heyim yoxdu duram özümə qulluq edəm.

- Nəysə, mən gəlirəm, - deyib Murad telefonu qapatdı və marketə girdi. Keçən dəfəki kimi toyuq əti, yoqurtlar, süzmə, qatıq, xiyar, pomidor alıb, yataxananın yaxınlığındakı restorandan mərci şorbası, ət, badımcan qarışıq qarabaşaq yeməyi alıb Rafiqin yanına getdi.

Üzünü tük basmışdı, rəngi qaralmışdı, arıqlayıb çöpə dönmüş Rafiq bədheybət sifət almışdı. Murad diqqət edib gördü ki, masada üst-üstə qoyulmuş iki siqaret qutusundan biri boşdu, ikincisində isə siqaretlərin yarıdan çoxu çəkilib, otaqdakı tütün iyindən ürəyi sıxıldı. Üstəlik, yenə içkiliydi. Rafiq öz dərdlərini danışmağa başlayanda Murad səbirsizləndi:

- Ay qağa, başa düşürəm səni, ağır xəstəsən, mədə ağrısı çox pis şeydi, tələbə olanda mən özüm də qastritdən əziyyət çəkmişəm. Amma bir şey var ki, sən göz görə-görə özünə zülm eliyirsən. Yenə içirsən, siqareti siqarete calayırsan, olmaz axı belə.

- Neyniyim bəs? Yata bilmirəm, axı?! Sutkalarnan yatmamaq bilirsiz nə deməkdi? Görürsüz, gözlərimin içi necə qandı?

- Görürəm, amma bu, o demək deyil ki...

- Bu, o deməkdi ki, araq içəndə, heç olmasa, gündə üç-dörd saat yata bilirəm. Narahat olmuyun, mənimki uzağı bir həftədi. Bir həftəyə də düzəlməsəm, tüpürəcəm bu dünyaya. O gün bir dostum yanıma gəlmişdi. Deyir ki, ay Rafiq, yemirsən, dərman içmirsən, xəstəlik səni bir dəri bir sümük eliyib, hələ bir gecə-gündüz araq içirsən, siqaret çəkirsən, deyir ki, məəttələm ki, necə buna bədənənin dözü. Adam az qalır soruşsun ki, sən nə vaxt öləsən, - bu dəfə qəhərini boğa bilmədi və hönküdü.

- Ağlama, hər şey yaxşı olacaq. Bir də belə axmaq şeyləri ağlına gətirmə, - Murad ayağa durdu, Rafiqi başına basdı, özünü güclə ağlamaqdan saxladı.

Əmin oldu ki, bundan sonra ona "İçməyi at getsin" deməyin yeri yoxdu, bilirdi ki, içən adamların çoxu nəsihət xoşlamır, eşitdiklərini bu qulağından alıb o birisindən çölə verirlər. Eyni zamanda fikirləşirdi ki, hələ yolda sol cibinə qoyduğu otuz manatı otaqdan çıxana yaxın onun ovcuna bassın, ya yox. "Siqarete, arağa aparıb verəcəksə, nə mənası var?" Bunu onun özünə deməyə isə cəsəreti çatmırdı. Ürəyinin dərinliyində özünə suallar verirdi, bəlkə, doğurdan, ağrıkəsici dərmanları, iynələr buna kömək etmir, tək araq bunu sakitləşdirir, yuxu gətirir.

Bu vaxt qapı döyüldü, Rafiq səndirləyə-səndirləyə gedib qapını açdı, bir əlində ətli plov olan kasa, o birində xiyar-pomidor yaşlı bir qadın içəri girdi.

- Ay xala, nə əziyyət çəkirdin? Mən, axı, bunnarı yemiyəcəm.

- Ye, ye, ağrın alım, - əlindəkiləri masaya qoydu. - Qabları boşalt, bəri ver.
- Olmadı da, xala, sən qulaq asmırsan e mən deyənnərə, - Rafiq məcburən plov və xiyar-pomidor olan qabları götürüb eyvana tərəf getdi.

Murad tez qadından Rafiqin nəyi olduğunu soruşdu.

- Xalasıyam, ağrın alım, doğmaca xalasıyam.

- Çox içir, xala, yaman çox içir, - Murad narazı-narazı başını yellədi.

Xalası "neyniyim, a bala, yüz dəfə demişik, xeyri yoxdu" mənasında çiyinlərini çəkdi və Rafiqdən boş qabları alıb gedəndə, Murad onu ötürmək bəhanəsiylə dalınca çıxdı, pıçıltıyla dedi:

- Ay xala, mən buna bir az pul vermək istəyirəm, amma qalmışam belə, qorxuram içkiyə verə, siz bilən, mən neyniyim?

Xalası əvvəlcə çiyinlərini çəkdi, yəni, bax da, nə deyim, sonra elə bil, özünü məcbur edib dedi:

- Bax da, çox ürəyinnən keçirsə, ver...

Otaqdan çıxana yaxın otuz manatı Rafiqin ovcuna basıb qəti şəkildə dedi ki, bunu arağa, ya siqaretə verəcəksənsə, haram edirəm bu pulu sənə. Rafiq də and içdi ki, bu puldan heç bir gilə siqaretə də xərcləməyəcək.

Çölə çıxan Murad fikirləşdi ki, niyə Rafiq indiyə qədər xalası olduğunu, üstəlik, onun da burda - yataqxanada yaşadığını ona deməyib. "Bəlkə, ona elə gəlib ki, bunu bilsəm, daha pul vermərəm ona... Düşük-düşük danışma, ağılın özünə getməsin, o, sənə kimi tamahkar deyil. Əşi, lap əcəb eliyib deməyib, bir də ki, lap yaxşı eliyir məndən pul umur. Neynəsin? Görünür, başqa yerdən umacağı yoxdu. Xalası da bunun kimi imkansızdı, gücü, yəqin, hərdən bişirdiyi yeməkdən bir pay da buna gətirməyə çatır".

Səhərisi Murad Rafiqin xəstəliyinin nə olduğunu özünün tam aydınlaşdırmaqçün "Semaşko" xəstəxanasına gedib onu müalicə edən həkimi tapdı. Həkim də eyni şeyləri dedi:

- Bu adamda qastritdi, gerek ciddi pəhrizə riayət edə, siqaretdən, araqdan tam uzaq ola, bunları eləməsə, lap pis olacaq vəziyyəti.

- Bir şey soruşum sizdən, həkim. Amma mənə düzünü deyin, bu adamda dəqiq onkoloji problem yoxdu?

- Yox, yox, elə bir şey yoxdu, kəskin qastritdi, mədəsində səpkilər var, amma dediyim şeylərə mütləq riayət etməlidir.

Axşam evdəkilərə Rafiqin yanına getməyini, bazarlıq eləməsini, otuz manat pul verməsini, üstəlik, onun "içən" olmasını danışdı. Bu dəfə hamısı düşdü üstünə: ağılı yoxdu sənə, bu adam əgər özü zəhrimar araqla həyatını məhv eləmək yolunu seçsə, sən, ali təhsilli adam, başa düşürsən ki, pul verməklə əslində, ona pislilik eliyirsən. Üstəlik, özün xəstə adamsan, pula ehtiyacın var, heç olmasa, ildə bir dəfə İstanbula gedib özünü yoxlatmalısən, hansı ağılla araqla içən adama pul verirsən. Üstəlik, bir dəfə pul vermişən ona. Murad o dəqiqə hirsle arvadının üzünü baxdı, yəni, sənə deməmişdim bunu heç kimə demə. Sonra üzünü evdəkilərə tutub etiraz elədi ki, bu adam o vaxt Qarabağda vuruşanda, cəsərim çatmadı gedib könüllülərə qoşulum, mən ayda min manata yaxın maaş alıram, bu isə ayda qırx manat veteran pulu alır. İndi hansı üzle məni danlayırsız. Atası qayıdıb dedi ki, birincisi, bu ölkəyə savadlı adamlar da lazımdı, ona görə də sənə o vaxt cəbhədə döyüşməməyin normal idi. İkincisi, yəni sənə deyirik, o adama yetərinə kömək eləmişən, tay bəsidi, məsləhətimiz də odur ki, bu adamdan uzaq ol. Lap axırda anası oğlunu bir xeyli danladı: sən heç düz eləmirsən ha, belə əliaçıqsansa, onda zəhmət çək, talassemiyadan əziyyət çəkən dayınoğluna yardım elə. Dalınca anası Murad Malayziyada tələbə olanda, dayısının ona diqqətli olmasını xatırladı: doğrudan da, tələbəlik vaxtı yay tətillərində Bakıya gələndə, dayısı, demək olar, hər dəfə bacıoğlunun cibinə yüz-iki yüz dollar pul basırdı. İndi isə kasıblamışdılar dayısıgil, hər ay sistemlə təzə qan köçürülən on dörd yaşlı dayısıoğlunun son vaxtlar vəziyyəti lap

pisləşirdi, ilik əməliyyatı üçün nə pulları varıydı, nə də donor. Muradın anası gözəl bilirdi ki, oğlu əlli-yetmiş, lap yüz manat verməklə, xəstə qardaşoğluna yardım etməməyəcək, sadəcə, oğlunun yad adama pul yardımı eləməsi ona əməlli-başlı yer edirdi. Eşitdiyi danlaqdan Murad necə hirsəndisə, müalicəsi üçün yığıdığı puldan üç yüz dollar götürüb anasına verdi ki, aparıb dayısıgile versin. Nə illah elədisə, anası götürmədi pulu. Murada ən çox yer edən, pulu götürməməyi bir yana, anasının ona qayıdıb - sən elə bilirsən, mənim dərdim yoxdu? “Uzi”yə özümü göstərməliyəm, amma səndən, dədəndən qırx manat almağa qıymıram. Sənə mənə danlamağa hazırsan həmişə” deməsi oldu.

- Sən nə danışırısan, ay ana! Yeni, sənə yüz manat verməyə pulum yoxdu mənim?! - gedib əlavə yüz dollar gətirsə də, götürməmişdi anası.

Dolabın üstünə qoyduğu dörd yüz dollar günlərlə elə orda qaldı... Murad fikirləşdi ki, ey dadi-bidad, neçə müddətdi Rafiqin kompüter-tomoqrafiyasına iki yüz dollar ayırmağa canım çıxır, amma dünən beş dəqiqənin içində necə hirsəndimsə, qohum kimi çox da isnişmədiyim dayımoğluna üç yüz dollarımdan keçdim. Ona pis təsir edənsə əliaçıqlığının sevgidən yox, hikkədən etməsiydi, bunu cılızlıq hesab edən Murad yenə özünə nifrət elədi.

Bir həftə içində gördü ki, xəstəyə görə həkimlə, evdəkilərlə elədiyi söhbətlər ona rahatlıq gətirmir, axşam noutbukunu açıb feysbuk profilindən ilk dəfə Rafiqin köməyə ehtiyacı olması barədə status yazan Sərxanın inboksuna yazdı: “Salam, Sərxan müəllim, mümkünsə, bir məsləhətləşərdim sizinlə. Yəqin, xatırlıyarsız, siz Qarabağ döyüşçüsü Rafiqlə bağlı status paylaşmışdız, yardıma ehtiyacı var idi. Sualım bir az əcaib alınacaq, amma verməsəm də alınmır. Bir şeyi özümçün tam müəyyən eliyəmməmişəm, siz onu araşdırın ki, necə taniyırırsız, yoxsa elə deyil? Danlayanda da deyir ki, mən, əslində, alkaş deyiləm, ağırlara dözə bilmirəm, gözüme yuxu getmir deyə, məcbur olub içirəm. Yenə deyirəm, bu adama gücüm daxilində çalışacam kömək edəm, amma o biri tərəfdən də, qalırım belə... tərəddüd içində... içki məsələsinə görə... yəqin, bildiniz nəyi nəzərdə tuturam”. Beş dəqiqə sonra Sərxandan cavab gəldi: “Salam, Murad bəy. Artıq siz də neçənci adamsınız ki, bu məsələyə görə ona yardım etmək istəmir, mən özüm də onu son dəfə görəndən sonra artıq əlaqəmi kəsmişəm. Biz dostlardan pul toplayıb yardım edirik, adamda iradə yoxdur, bilmirəm artıq nə etmək olar. Sizi də bu məsələdə narahat elədiyimə görə üzr istəyirəm, artıq yardım edin, ya etməyin demirəm, öz təşəbbüsünüzə buraxıram, necə deyərlər, diqqət üçün təşəkkürlər”...

“Amma maraqlıdı ki, son görüşdə ağrısı da, damarını kəsmək barədə heç nə demədi”. Rafiqin intiharının mümkünlüyünü, tam müalicəsiylə bağlı heç nə edə bilmədiyini fikirləşəndə, Murad əcaib ziddiyyətlərə gedib çıxırdı: “Bəlkə, elə intihar bunun məsələsinə birdəfəlik həll edər, canı qurtarar bu zülmərdən?! Məsələ, axşam araqdan içə, yuxuya gedəndən az sonra bir anın içində o dünyaya gedə. İntihardan bu yaxşıdır”. Tez də özünü söyürdü: “Alçaq! Ayıb olsun sənə, gör nələr gəlir ağına. Heç iki yüz manat pulun çıxmıyıb, artıq intihar arzulu-yursan ona. İstəyirsən canın qurtarsın ondan, hə? Yeri gələndə, bu adam yüz dəfə səndən məğrurdu, ehtiyac içində yaşayır, amma bir dəfə də olsun özü sənə zəng edib pul istəməyib. Amma sən hələ sağlam vaxtlarında yaxşı maaş ala-ala, Elmanla o görüşdə elə sifət almışdın ki, ürəyini oxuyub, “bu dəfə sənə pul verməyəcəyəm” - dedi”.

Bir müddət sonra gizli nömrədən Rafiqə zəng etdi, sərxoş olduğunu bildirən “Aaaalo” sözünü eşidəndə fikirləşdi ki, ilahi, arıq bədən arağa necə dözür. Cavab vermədən telefonun qırmızı düyməsini basdı.

Günorta kafedrada oturub tələbələrin sərbəst işlərini yoxlayanda, mobil telefonuna zəng gəldi, ekranda “Rafiq-Qarabağ” sözlərini görəndə, təəccüblə yaşıl düyməni basdı.

- Salam, Rafiq, səsini eşidək, Necəsən? Haralardasan?

- Ee, məllim, necə olacam, həmişəki kimi, - səsi həmişəki kimi zəif gəlsə də, Murad onun sərxoş olub-olmadığı özünün anısdırammadı.

Qisası, Rafiq iyirmi manat borc pul istədi, dönə-dönə dedi ki, bir aya qaytaracaq. "Nə vaxt verə bilərsiz?" - soruşdu. "Evdə ol, sabah axşam işdən çıxanda dəyəcəm sənə". Murad avtomatik fikirləşdi ki, borc nədi, mən sənə heç iyirmi manatı borc kimi verərəm?! Xeyirxahlıq hissi bir istilik kimi içinə doldu, ləzzət aldı bu hissədən və heç özü də bilmədi, necə oldu, götürüb Asimə zəng etdi, telefonun yaşıl düyməsini basan anda qərarını verdi: iki yüz manat borc istəyəcəm...

Axşam "Park Bulvar"ın arxasındakı çayxanada görüşdülər, ananas mürəbbəsiylə çay içə-içə ordan-burdan söhbət elədilər, ikinci stəkan çaya keçəndə, Asim gərnəşdi, əlini sinəsinə vurub dedi:

- Sənə nə qədər pul lazımdı, qağa?

- İki yüz manat, amma borc ha.

- Bəsdi, ətimi tökmə, sən Allah, - portmanatından çıxardığı iki qırmızı yüzlüyü ona tərəf uzadaraq: - Bəlkə, çox lazımdı, de, utanma.

- Yox, Asim, amma yenə deyirəm, bunu səndən borc kimi götürürəm, sən də bunu mənə borc kimi verməyə söz...

Nəhayət, Murad pulu götürdü, götürməyiylə sanki dili tutuldu, təşəkkür eləmək də yadından çıxdı. Asim isə danışmağa həvəslidi:

- Ay qağa, sən nahaq yerə narahat olursan. Borc nədi? İndi deyirsən iki yüz manata görə mən kasıb düşəcəm? Sən də mənim qardaşım, lazımsa, lap beş yüz manat da verərəm, o nə sözdü.

- Asim, qoy olanı deyim, mən bu pulu özümçün götürürəm, - axır ki, tərəddüdlərinə son qoydu. - Bir tanış Qarabağ döyüşçüsü var, xəstə yatır, aparıb onun dərmanlarına verəcəm.

- Onda lap yaxşı, day niyə narahat olursan ki?

Asimdən ayrılan kimi piyada "28 Mall"dakı "Bazar Store" marketinə tərəfə getdi, Rafiqə bazarlıq etməyə...

* * *

İki gün əvvəl arvadı səhər ona çay süzəndə qəfil dedi:

- Bir dəyqə tərənəm.

- Nədi ki? - Murad, əmrə tabe oldu. Arvadı əliylə dörd il əvvəl Türkiyədə boynundan əməliyyatla götürülən şişin yerinə toxundu. - Qorxdum, elə bildim yenə nəyəsə çıxıb orda.

- Ee, - əlini yellədi...

Sabunçu xəstəxanasındakı infeksioloq ona demişdi ki, tibbdə belə bir ehtimal var: hepatit C limfomaya, başqa onkoloji xəstəliklərə də səbəb ola bilər, sonra əlavə eləmişdi ki, ola bilsin, sən lap əvvəllər bu virusun daşıyıcısı olmusan, sadəcə, analiz verməmişən deyə, xəbərin olmayıb bundan.

Hələ də müalicə olunmurdu, son dörd-beş ayda Murad nə ALT, AST, QQT nə də virus yükü analizi vermişdi və həmin müddətdən bu yana dizlərində taqətsizlik, çətin nəfəs alma, sağ böyrü üstə yatanda o tərəfdə azca ağrı hiss edirdi. "Görən, sirroz başlamayıb məndə?" Hərçənd, altı ay əvvəl fibroskan tomoqrafiya onda qaraciyərin F-I halında olduğunu göstərmişdi: yəni, fibrozlaşma qorxulu dərəcədə deyildi, yalnız F-3 mərhələsi sirrozun başlaması sayılırdı. İnfeksioloq həkim də demişdi ki, sağ böyründəki ağrının qaraciyərə dəxli yoxdu, çox güman, bağırsaqlarla, ya da ödlə bağlıdır. Yeri gəlmişkən, həkim çox mədəni, gözütöx adam idi, hər müayinədə Murad ona iyirmi, ya otuz manat verib soruşanda ki, az olmadı, bəlkə, artıq verməliyəm, həkim eləcə başını tərpedib "Sağ ol" deyirdi. Murad onun otağından çıxıb ilk dəfə görəndə ki, dəhlizdə qəbula gələn xəstə yoxdur, Allaha dua eləmişdi: "Allah, bunun xəstəsini bol elə". Küçəyə çıxanda, duaya bir az dəyişiklik etmişdi: "Allah, şəhərdəki pullu hepatitləri bunun yanına yönəlt".

Həmin həkimdən soruşmuşdu ki, sirrozdan başqa, hepatit C daha hansı fəsadlar verə bilər. Həkim cavab vermişdi ki, səndəki oynaq ağrısı, dizlərinəki taqətsizlik dediyim şeyə aiddi, sonra böyrək çatışmazlığı da verə bilər bu virus. "İnternetdə axtarırsa rusca "Vnesistemniye yavleniya hepatit C" (Hepatit C-nin qeyri-sistem fəsadları) yazsan, hamısı çıxacaq" - sonda demişdi. Evdə yandex.ru-ya girib həkim deyən şeyi yazmamışdı, zəhləsi gedirdi internetdə xəstəliyi ilə bağlı nəyisə tapıb oxumaqdan. "Oxumaqdan nə dəyişəcək ki?"

Fikirləşirdi ki, iyirmi iki minlik İsrail, ya qırx minlik Amerika dərmanları alınmasa, səkkiz minlik Misir dərmanlarıyla müalicə olunacaq və dərmanları içməyə başlayandan hər gün Allaha dua edəcək ki, tam müalicə səksən yeddi yox, yüz faizlik olsun. Bakıda axırıncı görüşdə dostuna da demişdi ki, Misir dərmanlarını özüm alacam, bildiyim qədər, sən Qahirədə biznesmen dostun var. Mən sənə votsapa yazanda, misirli dostundan xahiş edərsən, öyrənsin görsün, onlarda hansı aptekdə saxta yox, əsl zavod dərmanları almaq olar. O dərmanların adlarını sənə votsapa yazacam. Dostu da ona "maraqlanaram" demişdi.

* * *

Əlində, həmişəki kimi, cürbəcür ərzaqlar və restorandan aldığı yemək dolu zənbillər içəri daxil oldu. İlk dəfəydi Rafiqi çarpayıda uzanan yox, oturan gördü. Üzünü də qırxmışdı. Əl verib salamladılar.

- Sən otur, - çiyindən basıb qoymadı Rafiq ayağa dursun.

- Ehh, ay məllim, onsuz da bütün günü otururam, gəzməyə güc var məndə?

- Amma arada özünü məcbur edib küçəyə çıxıb gəzsən pis olmazdı. Vallah, adam eyni sualı verə də bilmir. Yenə ağrıyırsan?

- Həə, ağrıyıram, yuxusuzluq da ki, həmişəki kimi. Əşi, nəysə. Deyin görüm, siz necəsiniz? Yenə nə əziyyət çəkib bu qədər şey almısınız? - əliylə masanın üstündəki ərzaqları və yeməkləri göstərdi.

- Əziyyət deyil, narahat olma. Borcumuzdu, - hiss etdi ki, "borcumuzdu"nu pafosla demədi.

Murada elə gəldi, Rafiq bu dəfə ya ümumiyyətlə araq içməyib, ya da az içib, cümlələri daha səlis deyirdi, sait hərfləri uzatmırdı, sevindi buna:

- Rafiq, deyəsən, sən bu gün içməmişən?

- Hə, iki gündü dilimə araq dəymiyib.

- Lap yaxşı, görürsən, istiyəndə içmişən.

Sonra Murad dərman içib-içməməyilə bağlı bir-iki sual verdi. "Dərmanları içirəm, bir az azalıb ağrılarım, amma tam keçmiyib hələ", - xəstə cavab verdi. Söhbət əsnasında məlum oldu ki, o vaxt feysbukda Sərxanın statusundan xəbər tutub Qarabağ veteranına kömək edən başqa birisi də arada gəlir, pul verir, bu xəbərə lap sevindi Murad. Rafiq məğrur adamıydı deyə, istəmirdi verəcəyi iki yüz manatı "Sənə bunu borc kimi yox, elə belə verirəm, amma arağa və siqarete verməyəcəksən hə" deməklə qüruruna toxunmuş olsun, ona görə məsələyə yavaş-yavaş yaxınlaşmaq qərarına gəldi:

- Rafiq, sən neçə il Qarabağda vuruşmusan?

- Doxsan ikidən doxsan dördə qədər, atəşkəs imzalanana qədər. Ondan sonra hardasa üç il də o bölgələrdə xidmət eləmişəm.

- Yaxşı, mənə bir şeyi de, müharibədə qorxu hissini yenmək necə olur? Çətin olur?

- Həə, çox maraqlı sualdı, Murad məllim, - həvəslə, sualı gözləyirmiş kimi cavab verdi. - Deməli, döyüşçü var ki, az qala, ilk döyüşlərdə dediyiniz o qorxuya qalib gəlir. Döyüşçü var, elə əlində avtomat axıra qədər qorxa-qorxa vuruşur. Gəlin, sizə bir maraqlı hadisə danışım. Doxsan üçdə mən xidmət edən batalyona prizivnən (hərbi çağırışla) bir oğlan gəlmişdi, on səkkiz yaşında. Ariq, balacaboy, üstəlik balaca da başı varıydı, baxanda gülməkdən ölürdü adam. Raxitfason bir uşağıydı, kaska taxırdı, çiqqılı başı itirdi kaskanın içində, az qala,

gözlərini örtürdü, bu bədbəxt tez-tez qaldırırdı kaskanı gözlərinin üstündən. Nəysə, çox uzatmayım, həm də qorxağın biriydi. Qorxaq da var qorxaq ha, top, qrad atılarda, bunun sifətini görəydin. Olurdu ağappaq, dodaqları əsirdi, deyirdin, bu dəqiqə ürəyi düşəcək yerə. Adı Nazimiydi, qranatomyotçikiydi. Amma maraqlı bilirsiz nəydi? Təsəvvür eliyin, hücum əmri veriləndə, həmən bu Nazim çiyində qranatomyot qorxa-qorxa, az qala ağlaya-ağlaya başının üstündən avtomat kalaşnikovun, pekanın (Kalaşnikov pulemyotu) beş qırx beş, yeddi altmış iki güllələri viyıldaya-viyıldaya atılırdı döyüş meydanına. Qaçaqça, başının kaskasını qaldıra-qaldıra, ağlaya-ağlaya, erməninin güllələrindən yayına-yayına o, qranatomyotuyla ermənilərin iki tankını və bir beempemesini (piyada döyüş maşını) vurmuşdu. Allahın möcüzəsiydi bu adam.

Bütün bunları həvəslə danışan Qarabağ döyüşçüsünün uzun müddətdi ağırlardan, əzabdan əyilən üzünün ilk dəfə belə gülməsini gören Muradı qəfildən qəhər boğdu, dodaqları səyridi, gördü ki, bu dəqiqə hönkür-hönkür ağlayacaq, səsi titrəyə-titrəyə tez soruşdu:

- Tualet hardadı?

- Çıxanda sola, axıra qədər gedərsiz, görərsiz tualeti. Gəlin sizə dəsmal da verim.

Murad dəsmalı götürüb, yeyin addımlarla tualetə tərəf getdi, üfunət iyi verən kabinələrdən birinə girib için-için ağlamağa başladı və az sonra, özünə əcaib gəlsə də, pak olmayan bu məkanda Rafiqçün Allahdan şəfa dilədi. Sonra kabinədən çıxıb əl-üzünü suyla yudu, dəsmalla quruladı, güzgüdə diqqətlə üzünə baxıb əmin oldu ki, ağlamaq, qəhər izləri qalmayıb gözlərində, tualetdən çıxdı...

Onlar bir az da söhbət elədilər və nəhayət, Murad ayağa qalxdı, əlini cibinə salıb çıxartdığı iki yüzlüyü Rafiqin ovcuna basdı.

- Məllim, bu nədi? - əlində tutduğu qırmızı yüzlüklərə təəccüblə baxdı, sanki inanmırdı ki, ona bu qədər pul veriblər. - Mən iyirmi manat borc istəmişdim sizdən, sıfır necə oldu bu ikilərin üstünə gəldi? - güldü.

- Gəldi də, - Murad da güldü, - əsas odu ki, sıfırların sayı azalmasın, çoxalmağından ziyan yoxdu. Borc məsələsini unut getsin, amma səndən bir xahişim olacaq. Bu pula nə araq, nə də siqaret alırsan, oldu?

- Əlbəttə, yüz faiz arxayın olun. Mən bayaq dedim, axı, iki gündü dilimə bir qram araq dəyməyib.

- Ancaq dərman, bir də sənə lazım olan yemək-filan alırsan bu pula, oldu?

- Baş üstə, məllim. Narahat olmayın, siz deyən kimi olacaq.

- Az qalmışdı yadımdan çıxsın, bu pulu yaxşı bir insan verib dedi ki, sənə çatdırım.

- Kimdi o yaxşı adam, məllim?

- Tanımırsan sən o adamı.

- Yox, o mənada soruşdum ki, yəni, necə təşəkkür eləmək olar o adama.

- Narahat olma, çatdıraram.

- Vallah, heç bilmirəm neyniyim. - Rafiq çiyinlərini çəkdi.

- Heç nə eləmə, dərmanlarını içib sağal. Oldu, mən getməliyəm.

Otaqdan çıxmışdı ki, Rafiq dilləndi:

- Bir dəyqə olar sizi?

Murad təəccüblə geri çevrildi: "Görən, nə deyəcək?". Qayıdıb dalınca qapını örtüdü.

- Məllim, heç bilmirəm necə deyim? Yəqin, bilirsiz, saytlardan da oxuyursuz, indi yalandan cibində veteran vəsiqəsi gəzdirən, amma Qarabağın üzünü görməyən fırlıdaxçılar var. İstər-istəməz içimdə bir nigarançılıq var ki, birdən elə bilərsiz...

- A kişi, mən elə bilmirəm. Mənim yerimə...

- Axıra qədər qulaq asın da, - səbirsizliklə dilləndi, əsəbdən sifəti əyildi Rafiqin.

- Tutaq ki, Fərrux yüksəkliyi uğrunda gedən döyüşlərdə iştirak elədiyimə inan-

maya bilərsiz, amma Ağdamda qırx gün vuruşmuşam, bunu sübut eliyə bilərəm, - sağ qolunun köynəyini qatlamağa başladı. - Baxın, - barmağıyla qolunda iki yara yerini göstərdi. - Ağdam döyüşlərində iki yerdən qəlpə yarası almışam, gizləndiyim evin dalına əl qumbarası atmışdı erməni. Sizin gözünüzdə yazıq görsənməkçün danışmıram bunları. Yəni, bayaq dediyim kimi, birdən elə bilərsiz, Qarabağda vuruşmağımı yalandan deyirəm, ona görə qəlpə yerlərini göstərdim.

- A kişi, inanıram sənə. Mən tələsirəm, getməliyəm, Rafiq.

Öpüşüb sağollaşdılar, Murad yataqxanadan yüngülləşmiş halda çıxdı. "Bu adam Qarabağda vuruşub, nə eləyirəmsə, yenə azdı. Mən bunu sağaldıb tam ayağa durmasına kömək edə bilsəm, onda rahat olaram. Belə götürəndə, bu adamın gördüyü işlərin yanında nədi ki mənim ya Asimin elədikləri?!"

Çölə çıxanda yadına düşdü ki, bu dəfə Rafiq intihar məsələsindən danışmadı. "Lap yaxşı, yuxusuzluqdan əziyyət çəksə də, ağrıları azalıb. Birinciyə dözmək olar, ikincini başa düşmək olar, çətin məsələdi... Hələ yaxşı ki, hepatit C olmağımdan xəbəri yoxdu, yoxsa məndən pul götürmək psixoloji çətin olardı ona". Başqa şey də ağılına gəldi Muradın. "Birdən feysdəki ümumi dostlardan biri bunun yanına qonaq gələndə mənim xəstəliyimi demiş olar buna". Yadına düşəndə ki, bu barədə feysbukda hər ikisinin ortağ dostları arasında heç kimin xəbəri yoxdu, rahat oldu.

* * *

- Nəcibə, salam. Muradı danışan. Yadında olar, yəqin, sən axırıncı dəfə bizdə olanda, "Semaşko"da qastritdən yatan bir Qarabağ döyüşçüsü haqqında danışmışdım... Hə, həmin adam. Sənə bir əziyyət verəcəm. Mümkünsə, altıncı, ya bazar günü ikimiz ona dəyə bilərik?.. "İnşaatçılar" metrosu tərəfdə, yataqxanada qalır. Adam krizis durumdadı, gedək yanına, ümumi müayinə-fason bir şey eliyərsən... Hə, təbii, sənə uyğun saatda... Olsun bazar günü axşam, mənə fərq eləməz... Onda altıncı gün zəng eliyib saati də dəqiqləşdirərik.

Neçə müddətiydi Rafiqi ailə həkiminə göstərmək fikrinə düşmüşdü, gah tənbelliyi tuturdu, gah da yadından çıxırdı bu məsələ. Amma xəstəylə son görüşdən sonra qərara gəldi ki, bu variantdan da istifadə etmək lazımdır. Bilirdi ki, Rafiq intihar eləsə, ömrünün sonuna qədər özünü bağışlamayacaq. Həm də Nəcibənin adamı inandırmaq bacarığına güvənirdi.

Şənbə günü zəngləşib sabahki gün saat dördə "İnşaatçılar" metrosunun qabağında görüşüb ordan yataqxanaya yollandılar. Murad yolda Nəcibəyə Qarabağ döyüşçüsünün xəstəlik tarixçəsini qısaca danışdı.

...Qapı açıldı, Muradın yanında tanımadığı bir xanımı görəndə, Rafiq özünü itirən kimi oldu, əvvəlcə yuxu görmüş kimi qapının kandarında dayananlara matdım-matdım baxdı.

- Sən, deyəsən, bizi içəri buraxmaq istəmirsən? - Murad gülə-gülə dedi.

- Yox, yox, o nə sözdü, keçin içəri, - nəhayət, elə bil yuxudan ayıldı, iki addım geri çəkildi. - Xoş gəlmisiz, buyurun, - əliylə yer göstərdi. - Bağışlıyın, divanımız da köhnədi.

- Sən narahat olma, təkli oturmağa yer olsun, - deyib Murad Nəcibəyə göz vurdu, hər ikisi köhnəlib elastikliyi itdiyindən, yayı hiss olunan divanda oturdu.

- Mən sizə bir çay təşkil eliyim, - Rafiq mətbəxə tərəf addımladı.

- Sən otur, narahat olma, - Murad dilləndi, - biz tələsirik. Hə, tanış eliyim sizi, Nəcibə xanım, terapevtdi, yaxşı həkimdi.

- Çox gözəl, - Rafiq dedi.

- Mən də Rafiq, yəqin, məllim sizə mənim haqqımda danışib, - Muradı qabaqladı.

- Hə, danışib, - Nəcibə gülürüzlə dedi.

- Rafiq, başla, lap əvvəldən xəstəlik tarixini danış həkimə, indiyə qədər içdiyin dərmanları, iynələri, nə bilim, reseptləri, bir söznən, kağız-kuğuzların hamısını gətir göstər həkimə, ətraflı danış Nəcibə xanıma.

- Hə, əlbəttə, - deyib Rafiq kitab dolabına tərəf getdi, Murad onun gözlərində və addımlarında həyat eşqi gördü. "Vəssalam, bu, deyəsən, vurulub qıza. Lap yaxşı".

Rafiqin içkili olmaması da Muradı sevindirdi, düzü, ona heç əvvəlcədən gələcəyini deməmişdi. Rafiq kağızları, dərman qutularını gətirib həkimə verdi, başladı "Semaşko" xəstəxanasında yatmadan əvvəl mədəsindəki ağrılardan bu yana, araq içməyi, siqaret çəkməyi daxil, başına gələnləri təfsilatiylə danışmağa. Murad fikir verib gördü ki, əvvəlki görüşlərində amneziyadan şikayətlənən Rafiqin yaddaşı sanki öz yerinə qayıdır, elə bil xəstə öz şüuruna güc vermişdi, aybaay baş verənlər peyda olurdu başında...

- ...Belə, həkim, - sözünü bitirib Rafiq dərindən nəfəs aldı.

- Aydın, - bayaqdan ona diqqətlə qulaq asan Nəcibə başladı suallar verməyə, axırda dedi ki, sizi mütləq bir nevropatoloqa göstərmək lazımdı.

- Nə vaxt desəz, mən hazır, həkim xanım, - bunu gözləyirmiş kimi reaksiya verdi. "Həkim xanım" sözünə Muradla Nəcibə gülüşdü. - Bəlkə, bir çay içək, - Rafiq ayağa durub yenə mətbəxə tərəf addımlayanda, Muradın işarəsiylə Nəcibə ayağa durdu.

- Biz gedək, Rafiq, - Murad dedi. - Sənnən yaxın günlərdə əlaqə saxlıyacam. Sən Allah, bir ay dilinə vurma da o zəhrimarı.

- Hə, ona yüz faiz arxayın olun, bir ay o zəhrimar dilimə də dəyməyəcək...

Murad Nəcibəni metroya qədər ötürdü, danışdılar ki, əsəb həkimiylə bağlı sabah zəngləşsinlər. Avtobus dayanacağına yaxınlaşmışdı ki, Rafiqdən zəng gəldi. "Deyirəm də, bu, vurulub, indi yəqin soruşacaq ki, həkim xanım evlidi". Rafiqin ilk sualı o oldu ki, məllim, həkimin yanındasız. Biləndə ki, Murad təkdi, dedi: "Məllim, bu gün, ya sabah vaxtınız olanda, gəlib o qızın şəklini götürə bilərsiniz?". "Bunun bəliyinə bax, - qımışa-qımışa fikirləşdi Murad, - indidən tədbirini görür, şəkli başından eliyir".

...Yataqxanada əvvəlki görüşlərin birində Muradın gözüne dolabın üstündəki rəngli boyayla çəkilmiş cavan qız şəkli dəymişdi. Diqqətlə şəkli baxa-baxa, heç cürə özünün müəyyən edənməmişdi, bu qız qəşəngdi, yoxsa adi birisidir, sonda belə bir nəticəyə gəlmişdi ki, ən azından, cazibədar demək olar bu qıza.

- Yaman diqqətlə baxırsız şəkli. Xoşunuza gəldi? - Rafiq onu xəyallarından ayırmışdı.

- Hə, kim çəkib bunu?

- Bir tanış rəssam dostum var, o çəkib. Sidq ürəklə sizə bağışlayıram, - deyib ayağa duranda, Murad çiyindən basmışdı, Rafiq nə qədər cəhd eləsə də, hədiyyəni götürməmişdi, demişdi ki, ömrümdə bu şəkli götürməmə...

- ...Ay Rafiq, başa düşdüm, sən niyə bu dəfə xüsusi həvəslə şəkli mənə hədiyyə eləmək istiyirsən, - telefonla danışmağa davam edirdi. - Bəs sən fikirləşmirsən ki, mən evli adamam, evdəki deməz ki, ay kişi, bu nə qız şəkli evə gətirmisən.

- Onda səhər işə gedəndə, məndən götürüb, birbaşa işə apara bilərsiniz, istədiyiniz bir adama da hədiyyə verə bilərsiniz.

- Rafiq, belə başa düşdüm ki, Məcnun məsələsi.

- Onu sonra danışarıq, siz şəkli bu günlərdə gəlib...

- Elə şəkli də sonra danışarıq. Belə narahatsansa, şəkli bük bir kağıza, qoy kitab şkafinin arxasına.

Təklif Rafiqin ağına batdı, sağollaşdılar. Murad işlərin bu cür getməyinə necə sevinmişdisə, artıq xəyalən Nəcibəylə Rafiqi bir çarpayıda yan-yanı uzatmışdı. Yox, onlar hələ sərhədi keçməmişdilər, heç barmaqlarının ucuyla da bir-birinə toxunmamışdılar, eləcə, tavana baxa-baxa söhbət edirdilər. Xəyalında onların izdivacı belə dədə-baba yoluyla baş tutmalıydı, yəni, hər şey kəbindən, toydan sonra olmalıydı. Murada elə gəlirdi ki, bunlarınkı tutar; ikisi də mərəd, qürurlü, ikisi də vətənpərvər, üstəlik, hər ikisi hədsiz gözütöx. Ev məsələsinə

gələndə isə, "Neftçilər" tərəfdə Nəcibənin babasından qalan ikiotaqlı evi varıydı, yəni, evlənsəydilər, Rafiq ora köçə bilərdi. "Hə, bircə ikisinin də tərsxasiyyət olması işlərə mane ola bilər."

Sevindiyindən istədi olanları evdəkilərə də danışsın, tez də vaz keçdi bu fikirdən, qorxdı ki, birdən bacısı rəfiqəsini Rafiqə yaraşdırmaz, mane olar bu işə.

Axşam Nəcibə Murada zəng edib dedi ki, tanış nevropatoloq həkimlə danışib, sabah xəstəyə dəymək istəyirlər, zəng edib özünə deyə bilərsən, sabah axşam yeddi üçün heç yerə getməsin, otağında olsun. Murad dedi ki, problem deyil, özünə deyərəm, amma gəl belə edək, mən Rafiqin mobil nömrəsini sənə smslə atım, hər ehtimala qarşı səndə də olsun, birdən ona təcili nəşə demək lazım olar, özün tez zəng edə biləsən. Nəcibə soyuq tonda "Hə, olar," - dedi.

İki gün sonra Murad Nəcibəyə zəng etdi görsün, nevropatoloqla Rafiqin yanına getdilərmi. Nəcibə quru tonda dedi ki, həkim xəstəyə baxdı, yoxladı, bəzi dərmanlar yazdı. "Ciddi, qorxulu bir şey yoxdu ki?" - Muradın verdiyi suala Nəcibə bir az əsəbi tonda cavab verdi: "Sən nahaq yerə həyəcanlanırsan, qorxulu bir şey olsaydı, mən sənə qabaqcadan deyərdim". "Lap yaxşı" - desə də, fikirləşdi ki, bu niyə mənə belə tonda danışır? Elə bil yüz ildə Rafiqi tanıyır. Bəlkə, aralarında nəşə xoşagəlməz söhbət olub?"

Nəcibəylə danışandan iki saat sonra Rafiqi yığıdı, əhatə dairəsindən kənarda yadı. Bir saat sonra yenə zəng elədi, - avtomat-qız eyni şeyi dedi, o biri iki gündə də həmin şeyi eşitdi. Axşam işdən qayıdanda, yataqxanaya dəydi, qapını üç-dörd dəfə döyəndən sonra səs eşitməyib itələdi, bağlıydı. Yataqxanada axtarıb xalasını tapdı, o da Muradı görə kimə həyəcanla soruşdu ki, ay bala, bilmirsən, mən bu tıfıl bacımoğlu hardadı, üç gündü evdə yoxdu, yoldaşım da, mən də telefonuna gecə-gündüz zəng eliyirik, "pəstayanı" bağlıdı. Murad dedi ki, elə mən də onu axtarıram, dalınca fikirləşdi ki, o, öz otağında intihar etsəydi, ya öz əcəliylə ölsəydi, bu isti gündə meyitinin iyi çoxdan yataqxanaya yayılardı, xalasıgil də məsələdən tez xəbər tutardı.

- Ay xala, bəs bunun qardaşı, atası yoxdu? Nə fikirləşir onlar?

- Atası çoxdan rəhmətə gedib, ay bala. Bundan böyük qardaşı universitetdə məllimdi, amma küsülüdü. Bunun içməyinə görə. Kiçik qardaşı Rusetdədi, illərdi buralara ayaq basmır.

- Nəşə. Deyirəm, xala, bir-iki gün də gözləyək, gəlib çıxmasa, polisə xəbər verərik.

- Hə, ay bala, dünəndən mən də, yoldaşım da elə onu fikirləşirik ki, gedək polisə deyək...

Yataqxanadan çıxanda ümumi tanışları Sərxan yadına düşdü, tez onun nömrəsini yığıb Rafiqlə son üç gündə əlaqə saxlayıb-saxlamadığını soruşdu, o da cavab verdi ki, yox, əlaqə saxlamayıb. Evə qayıdan kimi, Murad feysbukunda növbəti dəfə Rafiqin profilinə girdi, son statusu iki gün əvvəl səhər saat səkkizdə yazmışdı: "Mən getdim, dostlar, sizlərə, elə bizlərə də sağlıq və salamatlıq J". Altda isə dostlarının şərhləri. "Qardaş, hara getdin?", "Sağlamlığın necədi?", "Ay qardaş, bizi üzmə görə, haradı səfərin?" Murad masaya bərk bir yumruq vurdu. Arvadı yüyürək mətbəxdən səsə gəldi:

- Nə oldu?

- Deyəsən, o oğlan özünü öldürdü.

- Kim? - tez yaxınlaşıb statusu oxudu: - Hə, bu sən o dediyin... Qarabağda...

- Hə, həmin adamdı.

- Amma bir dəyqə. Sən niyə o dəyqə fikirləşirsən ki, bu adam özünü öldürüb? Bəlkə, hansısa rayona gedib?..

Arvadının dedikləri ağına batdı Muradın: ey dadi-bidad, bəlkə, Rafiqlə Nəcibənininki alınmış, bəlkə, bunlar artıq görüşüb-eliyirlər. Çox güman, elə Nəcibə bunun beyninə salmış ki, telefonu keçirt, kompüterdən, internetdən uzaq ol.

Yadına düşdü ki, ailə həkimi onlarda olanda da belə şeylərdən mümkün qədər uzaq durmağı məsləhət görürdü, deyirdi ki, şüası ziyandır, onkoloji xəstəliklər yaratma ehtimalı var.

Məsələni aydınlaşdırmaqçün Nəcibənin özünə zəng eləməyə çətinlik çəkirdi, ona görə bacısından guya sözarası soruşdu ki, padruqan necədir, əlaqə saxlıyırsan onunla? Bacısı da cavab verdi ki, elə dünən zəng eləmişəm, pis deyil.

- Ərə getmir? Hələ də istədiyi yoxdu? - Murad soruşdu.

- Çətin məsələdi. O cür xasiyyətnən ərə getməkçün gərək tam əksi olan bir kişi tapsın.

- Nə bilirsən, bəlkə, tapıb birini, amma sənə demir?

- Tapsa, birinci elə mən bilədim. O, adətən belə şeyləri məndən gizlətmir.

- Amma yenə də arada zəng elə, özündən soruş ki, "neujeli" bir istədiyin, ürəyinə yatanı yoxdu?

- Sən nə bilirsən mən soruşmuram...

* * *

Nəhayət, bir həftə sonra Rafiq ona zəng elədi:

- Məllim, salam, necəsiniz? - səsi çox gümrəhıydı, hətta Murad inanmırdı ki, danışan Rafiqdi.

- Hardasan, ay qaçaq Nəbi? Hara yoxa çıxmısan? Deyəsən, eşq topuğuna vurub, hə?

- Eşq? Belə deyim də, həyat eşqini deyirsizsə, onda siz deyəndi.

- Həyat eşqi geniş anlayışdı, sən konkretləşdir görək. Nəysə, görüşəndə geniş danışarıq. Eşq-meşq düzələn şeylərdi, əsas odu ki, səsin yaxşı gəlir.

- Yaxşı xəbərlər var, məllim, - güldü Rafiq.

- Hə? Lap yaxşı. Onda gəl axşam saat altıda "Park Bulvar"ın arxasındakı çayxanada görüşək.

Axşam həmin yerdə görüşdülər, giləs mürəbbəsiylə çay içə-içə, Rafiq son həftə başına gələnlərdən danışmağa başladı. Məlum oldu ki, Muradla Nəcibənin Rafiqin yanına gəldiyi günün sabahısı axşam Asif adında nevropatoloq tək gəlib onu müayinə edib, dərmanlar yazıbmiş, onları bir ay elə işlədiyi bağda qalıb içməyi məsləhət görübmüş. Rafiqin dediyinə görə, o dərmanları içəndən bəri yavaş-yavaş özünə gəlirdi.

- Deyirsən, Asif dediyin həkim tək gəlmişdi? - Murad diqqətlə Rafiqi sifətinə baxdı.

- Hə, tək gəlmişdi, Nəcibə xanım yoxuydu yanında.

- Hmm... bəs mədənnən bağlı nə dedi o həkim?

- Mədəynən bağlı dedi ki, əsas indi sənin əsəblərini müalicə etməliyik. Dedi ki, bir ay keçsin, məni bir yaxşı mədə həkiminə də göstərəcəm.

- Yəni, artıq içməyi tam atmısan, düz?

- Məllim, açıq deyim sizə. Siz ki, Nəcibə xanımla gəlmişdiz ha yanıma. Mən həmin gün oturub özümə sual verdim, məni tanıyan adamlar bu qədər qayğıma qalırlar, sağlam görmək istiyillər məni, bəs, əvəzində mən neyniyirəm? Ona görə də kitab dilinnən desək, həyat prinsiplərimi dəyişməyə qərar verdim.

- Sənə bir sual verim, Nəcibə xoşuna gəlir?

- Nə yalan deyim, xoşuma gəlir, - yanaqları azca qızardı Rafiqin.

- Zəng eləməyib sənə biz gedəndən sonra?

- Yox, - gözünü masaya zillədi. Sonra Muradın üzünə baxıb. - Siz gedən günün səhəri mənə Asif həkim zəng elədi, belə başa düşdüm ki, siz mənim nömrəmi Nəcibə xanıma vermişiz, o da Asif həkimlə danışib, nömrəni ona verir.

Rafiq suallara cavab verə-verə, deyəsən, özü də hiss edirdi ki, Nəcibənin ondan xoşu gəlməməsini Murad onun ürəyindən oxuya bilib.

- Nəysə, bu məsələyə sonra qayıdırıq. - Murad dilləndi. - Əsas odu, axır ki, özün ayağa durursan, bağbanlığa davam edirsən. İnana bilməzsən necə sevinirəm.

- Siz də məni bağışlayın, bu aylar sizə xeyli əziyyət verdim. Yadıma düşəndə, xəcalət çəkirəm, inanın.

- Əşi, nə xəcalət?! Sən indi mənə de görüm, həkim yazan dərmanlardan indiyə qədər neçəsini içmişən? Nə vaxt qurtarı əsəbnən bağlı olan dərmanın?

- Deməli, sırf əsəblə bağlı Hindistanın bir dərmanı var, hələ ki, ondan gündə bir dənə içirəm. Əsas odu, gələn həftənin sonu qurtaracaq o dərman. Sonra yenə iki qutu alacam.

- Resept üstündədi?

- Hə, üstümdədi.

- Neçiyədi qutunun biri?

- On beş manat.

- Lap yaxşı, çayımızı da içdik, indi yavaş-yavaş gedək o dərmanı alağ.

Bir yerdə "Sahil" metrosuna tərəf getdilər. Apteklərdən birində Murad otuz manata reseptdəki dərmandan iki qutu aldı. Rafiq xeyli dil-ağız elədi, metronun yanında sağollaşmazdan əvvəl Murad dedi ki, yenə arada əlaqə saxlayacam, görüm, sağlamlığın, müalicənə nə yerdədi və rahat bir qəlblə bulvara tərəf üz tutdu.

Sahilboyu gəzə-gəzə fikirləşdi ki, batmaqda olan can qızdıran ilıq iyun günəşi, qəlb rahatlığı, - həyatda bundan gözəl nə ola bilər ki? Lap Nəcibəylə münasibətləri alınmasa belə, Rafiqin özündə güc tapıb müalicəyə başlaması Muradı çox sevindirirdi, əsas da özü bu işin içində olmuşdu deyə, həzz alırdı gördüyü işlərdən. Necə sevinirdisə, qohumu Nadirdən daha yetmiş beş manatı ummurdu.

Hər keçən günü sayırdı. "Hə, bu gün də o dərmandan içdi. İnşallah, yaxşılaşar". Arada istəyirdi götürüb zəng eləsin Rafiqə, vaz keçirdi fikrindən. "Tələsməyim, həkimi dediyi kimi, qoy bir ay keçsin, müalicəsi bitsin, onda əlaqə saxlayaram, gedib mədə dərmanlarını da alaram".

* * *

Rafiq telefonda uzada-uzada deyəndə ki, məllim, şəxsiyyət vəsiqəmlə bank kartımı itirmişəm, dalınca xahiş edəndə ki, "Asan xidmət"də "şəxsiyyətin" təzəsini almaq üçün borc verə bilərsiniz, Muradı elə bil cərəyan vurdu. "Bu, niyə belə eliyir?" Dalınca ürəyində qəti qərar verdi: "Yox, bu dəfə nə olursa olsun, ancaq borc kimi verəcəm, elə belə yox". Özünü məcbur edib sönük səslə dedi ki, axşam saat səkkizdə olarsan "Qara Qarayev" metrosunun "Araz" market tərəfdəki çıxışında.

Murad üç gün əvvəl keyfiyyətli sayılan iki şüşə "Olitalia" zeytun yağı alıb evə atmışdı, Rafiq mədəsini müalicəyə eləməyə başlayanda, görüşüb yağları ona verəcəkdə. Amma borc məsələsini eşidəndən sonra Muradın kefi necə pozuldusa, görüşə gedəndə, yağları götürmədi. "Borc qaytaranda verərəm". Axşam saat səkkizdə danışdıqları yerdə ayaqüstə görüşdülər.

- ...Nə oldu elə sən bunnarın hamısını bir gündə itirdin? - soyuq, bir az da əsəbi tonda, borc verməyə o qədər meylli olmadığını göstərmək üçün Murad mızıldandı.

- Vallah, heç özüm də bilmirəm necə oldu. İnanırsız, məllim, harda itirdiyimi belə bilmirəm?

- Sən yenə içmişən? - araq iyi üzünə vurdu və ilk dəfə Qarabağ döyüşçüsünə qarşı içində dərin bir nifrət yarandı. "Yox e, nə olur-olsun, əlli manatı buna borc kimi verəcəm".

- Hə, düzdü, içmişəm, - başını aşağı saldı. - Başma oyun gəlib, məllim, - əvvəlcə köynəyini çəkib sağ əlinin biləyini, sonra şalvarının sağ balağını yuxarı çəkib baldırını göstərdi. Hər ikisində üç-dörd yerdə kəsik yerləri vardı, dərisi lap dərindən kəsilməmişdi deyə, ola bilsin, iti olmayan bıçaq damara gedib çıxmamışdı. - Baxın, qolumu, ayağımı kəsmişəm.

- Nə oldu ki, belə elədin? - özünü soyuqqanlı göstərməyə çalışsa da, sifətindəki nifrət açıq-aydın görünürdü.

- Bir nəfər feysbukda məni təhqir elədi, mən də belə.

"Bu nə danışır?!"

- Uff, sən müalicə olunurdun, axı? Üstəlik, o gün özün çayxanada mənə dedin ki, oturdum, fikirləşdim, insanlar bu qədər mənə yaxşılıq eliyir, mən niyə onlara qulaq asmayıım-filan. Lap tutaq ki, kimsə sənə feysdə ağzına gələni deyib, götür "blok"a at, ona görə qol-ayaq kəsərlər. İndi nə oldu sənə, hər şeyi zibilliyirsən yenə? - "hər şeyi zibilliyirsən" sözləriylə onu acıladığı üçün bir az da rahatlandı.

- Haqlısız, məllim, haqlısız. Xəcalətliyəm yanınızda.

- Yaxşı, pulu verirəm, - cibindən əlli manat çıxardıb ona uzatdı, - amma açıq deyirəm sənə, bunu borc verirəm.

- Hə, hə, əlbəttə. Dediym kimi, sabah "Asan xidmət"də ərizəni yazıb cəriməni ödəyəcəm, on beş günə vəsiqəni alandan sonra bank kartımı bərpa eliyəcəm, kartda hardasa üç yüz manatım var. Pulu çıxardan kimi, sizə zəng eliyib əlli manatınızı mütləq qaytaracam.

- Oldu, danışdıq. Zəngini gözləyəcəm, o zibili bir də içmə, oldu?

- Oldu, məllim, söz verirəm, içmiyəcəm.

Sağollaşdılar, Murad ofisə qayıdanda, yolboyu özünün müəyyən eləməyə çalışdı ki, bu pulu sənə borc kimi verirəm deyəndə, Rafiqin sifətində yaranan ifadə gizlətməyə çalışdığı təəccübüydü (yəni, bir növ, sizə nə oldu, müəllim, axı, indiyə qədər çox səxavətliyidiz, nə oldu, birdən-birə belə dəyişdiz?), yoxsa adi, gözlədiyi reaksiya idi.

Mətbəxdə dolabı açıb konfet götürəndə, zeytun yağı olan şüşələr gözünə dəyirdi, əsəbiləşirdi: borcu almamışdı deyə, heç cürə özünü məcbur edib onu Rafiqə çatdırmaq qərarına gələmmirdi, fikirləşirdi ki, ən azından, zəng edib metronun qabağında görüşüb özünə, ya aparıb yataqxanada xalasına vermək olardı. O biri tərəfdən də, vicdanı yol vermirdi o yağlardan birini belə evdə özləri üçün istifadə eləsin, və anası deyəndə ki, a bala, niyə qoymursan bu yağdan istifadə eliyim, oğlu ona belə cavab vermişdi: "Bizimki qutarıbsa, təzəsini alım, amma bunlara dəymə". - "Kimə verəssən bunları, o pyanskaya?" - "Yoxx, ay ana! Bilmədiyən şeyi danışma. Başqa bir kasıb adam var, sən tanımırısan onu, o adama verəcəm. Sadəcə, indi Bakıda deyil, iki həftəyə-filan gələcək, çatdıracam".

Bu söhbətin üstündən beş gün sonra şüşələrdən birindən hardasa iki-üç xörək qaşığı yağdan istifadə edildiyini görəndə, anasına az qala divan tutmuşdu. Dalaşmışdılar, elə həmin gün axşam anası marketdən təzəsini alıb dolaba, o birinin yanına qoyanda, Murad nə qədər özünü öldürsə də, anası on manat götürməmişdi ondan. "Get, get burdan. Heç səndən gözləməzdim. Hansısa yad bir adama görə məni az qala təpiyinin altına salmağa hazırısan".

Anasıyla olan dava üstəgəl zeytun yağlarını Rafiqə vermək ehtirası-yanğısı onun borc umma ehtirasına qalib gəldi, hiss etdi ki, dolabdakı o şüşələrdən qurtulmaq istəyir, axırı, özünü məcbur edib Rafiqin nömrəsini yıxdı:

- Salam, Rafiq, necəsən? - sözlər güllə kimi çıxdı ağızından.

- Salam, məllim, yaxşıyam. Siz necəsiz? Nə var, nə yox? - Muradın zəngini gözləməirdi deyə, həm təəccübləndi, həm də sevindi.

- Yaxşıyam, - həmişə işlətdiyi "şükür" sözünün üstündən adlayıb keçdi. - Rafiq, sənə çatacaq zeytun yağları var. Boşsansa, indilərdə "Qara Qarayev" in yanına gələ bilərsən?

- Hə? Nə əziyyət çəkirdiz, məllim? Siz almırsız?

- Mən almışam. Əziyyət deyil. Görüşə bilərik? - həminke quru tonda Murad soruşdu.

- Bu gün?

- Hə, bu gün, Rafiq. İndi saat dördüdü, altıda dediyim yerə gələrsən.

İki saat sonra "Qara Qarayev" metrosunun çıxışında görüşdülər. Yağları götürüb təşəkkür edən Rafiq "Məllim, bəlkə, gedək bir çay içək?" təklifinə

Muradın “Yox, beş dəyqə belə vaxtım yoxdu. Evdə o qədər işim var, saymaqnan qutarmaz” deməyindən sonra təəccüblə qaşlarını qaldırdı. Muradsa ürəyində ona dedi: “Özünü artistliyə vurma. Guya bilmirsən sənən niyə bu cür danışırım?”.

Evə dönəndə, üstündən sanki ağır bir yük götürmüşdülər, ona elə gəlirdi ki, zeytun şüşələri iki ağır qantel kimi neçə günüydü hər iki çiyindənən basıb əziyyət verirdi. Hiss edirdi ki, bu ağırlıqdan xilas olandan sonra onda borcu gözləmə yanğısı bir az səngiyən kimi olub.

Hardasa bir həftə sonra Muradın əsəbləri yenə yerindən oynamağa başladı. “Axı, niyə zəng eləmir? Görmədi ki, zeytun yağlarını verəndə sifətimdən zəhər damır? Hər halda, yağları verəndə, deyə bilirdi ki, məllim, siz elə bilməyin ha, borc məsələsini unutmuşam”. Üçüncü həftə də Rafiqdən səs çıxmıyanda, əmin oldu ki, bu adam yenə arağa oturub, dərmanlarını içmir, olan-qalan yaddaşını da itirib. Lap əsəbiləşdi, götürüb tanınmayan nömrədən zəng elədi. “Alo” sözünü eşidən kimi telefonu qapadı. “Deyəsən, bu gün içmiyib”.

Arada Muradın özünə də qəribə gəlirdi ki, indiyə qədər verdiyi pulların (hardasa iki yüz manata yaxın, üstəgəl Asimin verdiyi iki yüz manat) fonunda, son dəfə verdiyi elə də böyük məbləğ olmayan əlli manata görə bu qədər əsəbiləşir. “Axı, yüz, iki yüz manat borc verməmişəm ki, çox görünsün bu pul? Nə oldu sənə? - özünə sual verdi. - Bəs dünənə qədər deyirdin, nə eliyirimsə, az eliyirəm, deyirdin, bu adam gedib Qarabağda vuruşub, sənin ailənin namusunu qoruyub, indi nə oldu sənə, belə qəfil dəyişdin?” Sonda bu suallara özünə də əcaib gələn cavablar tapırdı. “Bir var, adam özü əlini cibinə salıb, ürəkdən pul verə. Bir də var, sənin həmişə pul verdiyin adam gözləmədiyən halda səndən borc istəyə və qaytarmaya, üstəlik də, arağa verə...”

Hirsindən Rafiqin feysbukda yazdığı statuslarına nə şərh yazırdı, nə də xoşuna gəldiklərini “bəyəndi”. Əsəbinə toxunan statuslarını oxuyanda, qəzəb smayliki qoymaqdan güclə özünü saxlayırdı. Sonda yenə borc verdiyi adamın Qarabağ döyüşçüsü olması yadına düşürdü və bir ayın tamamına bir neçə gün qalmış borcu bağışlamaq ağılından keçmişdi. “Bir həftə də gözləyim, bundan xəbər çıxmısa, əlli manatı halal eliyəcəm, nömrəsini də bloka salacam ki, bir də mənə zəng edəmməsin”. Amma tez də bu fikirindən vaz keçdi. “Yox, səs çıxmısa, özüm zəng eliyəcəm. Hər halda, insanda məsuliyyət hissi olmalıdı. Demirəm ki, hədə-qorxu gələcəm, mədəni şəkildə də olsa, deyəcəm, Rafiq, o borc məsələsi nə oldu. Yox, əgər səsindən hiss eləsəm ki, pyandı, kobudluğuma salacam... Yaxşı, tutaq ki, mən əlaqə saxlamadım bununla, iki aydan sonra ayıq vaxtı özü zəng elədi, kefimi-halımı soruşdu və heç nə olmayıbmiş kimi dedi ki, məllim, çoxdandı görüşmürük, sizdən ötrü darıxmışam. Vaxtınız varsa, gəlin görüşək, onda necə reaksiya verim buna?” Özünə bu sual verəndə, hiss etdi ki, borcu geri almaq istəyi bəldə yaranan qaşınma kimi onu narahat edir, qaşımaya, halı lap pis olacaq. “Onda, bəlkə, elə səbrimi basıb telefonda borc barədə heç nə deməmək daha yaxşı olar? Bəlkə, elə görüşsək yaxşıdı, üzbəüz eyhamla yadına salmaq olar. Yaxşı, tutaq ki, oturduq, çay içdik, söhbət elədik və bu adam mənim borcla bağlı eyhamlarımı bu qulağından alıb o birindən verdi. Bəs, onda neyniyəcəm?” Çayxanada masanın arxasından durub sağollaşana yaxın, Rafiqin düz gözlərinin içinə baxıb ürəyində bunları deyirdi: “A kişi, sən əlli ver, mən, ola bilsin, heç onu götürmədim. Yeni, heç olmasa, bilim ki, borcumu qaytarmağa bir cəhd elədin, bunu elə ki, rahat olum da. Ya da heç görüşməyə, eləcə arada zəng elə, de ki, məllim, o borc məsələsi yadımdan çıxmıyıb ha, sadəcə, həkim əlavə dərmanlar yazıb, onlara getdi bütün pullar. Bunları desən, yenə sakit olaram. Əlli manata görə durub səni divara dirəyəsi deyiləm ki”.

Rafiqin borc məsələsindən sonra aktyora pul vermək fikrindən uzaqlaşmışdı, ehtiyat edirdi ki, birdən o da borc alıb “unudardı”. “Onda lap yanılib tökülərdim.

Elə mənim alnıma yazılıb belə şeylər?" Həm də yaxın günlərdə analizlər verib, - gedib, "Bakı klinik"dən soruşmuşdu, həkimin yazdığı analizlərin qiyməti beş yüz altmış manatıydı, - bir firma vasitəsiylə sifariş verdiyi Misir dərmanlarıyla müalicəyə başlamaq istəyirdi. Amma aktyorun ürək parçalayan statuslarını görəndə, hirs vururdu təpəsinə, qohumu Nadir yadına düşürdü. "Bu da Rafiqin başqa formasıdır".

Rafiqdən neçə dəfə böyük qardaşının telefonunu istəmişdi. Məqsədi onunla kiçik qardaşını arağı tərgitmək yollarını danışmaq idi. Hər dəfə Rafiq mızıldanmış kimi demişdi ki, məllim, məsləhət deyil. Nə qədər çalışsa da, bunların aralarında olan küsülülüynün səbəbini öyrənəmməmişdi, təxmin eləmişdi ki, səbəb bunun içməyi ola bilər. Axırı, Rafiqin yataqxanadakı qohumlarının birindən böyük qardaşı İsrafilin telefon nömrəsini almışdı. Zəng eləməkdə başqa bir məqsədi isə Rafiq yükündən, qayğısından azad olmaq idi. İsrafil tanımasa da, düzü, acıqlıydı ona: ilahi, bu necə adamdı, aylardı xəstə, ən əsası, Qarabağda vuruşmuş doğmaca qardaşıyla maraqlanmır.

Telefonda Murad böyük qardaşa Rafiqlə tanışlığından, ona indiyə qədər kömək eləməyindən danışdı, içməyindən gileylənməyə başlayanda, İsrafil təşəkkürlərdən sonra qınaq tonuna keçdi:

- Məllim, belə şeyə görə əvvəlcə mənə məsləhətləşmək lazımdı. Hər halda, mən onun böyük qardaşım, daha yaxşı onu tanıyıram, nəinki siz. Amma yenə də təşəkkür edirəm ki, diqqət göstərmisiz, sağ olun. Mənim deyəcəyim odu ki, bu adama bir də kömək eləmiyin, - böyük qardaşın qınaq tonuna qəzəb də əlavə olundu. - İllərdi ki, pyanskılığı seçmiş bu adama dəfələrlə kömək olunub, pul da verilib, amma xeyri olmuyub! Siz başa düşün, bu adama milyon dollar da versən xeyri yoxdu, yenə düzəlməyəcək. Yaşı qırxı keçib, siz ali təhsilli adamsız, axı. İllərdi bu adamı qohumları, dostları danılırlar, amma dəyişmir. İndi siz inanırsız ki, bundan sonra dəyişə bilər bu adam?

- Yaxşı, İsrafil məllim, siz indi nə təklif eliyirsiniz? Adam göz görə-görə özünü öldürür, axı...

- Qoy ölsün də! Qoy özünü öldürsün də. Bu adam ölməyə layiq adamdı, başa düşürsünüz?!...

Böyük qardaşın dilindən az qala isterik sevinc tonunda çıxan bu sözlərdən Murad üşəndi. "Bu nə danışır?"

- İsrafil müəllim, yazıqdı, axı. Necə elə deyə bilərsiniz?

- Ay Murad məllim, Rafiq hər halda mənim qardaşımdı, mən onu sizdən yaxşı tanıyıram, hər halda, məntiqənən mən onu sizdən çox istəməliyəm, düzdü?

- Düzdü.

- Bəs bir az əvvəl dedim, axı, vaxtilə Rafiqə mən də kömək eləmişəm, dostlarım da kömək eliyib. İki-üç ilin söhbətidi, təsəvvür eliyin, yaxın bir dostum buna pul verib ki, getsin həkimə. Üstündən bir ay keçəndən sonra gedib ki, Rafiqin ağzı-burnu qan içində, üstü palçıqlı, hardasa içib piyan olubmuş, bilmirəm, doğurdan yıxılıbmış, ya eşşək kimi çırpıbmışlar bunu, axırı içkiliymiş. Sözümlün canı odu ki, bu adam əgər illərdi dəyişmək istəmirsə, sən, ya mən neyniyə bilirik ki?

- Başa düşdüm sizi, İsrafil məllim. Amma yenə də nəyə eləmək olar. Adam nə qədər də olmasa, Qarabağda vuruşub.

- Ay məllim, mən özüm də Qarabağ veteranıyam, birinci dərəcəli invalidəm. Sol tərəfim işləmir, ağciyərimdə problemlər var. Siz elə bilirsiniz, mənim həyatım yaxşı keçir? Mənim də yüz dərdim var. Neyniyim, durum indi alkaşlıq eliyim, camaata problem yaradım? Mənim son sözümlə yenə odur ki, Rafiq bir də zəng eləsə, götürməyün telefonu. Mən özüm də bir aydı ki, zənglərinə cavab vermərəm. Başa düşün, bu adam düzəlmək is-tə-mir!

Telefonda İsrafil yenə "Onun bir çıxış yolu var, ya ölməli, ya da özü özünə çarə qılmalı" sözlərini təkrar elədi, Muradınsa içinə şeytani bir rahatlıq dolurdu:

böyük qardaş haqlıdı, bəlkə, Rafiqin belə yaşamağındansa ölməyi daha yaxşıdı....

Sonrakı günlərdə Murad Rafiqdən iki dəfə gələn zəngi götürmədi, ekranda adını görəndə söydü onu ürəyində. Eyni zamanda qayğıdan azad olunmağına sevinirdi ürəyinin dərinliyində. "Əgər doğmaca qardaşı telefonu götürmürsə, mənim bundan uzaq olmağım normal şeydi". Hətta axırda Rafiqdən gələn "Məllim, ürək həkiminə, dərmanlara görə mənə otuz manat lazımdı. Son ümidim sızsız" smsi də Muradı yumşaltmadı, əksinə, özündən çıxardı, hamama keçib güzgünün qabağında Rafiqi danlamağa başladı:

- Özünsən günahkar! Başa düşürsən, özünsən günahkar! Sənin heç kimi qınamağa haqqın yoxdu.... İndiyə qədər yetərinçə sənə kömək eliyiblər. Düzünü bilmək istiyirsənsə, sənə otuz yox, əlli manat da verməyə imkanım çatır. Amma verməyəcəm! Çünki inamım yoxdu sənə! Başa düşürsən?!

Əsəbiləşsə də, az qala, hər gün ürəyində Rafiqi söysə də, telefonunda nömrəsini heç cürə "blok"a atmağa əli gəlmirdi. Hər dəfə kontaktları bloklama yerini seçəndə, sanki hansısa sirli qüvvə ona deyirdi ki, "yes"-i yox, "no"-nu bas. Fikirləşirdi ki, bəlkə, yaxın günlərin birində elə bir ovqatda olacam ki, buna yenə yazığım gələcək, ya doğrudan, məni inandıra biləcək ki, bir də o zəhrimar arağı dilinə vurmayacaq.

Ertəsi gün Rafiq zəng edəndə, öncə telefonun ekranına qışqırdı: "Bax, nəyə zəng eliyirsən?!". Üçüncü zəngdən sonra ekrana "Yaxşı, görün nə deyirsən" mızıldanıb yaşıl düyməni basdı:

- Salam, Rafiq, eşidirəm.

- Salam, məllim. Necəsiz?

- Pis deyiləm.

- Çoxdandı səsinizi eşitmirəm.

- Belə də, həmişəki kimi, səhər işə, axşam da evə, - hiss etdi ki, suallara tək özü cavab verməyi bir o qədər də yaxşı alınmır, cəndərdi sual verdi: - Mualicən nə yerdədi, Rafiq?

Bu sualı gözləyirmiş kimi Rafiq sevincək tez cavab verməyə başladı:

- Məllim, dərmanları hər gün içirəm, Asif həkimin dediyi şeylərin hamısını eliyirəm, şükür Allaha, effekti də var. İndi də tərslikdən son günlər ürəyim yaman başlayıb məni narahat eləməyə, sancılar olur tez-tez. Gərək həkimə özümə göstərim, - son dörd sözü yavaş tonda, elə bil utana-utana dedi.

"Deyəsən, qəsdən bunu deyir ki, borcu silim".

- Allah köməyin olsun, - hələ də quru tonda danışdı Murad. - Rafiq, şəxsiyyət vəərəqənnən bank kartını ala bildin?

- Həə, aldım onları. Allah sizdən razı olsun, məllim. Mənə çox kömək elədik onda.

- Eşidirəm səni, Rafiq.

- Məllim, axşam vaxtınız, həvəsiniz varsa, görüşərdik çayxanada.

"Bu, artıq adamı barmağına sarımaqdı. Deyirəm də, gərək nömrəsini bloka salım".

- Rafiq, vaxtım yoxdu, əlimdə çoxlu işim var, - əlində heç bir vacib işi yoxuydu.

- Onda vaxtınız olsa, sabah, bu həftəsonu görüşərdik.

- Rafiq, nə sabah, nə də həftəsonu vaxtım yoxdu. Bu ay dəhşət məşğulam. Ona görə görüşmək alınmayacaq, gələn aya baxarıq, amma çətin ki, onda da vaxtım olsun.

- Oldu, məllim, onda nə vaxt boş olsaz, zəng eliyərsiz, yəqin?

"Hə, bu dəyqə. Qaç-a-qaça".

- Oldu, Rafiq, hələlik. Mənə başqa adam zəng eliyir indi.

Sağollaşan kimi Murad telefonu hirsle divanın üstünə atıb yataq otağına keçdi, güzgünün qabağında dayanıb özüylə danışmağa başladı:

- Ay qardaş, borcu bağışladım sənə, halal elədim sənə. İndi də deyirsən, ürəyində ağrılar var. İçmə də o zəhrimarı. Axı, həkimin də deyir ki, sənün evini yıxan içdiyün o zibil, ucuz araxlardı. Qınıyırım səni, başa düşürsən, çox qınıyırım! Və biləsən ki, mənün son analizlərimün cavabları elə də yaxşı deyil. Öd kisəmin divarının qalınılığı dörd tam onda bir millimetrdi, normadan dörd dəfə çox. Həkim buna görə yüz iyirmi manatlıq dərman yazıb mənə. Qanda hormon göstəricisi "tesehaş" da artıqdı məndə. Eozonofil altı tam onda ikidir. Həkim deyir, qurd var səndə, ona görə də ayrıca analiz... - güzgüyə yumruq vurmaq istədi. - Bir də, başa düş, mən milyon deyiləm axı, mənün də ailəm var, öz qayğılarım var. Sən elə bilirsən...

Bu vaxt mobil telefonu o biri otaqda zəng çalmağa başladı. Kefsiz halda hamamdan çıxdı, telefonda Rafiqin nömrəsini görəndə, başını bulayıb acı-acı gülümsədi.

- Rafiq, nədi?

- Məllim, vallah, bilmirəm neyniyim ki, siz mənə inanasız. Bilirəm e, xəcalətliyəm, üzüm qaradı yanınızda, inanın mənə, o borc məsələsini unutmamışam. İçməyi də tam atmışam, Allaha and olsun, on gündü dilimə bir qram dəymiyib. Az-çox mənı tanıyırsız, indiyə qədər görmüsüz ki, mən yalandan Allaha and içim? Siz bayaq mənən soyuq danışdız, içim dağıldı, ona görə...

Rafiq danışır, Muradsa arada yavaş səslə reaksiya verirdi: "Hə, hə, inanırım", "Təki sən deyən olsun", eyni zamanda bu sözlər içində "Deyəsən, bu dəfə düz deyir", "Nəysə adamın inanmağı gəlir" əks-sədası verirdi. Bayaqqı hikkəsindən əsər-əlamət qalmamışdı, artıq plan da hazırıydı beynində: eybi yox, kontrolda saxlayaram, hər gün ayrı-ayrı vaxtlarda zəng eliyirəm, arada qəfil dəyəərəm yataqxanaya, xalasına tapşıraram nəzarət eləsin. Lap gedib bunun böyük qardaşını taparam, məsələni başa salaram, qoy o da bu bədbəxtə yiye dursun.

* * *

Mariot otelinin restoranında oturub nəre balığı kababı yeyə-yeyə söhbət mēdirdilər. Elman həmişəki kimi soruşdu ki, sağlamlığın necədi, Murad da fürsətdən istifadə edib, çoxdandı içini yeyib-tökən fikirlərini açıb dedi:

- Yadında olar, hardasa bir il əvvəl Misir dərmanlarına görə sənə votsapa yazmışdım ki, ordakı biznesmen dostlarından sənə yazdığım dərmanların oriqinalının qiymətlərini öyrənib mənə yazasan. Sən də cavab vermədin deyə, o vaxtdan narahatam, fikirləşirəm ki, Elman yüz faiz ürəyində mənı söyür ki, bu Murad nə sırtıq adamdı, bu qədər kömək eləmişəm, yenə mēndən pul umur. Bax, Allaha and olsun...

- Boş-boş danışma, ay neandertal, - Elman onun sözünü kəsdi. - Elə deyil. Sadəcə, mənün ordakı biznesmənlərə tam inamım yoxuydu, əmin deyildim ki, mənə keyfiyyətli dərman tapa bilərə. Elə ona görə də sənə cavab yazmağı mēnasız bilirdim. Bura bax, yaxşı yadıma düşdü, sənün bir dostun var, Qarabağda vuruşub. O, kimdi elə?

- Dost deyəndə, feysbukda tanış olmuşam. "Aydındı, Asim deyib buna".

- Asim deyirdi ki, nəse xəstədi, köməyə ehtiyacı var, düzdü bu söhbət?

Murad başladı Rafiqlə tanış olmağından, onun xəstəliyindən, "bizim yaşadımızdı" olmağından, doxsan iki-doxsan dördüncü illərdə Qarabağda vuruşmağından danışmağa, arada bir cümləylə dedi ki, bir-iki dəfə mən də kömək eləmişəm ona, buna görə Asimə ağız açdığını ehtiyatla əlavə elədi, fikirləşdi, görə, dostu onun "başından yekə hərəkəti" haqqında nə fikirləşir.

- Ay əclaf... - Elman dilləndi.

Elə bil güllə vurdular Murada, qəfil dikəlib oturduğu stula söykəndi. "İndi ağzına gələni deyəcək, yaxşı da eliyəcək".

- Bəs elə şey olanda, mənə de də, nədən çəkinirsən ki? Asimə yaxşı eliyib demisən, amma mənə də deyə bilərdin. Burda nə ayıb bir iş var ki?
- Aaa, - bunları eşidəcəyini Murad gözləmirdi.
- Bee. Ağzını niyə ayırırsan? Sualıma cavab ver.
- Nə gizlədim. Düzü, həmişə mənə dayaq olmusan deyə, istəmədim səni əlavə qayğıyan yükləyim, - sevidiyindən yarımşok olmuşdu Murad, söhbətin bu cür dəyişəcəyini ağına belə gətirməmişdi.
- Bu, şəxsi məsələ deyil, ay dardüşüncəli insan. Nəyə. Ona müalicəsiçün nə qədər pul lazımdı?
- Mmm, hardasa dörd-beş yüz manat. Müayinəylə bir yerdə.
- Elman dəri portmanatından çıxartdığı beş şax yüzlüyü Murada uzatdı:
- Verərsən ona. O vaxt Qarabağda vuruşmadıq, qoy heç olmasa, veteranlara xeyrimiz dəysin.
- Yadındadı da, o vaxt qan verməkdən qaçdın, - göz vurdu.
- Çox sağ ol, Allah əvəzini versin, - qan vermək məsələsini qulaqardına vurdu. - Elə bu gün aparıb özünə çatdıracam.
- O Qarabağ döyüşçüsü hardasa işliyin?
- Əvvəl bir biznesmenin villasında gözetçi işləyirdi, indi işsizdi.
- Niyə?
- Biznesmen villasını satıb, - Murad ağına ilk gələni uydurub dedi.
- Bu adamın aylıq gəliri yoxdu ki?
- Veteran pulu alır...

Elman qeyri-ixtiyari əlini pencəyinin döş cibinə salıb portmanatını çıxardı, bu dəfə iki yüz manat verib dedi ki, bunu da verərsən yeyib-ıçməyi üçün, maraqlanaram, görüm, burdakı tanışlarımdan bağban, ya gözetçi axtaran olsa, xəbər edərdəm sənə.

Muradın başında cümlələr bir-birinə qarışmışdı. "Müalicə pulumdan iki yüz manat götürüb qoyaram bu dörd yüzün üstünə, verərəm Rafiqə, onda mən bilən, tək müayinə yox, müalicəsinə də bəs eliyər... Bunnan sağollaşan kimi Nəcibəyə zəng edim, qoy təcili yaxşı bir mədə həkimi tapsın... Yox, əvvəlcə Mərkəzi Klinikdə Dumanova zəng edim görüm, sabaha vaxtı var "kate" eləməyə. Amma son dəfə Rafiq, mənçə, ürəyindən şikayət elədi. Görən "kate" ürəkdəki problemləri göstərir? Yoxsa bunu birinci kardioloqa göstərmək lazımdı? Nəyə, bir azdan Nəcibəyə zəng eliyərəm".

**2011 - 13 iyul 2017,
Bakı - müxtəlif yerlər - Bakı**

◆ P o e z i y a

Rəfail TAGİZADƏ

QARA-QIRMIZI XOCALI

Muğam üstündə oxunan ağı

Poema

Ay da çəkilməmişdi öz yatağına.
Şəhərin üstündə ölü bir sükut.
Bu sükut dəhşəti tez gətirəndi.
Bu sükut qorxudan xəbər verəndi...

Bir ordu yeriir, bir şər ordusu-
Kimsəsiz, günahsız insan üstünə,
Yenə qan tökülür zaman üstünə.

Açılan güllələr, uçan güllələr
Gecəyə ölümün işığın saçır.
Güllələr bu zülmət, bu bəd gecədə
Tarixə bir qara səhifə açır.

Bu gecə göylər də qan ağlayırdı,
Bu gecə dağlar da yas saxlayırdı.

Fevralın o soyuq qış havasında,
Vətən qovğasında, can harayında
Doğmasın, əzizin axtarır hamı.
Ölüsün, dirisin axtarır hamı.
Uşaqlar anasın, ana uşağın,
Qardaş bacısını soruşur: "hanı?".
Fəryaddan-nalədən, bu qışqırıqdan

Bu gecə yerlər də, göylər də əsir.
Bu gecə yarımçıq yuxular əsir.

Qar yağan göylərə qan püskürdü
Müqəddəs torpağın yaralarından.
Bu gecə utanıdan dağlar da donub,
Donubdu heyrətdən qaralan bulud.
Bu gecə qan örtür ağ qar üstünü.
Bu gecə Xocalı al-qan rəngində,
Bu çaylar, meşələr al-qan içində.
Bu gecə ağacın budağı biz-biz,
Ağlayır, sızlayır qar içində iz.

Evinə qaçanlar evindən qaçır,
Özünə qaçanlar özündən qaçır,
Analar sinəsin gülləyə açır.
Şaxtada o bayraq körpə əlinin
İçində don vurmuş bir ümid yatır,
İnləyən, boğulan bir ümid batır.
Bir ümid çırpınır şəhid əlində.

Bu əlsiz, ayaqsız, qolsuz adamlar,
Eldən qaçaq düşən yolsuz adamlar,
Göz yaşı qar üstə yanan adamlar,
Ümitsiz dünyada batan adamlar,
Ağappaq dağlarda qara yol gedir,
Buradan o yana - gora yol gedir.

Bu gün qan içində üzür Xocalı,
Dənizsiz, limansız üzür Xocalı.

Hamının canında gəzir Xocalı,
Yaralı Xocalı, əsir Xocalı.

Qan, qarın üstünə XOCALI yazır
Bu gecə dərdlər də qara-qırmızı.

Bu qanlı torpaqlar, bu qan torpaqlar
Lalələr bitirər, lalələr ancaq.
Üstündə qapqara güllə yarası.

* * *

Bu naqis düşmənin xislətin bilən,
Nifrətin, əzabın, istəyin bilən,
Gecə əsir düşən o qız, o qadın
Halını bir kimsə görməsin deyə,
Ömürlük yaranı bilməsin, deyə,
Allahdan özünə ölüm diləyir.

İnsanlığ deyilən adı unudan
Sürüyüb gətirir canlı meyiti:
- Bu sənin bacınmı, bu qardaşınmı?
- Baxın halınıza, baxın, bir daha.
Sonra dilə gəlməz, insan düşünməz,
Dünyanın ən ağır əzabı başlar...
Kəsib, anasının döşünü kəsib
Basır dil açmayan körpə ağzına.
Sonra da o məsum, suçsuz körpəni
Divara mıxlayır. Xəncər bıçaqla
Soyur o yapışqan nazik dərisin.
Soyur təpəsindən dırnağa kimi.
Soyur anasının gözü önündə.
İnsan sifətində gəzən məxluqun
Əcaib bir sevinc gəzir gözündə.
Düşmənin olsa da, qatil olsa da,
İnsanın damarda qanın donduran
Körpə fəryadına, faciəsinə
De, necə sevinmək olar, İlahi?
Bu nə vəhşilkdi, bilməm, İlahi.

Dünyada kim belə bir dərd görüb, dərd?
O gün hamı ancaq ölüm istədi:
"Belə yaşamaqdan ölmək yaxşıdı,
bu dərdə dözməkdən ölüm yaxşıdı".
Bunu qız söylədi, gəlin söylədi.
Bu dərdə dözməyən ölüm söylədi.
... Sən bir arzuya bax, sən diləyə bax.
Ana bətnindəki uşağına da
Tək ölüm istədi. Ölüm istədi...

* * *

Hələ də Qarabağ qan içindədi,
Hələ də ulduzlar qan köçündədi,
Hələ də Xocalı qan rəngindədi.
Bu uşaq qanıdı, bu qoca qanı,
Bu da qar içində bir ana qanı...

Xocalı Vətənin qan yarasıdı,
Xocalı Vətənin can yarasıdı.

Hamının canında gəzir Xocalı,
Yaralı Xocalı, əsir Xocalı.

Bu xalq öz üstündə damğa gəzdirir.
Xocası, xacəsi - üstündə damğa,
Uşağı, böyüyü - üstündə damğa.
Bu xalq dərd üstünə Xocalı hörür.
Hörür yerdən göyə, Allaha qədər.

Bu yer qan ağlayır, göy qan ağlayır,
Zaman qan ağlayır, gün qan ağlayır.
Baxıb axan qana, tökülən qana
Torpaq qan ağlayır, can qan ağlayır.

Bir fəryad boğulur qan izlərində.
Bir dəstə insanı qorumaq üçün
Öz körpə balasın boğub öldürən
Ananın açılmır suçlu əlləri.

Bəşərin sonuncu faciə günü
Dünyada bir kimsə yata bildimi?
Bu gecə dünyanın son qəm gecəsi,
Bu gecə dərdlərin ilk cəm gecəsi,
Bəşərin sonuncu matəm gecəsi,
Bizi qan içində batırıb gedir.

* * *

Tutulan, kəsilən qıçına qurban,
Doğuşdan ağaran saçına qurban,
Toxunun acından xəbəri yoxdu,
Mən sənə dərdinə, acına qurban.

Hələ də çayında nahaq qan axır,
Dərən dərdə çöküb, dağ sənə baxır.
Hara qaçırımsa dərd mənə baxır,
Axır, bu içimdən qara qan axır.

Əsir torpağında ruhlarım gəzir.
Qalanan tonqalda fəryadım əsir.
Dünyanın yüyəni kimdədi, görən?
Ağrılar içimi doğrayır, kəsir.

Ağac bar gətirmir görüb bu dərdi,
Çoxluqlar yox olub, qalıbdı fərdi.
Məni basdıranım, yəqin, fələkdi.
Üstümə kəfəni qapqara sərdi.

Gör neçə illərdi donub Xocalı.
Bu yerin yazına hələ qar yağır,
Bu xalqın başına hələ qan yağır.

İndi xəyallarda gəzir Xocalı.
Gəzir ölkə-ölkə, gəzir elbəel,
Gəzir fəsil-fəsil, gəzir ilbəil.
Sinədə, alında gəzir Xocalı.

Hər kəsin canında gəzir Xocalı,
Yaralı Xocalı, əsir Xocalı.

Don vurmuş körpənin qarlı izini
Yayın istisi də əridə bilmir.
Xocalı harayın, Xocalı səsin
Dünyanın sükutu kiridə bilmir...

* * *

Bizlər zaman-zaman yaşadığ bunu,
Ötürdük, keçirdik, aşdıq bunu.
Dünyanın türklərdən qorxusudu bu.
Üstünə qısqırdır tulalarını.
Üstünə yüyürdür "balalar"ını.

Kaş ki həmin gecə heç olmayaydı.
Kaş ki o səhər açılmayaydı...

26 fevralı, qanlı gecəni
Yadından çıxarmaz, daha unutmaz
Mənim zaman-zaman unutqan xalqım.
O dərdin içindən çıxan balalar
Silməyib yaddaşdan yaşananları,
Ağrı möhürünü, dərd möhürünü,
Düşmənin alınına gəlib basacaq
Olanı şəkiltək, məğlub ödültək,
Gəlib o boyundan, gəlib asacaq.

Dirilər tapılar bu məmləkətdə,
Axışar bu yerə şəhər də, kənd də,
Alar intiqamın, alar qisasın,
Hamı ölə bilməz belə sifətdə.

* * *

Bu tarix beləcə qalmaz, Xocalı!
Nahaqqın sonu da mütləq gələcək.
Bizim qəlbimizdə gəzən ağrıya
Övladlar bir xoşbəxt sonluq verəcək.
Sevgi öyrədəcək balalarına.
Yeni bir Xocalı yaratmaq üçün
Bahar havasında, bahar günündə
Bir güllü, çiçəkli bahar qoxulu
Təzə şəhər salıb, evlər tikəcək.
O yerdə təptəzə güllər bitəcək.
Lap təzə səhifədən, təzə sətirdən
Bir yeni tarixə qədəm qoyacaq.
Bu təzə tarixi özü yazacaq.

* * *

Əzabdan yoğrulmuş cəsur oğlunu
İllər əllərindən tutub böyütdü.
Böyütdü, böyütdü bu günə görə,
Böyütdü, böyütdü sabaha görə:

dərd vər salıb sinəsinə?
nəfəs çatar nəfəsinə,
cəngi hay verər səsine,
boz yerdə gəzən oğlunun

sağdan girib, sola çıxır,
arzuları yola çıxır,
gücü əldən qola çıxır,
dərdləri çözen oğlunun

düyünləri açacağam,
sənə qədəm basacağam,
səndən bayraq asacağam
mən sənini, sənini oğlunam,
mən səni sevən oğlunam.

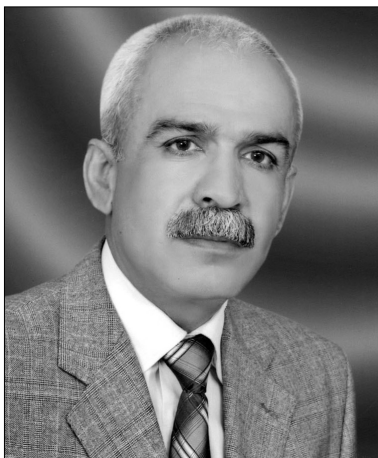
Sonsuz xəyallara gün doğsun deyə,
Mən sənə təzədən qayıdacağam.
Mən səni təzədən yaradacağam.

İçindən hərbiçi, alimi çıxan
Məktəb yaradacam, məktəb quracam.
Min illik tarixi olan Xocalı,
Yerində bir təzə şəhər salacam.

* * *

Bu millət qırılsa son nəfərədək,
Yenidən torpaqdan çıxar, doğular.
Zamanın birində, günün birində
Hamını yerində gəlib oturdar.

Fəxrəddin ƏSƏD

Bütün ömürlər kədər,
bütün dualar hədər.
Yaşamaq bir rəyaymış
sən yanımda olana qədər.

Axı, niyə bilmədim,
niyə bilmədim, niyə?
Niyə özümü aldatdım
sənsiz yaşamaq olar deyə?!

Lənət olsun
sənsiz keçən
hər saata, hər günə.
Bu səhər eşitdiyim durna səsi
bütün yanlışlarımı xatırladır mənə.

Ağaclar əkirəm,
pöhrə-pöhrə ağaclar.
Bir gün mənim də
səsim eşidilər,
budaq-budaq,
yarpaq-yarpaq dualarım
çatar göyə...

Elə bil atılıb unudulmuş
və su altında qalmış
yurd yeridi xatirələr.
Ötən günlərin izlərini
salfet kağızıtək
həsrətim özünə çəkir.

* * *

Anam gələrdi ağılıma
elə ki başqa dünya arzulayardım.
Amma bilməzdim,
orda ayrılıq hansı rəngdə,
ağrılar hansı donda-ahəngdə?!

Atamdan sormağa dəyməzdi.
Bilirdim, onsuz da danışmaz.
bir tək gözlərindən duyardım
orda hamıya çatacaq sevgi var.

gözlərinin bulaqları ayrılıqlar oxuyarkən
və sən ağrılar içində qovrularkən
başqa dünya arzuladım,
səni yaşatmaq istədiyim dünya-
ağrısız və acımasız...

* * *

Uçub getdi mənim durnam,
uçub getdi, görəmədim.
ona isti yuva lazım,
isti yuva verəmədim.

Hara uçub getdi görən,
o yer buradan yaxşımı?
dalınca düşüb qalxıram
ömrün bu sərt yoxuşunu.

Mən isti yuva deyiləm,
nə də ki isti verənəm,
içim, çölüm də beləcə
ta dağılmışam - viranam.

Hey, hey dedim, telli durnam,
eh, o harda, mən harada.
bir səs gəldi, durna səsi,
sönüb getdi də arada...

* * *

Payız günəşi
xəstə gözləriylə
uzaqdan baxır mənə.
ha baxsa da
payız adamına nə vaxt çevrildiyimi
heç cürə xatırlaya bilmir...

* * *

Gözlərində kədər
Bulud kimi yumşaq
və ipək.
Gəl gülüm,
gözlərinin buludunda
bir yerdə itək.

* * *

Səni haraylayıram,
səsim divar-divar ayrılıqlara dəyib
qayıdır özümə.
Səni haraylayıram, səni,
gəl gör xatirələr nə günə qoydu məni...
Daha yaddaşım
kimsəsiz uşağın qaçıb gizləndiyi
tənha evin divar kağızı rəngində -
bir üzündə boz günlər,
bir üzündə yanaq-yanaq
çiyələklər qızarıdır...

* * *

Bir dəlinin bir cücüylə
Saatlarla oynadıgıtək
öz taleyimlə oynadım
səni sevə-sevə.

Dəlini kim anlar ki,
dəlidən nə anlar ki?
Baxanlar da
üzünü çevirib gedər.

Lakin yaddaşlarda
bu sevgidən bir cücü qalar,
və bir cücüylə
saatlarla oynayan dəli...

* * *

Fələyə qarğıma, gülüm,
yaradan belə istəmiş,
yer, göy, təbiət
onsuz da amansız
və acımasız-
hey güldürür,
hey ağladır.
Bizim dualarımızın yetişəcəyi qapılar
hələ bağlıdır.

Ağdaş

MİKSAT KALMAN VƏ ONUN "TÜRK POVESTİ"

XIX əsr macar ədəbiyyatının klassiki Miksat Kalmanın “Danışan kürk” povestini (macarca orijinalı: “A beszelo köntös”) türk dilindən tərcümə etmişəm. Əsər Sədrəddin Karatayın Anadolu türkcəsinə tərcüməsində 2000-ci ildə İstanbulda “Konuşan kaftan” adı altında çap edilmişdir. Povestin rus dilinə tərcüməsi də mövcuddur. O, macar ədəbiyyatı klassikinə “Xudojestvennaya literatura” nəşriyyatında çıxan altı cildliyinə daxil olunub və rus oxucuları arasında böyük populyarlıq qazanıb. Təbii ki, macar dilini bədii əsər çevirəcək səviyyədə bilmədiyimdən hər iki variantla tanışlıqdan sonra məqsədyönlü şəkildə türk tərcüməsi üzərində dayanmağı qərara aldım. Türkcəyə bələd olan macar dostlarım da Sədrəddin Karatay tərcüməsinin orijinala daha yaxın olduğunu və Miksat Kalman yaradıcılığının ruhunu daha dolğun əks etdirdiyini dedilər. Eyni zamanda iş prosesində bəzi məqamları peşəkar tərcüməçi Eva Komanın yardımı ilə orijinala tutuşdurub, lazımı dəqiqləşdirmələr aparmağı da diqqətdən qaçırmadım.

Macar yazıçısının əsərini türkcədən çevirmək niyyətinə düşməyim əvvəlcə özümə də qəribə göründü. Lakin sonradan xatırladım ki, lap yaxın keçmişdə, hətta bəzən indinin özündə də Qərbi klassikasının əksər nümunələrini - ingilis, fransız, alman, ispan və s. yazıçılarının əsərlərini bir qayda olaraq, rus dilindən tərcümə etmişik və edirik. Əlbəttə, idealda hər bir milli ədəbiyyatı yarandığı dildən çevirmək daha məqbuldur və əslində, məhz belə olmalıdır. Amma konkret macar dilinə gəldikdə, təəssüf ki, bizdə hələ də bu dili mükəmməl bilən və ondan birbaşa tərcümə ilə məşğul olan mütəxəssislər yoxdur. Bu səbəbdən də Miksat Kalmanın romanını ikinci bir dildən (rus, yoxsa türk?) ana dilimizə çevirmək dilemması qarşısında qalanda düşündüm: nə üçün ruscadan olar, türkcədən olmaz? Yəqin ki, sadəcə indiyə qədər bizdə dünya klassikasını türkcədən çevirmək praktikasından az istifadə edilib, yaxud heç edilməyib. Əlbəttə, mən onun kütləviləşməsinin - Avropa müəlliflərinin əsərlərini bir zamanlar ruscadan olduğu kimi indi də Anadolu türkcəsindən çevrilməsinin qətiyyənlə tərəfdarı deyiləm. Ümid edirəm ki, nə zamansa bizdə də mədəni dünya xalqlarının dillərindən əsərlər çevirən, hətta zəngin ədəbi irsimizi bu dillərə tərcümə edən peşəkar tərcüməçilər olacaq.

Bir neçə kəlmə də oxucularımıza təqdim etmək istədiyim “Danışan kürk” povestinin müəllifi Miksat Kalmanın ömür yolu və yaradıcılığı haqqında.

Miksat Kalman 1847-ci ildə keçmiş Avstriya-Macaristan imperiyasının Sklobonya adlı yaşayış məntəqəsində (indi Slovakiyanın Banko-Bıstritski əyaləti,

Veliki-Kirtiş rayonu; yazıcının doğulduğu kənd isə, indi onun şərəfinə Miksak kəndi adlanır) o qədər də geniş imkanlara malik olmayan orta hallı ailədə doğulub. Tarixi macar torpağı sayılan Veliki Kirtişdə əhalinin üçdə birini bizim günlərdə də etnik macarlar təşkil edirlər. Təhsilini Rimasobat gimnaziyasında (indi Cənubi Slovakiyanın Rimovska-Sobota şəhəri) alıb. 1866-cı ildə Budapeşt universitetinin hüquq fakültəsinə daxil olub. Ali təhsilini başa vurduqdan sonra doğulduğu yerə qayıtmış və məhkəmə-hüquq sahəsində çalışmağa başlamışdı. İlk ədəbi təcrübələri də bu dövrə təsadüf edir. Lakin Miksat Kalman başlanğıcdan oxucu diqqətini öz ədəbi şəxsiyyətinə və yaradıcılığına cəlb etməyi bacaran xoşbəxt sənətkarlardan olmamışdı. Budapeşt mətbuatında çıxan hekayə və esseləri soyuq qarşılanmasa da, uğurlu ədəbi debüt də sayıla bilməzdi.

1873-cü ildə Miksat Kalman dövlət qulluğundan uzaqlaşaraq özünü bütünlüklə ədəbi yaradıcılığı həsr etmək qərarına gəlmişdi. Əvvəlcə quberniya jurnallarında çalışmış, sonra isə Budapeştdə xalqçılıq mövqeyində dayanan qəzetlərdən birinin redaktoru olmuşdu. Üzləşdiyi ciddi maliyyə çətinlikləri yazıcını paytaxtdan uzaqlaşmağa, Rumıniya sərhədindəki əyalət şəhəri Segeddə yaşamağa, buradakı “Seged naplo” qəzeti ilə əməkdaşlığa vadar etmişdi. XIX əsrin 70-ci illərinin sonuna təsadüf edən bu dövrdə artıq Miksat Kalman yazıçı kimi tanınırdı, yaradıcılığını izləyən oxucu auditoriyası qazanmışdı.

Doğrudur, o, ədəbiyyata meteor kimi gələn qələm sahiblərindən olmasa da, bir neçə il ərzində öz mövzunu və ədəbi qəhrəmanlarını tapmış, bədii üslubunu müəyyənləşdirə bilmişdi. Əsərlərinin axıcı təhkiyəsi, sadə dili, özünəməxsus bədii üslubu, güclü yumor hissi, xalq həyatına dərin bələdlik, sadəlik və səmimilik onu macar oxucularının sevimli yazıçılarından birinə çevirmişdi. Miksat Kalman həm tarixi, həm də müasir mövzularda eyni uğur və inandırıcılıqla yazmağı bacarırdı.

“Slovak qardaşlar”, “Xeyirxah palotslar” (palotslar qıpçaq əsilli macarlara verilən addır, dilləri bir sıra səciyyəvi xüsusiyyətlərinə görə ümummacar danışq dilindən seçilir) kitablarının çap olunduğu 1880-ci illərin əvvəlləri yazıcının otuz il sürən ədəbi populyarlığının başlanğıcı sayıla bilər. İnadkar zəhmət və ədəbiyyata bağlılıq öz bəhrəsini verməyə başlamışdı. 1881-ci ildə o, Şandor Petefi mükafatına layiq görülmüşdü. Növbəti il Kişfaludi Cəmiyyətinin (macar dramaturgiyasının banisi, məşhur şair, dramaturq və rəssam Karoy Kişfaludinin (1788-1830) adını daşıyan ədəbi cəmiyyət. 1836-cı ildə təsis edilmişdi) mükafatını almışdı. 1883-cü ildə isə 36 yaşlı Miksat Kalman diqqətəlayiq ədəbi uğurlarına və milli ədəbiyyatı yeni əsərlərlə zənginləşdirdiyinə görə Macarıstan Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü - akademik seçilmişdi. Bu dövrdən etibarən o, artıq Avropa və dünya miqyasına çıxmağa başlamışdı. Əsərləri biri-birinin ardınca müxtəlif xarici dillərə tərcümə olunmuş, böyük oxucu məhəbbəti qazanmışdı. Artıq sağlığında toxunduğu mövzulara və yaratdığı insan tiplərinə görə onu Qərb ədəbiyyatının Dikkens və Balzak, rus ədəbiyyatının Qoqol və Çexov kimi nümayəndələri ilə müqayisə edirdilər. Yaradıcılığının pərəstişkarları sırasında ABŞ-nin 26-cı prezidenti Teodor Ruzvelt (1858-1919) də vardı. Macar yazıcısının “Müqəddəs Pyotrun çətiri” romanı T.Ruzveltin o qədər xoşuna gəlmişdi ki, o, 1910-cu ildə Avropa turnesi zamanı Budapeştə gəlib Miksat Kalmanla görüşməyi və şəxsi minnətdarlığını bildirməyi özünün borcu saymışdı.

Miksat Kalman səhnə əsərləri yazmamışdı. Lakin dramaturq həmkarlarına roman və povestlərinin səhnələşdirilməsində həvəslə yardım göstərirdi. XIX əsrin 80-90-cı illərində və XX əsrin əvvəllərində nəsr əsərlərinin motivləri əsasında hazırlanmış bir sıra tamaşalar tək Macarıstan deyil, Almaniya səhnəsində də böyük uğurla nümayiş etdirilmişdi. Yazıcının canlı, oynaq dil, cəlbedici və dinamik süjet xəttinə malik bədii nəsr kinematoqrafçıların da diqqətindən kənar qalmamışdı. Onların əsasında otuz yaxın film çəkilmişdi. Azərbaycan oxucularına ilk dəfə təqdim olunan “Danışan kürk” romanı da iki dəfə ekranlaşdırılmışdır. “Qara şəhər” romanının motivləri əsasında isə çoxseriyalı televiziya filmi çəkilmişdi.

Dövrünün fəal ictimai mövqə nümayiş etdirən bir sıra ədəbiyyat xadimləri kimi Miksat Kalman da siyasətdən kənar qalmamışdı. 1887-ci ildə o, Liberal partiyasından Macarıstan Milli Assambleyasına - Parlamentə üzv seçilmişdi. Eyni zamanda, həyatının sonuna qədər Faqaras əyalət parlamentinin üzvü olmuşdu.

Görkəmli macar yazıçısı 1910-cu ildə ədəbi fəaliyyətinin 40 illiyi ölkə miqyasında geniş qeyd ediləndən bir neçə gün sonra Budapeştdə dünyadan köçmüşdür. Paytaxtdakı məşhur Kerepeşi məzarlığında dəfn olunmuşdur.

* * *

Miksat Kalmanın yaradıcılığı XIX əsr macar ədəbiyyatı tarixində hər şeydən öncə pozitiv, işıqlı cəhətlərinə görə seçilir. Onun, demək olar ki, bütün əsərlərinə xeyrxah yumor hissi hakimdir. Bu yumorun bəzən kədərli, yaxud ironik xarakter aldığı vaxtlar da olur. Ümumilikdə isə yazıçı ən ciddi mətləblərdən də gülüş hissi ilə söz açmağı, sərt həqiqətləri yumoristik dillə ifadə etməyi bacarır. Yaratdığı personajlar koloritlidir. Onlar eyni zamanda hər hansı şablondan uzaqdırlar. Əsərlərində yaxşı bələd olduğu macar və slovak kəndlilərinin həyatının təsvirinə geniş yer ayrılmışdır. Lakin saflıq və səmimiyyətlərinə, ağır fiziki əməklərinə görə kəndlilərə nə qədər rəğbət duysa da, onları heç vaxt ideallaşdırmamışdı. Məhz kəndli olduqlarına, alın təri ilə yaşadıklarına görə hər hansı qəlibə salmamışdı. Miksat Kalmanın roman və povestlərində insanlıq simasını itirmiş kəndlilərə də, nəcib keyfiyyətləri ilə hər kəsə örnək ola biləcək zadəganlara da təsadüf etmək mümkündür. Yəni birinin zəhmət adamı olması, əlinin əməyi ilə dolanması onun avtomatik şəkildə mənəvi kamillik zirvəsinə ucaldılmasına imkan vermirdi. Əksinə, yazıçı insan tiplərinin bütün cəhətlərini, keyfiyyətlərini ağ və qara rəngləri əsirgəmədən açıb göstərməyə çalışmışdı.

Hər bir həqiqi sənət adamı kimi Miksat Kalmanın da əsərləri yaşadığı dövrün güzgüsüdür. Yazıçı özünü cəmiyyətin və insanların problemlərindən kənar tutmurdu. Eyni zamanda müasirlərinə, həmvətənlərinə resept də vermir, onlara necə yaşamağın yollarını öyrətməyə çalışmırdı. Bütövlükdə oxucuya əxlaq və mənəviyyat dərsi keçmək Kalman yaradıcılığına ziddir. O, öz əsərlərində dövrünün macar gerçəkliyinin bütün yönünə baş vurur, bu gündən dünənə, müasirlikdən tarixə asanlıqla keçid edə bilir, naqisliklərə gülməklə bir sırada ölkənin istiqlal uğrunda savaş aparan macar vətənpərvərlərinin mübarizəsini romantik pafosla işıqlandırır, məmurların və zadəganların məhdudluğunu, milli-mənəvi dəyərlərdən uzaqlığını yaddaqalan epizod və səhnələrlə açıb göstərirdi.

Bir qayda olaraq sərt həyat həqiqətlərinə müraciət etsə də, Miksat Kalman gerçəkliyə münasibəti və yaradıcılıq üslubu baxımından daha çox romantik idi. Onun, demək olar ki, bütün əsərlərinin arxitekonikasında insanı dəyişdirən, ucaldan təmiz, ülvi məhəbbət aparıcı yer tuturdu. Bir çox personajlar (eləcə də burada təqdim olunan “Dənizçi kürk” povestinin qəhrəmanı Mihali Lestyak) məhəbbətin, qadına sevginin təsiri ilə dəyişir, daha nəcib və insani keyfiyyətlər kəsb edirdilər. Macar ədəbiyyatı tarixçilərinin fikrincə, Kalman nəsrindəki qadın personajları bir tiplidir, biri-birinə bənzəyir; bu da onların əksəriyyətinin prototipi kimi yazıçının xanımı İlona Mauksun götürülməsidir.

XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərindəki macar cəmiyyəti (güclü inkişaf və milli hisslərin qüdrətli oyanışı ilə səciyyələnən bu zaman kəsimi xalqın min illik tarixinin “qızıl dövrü” sayılır) bizim günlərin reallıqlarından əsaslı şəkildə fərqlənsə də, Miksat Kalmanın yaradıcılığına maraq azalmır. Əksinə, roman və povestləri dövrün gerçək mənzərəsini və insan tiplərini əbədiləşdirən bədii sənədlər kimi öz ədəbi-tarixi əhəmiyyətini qoruyub saxlayır. Onun əsərləri təkcə Macarıstanda deyil, dünyanın müxtəlif ölkələrində də böyük tirajla nəşr edilir və yayılır. Külliyyatı ana dilində 48 cildə çap olunan yazıçının “Qərbə nikah”, “Qara şəhər”, “Müqəddəs Pyotrun çə-

tiri”, “Macarıstanda seçkilər”, “İki yoxsul tələbə”, “Kalman Krudinın kələkləri”, “Bestertsenin mühasirəsi” kimi roman və povestləri bu gün də macar oxucuları arasında yetərinə populyardır.

* * *

Tarixi mövzulu “Danışan kürk” povesti artıq yetkin yazıçı kimi tanınmış qəbul edilən Miksat Kalmanın qələmindən çıxmışdı. İlk nəşri 1889-cu ilə təsadüf edən əsərin əsasında real tarixi hadisələr dayanır. Macar xronikaçıları türk hökmdarının keçkemətlilərə hədiyyə verdiyi kürklə bağlı hadisəni Macarıstanda Osmanlı hakimiyyətinin son dönməsinə, tarixə ikinci Vyana mühasirəsinin memarı kimi daxil olan Sultan IV Mehmetin (1648-1687) hakimiyyəti dövrünə aid edirlər. Bu dövrdə artıq türklərin Avropadakı səltənəti ciddi müqavimətlə üzləşməkdə idi. 1683-cü ildə başlanan ikinci Vyana mühasirəsi (birinci dəfə şəhəri 1529-cu ildə Sultan Süleyman Qanuni mühasirəyə almış, lakin fəth edə bilməmişdi) məğlubiyyətlə, üstəlik də gavurlar üzərində qələbəni təmin edə bilməyən sədrəzəm Merzifonlu Qara Mustafa Paşanın edamı ilə nəticələnmişdi.

İkinci Vyana mühasirəsinin uğursuzluğu türklərin Böyük Macar ovalığında təkbəşinə hakimiyyətinə də son qoymuşdu. Habsburqlar sülaləsi tədricən bu əraziləri işğal edərək öz imperiyalarının tərkibinə qatmağa başlamışdılar. Bir sözlə, qarışıq zaman gəlmişdi. Çoxhakimiyyətlilik, bəlkə də, hakimiyyətsizlik dövrü başlamışdı. Xronikalarda da təsvir edildiyi kimi, “azad şəhər” statusuna malik olmasına baxmayaraq, çeşidli qüvvələrin basqınlarına məruz qalan, daim soyğun və talana uğrayan Keçkemət bu vəziyyətdə Keçkemət əhalisi ədalətlərinə daha çox inandıqları Osmanlı dövlətinin himayəsi altına sığınmağı tərcih etmişdi.

Tarixi qaynaqlarda 1683-cü ildə, ikinci Vyana mühasirəsi zamanı sultan IV Mehmetin Belqrad şəhərində olması və savaşa nəticələrini burada gözləməsi haqda məlumat var. Sultan burada Avropadakı müxtəlif türk paşalıqlarının nümayəndələrini qəbul etmişdi. Miksat Kalman hadisələri Osmanlı Avropadakı başqa bir mühüm mərkəzinə - Budin qalasına (Budapeştə) köçürmüşdü. Sultanın tabeliyindəki şəhər və mahallara öz iradəsinin ifadəsi olan və tutduğu vəzifədən asılı olmayaraq bütün türk məmurlarının əmr, fərman kimi qəbul edib boyun əydikləri rəmzi hədiyyələr (konkret nümunədə kürk) göndərməsi ənənəsi Osmanlı sarayında geniş yayılmışdı. Keçkemət heyətinə də belə bir möcüzəli kürk hədiyyə edilməsi barədə müəllifin özünün də dəqiq mənbəsinə göstərdiyi tarixi məlumat mövcuddur (Lap Mirzə Cəlilin “Xanın təsbehi” hekayəsi yada düşür). Macar yazıçısı da bu Osmanlı-Şərqi ənənəsindən ustalıqla yararlanaraq ortaya maraqlı, cəlbedici süjet xəttinə malik bir əsər qoya bilməmişdi.

Miksat Kalman tarixi faktıdan yola çıxsa da povestdə hadisələri təxminən yüz il sonraya çəkmişdir. Çünki özünün də epiloqda qeyd etdiyi kimi, “xronikanın xəsis sətirələrinə nə qədər sadıq qalsam da, hekayəmi sadəcə Keçkemət şəhərinin keçmiş günlərindən bəhs edən bir tarix epizodu kimi qələmə almaq istəmədim. Çünki məndən ötrü vacib olan məsələnin bədii tərəfidir, tarixi hadisələr isə onu yalnız bəlli çərçivəyə salmaq, rəng vermək üçündür. Mən həmin rəngləri kürk hadisəsinin başladığı zamanın yüz il əvvəlindən və yüz il sonrasından bilə-bilə toplayıb bir araya gətirdim. Bəzi məqamlarda rəngləri kürkə yaxınlaşdırdım, bəzi yerlərdə isə necə deyirlər, kürkü rənglərin yanına apardım”.

Macarıstanda Osmanlı hakimiyyətinin davam etdiyi 150 ildən artıq sürən dövr (1526-1699) istər macar tarixində, istərsə də ədəbiyyat və incəsənətində fərqli rakurslardan əks olunmuşdu. Obyektiv gerçəkliklərə əsaslanan tarixçilər türk fəthatının macar xalqının həyatında pozitiv izlər də buraxdığını etiraf edirlər. Məsələn, feodal hərəmərcliyindən, ağır vergilərdən əziyyət çəkən macar kəndliləri türkləri az qala xilaskar kimi qarşılamışdılar. Yeni Osmanlı hakimiyyəti də xalqı öz

tərəfinə çəkmək üçün bir sıra liberal islahatlar aparmışdı. Avropada qanlı savaflara yol açan katolik-protestant qarşdurması fonunda türklər heç bir dini təmayülü yasaq etməmişdilər. İslama keçid ümumi şəkildə təşviq olunsa da, bu sahədə hər hansı zorakı addım atılmamışdı. Osmanlı hakimiyyətinin yayıldığı digər yerlərdəki kimi, Macarıstanda da kilsə, dini ibadət azadlığı, milli təhsil sistemi muxtariyyətini qoruyub saxlamışdı. Obyektiv macar tarixşünaslığının da qismən razılaşdığı real tarixi mənzərə belə idi. Macarıstandakı “türk zülmü” müəyyən mənada bir sıra rus alimlərinin rədd etdiyi “tatar zülmünü” xatırladırdı. Hər iki halda xalqlar arasındakı etnik yaxınlıqdan da irəli gələn anlaşma və əməkdaşlıq “zülm” anlayışının hüdudlarını aşırırdı.

Daha çox emosiyalara əsaslanan və hissləri hərəkətə gətirmək məqsədi güdən ədəbiyyatda isə məsələyə fərqli baxış mövcud idi. Təbii ki, bir çox yazıçılar türkləri vəhşi, qaniçən, barbar kimi göstərməyə üstünlük verirdilər. Rəssam və heykəltəraşlar macar qılıncıları altında can verən, yaxud döyüş meydanından qaçan türkləri təsvir etməyi sevirdilər. Əlbəttə, təbii ki, bu zaman heç kəs avropalıların nə üçün belə “qorxaq türklərə” məğlub olmalarının səbəbləri üzərində düşünmürdü. Bir sözlə, gerçək tarixdə uduzulanların əvəzi bədii təxəyyüldə, fantaziyada çıxılırdı. Miksat Kalmanın “Danışan kürk” povesti bu baxımdan macar ədəbiyyatında “qızıl ortaya” üstünlük verildiyi az saylı nümunələrdəndir.

Müəllifin təsvir etdiyi dövrdə tarixi macar torpaqları üç hissəyə bölünmüşdü. Transilvaniya müstəqilliyini gah qazanır, gah itirirdi, Pojonu (indiki Slovakiya ərazisi) Habsburqlar sülaləsinin işğalına məruz qalmışdı. Macarıstanın mərkəzi hissəsi - Böyük macar ovalığı isə türk hakimiyyəti altında idi. Keçkemət onilliklər boyu türklərin təsirinin nisbətən güclü olduğu yerlərdən sayılırdı. Şəhərin adı da türk mənşəlidir. Onun yerləşdiyi ərazi və çevrəsi orta əsrlərdə heyvandarlıq üçün əlverişli bölgə sayıldığından, xüsusilə burada çoxlu keçi saxlandığından o “keçi mətəsi, keçi məskəni” mənasını bildirən Keçkemət (müasir macar dilində də keçiyə “keçke” deyilir) adını almışdı. Keçkemət macar şəhərləri içərisində özünəməxsus statusa malik idi- vergiləri və xəracı birbaşa Budin paşalığına ödəyirdi. Keçkemətlilər buna necə nail olmuşdular? Təhkiyəni “kürk məsələsindən” yüz il əvvəl başlayan və yüz il sonraya qədər təqib edən Miksat Kalman hadisələr və insan xarakterləri ilə zəngin povestində bu suala cavab tapmağa çalışmışdı.

Çıxılmaz vəziyyətə düşmüş keçkemətlilər gənc bələdiyyə sədri (burqomistr) Mihali Lestyakın rəhbərliyi ilə türklərin şəhə himayəsini təmin etmək üçün əsl mücadiləyə başlayırlar. Bu məqsədlə bahalı hədiyyələrlə, ən başlıcası isə, Osmanlı hökmdarının qəlbini ovlamağa qadir gözəl qızlarla Budaya yola düşürlər. Sultandan audiensiya almağa nail olurlar. Az qala hər şeyin istədikləri kimi başa çatdığı bir məqamda öz səfəhlikləri ucbatından işləri korlayırlar - qonşu Nadkörös şəhəri ilə daim mənasız rəqabət apardıqlarından görüşün sonunda sultanın xoş əhval-ruhiyyəsiindən yararlanan Kristof Aqoston hökmdarın böyük lütfü kimi nadköröslülər nə istəsələr istəklərinin rədd olunmasını xahiş edir. Sultan onların bu təvəqqesini anlayışla qarşılayır və dərhal razılığını bildirir. Aydın məsələdir ki, nəyi isə verməmək işin ən asan tərəfidir. Paxıl qonşularından fərqli olaraq, nadköröslülər Budanın uzaqlığını nəzərə alıb bölgənin böyük şəhərinə - Keçkemətə sultanın nümayəndəsinin göndərilməsini istəyirlər. Əslində keçkemətlilərin də bahalı hədiyyələr hesabına can atdıqları da bu idi. Lakin hökmdar bir neçə dəqiqə əvvəl qonşuların xahişini rədd etməklə bağlı vəd verdiyindən Keçkemətə türk sultanın təmsilçisi göndərilir. Amma hökmdar eyni zamanda axmaq xahişləri ilə özlərini gülünc vəziyyətə salan keçkemətlilərin də qəlbini qırır. Onlara canlı adamların da qarşısında baş əydiyi qüdrətli kürk göndərilir.

Bələdiyyə sədrinin atası, özündən müştəbeh dərzi Matias Kalman qeyri-adi ustalığını göstərərək padşahın kürkündən eynisini tikmək fikrinə düşəndə isə yalnız doğma şəhərini yüksək himayədən məhrum etmə, həm də öz başını itirir.

Beləliklə, Miksat Kalman əsər boyu işğalçı sayılan türklərdən daha çox özünün xırda hisslərlə yaşayan, daim bir-biri ilə didişən, biri-birindən çuğulçuluq edən soydaşlarını gülüş hədəfinə çevirir. Onların mənəm-mənəmlik, iddialılıq, özündən müştəbəhlik kimi cəhətlərini ironik gülüş və kinayə ilə təsvir edir. Əlbəttə, əsərdəki personajları milli mənsubiyyət baxımından qarşı-qarşıya qoymaq düzgün deyildir. Lakin bununla bərabər, etiraf etmək lazımdır ki, mənəvi keyfiyyətlərin müqayisəsi müstəvisindən yanaşdıqda macarlar əslində işğalçı kimi lənətlənməli olan türklərə uduzurlar. İkincilərdə insaf, ədalət hissi daha güclüdür, öz hökmdarlarına sadıqdirlər, verdikləri sözün üstündə durmağı bacarırlar, başqalarının arxasında gizlənmirlər. Povestdə epizodik yer tutsa da, Alay bəy insani keyfiyyətləri ilə hətta sevimli qəhrəman statusuna iddialı olan Mihali Lestyakı da üstələyir. Yaxud Çinna üzərində qurulan məhkəmə prosesində şəhərin Qabor Porosnaki, Kriston Aqoston kimi başbilənləri günahsızlığını bilə-bilə zavallı qıza ölüm cəzası istədikləri halda türk Molla Çələbi “Sevgi üzündən etmişdir, suçsuzdur” - deyər onu cəllad baltasından qurtarmağa çalışır. Bəlkə də əslində düşmən saymadığı və düşmən münasibət bəsləmədiyi türkləri belə mənəvi ucalıqda göstərməklə Miksat Kalman macarların məşhur Moxaç döyüşündən başlayan məğlubiyyətlərinin əsl səbəblərini soydaşlarına anlatmağa çalışmışdı?

Macar ədəbiyyatı klassikinə povestini məmnuniyyətlə “Azərbaycan” jurnalının oxucularına təqdim edirəm.

Vilayət QULİYEV

Miksat KALMAN

DANIŞAN KÜRK

I

Uğursuz işlər. Keşidlərə xüsusi rəğbət

Bəzi bölgələrin sakinləri “Türklər bizə yüz il, iki yüz il ağılıq elədilər. Çox zülm çəkdik” - deyər şikayətlənirlər. Belələri sağlam ağıldan məhrumdurlar.

Bir az bu tərəflərə keçsən, Keçkemət kimi şəhərlər də var. Buralarda nə türk olub, nə labanç¹, nə də kurunç². Əslinə baxsan, həqiqi zülm çəkən bu adamlardır. Çünki qarşı-qarşıya dayanan tərəflərdən birinin hakim olduğu yerdə yalnız onun sözü keçər. Amma heç kimin vəziyyətə nəzarət etmədiyi yerlər belə deyildi. Oralara hamı - türklər də, labançlar da, kurunçlar da at sürər, istədiklərini almayınca çəkilib getməzdilər.

Bir gün Budin³ paşasına bir az ərzaq, ya da pul-para lazım oldumu, “Haydı, oğlum Dərviş bəy, Keçkemət bələdiyyə sədrinə bir məktub yaz”, - deyirdi. Təmtəraqlı mətninin sonluğundan “Başınızla oynayırınsız” hədəsi əksik olmayan məktub dərhal yola salınırdı.

Çegled, Köröş və Keçkemət ilə ətrafındakı şəhərlərə xərac kəsən Murtu bəy də pul qazanmaq üçün özünü çətinə salmaq istəmirdi. Tanrının hər həftəsi

¹ - XVI-XVII əsrlərdə Macarıstanda avstriyapərəstlərə verilən ad.

² - Həmin dövrdə Osmanlı sultanının mövqeyində dayananlara verilən ad.

³ - Osmanlı hakimiyyəti dövründə Budapeştin adı.

atlılarını müxtəlif şəhərlərə, qəsəbələrə, bir sözlə gözü görən, könlü istəyən dörd bir səmtə göndərirdi. "Ağlınıza başqa şey gətirməyin"- təskinliyi ilə adamları arxayın salıb yeni-yeni xəraclar tələb edirdi.

Zəngin şəhər və qəsəbələrin sakinlərinə qraf Seçənidən imperiya adına buyruqlar gətirən igid İmre Koçaru da onlardan geri qalmırdı. Hətta Kaç başçısı çox hörmətli cənab Yanoş Darvaş özü də hökmü altındakı kuruçlara bir şey lazım gəldiyi zaman keçkemetlilərə ismarıç göndərməyə tərəddüd etməzdi. Kuruçlara isə nə zaman bir şey lazım olmurdu ki?

Bunlar azmış kimi gah orada, gah burada görünən tatar birlikləri - Kalqa Sultanın adamları, canım sənə desin, öz ciblərini güdən diribaş yolkəsənlər və habelə onlar kimi asan qazanc sorağında olan digər dəstələr də az deyildi. İndi gəlin, bu adamların hamısı ilə dil tapmağı, dostcasına rəftar etməyi bacarın görüm necə bacarırsınız...

Keçkemetdə hələ o zamanlarda hər tərəfə səs salmış izdihamlı yarmarkalar keçirilirdi. Türk, alman, macar tacirləri ölkənin az qala yarısını gəzib dolaşır, gözə dəyən, könül oxşayan nə varsa daşıyıb şəhərə gətirirdilər. Amma bu yarmarkalar həmişə kədərli sonluqla başa çatırdı -çünki alış-verişin qızıxdığı vaxt yolda toz dumanı görünür, ya bir kuruç, ya türk, ya labanç dəstəsi şimşək kimi göydən yerə enir, tacirlərin başlarının üstünü alır, ən dəyərli malları yağmalayandan sonra yenə də toz dumanı kimi yoxa çıxırdı.

Bu işlərin altını isə həmişə zavallı şəhər camaatı çəkməli olurdu. Bir dəfə şıdırdığı ticarət gedən çadırları türklər yağmalayırdılarsa, növbəti dəfə onların dalınca mütləq labanclar gəlirdi. " Haydı, bizim tacirlərə vurulan zərəri ödəyin, yoxsa daşınızı daş üstündə qoyun!" - deyirdilər. Və bundan sonra da aydın məsələdir ki, şəhər xalqına böyük bir hesab veirirdilər. Yox, əgər yağmaçılar labanclar idisə, yenə də keçkemetlilər üçün eyni şey təkrarlanırdı -çünki onlardan sonra da növbə dərhal kurunçlarla türklərə çatırdı. Tacirlərinin mallarının yoxa çıxdığını deyib əvəzini artıqlaması ilə tələb edirdilər. Şəhər camaatı hər dəfə ən azı min qızıldan keçməli olurdu.

Vəziyyətdən çıxış yolu tapa bilməyən Keçkemet bələdiyyə başçısı Yanoş Süç yalnız dərinə köks ötürür və əlindəki dəyənəyi yerə vuraraq deyirdi:

- Haradan bunların qabağına çıxıb bilən igid oğlanlar tapaq, haradan? Axı, yurd saldıığımız xaraba yer Körmöç qızıl mədəni deyil ki? Burada hara baxırsan hər tərəf qumdur. Lap Tanrının cəhənnəmdəki kimi qumdan başqa bir şey gözə dəymir!

Şəhər ağsaqqalları bu gedişlə işin sonunun heç də yaxşı olmayacağını görüb bir yerə toplaşdılar. Bir az müzakirə eləyəndən sonra hamısı durub bir yerdə palatinusun⁴ yanına getdilər. Sonradan Pal Feketenin dediyinə görə nə məqsədlə gəldikləri soruşulduğu zaman palatinusun kefi pozulmuş və onlara xəbərdarlıq eləmişdi:

- Amma çox böyük şey istəməyin haa! Çünki yerinə yetirməyə imkanım yoxdur.

- İstədiyimiz kiçik bir şey olacaq, zati-aliləri. Yaxşı bilirsiniz ki, indiki vaxtda əlimizdə-ovcumuzda qalanı da bizə çox görürlər.

Palatinus gülümsünüb dedi:

- Əla, əla. Aza qane olmağınız çox yaxşıdır. Nə imiş söyləyin görüm istəyiniz?

- Zati-alinizdən bizim yarmarkaların bağlanması istəyirik.

Palatinus bir az fikrə daldı, sonra burnunu silib öskürdü:

- Hmm, yaxşı, yarmarkaları bağlamaq niyyətiniz pis deyil. Amma bu qərarı verənə bir faydası olmasa qara qəpik qiyməti yoxdur.

⁴- Macarıstanda XIX əsrin ortalarına qədər kraldan sonra ən yüksək rütbəli dövlət adamı, kansler.

Nə isə danışib anlaşıldılar, çox keçmədən Birinci Leopolddan⁵ Keçkemət yarmarkasının bağlanması haqda fərman gəldi.

Türklərlə kuruçlar bir-birlərinə dedilər:

- Bu alçaqlar bizi indiyə qədər əlimizə gələn xəracdan məhrum edəcəklər. Onlar yamanca əsəbiləşmişdilər.

Amma aydın məsələdir ki, talançı dəstələr də qara gün üçün bir plan qurmuş deyildilər. Çünki Pasxa bayramından bir həftə əvvəl bazar günü məşhur kuruc dəstəbaşı Çuda Keçkemete yürüş əmri verdi və adamlarını toplayıb dedi:

- Uşaqlar, heç nəyə əl vurmayacaqsınız. Yalnız qocanı girov götürüb geri dönəcəyik. Çünki onu qurtarmaq üçün istədiyimiz pulu verəcəklər.

Bunu deyib şəhərdəki Fransiskan monastırına basqın etməyi tapşırırdı.

Kuruclar şişman qoca Bruno babanı yaxalayıb monastırın həyətinədəki su quyusunun dolabını fırladan qatır qatırın belinə mindirdilər, yerə yıxılmasın deyə müqəddəs atanı iplərlə, qayışlarla Buriyə (heyvanın adı Buri idi) bərk- bərk sardırlar.

Təxminlərində yanılmamışdılar. Keçkemətin xristian əhalisi arasında böyük qarğışıq düşdü. Dul qarı Pal Fabian, qozbel Culianna Kalkoşçi, üzü quru torpak kimi cadar bağlamış Klara Bulki dərhal əllərində kilse şamları keşiş Litkenin ardınca ev-ev dolaşib qoca keşişi girovluqdan çıxarmaq üçün pul toplamağa başladılar.

- Zavallı Bruno babanı düşmənlərindən qurtarmalıyıq! Pasxa bayramı üçün çox gözəl bir vəz hazırlamışdı. Gərək müdrik sözlərini özü ilə o biri dünyaya aparmağına imkan verməyək. Elə bil zavallının ürəyinə dammışdı. Bizim qarşımızda vəz edə bilməyəcəyindən yaman qorxurdu.

Beləcə yüz altın toplandı və şəhər qadınlarının sevimlisi, bələdiyyə məclisinin üzvü Qabor Porosnaki ilə hansı sənətin sahibi olduğu bilinməyən Yanoş Baboş, bir də araba ustası Gergeli Doma qızılları götürüb kuruncların düşərgəsinə yollandılar. Məhrumiyyət və macərəlarla dolu uzun yolçuluqdan sonra nəhayət Çudanın yerini tapa bildilər.

Kurunc başçısı onlara tərs-tərs baxıb soruşdu:

- Siz Keçkemətdən gəlmisiniz, elə deyilmi? Söyləyin görüm nə istəyirsiniz? Ağıllı adam kimi tanınan Baboş kiçik, qıyıq gözlərini göyə qaldırıb:

- Onu aparmağa gəlmişik! -dedi.

Şeytanın özü kimi hiyləgər və məsxərəçi İştvan Çuda:

- Kimi aparmağa gəlmisiniz? Qatırı, yoxsa qocanı? - deyə onlarla məzələnməyə başladı. Porosnoki özünü itirməyib cavab verdi.

- Analşa bilsək, ikisini də alıb aparmaq istəyirik.

- Keşişin elə bir dəyəri yoxdur. Amma qatır işimizə yararır. Bu saat yüklərimizi onunla daşıyıraq.

Dəstəbaşının sözləri keçkemətliyərin ürəyindən xəbər verdi. Öz-özlərinə "Əgər keşişin bir dəyəri yoxdursa, işi ucuz həll edərək" - deyə düşündülər. Ona görə də sevincle başlarını tərpətdilər.

- Elə isə keşiş baba üçün borcumuz nə qədərdir?

- Üç qızıl verin, aparın.

Keçkemətliyə "Ucuzdur, Allah haqqı çox ucuzdur!" - deyə dişlərini ağardıb bir-birlərinə baxdılar. Porosnoki cəld hərəkətlə çuxasının ətəyini yuxarı qaldırıb əlini şalvarının cibinə saldı.

- Buyurun, ağam, bu da sizin üç qızıl.

Amma kuruncların dəstəbaşı onun əlini ehmalca geri itələdi.

- Keşiş babanı qatır gətirib. Gərək geri də qatır aparsın. Məsələ belədir. Qatırsız bazarlıq yoxdur.

⁵ - Birinci Leopold - 1654-1705-ci illərdə macar kralı, Müqəddəs Roma imperiyasının imperatoru.

Keçkemətlilərdən biri:

- Qoy sən deyən kimi olsun, - deyə təkliflə razılaşdığını bildirdi. -Yaxşı, bəs qatırı qurtarmaq üçün nə qədər verməliyik?

Çuda sözləri uzada-uzada:

- Qatırın dəyəri yüz doxsan yeddi qızıdır, - dedi.

Keçkemətlilərin damarlarındakı qan buza döndü. İş-gücünün adı bilinməyən Baboş durduğu yerdə dingildəyərək "Bu, deyəsən, bizi barmağına dolayıb"- anlamına gələn heyrətli nəzərlərlə dəstəbaşına baxırdı. Amma Çudanın günəşdən yanıb-qaralmış sifəti tamamilə ciddi idi (Ay onun sifətini köpək yalasın!) Elə bil heç iki-üç dəqiqə əvvəl gülümsəyib zarafat edən bu adam deyildi. Keçkemət nümayəndələri bir az fikirləşib təzədən bazarlığa başladılar:

- Bir vecsiz qatıra belə qiymət qoymağa dilin necə gəlir, ağam? Axı, istədiyən pul dörd cins ərəb atının qiymətidir.

- Qocanı ver, götürək, gedək. Heç qatır lazım deyil. Qalsın sənə! Nə olar?

Baboş da məsələni burada kəsmək üçün dilə gəldi.

- Əgər indi anlaşı bilməsək, qatırın dalınca ayrıca gələrik.

Amma bu məqamda Gergeli Doma diplomatik danışıqların bütün ağırlığını öz üzərinə götürmək qərarına gəldi və möhtərəm keşişin o qatırdan bundan sonra bir də heç vaxt, heç yerdə istifadə etməyəcəyi bildirdi, xalqa qarşı çıxan üsyançı dəstədə xidmət etmiş günahkar heyvanın artıq dini qutsallıqla bir araya sığmayan ləkəli keçmişə malik olması haqda uzun-uzadı nitq iradə etməyə başladı.

Keçkemətlilərin içində ən ağıllısı Porosnoki idi. Çünki dəstəbaşının keşiş üçün iki yüz qızıl istədiyini, qatır söhbətinin sadəcə bayağı bir zarafat, onlarla məzələnmək olduğunu lap əvvəldən başa düşmüşdü. Odur ki, içindəki qızılları şaqqıldada-şaqqıldada atadan qalma pul torbasını cibindən çıxardı və:

- Nə aşağı, nə yuxarı, düz yüz qızıdır. Dünya dağılsa da bundan artığına gümanımız gəlmir. Ya keşiş babanı alıb gedəcəyik, ya da pullarımızı cibimizə qoyub geri dönəcəyik. O keşiş, o da sən! İndi qərarını ver, igid ağam.

Dəstəbaşı "Olan iş deyil!" mənasında başını inadla yellədi.

Baboş da deyilən qiymətdən geri çəkilmək fikrində deyildi:

- Dinimizin peyğəmbəri İsus Xristosu vur-tut otuz gümüşə satdıqlarını bir düşünün! Yüz qızıl Bruno Babanı geri almaq üçün niyə az sayılmalıdır ki?

Kuruncların dəstəbaşı:

- Burada moizəyə qulaq asmaq fikrim yoxdur, - dedi. - Peyğəmbərimiz İsus Xristosun otuz gümüş dinara satılması əhvalatı doğrudur. Amma onu ölümdən qurtarmaq üçün xristianlıq nələrdən keçməyə hazır idi? Bunu siz məndən də yaxşı bilirsiniz.

Uzun çək-çevirdən sonra axır ki, yüz qızıla razılaşdılar. Çuda qızılları bir-bir dişinə vurub yoxladı. Erdel əhəngi qatqısının olub-olmadığını dəqiq bilmək üçün hamısını çuxasının ətəyi ilə bərk-bərk sildi (Erdel o zaman saxta sikkə kəsənlərin məskəni idi). Haqq-hesab işləri bitincə dəstəbaşı üst-başı bərhad günə düşmüş Bruno babanı həmsəhərlilərinə təhvil verdi. Onlar da böyük bir zəfər sevinci ilə keşiş qatırın belinə qoyub Keçkemətə üz tutdular.

Amma sevincləri çox uzun çəkmədi. Çünki şəhərə yaxınlaşdıqları sırada axşamın həzin qaranlığı içərisində Nadkörösün böcək belinə bənzəyən damlarının güclə seçildiyi vaxt gözlərinə Keçkemət yolundan qalxan yüngül toz göründü Yolçular bir-birlərinə baxıb:

- O nədir? - deyə ayaq saxladılar.

- Yəqin, bizi qarşılamaqdan ötrü camaat dəstə ilə qabağımıza gəlir.

- İndi nitqlər söylənəcək, ağalar. Cavab sözü hazırlamaq lazımdır.

Bruno babanın gözlərində yaş parladi.

- Zavallı həmsəhərlərim! Necə böyük qədirşünaslıq! İstiqbalıma çıxırlar. Hamısı çox nəcib, fəzilətli insanlardır. Məni də çox sevlər, dəhşət çox sevr-

lər. Baxaq, görək, girovluqdan qurtarmağım münasibəti ilə gözaydınlığı sözlərini kim söyləyəcək.

- Hər halda gözəl nitqi ilə hər kəsi kölgədə qoyan keşiş Litkei danışar. Elə olar, başqa cür mümkün deyil. Bax, özünü də görürəm. Lap qabaqda gələn odur. İt olub hürərəm, əgər gördüyüm keşiş özü deyilsə!

Möhtərəm Gergeli Domanın it kimi hürməsinə ehtiyac qalmadı. Çünki zənnlə güman etdiyi adam doğrudan da keşiş Litkeinin özü idi. Kənarları geniş şlyapası, şişman gövdəsi ilə uzaqdan tanınırdı. Amma yanındakılar onları qarşılamağa gələn həmsəhərliləri deyildilər. Türk süvariləri idilər.

Türk bəyi keçkemetlilərin yanından atını sürüb keçərkən:

- Axşamınız xeyir, axşamınız xeyir! - deyə ucadan səsləndi. -Görürəm, dostlar, keşişi alıb gəlirsiniz. Biz də özümüze çatanı götürüb gedirik.

Bəy ləzzətlə gülür, keşiş Litkei də səssiz-səssiz baxırdı. Bruno baba onun dalınca dəsmalını yelləyərək:

- Qorxma, səni də xilas edərik, oğlum! - deyə bağırdı.

Doğrudan da Keçkemetə çatan kimi ilk işləri yenə qapı-qapı düşüb pul toplamaq oldu. Ağıldankəm dul qadın Pal Fabian, qozbel Julianna Kalqosçi və artıq qocalmağa doğru üz qoyan Klara Bulki yenə yardımsevər xalqın arasında dolaşib hər kəsi dara düşən həmsəhərlilərinə kömək etməyə çağırıldılar.

- Zavallı keşişimizi xain bütperəstlərin əlində qoymayaq! Bəs müqəddəs dinimiz - xristianlıq bizə nə deyər?

Bu sözlərdən sonra kisəsinin ağzını açmayanlar olanda xanım Fabian sözə başlayıb Keçkemet camaatının yaralı yerinə toxunurdu:

- Hələ nadkörösülülər⁶ haqqımızda necə şəbədə qoşarlar?

Artıq bu sözlərdən sonra özünü əsil-nəsəbli keçkemetli sayan heç bir kəs pul verməyə tərəddüd eləmədiyindən tezliklə keşiş Litkei də azad olub yurduna döndü.

İş bununla tamamlansaydı, zərəri yoxdu. Amma keşiş alveri elə qazanclı bir ticarətə çevrildi ki, dəstə başçılarından azacıq xərcliyə ehtiyacı olan dərhal, özünü çox da çətinə salmadan:

- Mənə bir Keçkemet keşişi lazımdır, - deyə adamlarına buyruq verirdi. Artıq qiymət bəlli olduğundan uzun çənə-boğaza da ehtiyac qalmırdı.

Dininə ürəkdən bağlılıqları ilə ad çıxarmış camaat da keşişlərini qurtarmaq üçün var-yoxlarından keçməyə hazır idilər. Şəhərin mütəmadi şəkildə soyulub-talanmasından ürəyi sıxılan bələdiyyə rəisi Yanoş Suç sonda dinsizlik kimi yozula bilən bu sözləri ilə keşiş ticarətinə son qoydu.

- Allah öz yaratdığı qullara yiyə durmayandan sonra biz niyə onlara sahib çıxmalıyıq? Əslinə baxanda qullarını qorumaq, dar ayaqda yardımlarına yetişmək vəzifəsi ilk növbədə cənabi-Allahın üzərinə düşür.

Bir neçə din adamı quldurların əsirliyində qalınca keşiş alveri tamamilə hörmətdən düşdü. Məsələni anlayan basqınçı dəstələr də dərhal başqa mal axtarmağa başladılar. Onlarla ayaq uyuşdurmaq o qədər də asan məsələ deyildi.

Müqəddəs Pyotr-Pavel günündə Şölnok şəhərinin türkləri bir basqın düzəldib kilsədən çıxan qadınların arasından bələdiyyə sədrinin gənc arvadı ilə Gergeli Domanın xanımını oğurlayıb apardılar.

O zaman şəhər yenidən ayağa qalxdı. "Ay camaat, daha burada zarafatlıq bir iş qalmadı!"- dedilər. -Keşişlər hər kim idilərsə, onlarla bağlı nə alış-veriş olurdusa, bu barədə danışmağa ehtiyac yoxdur. Müqəddəs atalar quldurların əllərində nə qədər qalsalar da, bir zərər görmükdülər. Amma qadın-qız məsələsi başqa məsələdir. Burada çox incə məqamlar var.

⁶- Nadkörös- Keçkemetin yaxınlığında yerləşən və tarixən onunla rəqabət aparən şəhər.

Yanoş Suç o qədər dilgir olmuşdu ki, bələdiyyə sədrliyindən istefa verdi, şəhərdəki evlərinin birini satıb Gergeli Doma ilə birlikdə arvadını girovluqdan qurtarmaqdan ötrü yollar aramağa başladı. Sonda o, sevimli ömür-gün yoldaşı üçün iki yüz qızılından keçməli oldu. Gergeli Domaya gəlincə, arvadını geri almaq üçün yalnız iyirmi beş altın verməyə gücü çatacağı xəbərini göndərdi. Yox, əgər quldurlar bu təkliflə razılaşmasalar, ailəsinin intiqamını almağa hazır olan istənilən şəxsə yüz qızıl verəcəyini bəyan elədi. Zülfüqar ağa aşağı-yuxarı baxıb bir az fikirləşəndən sonra kefi pozulmuş halda Gergeli Domaya:

- Götür o arvadın dediyin ifritəni, götür apar, dostum! - dedi.

O ərəfədə Keçkemet xalqını dəhşətli bir qorxu sarmışdı. Kurunclar da şəhərə soxulmuşdular və Çudanın siyirmə qılınc basqına gələn adamları tanınmış zənginlərdən Tamaş Veghinin Viça adlı gəlinlik yaşına çatmış qızını toy mağarından, Nad oğlu Mihalla çılgın bir havanı rəqs elədiyi, şıdırğı oyunu ilə dəliqanlılı üzüb əldən saldığı, özü də əlini belinə qoyub ayaqlarını növbə ilə az qala başından yuxarı qaldırdığı yerdə alıb qaçırmışdılar. "Qadir Allah, bu gedişlə halımız necə olacaq?" - deyərək ah-vay edən şəhər camaatı ümidini hər yerdən üzmüşdü. Bu gün-sabah artıq hər kəsin halal əyalını döşəyindən çəkib aparacaqdılar. O biri tərəfdən Kalğa Sultan da şəhərin on ən gözəl qızı üçün çoxdan ağzının suyunu axıtdığını, sadəcə münasib fürsət gözlədiyini gizlətmirdi. Budinli türklər də hər saatda basqın düzəldə bilirdilər.

Doğrudur, o zaman keçkemetli qızlar haqda oxunan və dildən-dilə düşən oynaq "İgid olan burdan seçsin sevgili" şərqi hələ ortalıqda eşidilmirdi, amma təbii ki, mahnının yayılmadığı vaxtlarda da Keçkemet qızları gözəllikləri ilə ad çıxarmışdılar. Bunu hətta Nadkörös cavanları da etiraf edirdilər.

Bu gözəllik məsələsi yada düşüncə hər kəs daha çox təlaşlanırdı. Burada heyrətlənməli şey yox idi. Vəziyyət nağıllardakı yeddibaşlı əjdahanın hər gün bir gözəl qızı kamına çəkdiyi vəziyyətə daha çox bənzəməyə başlayırdı. İndi sən hansı qızın olacaqdı? Sonra kimin növbəsi gəlirdi? Bu inamsızlıq kəndirin hər gün xalqın boynuna daha çox keçdiyi təəssüratını yaradırdı. Uzaqdan qalxan bir toz buludu hər ötən gün ürəkləri azı on dəfə təlaşla döyünməyə vadar edir, insanları daim qorxu altında saxlayırdı. Talfaya meşəsinin cılız ağacları gecələr uğuldamağa başlayanda adamların qulağına dördnala çapan atların ayaq səsi gəlirdi. "Eyvah, yenə basqınçılar üstümüzdə gəlirlər!". Gənc qadınlar axşamlar kiçik əllərini göyə qaldıraraq şəhərin himayəçisi Müqəddəs Nikolaya yalvarır, Keçkemet gerbində dəstəyi keçmiş başı şəklində əl ağacı ilə təsvir olunan qutsal övliyadan dərnlərinə dərman, müşküllərinə çarə istəyirdilər.

Bəzən mənə elə gəlir ki, keçkemetlilərin dua və yalvarışlarında bəlkə də "Allahım, əgər alımıza bunu yazdınsa, köpək başlı tatarla budinli türkün yerinə Çudanın qusarlarını yolla" - şərti daha tez-tez irəli sürülürdü.

II

Yeni bələdiyyə rəisi. Yeni vəziyyət

Ümitsizlik getdikcə artmış, şəhərdəki vəziyyət son həddə qədər pisləşmişdi. Yarmarkalar bağlanandan bəri məhkəmələrin də işi dayanmışdı. Artıq indi məhkəməyə iclasçı tapmaq üçün adamların kütləvi toplaşdıqları bir yer yox idi. Axı, Keçkemetdə məhkəmə həmişə müvəqqəti üzvlərdən, yarmarkaya gələn tacirlərdən qurulurdu⁷. Yanoş Suç bələdiyyə sədri əsasını əlindən yerə

⁷ - Yerli sakinlərin tanışlıq, yaxud qohumluq əlaqələrinə dayanaraq tərəfkeşlik etməmələri üçün bir qayda olaraq məhkəmələrə iclasçı sifətində yad, təsadüfi adamlar çağırılırdı. (Müəllifin qeydi).

qoyandan sonra kimsə onu götürmək istəmirdi. Başları xarab olmamışdı ki! Allahın verən günü hər biri həlli mümkün olmayan beş-altı çətin buyruq almaq, bitib-tükənmək bilməyən şikayətlər dinləmək kimin xoşuna gələrdi ki?

Artıq xalq səsini ucaltmağa başlamışdı.

- Ya buradan elliklə köçüb gedək, ya da hamımız yıxılıb ölək! Daha belə yaşamaq mümkün deyil.

- Bir iş görmək lazımdır. Belə olmaz!

- Nə iş görə bilərik ki? İmperator həzrətləri özü öhdələrindən gələ bilmədiyi halda biz türklərlə necə bacara bilərik ki?

Bələdiyyə üzvləri binanın böyük salonunda oturub belə dərdli-dərdli danışdıqları zaman ansızın bir səs eşitdilər:

- Ağalar, əgər mənim sözümə qulaq assanız, türkü buradan qovmaq deyil, bir yol tapıb Keçkemətə gətirmək lazımdır.

Bələdiyyə üzvləri hamısı başlarını eyni anda yuxarı qaldırdılar:

- Kimdir o boş-boş danışan? Bayırdan bizə mənasız məsləhət verən kimdir?

- Dərzi Lestyakın oğlu.

Marton Zaladi:

-Nə cəsarətlə o, bizim söhbətimizə qarışır? - deyə hirsle əlini masaya çırpdı və küçəyə açılan pəncərənin dərhal bağlanmasını tapşırırdı.

Qabor Porosnaki sanki gizli bir qüvvənin hökmü ilə yerindən itələnməmiş kimi sıçrayıb ayağa qalxdı.

-Əgər mənim fikrimi bilmək istəsəniz, o cavanın sözünü qəribçiliyə salmaq deyil, əksinə, bura çağırıb nə demək istədiyini, fikrində nə tutduğunu yerli-yataqlı öyrənmək lazımdır.

Bələdiyyə üzvləri başlarını aşağı saldılar. Aralarındakı ən nüfuzlu şəxsin sözlərinə qarşı çıxa bilmədilər. Yalnız Kristof Aqoston oturduğu yerdən hirsli-hirsli donqukdandı:

-Zatən atası dəlinin biridir. Oğlu da ona çəkib. İndi durub bir məktəb şagirdindən məsləhət alacağıq? Yəqin ki, almalıyıq! Çünki bu cavanın belə şeylərə ağılı çatar. Əlbət, başından bir fikir keçib.

Hər şeylə maraqlanan Ferens Kriston soruşdu:

-Nə fikir keçə bilər ki başından?

-Consilium abeundi!⁸ Ha, ha, ha, ha! Gəlsin o məsləhətlərdən bizə də versin. Düzünü bilmək istəsəniz, xalqın nəzərində elə bir etibarımız qalmayıb. Qoy bu südəmər uşaq da gəlib yol göstərsin, olan-qalan hörmətimizi də heç eləsin.

Sonra isə atası dərzi Lestyakın özünü-sözünü bilməyən başdanxarab birisi olmağından danışmağa başladı. Keçən gün Bruno babanın yağ ləkəsini təmizləmək üçün cübbəsini ona göndərdiyini, dərzinin isə ləkəni təmizləmək əvəzinə paltarın həmin yerini qayçı ilə kəsib götürdüyünü nağıl elədi. Belə bir hadisədən sonra Bruno babanı iflic vurmaması yalnız Allahın lütfü sayəsində mümkün idi.

Söhbətin bu yerində bələdiyyə çavuşu Gyuri Pintyö dərzi Lestyakın oğlunu darta-darta salona gətirdi.

O, uca boylu, yaraşığı, saçının tükləri fırça kimi sıx və biz-biz durmuş cavan oğlan idi.

- Oğlum, - deyə Porosnoçki mehriban təzdə ona müraciət etdi. - Pəncərədən qulağıma sən sən sən gəldi. Nəse bir şeylər danışdı. İndi burada çəkinmədən nə demək istədiyini söylə. Hamımız səni dinləyirik.

Mihali Lestyak qətiyyətlə qorxub özünü itirmədi. Fikrində tutduqlarının hamısını aydın, anlaşıqlı şəkildə, tələsmədən bələdiyyə üzvlərinin qarşısında açıb danışdı.

⁸ - Consilium abeundi - Latın hüquq terminidir. Hər hansı bir şəxsin dayandığı yerdən uzaqlaşması üçün ona edilən xəbərdarlıq nəzərdə tutulur.

-Möhtərəm cənablar, nə yalan deyim, mənim düşüncəmə görə, yurdu-
zun indiki çətin vəziyyətində icrası mümkün olmayan ölü fərmanların, sağa-sola
göndərilən təlimat və tapşırıqların heç bir xeyri yoxdur. Əgər şəhərimizdə
türklərdən sanballı bir bəy, hətta bir çavuş gəlib otursa, bundan min qat faydalı
olar. Ən azı, başımızı kiçik bəlalardan qurtarmağa kömək edər. Biz azad
şəhərik, cənablar. İndi azadlığımıza zəncir vurulub. Rahat yaşaya bilməkdən
ötrə özümü zəncir bir öndər, bir despot gətirməyimiz çox vacibdir.

Bələdiyyə üzvləri şaşqınlıq içində, az qala, gözləri hədəqdən çıxmış halda
bir-birlərinə baxırdılar. Xeyli vaxt idi ki, insanın ürəyinə yol tapan belə isti,
hərəkətli sözlər dinləməmişdilər. Bələdiyyənin böyük salonunda bu qədər gözəl
səs son zamanlarda heç eşidilməmişdi. Səhər açıldan bəri nə edəcəklərini
bilmədən şaşqınlıq içində oturub qalmışdılar. Cavan Lestyakın gəlişi ilə sanki
qaranlıqda bir nur parlamışdı.

- Yaşa! - deyə Mate Pusta birdən bağırdı. - Gördünüzmü, necə ağıllı
məsləhət verdi!

Ağ saçlı Dyörd Pato sinəsindəki gümüş zəncirbəndi oynadaraq:

- Doğru söyləyir, - dedi. - Samanın içərisindən buğdanı seçib çıxardı.

Qabor Porosnaki yerindən qalxıb Mihali Lestyaka yaxınlaşdı, ərklə cavan
oğlanın çiyinə vurub:

- Bundan sonra bələdiyyə məclisində sən də səs hüququn var, oğul! -
deyə təntənəli səslə elan etdi. - Cənab Mihali Lestyak zati-alilərinin məqamı
bundan sonra bizim aramızdadır. Buyurun, burada əyləşin. (Uzun, yaşıl
masanın başında bir yer - Yanoş Suçun kürsüsü hələ də boş qalırdı.)

Bu zaman hər kəsdə şaşqınlıq yarandı. Macarlar gözləmədikləri işlərdən
çox tez həyəcanlanırlar. İndi də elə əndişəli anlardan biri yaşanırı. Şəhər
ağsaqqalları cavan oğlanın əlini sıxmaq üçün sıçrayıb yerlərindən qalxdılar.
Kristof Aqoston isə həmin anda Ferens Kristonun qulağına tərəf əylərək sanki
barışıq istəyən bir səslə:

- Ah, kaş o keçisaqqal atası olmayaydı! - pıçıldadı.

Kriston üzünü turşudub:

- Burax, Allahı seversən! - dedi. - Sənin də başına söz qəhətdir. Əgər belə
dərinə getmək istəyirsənsə, şəhərimizin gerbində də mələyən keçiyə təsviri var.

- Yaxşı, gerbi başa düşdük. Amma bunun atası Keçkemətə ayağında cındır
çarıqla gələn bir slovakdır.

- Nə olsun ki? Uşağa baxanda heç bilinmir.

(Əslində, bir müddət əvvəl tibb dərğilərinin birində çıxan xəbəri hər kəs
oxumuşdur: ağ dərilili bir insanın yarasına - təbabət dili ilə desək, dəri
bütünlüyünün pozulduğu yerə bir zəncinin dərisi köçürülsə, o kiçik qara dəri
parçası get-gedə ağarırmış; yaxud da eynən bunun əksi olaraq bəyaz adamın
bədəninə köçürülən zənci dərisi də vaxt keçdikcə yavaş-yavaş qaralarmış.
Böyük macar şəhərlərində yüz illərdən bəri buna oxşar hadisələr baş
verməkdədir. Macarıstana gələn hər hansı yabançı bir ailə müəyyən vaxt
keçəndən sonra macarlarla elə qaynayıb-qarışır ki, onların tək-cə xasiyyətini,
davranışını yox, vid-fasonunu, zahiri görkəmini də alır. Qoca dərzi Lestyak
rəngini çoxdan itirmiş saçı, girdə başı ilə tam bir slovak oşçipkasına⁹ bənzədiyi
halda Mihali Lestyak hiyləgərliklə parıldayan yumurtavari üzünü, ala gözü, nazik
biyi ilə hər gün, hər yerdə gördüyümüz ənənəvi bir macara o qədər oxşayırdı
ki, əgər əynində nimdaş yanyaxa köynək yerinə abırlı kaftan olsaydı, heç kim
onu portretləri bələdiyyə salonunun divarlarından asılmış əsil-nəcabətli
macarlardan seçə bilməzdi).

⁹ - Polyaklar və slovaklar arasında geniş yayılan, hissə verilmiş dəyirmi formalı
pendir.

Məclisə yeni nəfəs gəlmiş, müzakirələr təzədən qızıışmışdı. Bir az sonra Keçkemetin çağdaş siyasətinə uyğun şəkildə, nəyin bahasına olursa-olsun, şəhərə tezliklə mütləq türk gətirilməsi barədə yekdilliklə qərar verildi.

Söhbət tamamlanmaq üzrə idi ki, şərəf masasında oturmuş Porosnoki yeni mövzuya keçdi.

- Hələ bundan əvvəl şəhərimizə yeni bələdiyyə sədri seçməliyik. İndi bu vacib məsələni müzakirə edəcəyik, - dedi. - Yaxşı günlərdə bələdiyyə sədri vəzifəsi nüfuz sahibi kişilər üçün yüksək bir mükafat sayıla bilərdi. Amma son vaxtlar bildiyiniz kimi, şəhər başçılarımızın neçəsi yurd uğrunda qurban getmişdir. Birini Budin sancaq paşası şərleyib aradan götürmüşdür. Biri İstanbulda. Yeddi qüllə zindanında işgəncəli dustaq həyatından sonra ölmüşdür. Üçüncüsü kurunc süngüləri altında can vermişdir. Nəhayət, sonuncunun - dördüncünün də arvadı qaçırıldıqdan sonra belə vəziyyətdə bələdiyyə sədri vəzifəsini üzərinə əslində özünü qurban verməkdən başqa bir şey deyildir. Ona görə də heç bir vətəndaşımızı seçki yolu ilə labüd ölümə göndərməyə haqqımız yoxdur. Sizdən sual edirəm - bu gün xalq öz səsini kimə verir? Çox böyük sayğı göstərdiyi, hörmət bəslədiyi bir insana, elə deyilmi? İndiki vəziyyətimizdə camaat işlərinin başına hamının inandığı və sevdiyi bir şəxs yerinə kimsənin yaxından tanımadığı, amma, əsur və müdrik bir adamın gəlməsi olan işdirmi? Sizdən soruşuram. Əgər şəxsən mənim fikrimi bilmək istəyirsinizsə, belə işin baş tuta biləcəyini tamamilə mümkün sayıram, hörmətli cənablar. (Coşqun təqdir səsləri)

- Elədir, elədir! Çox doğru deyirsən.

- Cənablar, bələdiyyə sədrinin məclis üzvləri arasından seçilməsi tələb olunduğuna görə, bu günkü şərtlər daxilində yalnız bir çıxış yolumuz qalır. O, da içimizdən birinin könüllü şəkildə rəislik səlahiyyətlərini öz üzərinə götürməsidir.

Sözlərini bitirib maraqla salonda oturanları süzməyə başladı. Aralığa məzar sükutu çökmüşdü. Bələdiyyə üzvləri elə bil nəfəs almağa da qorxurdular.

- Kimsə yoxdurmu? - Porosnoki alnını qırışdıraraq soruşdu. - Onda üzvlərimizin birinin heç kəsin öz xoşuna yiyə durmadığı bir vəzifəyə sahib çıxması üçün qanunlarımızın, adət-ənənələrimizin göstərdiyi yola baş vurmali olacağıq. Pintyö, o dəmir daxılı bura gətirin.

Çavuş qonşu otaqdan dörd tərəfinə çarpaz ölü kəllələri rəsm edilmiş kiçik dəmir qutunu gətirdi.

- Baxın, bu qutunun içində on iki zər var, - deyə Porosnoki özündənrazi səslə dilləndi və zərləri üzərində günəş şüalarının oynadığı yaşıl örtüklü masaya səpələdi. Onlardan biri qara, qalanları ağ idi. Qaydaya görə, qara zəri çəkən bələdiyyə sədri olacaqdı.

Porosnoki zərləri yenidən qaytarıb qutuya qoydu.

Kriston özünü saxlaya bilməyib titrək səsi ilə sözə qarışdı:

- Amma burada on bir nəfər bələdiyyə üzvü var. Zərin biri artıqdır.

- Cənab Lestyak da zər çəkəcəksə, artıq zər qalmır. Məsələ düzəlidir.

Cənab Zaladi:

- Səsvərmə hüququ olandan sonra çəkməsi lazımdır, - deyə fikrini bildirdi. - Hüquq olan yerdə vəzifə də var.

Bələdiyyə üzvləri bir ağızdan:

- Çəksin, o da çəksin! - sözləri ilə razılıqlarını bildirdilər.

Mihali Lestyakin gözləri parladı, üzünü sanki alov qarşdı.

- Ah, qara zəri çıxara bilsəm! - deyə ürəyindən keçirdi.

İçəridə bu işlər baş verərkən Mihali məsələsi çavuşların dilindən meydana qaynaşan xalqın arasında yayılmışdı. Bələdiyyə üzvləri səhərdən bəri ağıllarına bir çıxış yolu gətirmədən orada necə oturmuşdular, Mihali salonun pəncərəsi

altına necə gəlmişdi, bəzən sükut, bəzən də boş laqırtının hökm sürdüyü məclisə ağıl qığılcımını necə ata bilməmişdi, cavan oğlanın sözlərini eşidən Qabor Porosnaki onu küçədən çağırıb yaşıl örtüklü masanın başında necə oturtmuşdu - meydan artıq bunların hamısını bilirdi. Lənət şeytana, baş verənlər ağla gələcək işdirmi? Bu Qabor Porosnaki də çox yaman adammış. Qarşısındakının gözünün içinə baxan kimi ürəyindən nə keçdiyini bilir.

Camaat bələdiyyə binasının önündən çəkilmək istəmirdi. Ara-sıra qələbəliyin uğultusu arasından "Yaşasın Mihali Lestyak! Mihali Lestyakı görmək istəyirik. Ona qulaq asmaq istəyirik!" - qışqırtıları eşidiirdi.

Fabian xala sanki beşik yelləyirmiş kimi əlləri ilə havada qövsvarı dairələr cızaraq dil boğaza qoymadan üdüləyib töküdü:

- Ona əyan olub, ay oğul, əyan olub! Tanrı ona yol göstərüb, nə deyəcəyini, bədbəxt şəhərimizi lənətə gəlmiş bütperəstlərdən necə xilas edəcəyini yuxusunda göstərüb. Letasi bacı, sən niyə elə "Tanrı axtardı, axtardı, axırda onu tapdı?"- deyib durursan. Bəs bilmirsən ki, Tanrı görmək istədiyi işi həmişə sənətkar övladlarının əli ilə gerçəyə çevirir? Peyğəmbərimiz İsus Xristos bir dülğər oğlu deyildimi? Bu da adi bir dərzi balasıdır. Odur, atası özü də gəlir, baxın...

Matiaş Lestyak yaxınlıqdakı balaca evlərin birindən təlaş içində özünü bayıra atıb tələsik addımlarla meydana tərəf gəlirdi. Bir əlində arşını, o biri əlində isə yaşıl ipək astarı uzaqdan görünən çuxa tutmuşdu. Ayaqlarının altına baxmadan hirsli-hirsli addımlayır, arada da bir boğuş səslə qışqırırdı:

- Haradadır o köpək oğlu? Əlimə keçən kimi gəbərdəcəyəm! İşlərimiz tökülüb qalıb, onun burada nə ölümü var? Haradadır o? Görən olubmu?

- Məclisdədir! Məclisdədir! - deyə meydandakılar xorla qışqırdılar.

- Kim məclisdədir? Mihali ha? Bəs özünü ora necə dürtüb? Yoxsa mənim əlimdən qaçıb gizlənir? Eybi yox, mən də məclis dağılanacan gözləyəyəm. Dərsini verəcəm. Sümüklərini sındıracam tərs oğlu tərsin. Düz bir saat bundan əvvəl "Apar qızdır" - deyə ütünü ona vermişdim. Gərək əlimdəki bu çuxanı axşama qurtarıb Halas bələdiyyə başçısına aparım. Adam onu geyinib Noqrad¹⁰ elinə, Peştedəki xalq qurultayına getməlidir. Mən də bayaqdan bəri üzümü mətbəxə tutub havayı yerə boğazımı yırtıram: "Mihali, gətir çıxar da bu zəhrimar ütünü". Amma qışqırmağım özümə qaldı: nə Mihalidən bir xəbər gəldi, nə də ütüdən. İndi sən mənim yerimdə ol, hirsindən partlayıb dağılma da!

Kürk ustası Balint Katona Mihalinin tərəfini saxladı:

- Ağam, belə ağıllı bir cavanı dərzi şagirdi eləmək, başını ütü qızdırmaqla qatmaq düşündüyün qədər də asan məsələ deyil.

Dərzi onun üstünə çımxırıb sərt şəkildə:

- Sən öz işlərinə bax, qonşu! - dedi. - Əgər bu avaranın əlindən başqa bir iş gəlmirsə, bəs onda mən bədbəxt nə eləyim? Vallah, az qalır ürəyim partlasın, əgər belə davam eləsə a, yolu axırda mütləq dar ağacına tərəfdir. Qandığı bir şey yoxdur, amma fikri-zikri burnunu şəhər işlərinə soxmaqdır. İndi sənə göstərəyəm mənim tapşırığımı qulaq ardına vurub şəhər məsələlərini həll eləmək necə olur? Allahın izni ilə onun bədənində göyerməmiş yer qoymayacam!

Balint Katona oğlanın bir azdan bələdiyyədən mənşəb sahibi kimi çıxacağını bildiyindən:

- Boşuna çənəni yorma! - deyə qonşusuna məsləhət verdi.

- Əgər bax elə burada, hamınızın gözünüzün qabağında onu yumruğumun altına salmasam, Allah başıma daş yağdırın!

¹⁰- Macarıstanda türk hakimiyyəti dövründə Noqrad şəhəri mühüm inzibati mərkəzlərdən biri idi.

Kürk ustası məsələdən bixəbər qonşusuna oğlunun bir saat əvvəl artıq şəhər bələdiyyəsinin tam hüquqlu üzvü seçildiyini xəbər vermək istəyirdi ki, bayaqdan bəri iclas gedən salonun pəncərəsi açıldı və cənab Qabor Porosnakinin başı görüldü.

Porosnaki havanı titrədən gur səsi ilə "Keçkemet şəhərinin hörmətli sakinləri!" - deyə sözə başlayınca meydana dərhal sükut çökdü.

- Bu saat, burada qanunlarımıza, adət-ənənələrimizə uyğun şəkildə keçirdiyimiz bələdiyyə sədrliyi seçkilərində hamımızın dərin hörmət bələdiyyəmiz möhtərəm cənab Mihali Lestyakin bir il müddətinə şəhərimizin başçısı seçildiyini məclis adından sizlərə bəyan etməyi özümə borc bilirəm.

Biri-birinə söykənib dayanan adamların arasından ilk anda heyrət nidaları eşidildi. Bəlkə də, kimsə "Ha, ha, ha, Mihali Lestyakmı? Ha,ha,ha!" - deyə gülüşünü boğa bilmədi. Bəli, ilk eşidilən səslər, yəqin ki, belə idi. Lakin gülüş və istehza sədaları havaya yüksəldikləri anda neçə ilin alışqanlıığı ilə daha ucadan söylənən "Yaşa!" səsinə toxunaraq sanki öləzimiş, yavaşımış, hətta bir an içində dəyişib özü də nisbətən asta ahəngli "Yaşa!" nidasına çevrilmişdi. Ondan sonra isə yüzlərlə səs yalnız "Yaşa!"- deyə qışqırmağa başlamışdı. Oradan-buradan eşidilən səslər sanki dalğavari qövslər boyu dairə cızıb bütün meydan boyu yayılırdı. Bəlkə də, ilk "Yaşa!" sədası daha boğuc, ilk "Ha, ha, ha!" istehzası isə daha ucadan eşidilsəydi, o zaman "Yaşa!" səsləri ikiye bölünər və indi göylərə ucalan nərələr cəhənnəmin dərinliyindən gələn "Ha, ha, ha, hi, hi, hi"lərə dönərdi. Xalqın səsi nə qədər alçaqdan çıxarsa, onun ahəngini dəyişdirmək, hətta istəsən bir tük incəliyi həddinə salmaq o qədər asan məsələdir.

Camaat coşqun "Yaşa!" səslərini eşidib küçələrdən sel kimi bələdiyyə binasının qabağına axışmağa başladı. Hər tərəfdən adamlar - bəzilərinin əlində bel və yaba, bəzilərininkində isə vedrə və su bidonları meydana axışır, "Yanğın haradadır?", yaxud "Nə olub?" - deyə kütlənin arasından özlərinə yol açmağa çalışaraq həyəcanla soruşurdular.

Elə bu zaman bələdiyyə binasının qapısı açıldı və aralarında Mihali Lestyakin da olduğu məclis üzvləri iki-iki küçəyə çıxmağa başladılar.

Gənc Lestyak sanki bir neçə saat bundan əvvəlki adam deyildi. Özünü çox tox tutmuşdu, ağır və ləngərli addımlarla yeriyirdi. Üzü gənclərə xas nəşəli qızartı ilə parıldayır, başına dövlət quşu qonmuş adamlar kimi xoşbəxt-xoşbəxt gülümsəyərək gözlərini kütlənin üzərində gəzdirdirdi. İki yanında addımlayan, əski Roma konsullarının lictorları kimi əllərindəki dəyənəyi havaya qaldırmış iki çavuş ondan geridə qalmamağa çalışırdılar. Bəli, Keçkemet şəhər başçısı olmağın rəmzlərindən biri də bu mühafizəçilər idi.

Əslində, yeni rəisin belə bir tənənəyə ehtiyacı vardı. Çünki gümüş düyməli uzun qara sürtuqlar geyinmiş bələdiyyə üzvlərinin arasında əynindəki saya köynəyi və nimdaş şalvarı ilə seçilən iyirmi iki yaşlı bu cavan oğlan bir az qəribə və sanki başqa dünyadan gəlmiş adam təsiri bağışlayırdı.

Yaşlı Lestyak isə birdən-birə gördüyü mənzərədə hələ də özünə bir yer tapa bilmirdi. Rəngi qıpqırmızı olmuşdu.

- Aman Allahım, yuxumu görürəm? - deyə təkrar-təkrar gözlərini ovuşdururdu. Bu yolla həm də səbəbini özü də bilmədən yanaqlarına axan göz yaşını qurutmağa çalışırdı. Birdən həyəcanlı səslə "Məni tut, qonşu!" - deyə qışqırırdı.

Əgər yaxınlığında dayanmış Balint Katonu cəld tərpenib onu qolları arasına almasaydı, yaşlı Lestyak tir-tap meydanın ortasına sərələnəcəkdirdi.

- Haydı, Lestyak usta, de görüm, yenə bayaqkı kimi döşünə döyəcəksən? İndi Keçkemet bələdiyyə sədrinə yumruq at, görüm necə atırsan?

Yaşlı adam bir söz demədi. Arşın heyi tükənmiş barmaqlarının arasından sürüşüb yerə düşdü. Taqətsiz halda gözlərini yumdu. Amma gözləri qapalı olsa

da, bələdiyyə sədrinin yaxınlaşdığını hiss etdi. Dərhal pişik kimi səssizcə üstünə atılıb əlində hazır tutduğu yaşıl ipək astarlı yeni çuxanı oğlunun əyninə geyindirdi.

Meydana yığışan camaat qoca dərzinin hərəkətini coşqu ilə qarşıladı. Yalnız qonşusu Balint Katona zarafatından qalmadı:

- Yaşa, Matyaş usta! Bəs Halas bələdiyyə sədri Füleke gedəndə nə geyinəcək?

Yaşlı dərzi onun üstünə xoruzlandı:

- Əyində nə varsa zəhmət çəkib o cürə də getsin. O kimdir ki, mənə çuxa tikmək sifariş eləyə?

Bu sözləri deyəndən sonra döyüşkən buğa kimi meydanda ət-ətə dayanmış adamların arasından özünə yol açaraq birbaşa heyətine sarı yollandı. Üstü qırmızı kirəmitlə örtülmüş balaca evinin qabağında, yemşan kollarının arasında iri armud ağacı vardı. Ağac o qədər bar gətirmişdi yerə əyilən budaqları meyvələrin ağırlığından qırılmasın deyə altına bir neçə yerdən dayaq vurulmuşdu.

Matyaş usta bir yeniyetmə cəldliyi ilə ağaca dırmanıb budaqları dəli kimi silkələməyə başladı. İndiyə qədər üstündə tir-tir əsdiyi ətirli armudlar tappılı ilə yerə tökülürdü. Keçkemetin qadınları, uşaqları kralın tacqoyma mərasimində camaatın başına səpilən qızıl pulları götürmək üçün biri-birinin belinə çıxan adamlar kimi yerə tökülmüş armudların üstünə cumdular. Lestyak ustanın ağız sulandıran armudlarının dadına baxmaq üçün kişilərin də ara-sıra əyilib-qalxdıqları görünürdü. Dərzi isə boğuq səsi ilə dayanmadan:

- Yeyin, halal xoşunuz olsun! - deyirdi və gücü gəldikcə budaqları sağa-sola yelləyirdi. Beləcə, üstündəki son armud yerə düşənə qədər o, ağacı silkələməkdən əl çəkmədi.

... Qoca Lestyak oğlunun bələdiyyə sədri seçilməsinin şirinliyini belə verdi.

III

Qəribə hazırlıqlar. Kristof Aqostonun elçiliyi

Bələdiyyə sədri seçiminin sehri dalğası artıq arxada qalmışdı. Aradan heç bir gün keçməmiş xalq özünə gəlmişdi, "Nədən dəliyə dönmüşdük? Heç bizə yaraşan iş görmədik" - deyə söylənən narazı adamlar arada-bərədə donquldanmağa başlamışdılar. Bəziləri:

- Şəhər bələdiyyəsini lap lağlağıya çevirdilər! - deyə təəccüblərini gizlətmirdilər.

- Bu, qarşıdan gələn qışı rahat yola vermək üçün bələdiyyə üzvlərinin qurduqları oyundur! - qəribə qərarı belə izah etməyə çalışanlar da yox deyildi.

Orada-burada narazılıq duyğuları baş qaldırmış, qısqanclıq hissləri meydana çıxmağa başlamışdı. Tək-tük kəlmələrdən də adamların vəziyyətdən məmnun olmadıqları sezilirdi. Amma qonşu bölgələrin müstəqil başçıları yeni bələdiyyə sədrinə ehtiramlarını bildirməyə o qədər də gecikmədilər. Zülfüqar ağa "məxsusi Şolnok qalasından" göndərdiyi və hər kəlməsindən nəzakət saçılan şirin sözlərlə dolu məktubunda hazırda girov saxladığı iki keşişi qurtarmaq üçün belli miqdarda pul göndərəcəyi təqdirdə Mihali Lestyakın bələdiyyə sədrliyi vəzifəsinə çox uğurla başlamış olacağını yazırdı. Cənab Çuda isə xoşluqla dörd araba taxıl yollamağı sifariş eləyirdi. Yalnız Budin qaimməqaminin adamı, vergi işlərini yoluna qoymaq məqsədi ilə Keçkemetə gələn Xəlil əfəndi yeni bələdiyyə başçısını ziyarətə gələndə qarşısına saqqalsız bir gəncin çıxdığını görüb qaş-qabağını tökmüşdü. Vəziyyətin nə yerdə olduğunu başa düşən bələdiyyə sədri də dərhal arxasını qonağa çevirib qapını

çırpmış, bir neçə dəqiqə sonra isə çavuş Pinto uzun saqqalı bir keçini darta-darta Xəlil əfəndinin məqamına gətirmişdi.

- Bu ağılsız heyvanı niyə bura sürüürsən, imansız köpək? - deyə Xəlil əfəndi hirsle qışqırmışdı.

- Bələdiyyə sədrinin əmrini yerinə yetirirəm. Dedi ki, keçinin uzun saqqalı olduğundan zati-aliniz onunla görüşüb ixtilat etməyi daha vacib saymısınız.

Türk bəyinin düz ürəyinin başına sancılan bu neştər Keçkemet camaatını o qədər sevindirmişdi ki, aradan çox az müddət keçəndən sonra tərəzinin gözü Mihali Lestyakın xeyrinə ağır basmağa başlamışdı.

- Yox, bu, mütləq güclü adam olacaq. Heç kəsin qabağında əyilmir. Əfəndinin ağzının payını lap yaxşı verdi. Kim nə deyir desin, indiyə qədər belə sözü ötkəm bələdiyyə başçımız olmamışdı.

Bu hadisədən sonra "Baxaq, indi nə oyun çıxaracaq" - düşüncəsi ilə Mihali Lestyakın işlərindən heç gözlərini çəkmirdilər. O da sağ olsun, hər gün danışib ürəklərini boşaltmaq üçün camaata təzə-təzə mövzular verirdi.

Ortaliqda gəzən söz-söhbət doğru idisə, bələdiyyə sədri Keçkemetdə iş bacaran adam kimi ad çıxarmış Yanoş Baloq ilə birlikdə buralara gəlib çıxan məşhur zərgər Venzel Valter ustanı yanına çağırıb onlara daş-qaşla bəzədilmiş qırmancın bahalı bıçaq sifariş vermişdi. Qırmancın sapı yaqut, zümrüd və digər cəvahiratla süslənməli, qızıl saplarla işlənməli idi. Bıçağın isə dəstəsi qızıldan, tiyəsi gümüşdən olacaqdı. Nə məqsədlə düzəldildiyi bilinməyən bu iki bahalı hədiyyə bir aləm pul-paraya başa gələcəkdi.

(Əcəba, şəhərin bunca bahalı şeylərə vəsaiti haradan idi?)

Növbəti bazar günü bələdiyyə sədri və üzvlərdən iki nəfəri sıra ilə dükanları dolaşib milli çeşidli nə qədər bəzək əşyası varsa hamısını aldılar. Sonra isə bələdiyyənin dörd atlı mühafizinin müşayiəti ilə Sikraya yola çıxdılar.

Sikra bir qum dənizi, Keçkemetin səhrasıdır. Yalnız haqqında danışdığımız vaxtlardan çox sonra ağillərinə ağac əkmək, meşə salmaq gələn tədbirli nəvələr yeraltı sular kimi durmadan qaynayaq yerini dəyişən, daim hərəkətdə olan və sonsuz dalğalar şəklində irəliləyən bu qum dənizini durdura bildilər.

O zamanlarsa ucsuz-bucaqsız, göz işlədikcə uzanan ərazidə nə su, nə də kölgəlik üçün bir ağac vardı. Günəş parıltılı işığını o dəniz kimi köpürən, göz qamaşdırıcı sürətlə dalğalanan qum dənizinin milyardlarla zərrələrinə saçarkən elə təsəvvür yaranırdı ki, sanki minlərlə süpürgə durmadan çalışır, üzərində günəşin işığı bərq vuran qum zərrələrini toz kimi havaya qaldırırdı. Hansısa heyvanın, canlı varlığın izi-tozu da gözə dəymirdi. Bu qum dənizi kiçik bir göstəbək doğurmağa da qadir deyildi. Çünki heç zaman bir yerdə dayanmırdı. Daim hərəkət edir, axırdı. Aydın məsələdir ki, torpağın bir an da dayanmadığı belə yer kimsəyə yurd ola bilməzdi. Çünki hətta göstəbək də yuvasını tərk edəndən sonra yenidən ora qayıtmaq istəyir. Burada kim dünən tanımaq üçün üstünə nişanə qoyub getdiyi qum təpəciyini bu gün axtarıb tapa bilərdi? Çünki o qum təpələri də narahat yolçular kimi daim yer dəyişirdilər, bir yandan o yana qaçırdılar, sonra təzədən köhnə məkanlarına yaxınlaşırlar və yenidən bir araya gəlirdilər.

Burda dərin bir ölüm səssizliyi hökm sürürdü. Yalnız bəzən haradansa uçub gələn sığırcının qanadlarını havada necə çırpdığı eşidilirdi. Uzaqdan, çox-çox uzaqlardan bir cüt vəhşi ördəyin qaqqıltısı gəlirdi. Yəqin ki, səs gələn yerdə bataqlıq, yaxud qamışlıq vardı. Haradansa uca və çirkin səsləri ilə qaşqaldaqlar da öz varlıqlarını bildirməyi yaddan çıxarmırdılar.

Günəş doğarkən qum təpələrinin birinin içindən yüksəlir, axşam qürub edəndə sanki yenə də eyni təpədə qumun içində gizlənirdi. Diqqətlə baxanda günəşin özü də qara-bozumtul rəngli dünyanın üzərində lap uzaqlardan hər tərəfə qızıl tozu səpən böyük bir qum dənəsi kimi görünürdü.

Bu geniş səhradan çox, lap çox məsafə qət eləyəndən sonra dodaqlardan "Ot, ot!" - deyən sevinc dolu səslər eşitmək olardı. Əgər ot varsa, deməli, su da o qədər uzaqda deyildi. Və haradasa həyat var! Budur, söyüdlər arasından nazlı-nazlı qıvrılaraq axan Tissa¹¹ - bizim bol, dadlı sulu çayımız görünür. Sol tərəfdə kiçik bir daxma - yerli bələdiyyə başçısının evi ağarmaqdadır, onun arxasında isə üzərində addımladıqca xoş tərzdə xışıldayan yamyaşıl çayırıq gözə çarpır. Bir az aralıda hasar, hasarın arxasında isə təsadüfi müsafirlərin, yoldan keçənlərin daldalanması üçün hələ heç üstü də örtülməmiş bir tikili var.

Səhranın həyat təzi gənc bələdiyyə sədrinin xoşuna gəlir, hər şeyi ayrır-ayrılıqda, diqqətlə gözdən keçirir. Rastlaşdığı çobanlara və ilxıçılara məsləhət vermək, yol göstərmək fürsətini də əldən qaçırmırdı. Aradan dörd həftə keçməmiş Keçkemətin bələdiyyə binası qarşısında yüz baş yaxşı bəslənmiş öküzlə əlli ən gözəl, ən seçmə day hazır dayanmalı idi. Dayların hamısının yalları və quyruqları, öküzlərin isə buynuzları macar milli rəmzlərinin rənglərində al-əlvən şeritlərlə, milli naxışlı tikmələrlə bəzədilməli idi.

Təbii ki, bələdiyyə divarları arasında verilən tapşırıqlar camaatdan gizli qalmamışdı. Ağalar şəhərə döner-dönməz xəbər hər tərəfə yayılmışdı. Əgər o vaxtlar Keçkemətdə gündəlik qəzetlər çıxsaydı, baş redaktor bu xəbəri mütləq birinci səhifədə, arşın hərflərlə verərdi. Lakin hekayəmizdəki hadisələrin cərəyan etdiyi dövrdə xalq hələ günün yenilikləri barədə hələ yalnız meyxanalarda, şərab qədəhlərinin müşayiəti ilə müzakirələr aparırdı.

Qızıl dəstəli qırmanc, gümüş tiyəli bıçaq! Bahalı şallarla bəzədilmiş atlar, öküzlər?! Olmaya, kral öz oğlunu bizim adı dillərə düşmüş şəhərimizə baş çoban təyin edəcək, xəbərimiz yoxdur?

Ertəsi gün Gyurka Pintö boynundan asdığı barabanla şəhərin küçələrini bərbəbir dolaşırdı. Hər yerdə barabana döyəcləyib səs salaraq adamları diqqətli olmağa çağırır, durmadan eyni sözləri təkrarlayırdı:

- Ey əhali, sözlərimə yaxşı qulaq asın! Sonra "Eşitmədik! Bilmirik!"- deməyin.

Bu qəribə xəbərdarlıq camaatın şaşqınlığını daha da artırırdı.

Gyurka barabanını döyəcləyib adamlarda maraq doğuran qəribə başlanğıcdan sonra həmişə bir az ara verər, kələmə oxşayan başını küskün qaz kimi qeyri-adi ustalıqla yana əyər, ağzını çuxasının qoltuq cibindəki qumqumaya dayayardı. İndi də adəti üzrə eyni işi gördü və qumqumadan bir xeyli şərab sümürüb boğazını yaşlayandan sonra elə bil daha da açılmış səsi ilə guruldamağa başladı:

- Türk padşahının hərəmi olmaq istəyən varsa, bazar gününə qədər möhtərəm bələdiyyə başçımızın yanına gəlsin.

Aydın məsələdir ki, bu elanı eşidəndən sonra Keçkemət camaatı arasında qaynaşma başladı. Adamlar:

- Bu bələdiyyə sədrinin başı xarab olub, nədir?- deyə heyrətlə bir-birlərindən soruşurdular.

Çoxları da:

- Uşağın birini şəhər başçısı qoyanda belə olar da! - deyə narazılıqlarını gizlətmirdilər. Məsələnin mahiyyətini bilənlər isə şübhəli-şübhəli gülümseyir, başlarını aşağı sallayıb: - Yox, bu işdən bir şey çıxmayacaq, - deyirdilər.

Gyurkanın sözləri eşidənlərin hamısını heyrətdə buraxırdı. O biri tərəfdən isə türk padşahının Keçkemətdən evlənmək istəməsi xəbərini böyük lütf sayıb ürəklərində bu iltifata görə sevinirdilər. Şövkətli sultan həqiqətən də incə zövq sahibi imiş! (İndi bundan sonra görək nadkörösülərin deməyə sözləri qalacaqmı?)

¹¹ - Dunayın orta axımındakı ən böyük qollarından biri

Yetişmiş qızlarla dul gəlinlər çəkinə-çəkinə öz aralarında eşitdikləri yenilikdən danışdılar. Tam beş gün onlar çeşmə başında, şəhər hovuzunun yanında, bağda, baxçada - bir sözlə, harada toplaşsalar orada açıq-saçıq sözlərlə, gülüb uğunaraq padşahın Keçkemetdən evlənməsi ilə bağlı yayılan dedi-qoduları müzakirə eləyirdilər.

Şəhər başbilənlərinin qurğusu böcək kimi get-gedə buyuzlarını göstərməyə başlayırdı. Padşah IV Mehmetin tezliklə Budinə təşrif gətirəcəyi xəbəri alınmışdı. Bələdiyyənin qabağındakı hazır dayanmış yüz öküzlə əlli dayın, qızıl qırmancla gümüş tiyəli qızıl bıçağın padşaha ərməğan aparılacağı, bundan başqa bələdiyyə üzvlərinin şəhərin dörd ən mühüm ehtiyacı haqda hökmdara məlumat verəcəkləri də ortalıqda gəzib-dolaşan söhbətlər arasında idi.

Pal İnokainin gözəl xanımı mürəbbə bişirdiyi yerdə altdan-altdan gülərək:

-Yalnız dörd arvadla kifayətlənəcək? Zavallı türk padşahi!

Mate Toth isə ona izahat verirdi:

- Sən narahat olma. Onun yeni alacağı arvadlardan başqa, sarayda üç yüz altmış altı hərəmi də hazırdır. Buna bir sözün yoxdur ki?

Kətan saçlı, dərin ağıl sahibi olmayan xanım Gyorgi Ugi də söhbətə qoşuldu:

- Bəs padşah hər səhər onları necə döyüb çatdırır, Mate ağa?

- Sən nə quşbeyin şeymişsən, ay qadın! O, hərəmlərini Ugi ağanın öz arvadını döydüyü kimi döyməz ki! Heç, bəlkə də, onların hamısını bir yerdə görmür. Hərəmlərinin sayı isə ona görə üç yüz altmış altıdır ki, padşah hər gün xanımlardan biri ilə görüşə bilsin.

- Bəs fevral ayı iyirmi səkkiz gün olanda o yazıq hərəmlərdən birinin işi necə olur?

Doğrusu, gözlənilməz sualın qarşılığında Mate Toth da cavab tapa bilmədi. Hərçənd "Türklərin təqvimini bir az başqa cürdür" - kimi bir şeylər kəkələdi. Ancaq bu sözlər qadınların zavallı üç yüz altmış altıncı bacıları üçün göz yaş axıtmalarının qarşısını ala bilmədi. (Yazığın bəxti, görünür, elə əvvəldən qara gətiribmiş!) Amma padşahın hərəmi olmaq üçün kimlərin könüllü yazılacağı mövzusu çox tezliklə belə söhbətləri tamam kölgədə qoydu. Keçkemet bağçalarında yetişən dörd nadir gülün hansılar olacağını bilmək üçün camaatda səbir qalmamışdı. Hamını bir sual düşündürürdü: görəsən, bələdiyyənin seçimi kimlərin üzərində dayanacaq?

Aydındır ki, nigarançılıq özünəvurğun xanımların çoxunu üzüb əldən salmışdı. Qarşılarını ayıb məsələsi kəsməşəydi, yəqin ki, çoxdan meydana atılmışdılar. Camaatın dilinə düşəcəklərindən qorxduqları üçün hələlik heç bir təklif yox idi.

Bələdiyyə sədri əməlli-başlı fikir eləyirdi. Diqqətlə baxsan, sifətində elə bil dünyanın dərd-qəmi vardı. Belə cəlbədedici təklif vardı, amma bazar gününə qədər bir nəfər də gəlib qapısını döyməmişdi.

Tək Fabian xala qaşını alıb, üzünü ənlik-kirşanlayıb ətir saçan gen tumanını xışıldada-xışıldada başçının yanına gəlmiş və utanırmış kimi, kirpiklərini biri-birinə çırparaq nazla soruşmuşdu.

- Tapa bilərsinizmi, niyə gəlmişəm?

- Yəqin, vergini ödəməyə gəlmiş olacaqsınız.

Fabian xala güllü yaylığını Mihali Lestyakın gözləri qarşısında yelləderək əvvəlki nazlı səsi ilə:

- Yox, canım, siz də söz danışdınız, - dedi.

- Bəlkə, birindən şikayətiniz var?

- Xeyr.

- Onda, yəqin, girovluqdakı keşişləri qurtarmaq üçün pul yığırınsınız, - deyə bələdiyyə sədri də hər zaman belə məsələlərdə birinci ortaya düşən qadını sancmaq imkanını əldən buraxmadı.

Fabian xalanın kefi pozuldu. Başını aşağı salıb həvəssiz tərzdə:

- Əgər özünüz tapa bilmədinizsə, daha mənim deməyimin faydası yoxdur, - deyə incikliyini gizlətmədi.

- Nədir, yoxsa sultana ərə getmək üçün adını yazdırmağa gəlmisən?

Fabian xanım dəsmalının ucunu dişləyib utana-utana dedi.

- Bəs nə edim? Ərim yoxdur, dulam.

- Hmm. Əlbəttə, bu dediyin də səbəblərdən biri ola bilər.

- Əslini axtarsanız, heç özümü o qədər fikirləşmirəm, şəhərimiz üçün edirəm, - qadın həqiqətən də qulaqlarının ucuna qədər qızarmışdı.

Bələdiyyə sədri gülüşünü boğaraq ciddi səsle:

- Yaxşı, bəs Bruno baba ilə keşiş Litkeyi bu işə nə deyəcəklər? Onlar, axı, sizi, az qala, dini müqəddəslər mərtəbəsinə qaldırmışdılar.

- Günah iş görsəm, gedib tövbə edərim. Ruhum hər zaman kilsəndir. Şəhərimdən ötəri isə yalnız vücudumu qurban verirəm.

- Əla! Əla! Sənin adını yazıram.

Bundan başqa Çegled küçəsindən panna Nagi, Kemenesin dul arvadı və Mariya Ban kimi adam arasına çıxarılmaları mümkün olmayan bir neçə qadın da bələdiyyə başçısının yanına gəlmişdi. Mihali Listyak həтта "Sürüş buradan yaramaz qarı, get, sənin üzünü şeytanlar görsün!" - deyə onlardan bəzilərinə qovub otağından çıxarmışdı.

Bələdiyyə sədri çopur sifətli bir qadına da əsəbiləşərək:

- Eviyədə güzgün yoxdurmu ki, bura gəlməmişdən bir öz camalına tamaşa edəydin? - deyə hirsle soruşmuşdu. - Əgər güzgü yoxundursa, zəhmət çək, get bir gölməçənin qırağında dayan, əyilib suda sir-sifətinə bax, insaf deyilən şeydən xəbərin yoxdursa, eybi yox, yenə qayıdıb gələrsən.

Hər şeydən tez məlumat ala bilən adamlar bu xəbərləri təbəssümlə, həm də bir az lağlağı ilə qarşılayırdılar. Bazar ertəsi bələdiyyə məclisi toplanan zaman üzvlər özləri də dözə bilməyib başladıkları işlə bağlı yaranmış xoşagəlməz vəziyyət haqqında düşüncələrini deməkdən çəkinmədilər. Kimsə soruşdu:

- Yaxşı, qapısını açdığımız qəfəsə girən oldumu?

Lestyak əsəbi tərzdə cavab verdi.

- Gələnlər var. Amma heç biri işə yaramır.

Qabor Porosnaki ləzzətlə gərnəşərək öskürdü:

- Hesabımız yanlış çıxdı. Padşah üçün Keçkemetdən dörd dayə tapmaq dörd arvad tapmaqdan daha asan iş imiş!

Bələdiyyə başçısı özünə arxayın səsle:

- O dörd hərimi də tapacağam! - dedi.

Məqsədə yetmək üçün sona qədər inadkarlıq göstərəcəyi, sözüne sahib çıxacağı qırımından anlaşılırdı. Bir az sonra isə:

- Ora çiçəksiz gedilməz, - deyib Budin paşasının göndərdiyi kağızı məclis üzvlərinə oxudu. Paşa bu məktubunda bələdiyyə sədrinin şövkətli sultana nə kimi hədiyyələr gətirilməsinin daha münasib olacağı sualına yalnız şərqlilərə məxsus mübhəmlik və üstüörtülülükə "Ona at, silah, qızartma və çiçək gətirin" - deyə cavab vermişdi.

Çiçəksiz olmazdı, vəssalam!

İndiyə qədər işə yarayacaq bir adamın tapılmadığına heyrətlənmək lazım deyildi, çünki gözəl xanımları cəlb eləmək üçün heç bir tələ qurulmamışdı. Adaxlının türk sultanının özü olması ilə iş bitmirdi ki! Əgər yaraşığı, zəngin, boz çuxası vücuduna kip oturan, uzunboğaz çəkmələrinin burnu dim-dik

dayanan Tissa boyu dəyirmançı uşaqlarından biri olsa və özünə qanuni nikahla dünya evinə girmək üçün bir xanım arasa, məsələni yoluna qoymağa nə vardı ki! Amma türk sultanı! Türk sultanı deyincə bizim tərəfin adamlarının ağına bütün paşaların paşası gəlir. Paşa haqqında bildikləri isə sadəcə "Türk paşası, paşası, göbəyi ilə yaşasın" qafiyəsindən başqa bir şey deyildi.

Bəyaz at tükündən hörülmüş cələnin içinə qızılı buğda dənələri qoyulmasa, hansı sərçə öz qanadı ilə uçub tora düşməyə gələrdi? Hətta ağılsız siçan balası da tələdə kiçik parça xoş ətirli donuz piyi görməsə ömrü boyu ona yaxınlaşmaz.

Keçkemet qızlarının tora düşməsi üçün də tələ qurmaq lazım idi.

Amma necə bir tələ? Qadir Allah, qadın üçün libasdan, bər-bəzəkədən də gözəl bir tələ ağıla gələrdi? İpək, qumaş, sırğa, biləzik, boyunbağı... İblisdən üzü bəri bütün şeytanlar işlərini bu vasitə ilə görüblər. Bunlardan biri qadına "Mənə bax, mənə!"-deyə daim ardınca çağırır, o biri "Nə olar, mənə boynuna, qoluna tax!"- deyib şirnikləndirir, üçüncüsü isə qulağına "Məndən öteri lap günaha da batmağa dəyər!"- deyər pıçıldayır.

Mihali Lestyak şəhərin belə incə məsələlərdən yaxşı başı çıxan qadınlarını çağırıb türk tacirlərinin malları arasında tapa biləcəkləri ən gözəl ipəkləri, qızılı, gümüşü saplarla toxunmuş zərif qumaşları, ən cəlbedici, göz oxşayan daş-qaşları, yaqut, zümrüd qaşlı üzükləri, saf qızıldan olan biləzlikləri, baxanın ağılını başından çıxaran sırğaları toplayıb götürməkdən öteri kimini Segedə, kimini Budinə yolladı. "Xanımlar, gözünüzü dörd açın, yaxşı nə varsa, yanından elə-belə ötüb keçməyin. Biləzliklər də diqqətinizdən yayınmasın. Şərtimi unutmayın: nə alsanız, gərək hamısı qeyri-adi gözəlliyi ilə göz oxşasın. Pula əsla qızırğalanmayın. Bir sözlə, elə bazarlıq edin ki, sanki dörd ən zəngin ailənin qızını toya, düyünə hazırlayırsınız. Hər şeyi buna uyğun düşünün, buna uyğun alın" - deyər hər birinə dönə-dönə xəbərdarlıq eləməyi də yaddan çıxarmadı.

O biri yanda qoca Lestyak da boş dayanmamışdı. Oğlunun tapşırığı ilə bir öküz arabasına minib yaxın çevrədə vaxtı ilə sifarişlərini yerinə yetirdiyi tanınmış adamların - Vayların, Fayların, Bariusların (çünki usta dərzi kimi yaşlı Lestyak həqiqətən də bütün mahalda böyük şöhrət qazanmışdı) malikanələrinə getdi, şəhərin taleyüklü məsələsinə bacardıqları yardımı göstərmək üçün (başqa cür də ola bilməzdi, çünki bu adamların hamısının Keçkemetdə əkin-biçin sahələri vardı) dərzi qadınları iməciliyə dəvət etdi.

Üz tutduğu hər yerdə əsilzadə xanımları "şəhərin xilaskarlarından" biri kimi onu xoş üzlə qarşıladılar. Nəticədə Matyaş usta Keçkemetə bir araba dərzi qadınla döndü.

Az sonra iri-iri sandıqlarda müxtəlif yerlərdən alınmış mallar gətirilməyə başlayınca onlar Matyaş Lestyakın rəhbərliyi altında gecəni gündüzə qatıb dayanmadan çalışmağa başladılar. Qayçılar şaqıldayır, üsküklər tıqqıldayır, iynələr parıl-parıl bərç vurub yanır, xam parça halındakı yığın-yığın ipək və qumaş yavaş-yavaş gözəl paltarlara çevrilməyə başlayırdı. Budur, artıq libaslardan biri hazırdır! Amma nə qədər yaraşıqlıdır! Tamaşasına iki göz gərəkdir. Adam baxdıqca baxmaq istəyir, gözlerini gözəllikdən ayıra bilmir. Bu bəyaz ipəkdən tikilmiş kofta bir gözəlin zərif çiyinlərini örtəndə gör nə aləm yaranacaq! Ya da min cür zər-ziba ilə işlənmiş yaraşıqlı nimtənə! Bu da bir gəlin başlığı imiş! Sanki dörd canlı çiçəkdən ikisi qız, ikisi gəlin imiş! Keçkemetin bütün qız-gəlinləri sehrlı nağıllardakı geyim-kecimləri andıran bəzəkli paltarların söhbətini edir, gecələr yuxularında yalnız həmin libasları görürdülər.

Hamının hörmətini saxladığı qoca rahib Bruno baba ilə keşiş Litkei yöndəmsiz tərzdə işə qarışmasaydılar, hər şeyin düşünüldüyü kimi, yolunda getdiyini fikirləşmək olardı.

Keçkemetdə hətta çavuş qismində də olsa, müsəlman türk təbəəsinin, sultan elçisinin oturması, üstəlik bu adamın şəhər tərəfindən dəvət olunub hörmətlə başa keçirilməsi niyyəti ruhanilərin xoşuna gəlməmişdi.

“Qoy Yehovanın qulu Tanrıya yarınmağa çalışsın. Eyni zamanda yadından çıxarmasın ki, Tanrı ikiüzlü qulu bir əli ilə itələyib özündən uzaqlaşdırar, o biri əli ilə də heç vaxt qolundan tutmaz. Nəticədə belə qul aralıqda qalar. Ey Keçkemetin Tanrıdan qorxan səmimi dindarları, qış yuxusuna getməyin, gözlərinizi dörd açın!”

Keşişlər tək belə danışmaqla kifayətlənmirdilər. Yalnız türklərlə - bizi günah əməllərə çəkən, malımızı, var-yoxumuzu çalıb aparan türklərlə xoş keçinməkdən ötəri Müqəddəs Nikolayın şəhərini onlara peşkəş etmək fikrinə düşən yeni bələdiyyə sədrinin ünvanına olmazın sözlər deyir, camaat arasındakı təhrikçi vəzləri ilə gənc Lestyakı tamam-kamal hörmətdən salırdılar.

Macar insanının ürəyi quru qov kimidir. Kiçik bir qıyılcımdan da od ala bilir. Üstəlik də xalqın əsəblərinin get-gedə tarıma çəkildiyi, hövsələsinin tükəndiyi bir vaxtda! Bəlkə də, onların təhrikçi vəzlərinin təsiri altında növbəti bazar günü kilsədən çıxan şəhərlilər bələdiyyə binasının qarşısında yumruqlarını havaya qaldıraraq səs-səsə verib qışqırırdılar:

- Rədd olsun bələdiyyə başçısı! Rədd olsun məclis üzvləri!

Səsləri hamıdan gur çıxanlar katoliklər idi. Əkinçi babaları yüz il öncə çex torpağından bura gəlmiş lüteranlarla o sırada Temetö küçəsində ayrıca icma halında birləşmiş Tolmalı kalvinistlər Erdelin protestant ağaları ilə dostluq edən kəkilli adamlardan bəlkə də o qədər xoşlanmırdılar. Əslinə baxsan, protestantların nəzərində türklərin çalması da Papanın tacı qədər əcaib görünürdü.

Porosnaki ilə Aqoston böyük bir təlaş içində özlərini bələdiyyə sədrinin yanına yetirdilər.

- Yandıq! Yandıq! Əhali meydanda bir-birinə dəyib. Camaatın nələr danışdığını eşitmirsinizmi?

Mihali Lestyak halını pozmadan cavab verdi:

- Eşidirəm.

- Nə edəcəyik? Belə görünür ki, planımızdan əl çəkməli olacağıq.

Mihali tənəli nəzərlərlə onları süzdü:

- Qoca Bruno baba bizə qarşı çıxandan sonra vəziyyət daha da pisləşib, elə deyilmi? Məsələnin kökü də bax buradadır!

-Yox, vəziyyət hələlik lap elə də pisləşməyib, - deyə Porosnaki fikrini açıqladı. - Amma sonra necə olacaq, bax orasını bilmirik. Ona görə də hər şeyi əvvəldən düşünmək, ölçüb-biçmək lazımdır. Camaatın içində bir sözü iki olmayan keşişlər iki həftə keçməz ki, əhalini son nəfərinə kimi üstümüze qaldırarlar.

- Keçkemetin taleyini biz həll edəcəyik, yoxsa verdiyimiz sözün arxasından qaçacağıq? Məsələ budur. Məncə, işləri tamam-kamal öz əlimizdə tutmağımız lazımdır. Yeni, nəyə qərar versək, o cür də olmalıdır.

Gənc bələdiyyə sədri bu sözləri o qədər qətiyyətli və kəskin tərzdə söylədi ki, hətta çox ötkəm, dəmir iradəli adam kimi tanınan Porosnakinin də xoşuna getdi. Yalnız Aqoston yenə də işi burmağa çalışdı.

- Cənab sədr, inadçılıq həmişə yaxşı xüsusiyyət sayılmır. Əgər vəziyyət belə şəkil alıbsa başımıza bəla açmadan işin bir çarəsini tapmalıyıq.

- Əlbəttə, tapacağım. Nə edəcəyimizi bilmək istəyirsinizsə, deyim. Yarım saatdan sonra yola çıxacaqsınız.

- Mən haa? Mən yola çıxıram?

- Çox mühüm bir məsələ ilə bağlı səfərə yollanacaqsınız.

- Hara?

- Əziz dostlar, niyə ayaq üstə dayanmısınız, oturun. Amma bəri başdan ağızınıza kilid vurmağı da yaddan çıxarmayın. Burada danışdıqlarımızdan bir kəlmənin də bayırda, meydanda eşidilməsini istəmirəm. Sırr yayanı məhkəmə qarşısına çıxararam.

Hastaçaqi Zaladi:

- Lap əsl diktator kimi danışır! - deyə astadan mızıldandı.

Bu arada bələdiyyənin digər üzvləri də bət-bənizləri qaçmış, üzlərində səksəkə və narahatlıq ifadəsi içəri doluşmuşdular. Bəzilərinin gözləri qorxudan az qala hədəqəsindən çıxacaqdı.

- Sədrimiz nə deyir? Biz eşitmədik! - deyə yeni gələnlər ehtiyatla maraqlandılar.

Məlum oldu ki, cənab Aqoston kuruncların dəstəbaşısı İştvan Çuda ilə görüşmək üçün onları axtarmağa çıxmalı imiş.

- Hələ bu quldurbaşı ilə görüşə də getməliyik! Vallah, əlimə keçsə, mən bilərəm onun dərşini necə verərəm.

Bələdiyyə sədri məclis üzvlərini sakitləşdirərək dedi:

- Siz qətiyyənlər narahat olmayın. Çudadan bizim elçiyə heç bir zərər toxunmaz. Hər iki tərəf üçün faydalı məsələlər haqda danışacaqlar. Bruno baba ilə keşiş Litkeini çox vaxt itirmədən, mümkün qədər tez qaçırıb girov saxlamaları üçün nə istədiklərini onunla müzakirə edəcək. Bir sözlə, bazarlıq aparmağa göndəririk. İndiki vaxtda bu həriflərin burada oturub gündə bir əmma çıxarmaları, camaat arasına məğşuşluq salmaları işimizə yaramır.

Bayaqdan bəri sifətlərindən zəhrimar yağın şəhər başbilənlərinin üzü güldü. Porosnaki sevinclə əlini alınına vurub qışqırdı:

- Gör haa! Düzü belə müdrik fikir heç mənim də ağılıma gəlməzdi. Çox incə düşünülmüş, çox yerinə düşən qərardır. Hörmətli sədrimiz zətən anadangəlmə diplomat imiş!

- Çarəsizlik və ehtiyac bəzən ən yaxşı müəllimə çevrilir! Keşişlərin qarşısını almaq üçün əlimizdə başqa heç bir imkan yoxdur. Onları nə həbsə ata bilərik, nə də kilsədə vəzirlərini qadağan edə bilərik. Belə olanda tək bir çarəmiz qalır - o da quldurbaşı İştvan Çuda ilə anlaşmaqdır.

Artıq otaqdan çıxmaq üzrə olan Aqoston ayaq saxlayıb soruşdu:

- Ona nə qədər pul boyun ola bilərəm?

- Hər halda, sifariş bizdən gəldiyinə görə qiymət də ucuz olmalıdır. Özü də indi bekarçılıqdır, əllərində bir işləri yoxdur. Belə tapşırıqları yerinə yetirmək Çuda üçün bir qurtum su içmək kimidir. Deyin ki, istədiyinin yarısını verə bilərik.

Aqostonun qaçağan atı yarım saatdan sonra artıq Seged yoluna çıxmışdı. Aradan üç gün keçəndən sonra isə Çudanın adamları Bruno baba ilə keşiş Litkeini əl-qolları bağlı halda eyni yolla girovluğa aparırdılar.

Möhərəm Kristof Aqostonun elçiliyi belə uğurla başa çatmışdı. Özü də həyatının son gününə qədər bu barədə getdikcə daha böyük hərarət və coşqu ilə, hər dəfə söhbətinə yeni rəng və çalarlar qataraq romantik bir tərzdə danışmaqdan doymazdı. Hətta lap qocalıb ağız yerə gələndə də hərdən bir əsasının ucunu torpağa döyəcəylərək "Harada qaldı mənim o Tökölü sarayında səlahiyyətli səfir kimi xüsusi tapşırıqlar yerinə yetirdiyim günlər!" - deyə lovğa-lovğa öyünməsi həqiqətən də baxmağa dəyən bir tamaşa idi.

IV

Dörd məhəbbət çiçəyi ilə səfər

Keşişlər girov aparılmış, Keçkemet camaatı sakitləşib evlərinə çəkilmişdi. Bahalı hədiyyələrlə Budinə, sultanın hüzuruna gediləcək gün yaxınlaşmışdı.

Gəlin paltarlarının tikilişi başa çatandan sonra hər kəsin onları görüb tamaşa etməsi üçün bələdiyyə binasının böyük salonuna qoymuşdular. Gəlib-gedənin sayı-hesabı yox idi. Bələdiyyə, az qala, toy mağarına dönmüşdü.

Cavan qız-gəlinlərin gözlərini çəkə bilmədikləri bəzəkli gəlinlik paltarlarının düzöldüyü masanı çavuş Pintyö qoruyurdu. Özü də libasların yanında xalis cəhənnəm zəbanisi kimi dayanmışdı. Sadəcə, əlində alovdan qırmanç yerinə fındıq ağacından yekə bir zopa vardı.

Tamaşaya çıxarılmış pal-paltarlar o qədər gözəl, o qədər yaraşlıq idi ki, hətta Pintö də gözlərini onlardan çəkə bilmirdi. Öz-özünə:

- Bu yaramaz arvadlar belə bər-bəzəkli əskilərə güvənib aqlımızı başımızdan alırlar, - deyirdi.

Gözünə xoş görünən cavan qadınları, qızları:

- Yan otağa keç, gəlinliklərdən geyin, görüm sənə necə yaraşır, şəkərim, - deyər həvəsləndirir, özü də gördüyü işdən nəşə duyurdu.

Belə təklifdən boyun qaçırmaq mümkün iş idimi? Qadınların arasında ürəyi həyəcədən döyünməyeni, gözü paltarlarda qalmayan bir nəfər də tapılmazdı. Hətta "Min bir gecə" nağıllarının gözqamaşdırıcı parlıtları da bu mənzərənin yanında solğun görünərdi.

Tamaşaya gələn qızlar ceyran kimi ürkək addımlarla bələdiyyə salonuna girib vurğun nəzərlərini libasların üzərində gəzdirə-gəzdirə masanın ətrafında dörd dolaşarkən çoxunun baxışları birdən-birə gərilir, gözlərindən od-alov parlayır, əlləri-ayaqları titrəməyə, çiynləri əsməyə başlayırdı. Belə məqamlarda çavuş, az qala, bayılmaq həddinə çatan qızları "Bir əyninə geyin, bax, quzum!" - deyər yan otağa dəvət edirdi. Hansı qız bu təklifdən boyun qaçırırdı? Hətta bir an sonra öləcəklərini bilsələr belə, yenə paltarları əyinlərinə dartışdırardılar...

Bir dəfə könlünü bu sevdaya qapdıranların vay halına! Dərzi qızlardan ikisi dərhal özünü bu gözəl paltarda görmək istəyənlərin saçlarına rəng-rəng lentlər hörür, bellərini sıxıb incələdir, sonra üzərində gümüş saplarla incə, zərif naxışlar işlənmiş çəhrayı rəngli gəlinlik libasını əyninə geyindirir, yumşaq uzunboğaz çəkmələri ayaqlarına keçirir, geyimin üstündən də qat-qat mirvarilər, boyunbağılar, gərdənbəndlər taxırdılar. Yaxında dayananlardan biri bəzək işləri başa çatandan sonra güzgünü göstərər "Haydı, gözəlim, indi bir dön aynada özünə bax!"

Dərhal qarşısına ayna gətirirdilər. Qız güzgüyə baxıb oradan nağıllardakı pərilərin birinin şirin-şirin gülümsəyərək ona boylandığını görəndə sevinc və heyrət içində qışqırmaqdan özünü saxlaya bilmirdi.

Sonra da məsum baxışlarla kirpiklərini çırpa-çırpa, varlığını sarmış həyəcədən güclə nəfəs alaraq qürur dolu məftunluq içində dünyanı unudub özünü seyr etdiyi vaxtda cəhənnəm zəbanisini - çavuş Pintönü qarşısında görür, onun acıqlı, sərt səsini eşidirdi:

- Haydı, daha bəsdir, çıxar görək bu paltarları əynindən! Yox, əgər ürəyindən başqa şey keçirsə, ömrün boyu belə zər-ziba içində gəzə bilərsən.

Bu sözlərin qarşılığında "Get, aqlına dua yazdır!" - deyərək o gözəl libasların düymələrinin açıb, tumanların kəmərinə boşaldıb, hər biri sənət əsərinə

bənzəyən qırmızı uzunboğaz çəkmələri ayağından çıxarıb yenidən əvvəlki nimdəş bez paltarların içərisinə girməyə kimin könlü razı olardı?

Qızların hamısı gəlinlik libaslarını geyinib özünə tamaşa etməyə can atırdı. Heç biri də öz xoşu ilə paltarı dərhal əynindən çıxarmaq istəmirdi.

Hətta yaşı ötmüş qadınların da qısqanlıqdan qarınlara ağrı dolmuşdu. Əllərində imkan olsa, sultana hərəm seçmək üçün bələdiyyənin düzəltdiyi gözəllik yarışmasına onlar da qatıldılar. Deyəsən, vaxtı ilə belə fikirlərə düşənlərin tonqalda necə yandırıldıqları yadlarından çıxmışdı¹².

Yetkin qadınlara imkan verilmədiyindən gözəl seçimində bəlli bir yaş həddi müəyyən etmək lazım idi. Bundan sonra həqiqətən gözəlliyi şübhə doğurmayanlar, hətta yetim qızlar, yoxsullar - bir sözlə, adam arasına çıxarılması əcaib görünməyənlər paltarları geyib baxa bilərdilər. Özlərini göstərə bilərdilər.

Son günlər Petyönün hörməti xeyli artmışdı: çünki gözəl seçmək işi ona etibar edilmişdi. Parisin¹³ vur-tut bir qızıl alması vardı. Petyö ağada isə belə almalardan bir səbət dolusu hazır idi. Cavan qadınlar yaşlı çavuşa yarımaq üçün hansı oyunlardan çıxmırdılar? Gözlərini süzdürüb gülümsənənlər, qaxac donuz budu, şəkərli çörək, hətta neçə illik şərab küpləri gətirənlər olurdu! Bir sözlə, çavuş Pintyö sözü keçən, xatiri əziz tutulan adama çevrilmişdi. Bəzənib özünü göstərməyin əsil dəyəri isə üstündən on beş-iyirmi il keçəndən sonra bəlli olmuşdu. O vaxtın qadınları açıq vermək, yaxud həsəd doğurmaq üçün biri-birlərinə "Mən kol dibindən çıxmamışam ki! Vaxtı ilə Lestyakin gəlinlik paltarlarını geyinənlərdən biri də mən idim!" - deyirdilər. Aradan illər ötəndən sonra bu deyimlər, az qala, zərb-məsələ, ata sözüne çevrilmişdi.

Əgər aradan filan qədər vaxt ötəndən sonra da insanlar belə şeylərlə öyünürdülərsə, özünüz düşünün - həmin günlərdə bu paltarları geyinib özünü göstərmək nə qədər böyük hadisə sayılırdı! Onları kimin geyinib- geyinməməsinin böyük mənası vardı. Yəni birincilərin gözəlliyi rəsmən təsdiq olunmuş sayılırdı, ikincilərə isə bir işə yaramadıqları mesajı verilirdi. Bu üzdən tökülən acı göz yaşlarının həddi-hüdudu yox idi.

Hansı qız-gəлиндənsə pay-püş aldı, yaxud şəxsi marağını güdüb kiminsə tərəfini saxladı iddiasına düşüb yaşlı çavuşu ittiham etmək istəmirəm (aradan iki yüz il keçəndən sonra belə ittihamları sübuta yetirməyin özü də son dərəcə çətin məsələdir). Amma qaraçı qızına münasibətdə yol verdiyi insafsızlıq kimi bəzi ədalətsiz hərəkətlərinin üstündən sükutla keçə bilmərəm.

Köhnə-kürüş geyimdə, ayaqyalın, saçları dağınıq halda bələdiyyə binasına gələn bu qara qız isə iri gözlərində donmuş heyətlə bahalı geyim və zinət əşyalarına tamaşa edərkən ağzı açıq qalmışdı, parıltılı Şərq incilərini xatırladan sədəf kimi bəmbəyaz dişləri görünmüşdü. (Amma aydın məsələdir ki, o köntöy qoca çavuş heç gözünün önündəki gözəlliyin fərqi də varmamışdı).

Öz zərif, lakin mütənasib bədəni ilə qaraçı qızı uşağa bənzəyirdi. Xeyli müddət ağzı ayrılı halda, hər addımbaşı dayanaraq masanın çevrəsində dolaşandan sonra qorxa-qorxa çavuşdan:

- Mən də bunları geyib baxa bilərəm? - deyə soruşdu.

Gyuri dayı əvvəlcə sanki bir anlıq fikrə getdi, sonra isə zavallı qızcıqazın üstünə çımxırdı:

- Keçəl başa qızıl daraqdan nə fayda? Cəhənnəm ol buradan!

Qızcıqazın kefi elə pozuldu, utandığından rəngi elə qızardı ki, sanki başına bir qazan qaynar su tökmüşdülər. Gözəl libaslar ömrü boyu belə geyimlərin olduğunu hətta təsəvvürünə də gətirməyən, vəhşi çöl pişiyinə bənzəyən qaraçı

¹² - Orta əsrlərdə inkvizisiya məhkəməsinin qərarı ilə Keçkemətdə on üç qadının cadugərlikdə suçlu bilinərək tonqalda yandırılmalarına işarə edilir.

¹³ - Qədim yunan mifologiyasında Gözəl Yelenaya məhəbbəti ucbatından Troya müharibəsi başlayan Paris nəzərdə tutulur.

qızının da ağılını başından almışdı. Amma açıq dedilər ki, bu geyimlər onun üçün deyildi. Üzünü yana çevirdi, yaşla dolmuş gözlərini əlinin arxası ilə sildi.

Xoşbəxtlikdən (bəlkə də, əksinə) həmin məqamda bələdiyyə sədri də orada idi. Qızın bir anın içində necə vəziyyətə düşdüyünü gözləri ilə görmüşdü. Səssizcə yaxınlaşıb əlini qaraşın gözəlin çiyinlərinə toxunduranda qız titrəyib dayandı:

- Paltarlardan xoşun gələnin seç, geyin, mən də baxmaq istəyirəm.

Qaraçı qız qulaqlarına inanmayıb gözünü onun üzünə zillədi, sonra nəzərləri ilə Pintönü göstərib:

- O icazə vermir! - dedi.

- Əgər mən, bələdiyyə sədri icazə verirəmsə, kim nə deyə bilər?

Qız yaşlı gözləri ilə inamsızca ona baxdı:

- Doğrudan da burada sənin sözün keçir?

Bələdiyyə sədri gülüb:

- Pintyö! - dedi, - ən gözəl paltarları seç, gətir, bu qızcıqaz geyinsin, görək bir şeyə oxşayacaq?

On beş dəqiqə sonra qaracı qızına tamaşa eləməyə iki göz gerek idi! Geyinib - bəzənmiş halda yan otaqdan çıxınca salonu heyranlıq nidası bürüdü.

Adamların gözləri önündə açılan mənzərə möcüzəli bir xəyal oyunu idi, yoxsa canlı gerçəkliyin özü? Qaraçı qızı gözqamaşdırıcı gözəlliyi ilə bir kral övladına bənzəyirdi. Gilənar rəngli nazik paltarının altında sanki bir pəri bədənini gizlənməmişdi. Ayaqlarına dolaşan donu dalğa-dalğa topuqlarına enirdi. Dodağının rəngi gərdənindəki yaqutun qırmızılığını kölgədə qoymuşdu, qapqara saçları gözəl boynundan üzəşəği tökülüb əndamını bürümüşdü.

Bələdiyyə sədri heyranlığını gizlətmədən soruşdu:

- Kimin qızısan sən?

- "İgid balıqçı" meyhanasında skripka çalan musiqiçi Börünün ("İgid balıqçı" Dunay boyu kəndləri arasında məşhur meyxana idi).

- Adın nədir?

- Çinna.

- Bizimlə Budinə gedərsənmi?

- Gedərəm.

Gül demətinin ən gözəl çiçəyi belə kəşf olundu. Qalanlarını tapmaq o qədər də çətin deyildi. Yalnızca ürkməsən, sayılması mümkün olmayan qız sürüsünün içindən Çinnanın yanına daha üç nəfər qoşmaq lazım idi. Kətan saçlı, bənövşə gözlü, incə belli Maria Bari, uzun boylu, qəddi-qamətli Maqdalina Katona, yanaqlarından yeni açmış qızılgül kimi qan daman dolu sinəli Aqnes Pal şəhərin hansı günündə işə yarayacaqdılar? Sultan onlardan daha gözəlini bütün ömrü boyu, yəqin ki, öpməmişdi. Firdovsi onlardan daha gözəlini tərənnüm etməmişdi.

Artıq yola çıxmaq olardı.

Bazar sabahı hərəsinin boynunda dəmirdən incə saplarla birer zıncırov asılmış, başdan-ayağa bəzədilmiş yüz öküz, ilxıdan bir-bir seçilən, yalları al-əlvan lentlərlə süslənən ceyran ayaqlı, ahu duruşlu əlli at bələdiyyə binasının önündə hazır dayanmışdı. Öküz qoşulmuş arabalardan ikisinə qızlar mindilər. Geyimlərindən də göründüyü kimi, gənc xanımlardan ikisi gəlin idi. Həm də gündüz çiraqla tapılmayan gözəl, cilvəli gəlinlərdi. Arxalarınca isə gümüşü günlüklü papaqları, açıq mavi pelerinləri ilə tənənəli mərasimə yollandıqları dərhal bilinən bələdiyyə məclisi üzvləri yüngül yaylı arabalarına dırmandılar. Ən qabaqdakı arabaya yanında Ferens Kristofu, qozlada isə Yozef İnokaini oturdan bələdiyyə sədrinin özü mindi. Ferens Kristofa öküzlərə, Yozef İnokainiyə isə yüklərə göz olmaq tapşırılmışdı. İkinci arabada oturan keçmiş elçi, cənab Aqostonun vəzifəsi böyüdülmüşdü. Səfər qabağı çiçəkçi təyin edilmişdi - yeni

qızlara nəzarət ona həvalə olunmuşdu. Təbii ki, uğurla başa çatan elçiliyi yeni təyinatında mühüm rol oynamışdı. Bəs nə bilirsiniz? Siyasət belə şeydir. Əyninə günəş işığında bərq vuran qızılı libas geyinmiş Qabor Porosnaki indi silah ağası, yəni cəbbəxana rəisi olmuşdu. Bələdiyyə üzvlərinin sayca altıncısı - balaca boylu, qozbel Dyord İmecin adam arasına çıxarılması görkəmi yox idi. Amma türk və tatar dillərində çox gözəl danışdığından onu da dilmanc kimi özləri ilə götürmüşdülər.

Arabalar hərəkətə gələrkən meydana toplaşan camaatdan "Yaşal!" sədaları yüksəldi. Şəhər qadınları başlarından yaylıqlarını açıb səfərə gedənlərin arxasınca yelləməyə başladılar. Arabaçılar atları dəhmərləyir, çobanlar qırmanclarını havada şaqçıldadır, öküzlərin buynuzlarına bağlanmış zıncırovlardan ətrafa xoş musiqi səsi yayılırdı. Qafilə bu musiqinin sədaları altında şəhərin küçələrindən keçirdi.

Yolçuluq o qədər darıxdırıcı, cansız idi ki, bəlkə də bu barədə yazmağa dəyməz. Macar ovalığındakı kənd, qəsəbə, şəhər və yollarının hamısı biri-birinə bənzəyir. Sərhədlərini yalnız göy qübbəsinin cızdığı ilğıma bənzəyən düzənlik, tutqun payız günəşinin şüaları altında boz rəngə çalan torpaq hər yanda eyni cürdür. Eyni topdan kəsilmiş parça yerdə qalanla nə qədər eynidirsə, burada da kənd mənzərələri hər tərəfdə eyni dərəcədə biri-birinin bənzəridir. Orada-burada tək bir ağacın da bitmədiyi həyət-bacalar, ağ rəngli balaca evlər, su quyularının mancanaqları gözə dəyirdi. Kəndlərin kənarındakı pərlərini geniş açaraq dayanan yeldəyirmanları uzaqdan sanki başqa kəndinki kimi görünürdü.

Əslində, Macar ovalığının şəhərləri arasında da qəribə bir bənzərlik vardı. Amma bununla bərabər, onların hər biri fərqli özəlliyi ilə öyünə bilərdi. Debretsen deyəndə ilk növbədə kolleqium, Segedin adı çəkiləndə Matyaş kilsəsi, Keçkemet də təpəsində kalvinist xoruzla lüterançı ulduz və katolik xaçın dostcasına bir arada arxa-arxaya verib dayandıqları Müqəddəs Nikolay kilsəsi yada düşürdü. Sonra mətbəxləri, süfrələri baxımından da hərəsi ölkəyə səs salmış bir məhsulu ilə qürrələyə bilərdi. Debretsenin qırmızı bibərinin şöhrətindən xəbər tutmayan yoxdu (bu üç şəhər o zamandan bəri də eyni rəqabət havasında, eyni sürətlə inkişaf etmiş və zaman keçdikcə hər biri öz məşhur adamını yetirmişdi. Debretsen macar məmləkətinə Mihali Çokoni Vitesi, Seged Anrdaş Dukonitisi, Keçkemet də Yozef Katonani bəxş etmişdi.

Nağil dili ilə söyləsək, bizim qəhrəmanlar getdilər, getdilər, dərə-təpə aşdılar, axır ki, günün birində nəhəng qarışqa yuvasına - Budin qalasına çatdılar. Şəhərə yetişən kimi vaxt itirmədən hər kəs özünə tapşırılan vəzifənin icrasına başladı.

Təbii ki, ilk iş dilmancın üzərinə düşürdü. Onun borcu həmşəhərlilərinin dərini mümkün qədər təsirli dillə qarşı tərəfə çatdırmaq idi. Sarayda tez və ən yüksək səviyyədə qəbul olunmaq üçün özünü oda-közə vurmaq, necə deyirlər, şirin dilini işə salıb ilanı yuvasından çıxarmaq da dilmancın borcu idi.

Padşah keçkemetlilərə hüzura gəlmələri üçün çərşənbə gününə vaxt təyin etmişdi.

V

Padşahın hüzurunda. Səma mühəndisi

Bizim müsafirlər Sultanın hüzuruna pəlerinlərini sağ çiyinlərinə atmış, qılınclarını qurşanmış vəziyyətdə böyük bir təntənə ilə gəldilər. Mihali Lestyakın cəngavər görkəmi görənlərin baxışlarını dərhal öz üzərinə çəkirdi.

Ziyarətlərinin məqsədini də hökmdara o anlatdı. Nitqində Keçkemetin ağır vəziyyətini elə təsirli, elə canlı izah etdi ki, arxasında dayanmış dörd bələdiyyə

üzvünün gözləri yaşardı. (Dilmanca ehtiyac qalmadığından cənab İmeci bir gün əvvəl geri göndərmişdilər). Sultanın ünvanına bir yığın tərifi, bər-bəzəkli sözlərdən sonra Keçkemət camaatını quldurların basqınlarından qorumaqdan ötəri şəhərdə daimi iqamətgahı olan bir türk paşasının, çavuşunun, bəd ayaqda hətta müəyyən səlahiyyətlərə malik adi bir türkün göndərilməsi istəyi sultanın yüksək diqqətinə çatdırıldı. Dedi ki, Keçkemət nümayəndələri dünyanın ən böyük hökmdarının ayaqlarına qapanıb acizənə xahişlərini dilə gətirmək üçün hüzura gəlməyə cəsarət ediblər. Şəni uca sultanın tək bir adamının Keçkemətdə iqamət etməsi şəhərin xilasına, əhalinin nicat tapmasına imkan verəcək.

Sonra isə bələdiyyə sədri usta bir natiq kimi söhbəti göndəriləcək paşa, yaxud çavuşun Keçkemətdə nə qədər rahat, firavan yaşayacağı məsələsinə gətirib ona böyük bir ev tikəcəklərini, bütün xərclərini çəkəcəklərini, daim xidmətində duracaqlarını, bir sözlə, quş südü ilə bəsləyəcəklərini odlu, atəşin dillə Sultanın xidmətinə ərz elədi.

Hökmdar Budin paşasının dilmancı Nəzir bəyin türkcəyə çevirdiyi bu sözləri bezgin, həvəssiz tərzdə dinləyirdi. Sultan həzrətləri çox yaraşlıq adam idi, təxminən qırx yaşlarında olduğunu təxmin etmək olardı. Sevimli, nurani çöhrəsi vardı. Əhval-ruhiyyəsi də deyəsən, pis deyildi. Söhbətə dalğın şəkildə qulaq asmasına baxmayaraq arabir yüngülcə başını tərpedirdi.

Budin paşası İbrahim paşa əl-əl üstə Sultanın sağ tərəfində dayanmışdı. Qan çəkmiş kiçik, səbirsiz gözlərində sanki:

- Dediklərinizi eşitdik, görək başqalarının nə sözü var? - xəbərdarlığı vardı və bir cavab almaq üçün bələdiyyə məclisi üzvlərinə baxırdı.

Onlar da işarəni başa düşüb ləngimədən yerlərindən tərpendilər.

Birinci Qabor Porosnaki qabağa gəldi, əlində tutduğu yaşıl ipək kisənin ağzını açdı və içərisindən qızıl dəstəli qırmancla gümüş tiyəli baltanı çıxarıb Sultanın önündəki alçaq masanın üstünə qoydu.

- Şövkətli padşahım, izninizlə Keçkemət silahlarını ayaqlarınızın altına ərməğan edirəm, - deyib ehtiramla kənara çəkildi.

Sultan əyilib qırmançı götürdü, əlində o tərəf-bu tərəfə çevirəndən sonra yavaş səslə İbrahim paşaya nə isə söylədi.

Bu arada bələdiyyə üzvlərindən cənab İnokai əcaib səslər çıxararaq boğazını arıtlamışdı, indi də əvvəldən əzbərlədiyi sözləri birnəfəsə üyüdüb töküdü:

- İgid əsgərlərinə bir az qızartmalıq ət gətirdik, şanlı padşahlar padşahi! Arabalarımız yükləri ilə birlikdə aşağıda əmrinizə amadə dayanıb, lütf elə, bir dəfə bu pəncərədən onlara nəzər yetir.

Nəzir bəy, bəlkə də, heç nə deyildiyinin fərqi varmıdan bu sözləri türkcəyə çevirəndən sonra Sultan pəncərəyə tərəf getmək üçün həvəssiz-həvəssiz yerindən qalxdı. Aşağıda yüklü öküz arabaları ilə biri-birindən yaraşlıq atlar görünürdü. Padşah bunlara baxdığı sırada bələdiyyə məclisinin o biri üzvü cənab Ferenc Kristof vaxt itirməyib əzbərlədiyi nitqini söylədi.

Bu sırada divan otağının qapısı açıldı və içəriyə elə bil sərin hava dalğası doldu. Salona sərinlik gətirən, bəlkə də, dörd qadın paltarının zərif xışıltısı idi. Çünki içəri girənlər padşaha ərməğan gətirilən dilbər Keçkemət qızları idi.

Sultan birdən elə bil canlanaraq yerindən sıçradı.

Kristof Aqoston divan otağının ortasına qədər gəlib tam bir məktəb uşağı kimi qollarını yanına salaraq dik dayandı və əlindəki gül dəstəsini müəlliminə uzadan şagird sevinci ilə:

- Şövkətli padşahımıza bir az çiçək gətirdik, - dedi.

Macarca söylənən bu sözləri sultanın başa düşmədiyi aydın idi. Amma yenə də dilmancın köməyi olmadan gülümsəmək lütfü göstərdi. Sonra nəşə ilə Budin paşasına tərəf səsləndi:

- İbrahim, tez bunların üzlerini örtün! (Şərqlilərin təfsirində bu sözlər, yəqin ki, əslində belə məna ifadə edə bilərdi: öz acgöz, hər is baxışlarınızla onların gül üzlerini ləkələməyin!)

Paşa lazımı tapşırıqlar vermək üçün salondan bayıra çıxan zaman Sultan dilmanca yavaş səslə, qırıq-qırıq sözlərlə nə isə başa salırdı. Dilmanca da öz növbəsində üzünü keçkemetlilərə tutub:

- Ey kafirlər, Tanrı kölgəsini üstümüzdən əskik etməsin. Şövkətli padşahımız sizə bildirməyi əmr edir ki, acizənə xahişiniz haqqında fikirləşəcək. Siz də o vaxta qədər burada durmayın, salonu boşaldın, gedin bayırda gözləyin, həm də bir az rahatlanıb dincəlin.

Dilmanca bu sözləri deyib əli ilə qapını göstərdi. Bələdiyyə üzvləri özlərinə ayrılan vaxtın bitdiyini başa düşdülər.

Lakin Sultanın xoş əhval-ruhiyyədə olduğunu gören Kristof Aqoston keçkemetlilərin tarix boyu unutmayacaqları qeyri-adi bir iş görmək həvəsinə düşdü və artıq qapıdan çıxmağa hazırlaşan səfər yoldaşlarının ətəyindən dartaaraq dilmanca müraciətlə:

- Ey möhtərəm dilmanca, ey böyük Sultanın danışan dili, daha bir istəyimiz var, - dedi. - Şöhrətli padşahımıza onu da çatdır.

Sədrəzəm, salondakı paşalar, ruhanilər bu yersiz hərəkətə şaşqın halda tamaşa edirdilər. Keçkemet heyətinin üzvləri də onlardan az heyrətlənməmişdilər. Amma ağılı və gözləri Keçkemetdən gətirilən dörd təzə-tərəvətli gülün yanında qalmış Sultanın xoş təbəssümü hələ də üzündən çəkilməmişdi. Əgər bir dəfə padşahın üzü gülmüşdüsə, hər tərəfə günəş doğar, çayır- çəmən yaşıllaşar, daşlar dilə gələr, hər dərd unudulardı.

İbrahim paşanın darğası Hüseyin bəy macarca:

- Daha nə istəyirsiniz, ay Allahın bələləri? Nə sözlünüz varsa, tez söyləyin. Bayırda hələ nə qədər heyət gözləyir. - deyər onların üstünə çıxmırdı.

- Bir də belə fürsətin ələ düşməyəcəyini bildiyimdən şəni yüksək Sultanın hüsurunda cəsaret göstərirəm, - deyər Kristof Aqoston ürəklənib bir addım qabağa gəldi:

- Bayırda Nadkörös elçilərinin də hüsurunuza gəlmək üçün gözlədiklərini gördük. Uca Sultanımızdan onların istədikləri nə olursa-olsun, yerinə yetirməməyi xahiş edəcəkdik.

Darğa bəy güldü və keçkemetlilərin ikinci xahişini dilmanca gözləmədən möminlərin xəlifəsinə özü anlatdı. Əcaib istəyə Sultan da güldü (padşah taxtına oturandan bəri hələ indiyə qədər ondan belə qəribə şey xahiş eləməmişdilər) və maraq içində soruşdu.

- Bu işin səbəbi nədir?

Cavab bələdiyyə sədri Mihali Lestyakdan gəldi:

- Nadköröslə Keçkemet Məkkə ilə Mədinə kimi rəqabətdədirlər. Birinin o birisini gözü götürməz. İtlə pişik kimi yola gedirlər.

Eşitdiyi sözlər Sultanın çox xoşuna gəldi. Kefi əməlli-başlı duruldu. Dilmanca da az qala sevincdən işıq saçan üzle Sultanın cavabını onlara çatdırdı:

- Haydı, sevinin, şənəlinin! Şövkətli Sultanımız birinci xahişiniz haqda düşünəcək, ikinci istəyinizi isə dərhal qəbul etdi.

Keçkemetlilər qapıda divan otağına dəvət olunmaq üçün növbələrini gözləyən nadköröslü qonşularına "Günortanız xeyir!" deyib həyəətə çıxdılar. Bir neçə dəqiqə sonra darğa ehtiyatla onlara yaxınlaşdı (onun xəcalətindən necə çıxacaqlarını bir gün əvvəl danışib qərarlaşmışdılar), dost ərkyanalığı ilə əlini bələdiyyə üzvlərinin çiyinlərinə vurub ürək-dirək verməyə başladı:

- Siz yamanca bəxti ayaqda olan həriflər imişsiniz! Sultanın gözüne girməyi bacardınız, sizdən çox xoşu gəldi. Heç fikir eləməyin, nə istəmişdinizsə, hamısı yerinə yetəcək.

Darğa işlərin gedişindən razı halda əllərini ovuşdururdu. Keçkemətə bir türk məmur göndərsə, duru yerdən yüz qızıl alıb cibinə qoyacaqdı.

Keçkemətlilər sarayın həyətinə böyük ümidlə, bələdiyyə sədrinin nitqini, Aqostonun gözlənilməz cəsarətini tərifləyə-tərifləyə gözləyirdilər. Aqoston özü də Sultanın hüsurundakı hərəkətinə heyran qalmışdı.

- Deməli, mənim də bir dəyərim varmış, elə deyilmi, qardaşlar? - sualı ilə sanki səfər yoldaşlarından yeni tərif eşitmək üçün onlara üz tutdu.

Sonra isə əlini alına vurub özündən razı halda əlavə etdi:

- Bu kəllə ağılla, tədbirlə doludur, dolu!

Aradan saat yarım keçəndən sonra darğa yenidən həyətdə göründü. Hirsle əl-qolunu yellədi, dərisi sallanmış qoca, dəyirmi üzü pörtüb qırmızı bibərə dönmüşdü.

Keçkemətlilər narahatlıq və həyəcan dolu sükutla ondan xəbər gözləyirdilər.

Darğa onları görəndə kimi:

- Ah, donuzlar! - dedi, - üzə gülən taleyinizi ayaq altına atdınız.

Heç nədən xəbəri olmayan keçkemətlilər:

- Nə oldu? Allah eşqinə, bizi intizarda qoyma, - deyə soruşdular.

- Nə olacaq? Eşşəkliyinizin bədelini aldınız! Nadkörösülər həm Budin, həm də Şölnök paşalıqlarının onlardan uzaqda yerləşdiklərini, gündəlik ortaya çıxan işləri görmək üçün bu şəhərlərə gedib-gəlməkdə çətinlik çəkdiklərini deyib şikayətləndilər və məsafəcə daha yaxın olan Keçkemətdə bir türk idarəsi qurulmasını xahiş etdilər.

- Biz isə... - Yozef İnokai məsələni başa düşüb kəkələdi.

- Siz isə padşahdan nadkörösülər nə istəsələr, yerinə yetirilməməsini xahiş etdiniz. Gözünüz kor olsun!

Darğa türklər sayacağı çiyinlərinin üstündən onlara tərəf bir-iki dəfə tüpürəndən sonra dayanmayıb getdi.

Keçkemətlilərin bir an içində düşdükləri halı təsvir eləməkdən qələm acizdir. Lestyak bıqlarını gəmirirdi, Porosnaki sağa-sola söyüş yağdırırdı, Aqostonun qorxudan burnu qanamışdı. Yaşlı İnokai isə əsəblərinə sahib ola bilmədiyindən acı-acı göz yaşı axıdırdı. Aqoston vəziyyətin yaxşı olmadığını başa düşüb yavaşca yoldaşlarından ayrıldı, Dunay çayının kənarında saxladığı arabalara yaxınlaşdı, birinin içinə girib kürkünü başına çəkdi. Vücuduna elə şiddətli titrətmə gəlmişdi ki, dişləri şaqqıltı ilə biri-birinə dəyirdi.

Kriston üzüntülü səssizliyi pozaraq:

- Artıq evimizə qayıtmaq vaxtıdır, - dedi.

Bələdiyyə sədri onu tələsməməyə çağırırdı:

- Sultanın buyruğunu gözləməliyik.

Axşam qaranlığı yenidən düşmüşdü ki, padşahın eşik ağası yanında dilmancla gəldi. Onları ayrıca otağa apardı və dilmanc vasitəsi ilə sözlərini çatdırdı:

- Şövkətli padşahımız bunu sizə ərməğan göndərdi. Uğurlu, xeyirli olsun.

Sonra isə əlindəki kürkü onlara uzatdı.

Bələdiyyə üzvləri qızılı saplarla tikilmiş, üzərinə qeribə naxışlar işlənmiş kürkü üzgün-üzgün gözəndən keçirdilər. Kədərlə bir-birlərinə baxdılar. Baxışlarında sanki "Yalnız bunu?" sualı donub qalmışdı.

Poroşnaki özünü saxlaya bilməyib:

- Şövkətli sultan başqa bir xəbər göndərmədi ki? -deyə hədiyyədən o qədər də məmnun qalmadığını açıq-aşkar bürüzə verən tərzdə soruşdu.

Eşik ağası onun sualına sayğısız cavab verdi:

- Başqa xəbər yollamadı. Əlahəzrət Sultanımız sizinlə çox xoş davrandı. Amma digər tərəfdən bir hökmdar kimi verdiyi sözü də tutması lazım idi. Nə edə bilərdi ki, özünüz belə istədiniz.

- Bir daha hüzurlarına gedib fikrimizi dəyişdiyimizi desək, olmazmı?

- Olmaz!

- Allah mərdiməzarın bəlasını versin! Özümüzü əcəb işə saldıq. İndi gör şəhərdəkilər bizi necə hoydu-hoyduya götürəcəklər - Porosnaki başqalarının da eşidə biləcəyi səsle donquldandı.

- Olan oldu, daha danışmağın yeri yoxdur! - bələdiyyə sədri soyuq tərzde dilləndi. - Cənab Kriston, zəhmət olmazsa, bu kürkü çiyinə sal, bir baxaq.

Ferenc Kriston bahalı xəz kürkü hirsindən əli əsə-əsə, heç bir ehtiram nişanəsi göstərmədən saymazyanalıqla çiyinə atdı. Qamətini şux saxlamadığından ətəyi öpülməli olan padşah kürkünün bir ucu yerdə sürünürdü. Beləcə, bələdiyyə başçısının dalınca arabaların yanına çatana qədər yerlə sürütləyə-sürütləyə apardığı kürkü dərhal bürmələyib nimdaş yorğan kimi digər əşyaların arasına tulladı.

Cənab Aqoston ortalıqdan yox olmuşdu. Yalnız arabaçılardan birinin dediyinə görə, ərlı qızının yaşadığı Vaçda sakitcə düşüb aradan çıxmışdı. Yolda dişlərinin bir-birinə dəyib aramsız şaqıldaması səbəbindən çox az danışmış. Yalnız hərdənbir sanki sayıqlayan adamlar kimi ömrünün sonuna qədər Keçkemeti bir də görməyəcəyini deyirmiş.

Dəstə üzvləri atları yemləyib yola çıxana qədər qaranlıq çökmüş, bacalardan qalxan tüstü dumana qarışmışdı. Peşt ətrafındakı bataqlıqlarda qurbağalar qulağı deşən eybəcər səsləri ilə dayanmadan quruldayır, dil boğaza qoymadan ötürdülər. Budin məscidlərinin müəzzinləri bitib-tükənmək bilməyən bağırtılarına başlayarkən xarabazarlığa çevrilməkdə olan Peşt qalasının bayquşları da eyni kədərli səsle onlara züyük tuturdular.

Yeni sağılmış süd kimi ağappaq rəngə çalan duman getdikcə ətrafa daha sıx yayılır, müxtəlif şəkillər alaraq sanki hər tərəfə biri-birindən əcaib varlıqları dişlərini şaqıldadan əcinnələr, boğuşan əjdahalar, buynuzlu xortdanlar, yorğanlarını çiyinlərinə atmış cinlər yayılırdılar. Göy üzündə isə tək bir lacivərd bulud tənbel-tənbel səmada üzməkdə idi.

Peştin evlərini geridə buraxıb Hatvan qapılarının o biri tərəfindəki su basmış, yarı bataqlıq yerləri güclə keçəndən sonra Kristonun arabası kəndir islağa qoyulan yerə girəcəyi məqamda bulud bir dəfə qımıldanmış, gümüş pulun mavi kışe içinə düşdüyü kimi ayı udub görünməz etmişdi.

Qaranlıq daha da qatılşmışdı. Yuxuya getməkdə olan təbiətə bir durğunluq hopmuşdu. Yalnız araba təkərlərinin palçıqlı yolda çıxardığı firçılı səsi, bir də Peştin bağ evlərindən tək-tük xoruz banlamaları eşidilirdi. Atlar həvəssiz-həvəssiz ayaqlarının birini götürüb o birini qoyurdular, arabaçılar mürgüləyirdilər. Bələdiyyə üzvləri dərin düşüncələr içində yan-yana oturmuşdular, yalnız hərdənbir sükutu pozub könülsüz halda bir-iki kəlmə söz deyirdilər.

Əslində isə danışılacaq söhbət az deyildi. Bu anlarda hamısının fikrini məşğul edən mövzu eyni idi. Birisi "Şəhərə nə üzle dönəcəyik?" - deyəndə o birisi dərinəndən ah çəkib köksünü ötürür, gözlərini qaranlıq göyə dikib uzun fasilədən sonra nəhayət, dillənirdi: "İndi Keçkemet bələdiyyəsinin üzvü yerinə bir çoban iti olsaydım, daha fərz idi". Digəri isə sinəsinin üstünə düşmüş başını qaldıraraq "Yüz öküzün, əlli say-seçmə atın müqabilində bir kürklə qayıdırıq, belimizə çöpdən dirək, vallah, çox qazanlı iş görmüşük".

Sonra yenə sanki deməyə bir söz tapmayıb susurdular. Hərəkətsiz halda gözlərini əcaib, qorxunc kölgələrin oynadığı bəyaza çalan səmaya zilləyirdilər.

Qəflətən duman sütunlarının birinin arasında yenə qərribə xəyali varlıq göründü. Əvvəlkilərdən sanki daha gerçək, daha gözəçarpıcı təsir bağışlayan bu əcaib fiqur sanki birdən-birə göydən yerə enib düz yolun ortasında dayandı. Kölgəsi arabaların üstünə düşürdü.

Öndə gedənlərin atları ürkdü. Arabacı dərhal mürgüdən ayılıb gözlərini açdı. Qulaqlarına şirin, məlahətli bir qadın səsi gəldi:

- Durun!

Katolik İnokai xaç çevirib üç dəfə çiyininin üstündən arxaya tüpürdü:

- Allah axırımızı xeyrə calasın. İlahi, amin!

Kriston özünü itirməyib kölgədən soruşdu:

- Sən kimsən?

- Çinnayam, qaraçı qızı Çinna! Yorulub əldən düşmüşəm, məni arabalardan birinə götürün.

Bayaq vahiməyə düşən tək İnokai idi, amma indi qorxularından Kristonla Porosnakinin də ödləri ağızlarına gəldi. Hətta sonuncu arabadakı bələdiyyə sədri də nədənsə üşənərək tələsik yerə atıldı.

- Sən hələ bu qara qarğaya bax. Bura necə gəlib çıxdın?

Çinna dişlərini bir-birinə sıxaraq:

- Qaçdım, - dedi.

- Yaxşı, amma nə deyib qaçdın, ay pıspısa?

- Ürəyim sıxıldı, ona görə!

- Eyvah, üstümüze gələn bəlanın biri də artdı! - Kriston başını qaşıya-qaşıya söhbətə qarışdı. - Sənin üzündən hamımızı dar ağacından asacaqlar. Heç olmazsa, bunu başa düşürsənmi? Rədd ol get gəldiyin yerə. Ah, indi nə edəcəyik, başımıza nə çarə qılacağıq?

Porosnaki də özünü saxlaya bilmədi:

- Qovalayın getsin! - deyə qəti qərarını vermiş adam kimi dilləndi.

Əynindəki gözəl paltarlar suya, palçığa batıb islahatdan çıxmışdı, uzunboğaz qırmızı çəkmələri də başdan-ayağa ziğ içində idi, donunun ətəyi bataqlıqda, qamışların arasında dolaşarkən didilib parçalanmışdı. İsləndiyindən əyninə kip yapışmış paltarının altında adamın ağılını başından çıxaracaq incə qaməti bütün gözəlliyi ilə görünürdü.

- Geri qayıtmaq istəmirəm! - deyə qaraçı qızı inadla dilləndi və ağzındakı inci kimi saf dişləri qaranlıqda parıladı. Soyuğun təsirindən dişləri biri-birinə dəyirdi. Titrəyən əllərini qoltuğuna salıb bir az isitməyə çalışırdı.

Bələdiyyə sədri də söhbətə qarışdı:

- Geri dönməlisən! - dedi. - Yoxsa hamımızın başını bədənindən ayırırlar.

Qızı yenidən titrəməyə başladı. Gözəl gözlərini qaldırıb bələdiyyə sədrinə o qədər nazlı və şikayətçi nəzərlərlə baxdı ki, Mihali Lestyak özünü saxlaya bilməyib:

- Haydı, indi ki belə oldu, gəl min arabaya, otur yanımda. Bizimlə gedəcəksən.

Porosnaki həyəcanlı və narazı şəkildə:

- Cənab sədr, cənab sədr, siz nə etmək istəyirsiniz? - deyə qışqırdı.

- Bütün məsuliyyət mənim üstümdədir! - Mihali Lestyak onu sakitləşdirdi.

İnokai:

- *Yuventus ventus*¹⁴, - deyə səsləndi.

Çinnanın gözləri yenə qəribə işıqla parıladı, baxışlarında bir köpək sədaqəti oxunurdu. Sonra çevik, vəhşi çöl pişiyi cəldliyi ilə sıçrayıb arabada bələdiyyə sədrinin yanında oturdu.

Arabalar yerlərindən tərpəndilər.

- Sən üşüyürsən, - deyə Mihali Lestyak mərhəmət dolu baxışlarla qıza baxdı. Əşyaların üstünə atılmış padşah kürkünü götürüb qızın dizlərini örtüdü.

Bir az sonra ovcunu onun alınına qoydu. Çinnanın əlini oxşayan alını bir az hərəkətli, lakin nə qədər düzgün və enli idi. Gənc Lestyakın damarlarında qanı çuşə gəldi.

¹⁴ - Latın ifadəsidir, "gənclik coşqunluğu", "gənclik rüzgarı" mənasında işlənir.

Ən qabaqdakı arabada gedən İnokai içini çəkərək:

- Ah! -deyirdi, - içimizdə ağılı başında olan tək bir adam varmış. O da Vaça çəkilib başını qeylü-qaldan qurtaran Kristof Aqostondur.

Ən arxadakı arabada oturmuş gənc siğirçi yanındakı yaşlı ilxıçıya (onlar indi şəhərə atsız, öküzsüz qayıdırdılar) deyirdi:

- İçimizdə bəxti ayaqda olan tək bir adam var, o da bələdiyyə sədrimiz cənab Mihali Lestyakdır. Çünki bizim cırıldayan arabada oturub darıxdığımızdan nə edəcəyimizi bilmədiyimiz bu dəqiqələrdə o, qaraçı qızının qırmızı dodaqlarının parlıtısına baxır, qolu ilə onun gözəl belinin incəliyini ölçür.

Bələdiyyə sədri isə həmin məqamda arabasına götürdüyü qızı sorğu-suala tutmuşdu:

- Hə, Çinna, danış görək, saraydan necə qaça bildin?

- Qapının arxasında sallağı oturub keşiyimizi çəkən yaşlı türkü tez yuxuya getməsi üçün dilə tutdum. Əslində, onun da gözlərindən yuxu tökülürdü.

- Bəs onunla türkcə necə danışırdın?

- Boynumdakı gərdənbəndi çıxarıb verdim. Bundan sonra daha danışmağa ehtiyac qalmadı.

- Bəs o biri qızlar nə edirdilər?

- Çalışırdım ki, onları da ürekləndirəm. Amma gəlmək istəmədilər. Deyirdilər ki, geri qayıtsalar, Keçkemetdə yenə ehtiyac içində, əvvəlki kasıb həyatlarını yaşamağa olacaqlar. Sarayda elə nəfis yeməklər, şərbətlər, növbənöv meyvələr vardı ki... Bəlkə, istəyən olsa lap quş südü də tapırdı. Amma mən heç axşam yeməyini də gözləmədim.

- Ancaq bizimlə birlikdə saraya getməyə çağıranda çox həvəsli idin.

- Çünki paltarlar xoşuma gəlmişdi.

- Bəs sonra nə oldu? Nə tez bezdin?

- Bilmirəm. Elə bil pal-paltardan da çiyrəndim. Köhnə geyimlərim üçün darıxmağa başladım.

Bu söhbətlərdən bələdiyyə sədrinin ürəyi sıxıldı:

- Vay, vay, Çinna, - dedi. - Sən hələ Keçkemetin başına çox bəla açacaqsan. İndi hər yerdə səni axtarmağa başlayacaqlar.

Çinna qorxusundan özünü cavan oğlana daha da sıxdı, bütün vücudu qovaq yarpağı kimi titrəyirdi.

- Qorxma, əgər bir dəfə ağızından çıxıbsa, səni köməksiz qoymaram. - Mihali onu sakitləşdirməyə başladı. - Mən sözümün ağasıyam.

Qaraçı qızı arabanın içində aşağı əyilərək hıçqırıqlar içərisində bələdiyyə sədrinin əlini öpdü.

Mihali hirsli, hətta qaba tərzdə "Mən yepiskop deyiləm. Əlimi niyə öpürsən?" - deyərək qızın başını geri itələməyə çalışdı. Lakin elə həmin anda gözləri önündə sanki dünya birdən-birə qarışmağa, fırlanmağa, ulduzlar titrəməyə başladı. Araba, az qala, düz yolda aşacaq kimi olur, yol kənarındakı ağaclar elə bil bir-birini ötməyə çalışaraq gözlərinin önündə sürətlə qaçışırdı. O isə arabanın içində qaraçı qızının gözəl başını sinəsinə sıxıb bütün dünyanı unutmuş halda, tərpenmədən oturmuşdu.

Amma birdən hərəkətidən utanıb Çinnanın başını əlləri arasından buraxdı.

- Mənə bax, Çinna, sən nə iş görürsən? Uşaqlıq eləmə, əlimi burax, yoxsa qalın hörüklərinlə səni arabanın çağına elə sarıyaram ki, yerindən tərpenə bilməzsən.

Sonra isə qızın enli, qalın hörüklərindən yapışib zarafata keçdi:

- Hə, indi nə deyirsən, sariyim səni arabaya?

Çinna asta, məlahətli səslə cavab verdi:

- Ağam nə cür istəyirsə...

- Qorxma, bağlamaram. Amma bu dəqiqə ağıma başqa şey gəldi.

Bu sözlərdən sonra bayaqdan bəri əlində ilantək qıvrılan qalın hörüüyü qızın o biri çiyinə atdı. Amma qırmanc kimi dik dayanan hörük Çinnanın uzun boynuna dolanıb yenidən bələdiyyə sədrinin əlinə keçdi.

Bir müddət susdular. Lestyak durmadan alnını ovuşdururdu. Nəhayət, dərindən nəfəs alıb:

- Fikirləşirəm ki, bu hörükləri kəsmək lazımdır, - dedi.

Çinna qaranlıqda da parıldayan iri gözlərini qaldırıb heyrətlə ona baxdı:

- Başını mənə tərəf əy, Çinna. İstəmirəm ki, arabaçı dediklərimi eşitsin. Lap yaxın otur. Qulağını dodağıma tut. Qorxma, səni öpmək fikrində deyiləm.

- Heç vecimə deyil. Öpmək istəyirsiniz, öpün.

- Hörüklərini kəsmək lazımdır.

- Kəsmək istəyirsiniz, kəsin. O da vecimə deyil.

- Sonra arabadan düşüb gedəcəksən.

Qız yerində qurcalandı.

- İndi, yəqin ki, səni hər yerdə axtaracaqlar. Bilirsən ki, qorumağa gücüm çatmayacaq. Hələ öz başıma nə iş gələcək, onu da bilmirəm. Taleyin qarşıma nə pəstahalar çıxaraçağı özümə də bəlli deyil. Tək bir şeyi yəqin bilirəm ki, bu dəqiqə arabadan düşüb getməyin lazımdır.

- Axı, nəyə görə?

- Hələ qüdrətli Sultanı bir kənara qoyaq. Bilirsən ki, Budin paşası da Keçkemet bələdiyyə sədrindən qat-qat güclüdür. Getməyin ona görə lazımdır! Əgər mən onlardan güclü olsaydım, yanımda qalardın. Saçının bir telinə də toxunmalarına imkan verməzdim.

- Sözlərindən bir şey anlamadım, ağam.

- Dur, indi anlarsan. Bu sandığın içində bahalı mahuddan bir dəst kişi paltarı var. Bu dəfə gedəndə Budindən almışam. Arabadan düşən kimi dalda bir yer tapıb onu geyərsən, dönüb olarsan yaraşılıq bir dəliqanlı. Üstəlik, cibinə bir neçə qızıl da qoyacağam. Bəs nə bilmişdin? Ondan sonra əvvəlki Çinnanı heç şeytan da tanımaz.

Çinna içini çəkə-çəkə gözlərindən yaş tökməyə başladı.

-Yavaş-yavaş araba yolundan kənara çıxarsan, mümkün qədər ara yollarla, cığırqlarla gedib bir neçə günə özünü Keçkemetə çatdırarsan. Şəhərə yetişən kimi də iş axtaran dərzi şagirdi kimi birbaşa atamın yanına gedərsən.

Çinna gözünün yaşını silib qəhqəhə ilə güldü.

- Əla! Çox əla. Heç olmazsa sizi hər gün görə biləcəyəm.

- Bir az yavaş. Erkək day kimi kişnəmə. Burada gülməli bir şey yoxdur. Bizim qoca səni şagird götürmək istəməsə, bu üzüyü göstərsən. Onda xahişin məndən gəldiyini başa düşər.

-Yəqin, həmin vaxta qədər siz də gəlib evə çıxacaqsınız. Xahişinizi özünüz də eləyə bilərsiniz.

Bələdiyyə sədri qaşqabaqlı tərzdə:

- Harada olacağımı heç özüm də bilmirəm, - dedi və barmağından bahalı daş-qaşlarla bəzədilmiş füzuzə üzüyü çıxarıb Çinnaya uzatdı. Bir az duruxub sonra əlavə etdi:

- Amma ehtiyac olmasa, üzüyü göstərmə. Əynindəki kişi paltarının altında kimin gizləndiyini qoy heç kim, hətta atam da bilməsin. Mən belə istəyirəm.

- Baş üstə, ağam, - deyə Çinna cavab verdi.

- Haydı, artıq iş başına. Dan yeri ağarmadan qaçıb aradan çıxmalsan.

Arabadakı tayların arasında iri qayçı vardı. Mihali onu yerindən götürəndə əlləri titrəyirdi. Hələ o qalın hörükləri tutub dibindən kəsmək istəyəndə də yenə bir anlıq tərəddüd etdi.

- Qıya bilmirəm, -dedi. Özü də fərqi nə varmadan barmaqları aralandı və qayçı əlindən yerə düşdü.

- Burada qıyılmayacaq nə var ki? -Çinna soyuqqanlı tərzdə gülümsünüb qayçını arabanın döşəməsindən qaldırdı.

Qayçının iti tiyəsi bir neçə dəfə xırıltılı səs çıxardı və iki ağır hörük qızın ayaqlarının altına düşüb yerdə sanki ilan kimi qıvrıldı.

Çinna indi tacsız qalmış başı ilə tamamilə fərqli adam idi.

Sonra Mihali sandıqdan mahud kişi çuxasını çıxaranda qız da hörüklərinə taxılmış bəzəkləri açıb götürürdü.

- Sözümlə diqqətlə qulaq as. Paltarını dəyişəndən sonra ən yaxın yoldan düz Tissa çayının sahilinə gedərsən, əynindən çıxardığın bu bər-bəzəkli gəlinlik libasını canlarına qıyan dərddə qızların elədikləri kimi söyüdlərin arasındakı qumluğa atarsan.

- Baş üstə, dediyiniz kimi edərəm.

Elə həmin dəqiqə Kristonun arabasından:

- Ey, aman, aman, dayanın! - fəryadı eşidildi.

Bələdiyyə sədri üzünü səs gələn tərəfə tutdu:

- Nə var? Nə olub orada?

- Araba bataqlığa girib.

Burada təəccüblənməli bir şey yox idi. O vaxtlar mahallarımızın çoxu yol sarıdan mağmın gündə idilər. O vaxtlar hələ "Şosse çəkirik - deyib palçıq üzərinə palçıq yığırlar" - şikayətləri eşidilmirdi. Çünki heç yerdə bu cür saxta işlər görülmürdü. O çağın insanları "Yolu arabalar çəkir, əgər harada təkər izi varsa, deməli, oradan insan keçib. Biz də o yolla gedərik!" - deyirdilər.

İndi də arada təkər izləri itmiş, araba yosunların, çürüntülərin ay işığında yamyaşıl çəmənlik kimi göründüyü bataqlıqda oxuna qədər batmışdı.

Petöfinin "açıq kitab" dediyi Böyük Macar ovalığı qəribə yerdir. Ağıl çaşdıran ilğimləri ilə gündüzlər torpağı su, gecələr isə suyu torpaq kimi göstərir. Zavallı insan təbiətin bu əcaib oyununu necə dərk eləsin?

Arabaçı durmadan söyür, var gücü ilə atları qırmanclayırdı. Amma hara gedəcəyini, yolun hansı səmtdə olduğunu özü də bilmirdi. Arxadan gələn araba guya ağıllı tərənib başqa səmtə burulmuşdu. İstiqaməti dəyişməklə qurtuluş yolu arayırdı. Amma bir neçə dəqiqədən sonra o da bir neçə addımlıqda bataqlığa saplanıb qaldı. İş belə görən kimi də fəryad eləməyə başladı:

- Deyəsən, bu lənətə gəlmiş bataqlıq hamımızı kamına çəkəcək. Yolu tanıyan bir nəfər varmı?

Arabaçılar qozlardan aşağı enib bir yerə yığışdılar.

Porosnaki aradakı sükutu pozaraq:

- Anlaşılan budur ki, "Cəhənnəm gölləri" deyilən yerə gəlib çıxmışıq, - dedi.

Bu yanda bir keçid olmalıdır. Araba ilə yük daşıyanlardan çox eşitmişəm. Dediklərinə görə, rahat bir yol göllərin arasından keçib düzənliyə çıxarmış. Amma o keçid haradadır? Tapana qədər bataqlıq özümüzü də, arabalarımızı da udar. Qoca Marçiyi yuxudan oyadın. O, bilməmiş olmaz. Yağmurlu payız günlərində Peştə az inək-qoyun daşımayıb. Yəqin, yola da yaxşı bələddir. Mənə baxsana, ilxıçı oğlan, get, ən arxa arabada yatmış Marçi əmini yuxudan oyat.

Gənc Pali bu sözləri eşidən kimi bir göz qırpımında qaçıb rahatca xorna çəkən qocanı dürtmələməyə başladı.

- Nə var, nə istəyirsən məndən, yaramaz köpək oğlu? - Marçi baba yuxulu-yuxulu donquldandı.

- Günahımdan keç, baba. Arabalar batıb, göndərdilər ki, Keçkemet yolunu səndən soruşum.

Marçi gözlərini göyə qaldıraraq səmada sayrısan saysız-hesabsız ulduzları diqqətlə seyr eləməyə başladı.

Səbirsiz cavan işin nə ilə qurtaracağını gözləmədən soruşdu:

- Yaxşı, bəs yolu göstərmək üçün arabadan düşməyəcəksən?

- Niyə düşməliyəm ki? - deyə qoca onun üstünə çımxırdı. -Torpağın hər qarışı biri-birinə bənzəyir. Mənim başım keşişin dəftəri deyil ki, orada bütün ağacların, otların adı yazılsın.

Sonra yenə gözlərini səmaya zilləyib dodaqaltı nə isə mızıldana-mızıldana ulduzlara baxdı.

Birdən qalxıb arabanın içində oturdu, uca səsle Kriston olan arabaya tərəf səsləndi:

- Mənə baxsana, oğul. Böyük Ayı bürcünün bəri tərəfindəki o kiçik ulduzu görürsənmi? Biri çox solğundur, o birisi parlaqdır, amma nisbətən kiçikdir, tam biri-birinin qarşısında dayanıb. Gördünmü?

- Görürəm, Marçi əmi.

- Lap yaxşı. Bax, oğlum, arabanı düz o iki ulduzun arası ilə sürün. Yol o yandan keçməlidir.

Bu sözləri deyəndən sonra bütün müşkülləri yoluna qoymuş adam kimi yenə arxayınlıqla yerinə uzanıb xorna çəkməyə başladı. Bələdiyyə üzvləri dizlərinə qədər çıxan suyun içi ilə qayıdıb arabalarına mindilər. Mihali Lestyak öz arabasına çatanda Çinna artıq orada yox idi.

Azmaq təhlükəsi hamının başını qarışdıranda qız bir an içində ortalıqdan yox olmuşdu. Yalnız dibindən kəsilmiş hörükləri arabanın yerliyində idi.

Mihali içini çəkərək hörükləri əlinə aldı. Sonra didib çəngə-çəngə bataqlığa səpələməyə başladı. Qara saç tutamları ağır-ağır çirkli suyun səthinə qonur, dalğalanan su onları üzdürmüş kimi yanlara itələyir, orada isə qamışlara, söyüd ağaclarına, su zanbaqlarına dolaşib qalırıldı.

Qoca çoban Marçinin nişan verdiyi yolla gedib bataqlıqdan torpaq yola çıxdıqları vaxt bələdiyyə sədrinin əlində saç qismindən yalnız barmağındakı üzüyün çevrəsinə dolaşmış bir tükədən savayı heç nə qalmamışdı.

- Eyy! -deyə Mihali uca səsle o biri arabalara tərəf bağırdı. - Bizim qız haradadır? Onu görənlər olmayıb ki? Hansı arabaya minib?

Hər tərəfdən:

- Burada yoxdur! Burada yoxdur! - cavabını verdilər.

Bələdiyyə üzvləri rahat nəfəs alıb dodaqlarının altında mırıldandılar:

- Allaha şükür, bu bələdan da belə qurtulduq. Dəli qız özü rədd olub getdi.

Artıq sıxıntılar başa çatmışdı. İndi sağ-salamat şəhərə çatmaqları qalırdı.

Ağarmaqda olan dan yeri əvvəllər buradan keçmiş araba təkərlərinin izlərini işıqlandırana qədər ara-sıra yenə yoldan çıxırdılar. Amma daha bunun bir qorxusu yox idi. Marçi əmi yerində idi. Hər dəfə yolu azanda onu yuxudan oyadırdılar. Qoca da ulduzlara baxıb dərhal doğru istiqamət göstərirdi.

- İndi düppədüz Sirius səyyarəsinin yanında yanıb-sönən kiçik ulduzdan sağ tərəfə sürün.

Marçi əmi özü də göydəki parlaq səyyarələr arasında yabançı sayıla bilməzdi. Torpaq hər yanda eynidir, tanımaq çətindir. Amma səma nöqtələrlə işarələnmiş elə dəqiq xəritədir ki, heç vaxt dəyişmir. Başı çıxan adam orada həmişə öz istədiyini tapır.

Qoca çoban Marçi Peştdən nəcib insanlar yurdu Keçkemetə qədər yolu da səma xəritəsinə baxa-baxa yoldaşlarına göstərmişdi. Bu xəritədə hər şey o qədər aydın və anlaşılıqlı idi, çaşmağa, yanılmağa yer qalmırdı.

(Ardı var)

◆ P o e z i y a

İncilab İSAQ

VAXTIDI

Hər ağrıya can deyib
Cana bükmək vaxtıdır.
Dərdi daha duayla
Söküb tikmək vaxtıdır.

Qocaya da uşaqtək
Sığal çəkmək vaxtıdır.
Yuxusu dən görməyən
Torpaq əkmək vaxtıdır.

Ölümün də ölümdə,
Dostum, çökmək vaxtıdır.
Ömrü peşman yaşadım,
Gördüm töhmət vaxtıdır.

BİR YAZ GECƏSİ

Sən elə bəmbəyaz yuxudasan ki,
Zülmətin ağına gəlməz qorxular.
Mən hardan biləydim, qanadlarını
Bənövşə ətrinə çırpır yuxular.

Ay da bu gecədə təklidən bezər,
İşıqı barlanıb əyər başını.
Yaza bax, yamanca bəxti gətirib,
Bükər puçurlara o göz yaşını.

Bu yaz çiçəkləyər nəfəsindəcə,
Qısqanc xəyallarım döyər gözünü.
Yuxuna gəlməyə qapı tapmayıb
Yuxusuz gecələr söyər özünü.

Qıymaram yuxuna kimsə toxuna,
Həsrətim oyaqdı, keşik çəkərəm.
Yuxunda çiçəklər göz açsın deyə,
Bu yaza qoşulub çiçəkləyəyəm.

BU YAZIN TONQALLARI

Söküldü o yuva da,
Söküldü nəfəsindən.
Dörd divar da qəfəsdə
Yalqızlığın səsindən.

Yorğunluq azarında
Tormu tutub baxışı?
Bulud da göydən qovur
O dəlisov yağışı.

Bağlı qapı çərləyib
Sükut da salmır açar.
Qürbətə göz yaşları
Qurumaz naçar - naçar.

Subaylıq sultanlığı
Enib nökr gününə.
Bu yazın tonqalları
Vətən duası yenə,
Vətən duası yenə.

HAMI EŞİDİR

Qarışıb qürbətə, Vətənin yolu
Özümlə haraya aparım qəmi?
Nə sözün ağıla batan vaxtıdı,
Nə alqış dəmidi, nə qarğış dəmi.

Dünyanı kor qoyan qaramatdadı
İşıq oğrusudu o, göz görəsi.
Tanrı sabahına şərikin çıxanlar -
Qaranlıq torunda bu Yer kürəsi.

Nəfsini bazara çıxaran kişi,
Udduğun havanın cəzasını çək.
Bir ucdan pay kəsib çömçə tutanlar
Aclıq dərsi keçir gülümsəyərək.

Qışqırıq qopubdu gül bağında da,
Güllərin ətrini tikanlar eşir.
Zalımın zülmünə qulaq tutanlar,
Dərdi qulaqsız da hamı eşidir.

TAPAN BİLMƏZ

(Dağlar oğlu Saleh Qurbanova)

Könül dəmyə ağrıya baş qoşmadı,
Öz hayında yad qucağa qaçmadı,
Köhlən eşqim saza pərdə qoşmadı,
Pərdə-pərdə ahı simi yandırar.

Bu atəşdən ta genimə, gir simə,
Əyilibdi bülbül sevdan gül simə,
Sözüm-odum yaxa açıb tilsimə,
Tilsimə bax, bu tilsimi yandırar.

Düzən günlər tara düşüb dağ aşmaz,
Dərdə yönsüz ayaq açmaq yaraşmaz,
Zirvə dözmü təpəyə ki yanaşmaz,
Öz dərmini özü kimi yandırar.

Bel bağlama ta qismətə, ta baxta,
Yuxu tutan yatıb qalmaz bu vaxta,
Könül idi itirdiyim bulaqda,
Tapan bilməz odu kimi yandırar.

ELƏMİ?

Nə yazdımsa pozdun onu,
Yuxulara yozdun onu,
Ürəyimə yazdım onu,
Pozanı sənsən, eləmi?

Ağlatdığın güldü günlər,
Mənə baxıb güldü günlər,
Sən qovduğun güldü günlər -
Nizamı sənsən, eləmi?

Ağrıları dilə çəkən,
Bəmdə qoyub zilə çəkən,
Dərdlərimi simə çəkən,
Ozanı sənsən, eləmi?

Bu ağ nədi, bu qara nə?
Nə söylədin, ilqara nə?
Sağalmayan bu yara nə?
Yozanı sənsən, eləmi?

Kimdi hiçqıran ucadan?
Şübhələnmə ta qocadan,
Qəmlərə qələm uzadan,
Yazanı sənsən, eləmi?

AÇAR GÖZLƏRİMİ

Vaxt dərdin başına sığal çəkəndə,
Sığala yatmayan cığal adamam.
Özüm öz öynəmə, öz çanağıma
Davasız - şavasız sığan adamam.

Bir ətcə puçur da budaqda şahdı, -
Alnımdan ovcuma çəkilən yolam.
Ata ocağına tanrı səbriyəm
Gözlərdən ürəyə dikilən yolam.

Dənimin aratı - qəlbimin şumu...
Döş-döşə döyüşə əllyəm daha.
Bulud ötürmüşəm - gözlərim dolub,
Dözümə dözümsüz dəliyəm daha.

Bu yurdun sehrində şeytan yanılar,
Kim gedər yuxuya sussa torpağı?
Mənim sözlərimin gözləri kordu,
Açar o gözləri Şuşa torpağı...

KİRİMİŞ ADAM...

Dəyirmanlıq dənim yox,
Bir miyanə qəmim yox,
Üz ağardan cəmim yox,
Mən kiritmiş adamam.

Dost nədi, badalaq nə?
Söz verdim... vəd əlaq nə?
Dolama, bu dolaq nə?
Haqqına qail olan
Mən kiritmiş adamam.

Aman, aman pərdələr,
Adamı lap pərt elər,
Üstəlik də kölgələr,
Dərdlərimə söz çəkən,
Mən kiritmiş adamam.

Dünyadı, öz oyunu,
Bu təpəgöz oyunu.

Boyu görməz boyumu,
Mən kirmiş adamam.

Demirəm unut kimi,
Ürəyim sükut kimi,
Su kimi, bulud kimi,
Mən kirmiş adamam.

ÇİÇƏK KİMİ

Çəməndə bir çiçək idim,
Ətrim kəpənək qanadı.
Payız yeli döydü, döydü
Gördüm qanadım qanadı.

Uçdum, uçdum buludlara,
Endim qərib kölgələrə.
Gördüm solmuş ləçəyimi
Kölgəm səpib kölgələrə.

Ruhum şəhdə avazıdı
Gözlərimi dikdim göyə.
Dərdlərimi göy ağladı...
Çiçək kimi öldüm deyə.

YALQIZ ÇİÇƏKLƏRƏ

Bulud-bulud xəbər gələr,
Gələr yalqız çiçəklərə.
Ürəyini kimsə açar,
Açar yalnız çiçəklərə.

O kol dibi, o bənövşə,
Həsətləri barı-barı.
Göyün ətri nəfəs-nəfəs,
Sərxoş eylər arıları.

Bir səs elə uçub gedər,
Cığrıları çəkər dara.
Öz közündə, lalə odda
Xəbər çatar yanaqlara.

... O baxışın yanğısında
O buludu öpəmmədim.
Könül ayaq saxlasa da,
Sükutunu ötənmədim.

Ürəyimi açdım, açdım,
Açdım yalqız çiçəklərə,
Açdım yalnız çiçəklərə...

ŞƏKLİMƏ BAX

Öyrəş mənsiz günlərə,
Əyləş mənsiz günlərə,
Gör necə yol gedirsən?

Özün bağla qapını
Ya açar, ya açarsız.
Bir gün mən olmayanda
Tez taybatay açarsız.

Şəklimə bax, bir söz de,
Gör nəyi unutmuşam?
Hansı dərdi, ağacı
Vədəsiz qurutmuşam?

Söz-sovumu dəstələ,
İstəyirsən küncə at.
Onsuz da yazmır qələm...
Sözdə dayanıb saat...

BU GÜN DƏ BAZAR GÜNÜ...

Bu gün də bazar günü -
Günlərin arxayını.
Pürrengi xatirələr -
İç, soyutma çayını.

Əliboş ha deyiləm,
İşim-gücüm tökülüb.
Cavanlıq şəkillərim
Zarafatla sökülür.

Xəyallarım qanadlı...
Daşa tutur kimi kim?
Kasıblığın - boş cibim,
Ümid - yenə xərcliyim.

Deyən tamam azadam,
Yoxsa bu yanlış qərar?
Bu günün sağlığına -
Şərab süzün, a dostlar!

MƏĞLUBİYYƏT

Bu ismaric gümanın
Mənəmi atdığı daş?
İttiham vaxtı deyil,
Ayıldım yavaş-yavaş.

Nə yuxuma inandın,
Nə gerçəyin sözünə.
Özümə çatmır gücüm,
Səndən qaçıram yenə.

İndi bu birlik üçün
Bitməyib bircə ağac.
Ayrılıqdan betərmiş
Əldən tutmayan əlac.

KİM NƏ BİLİR?

Daha bəxtin qarğışından,
Yadın, dostun baxışından,
Qərib bulud yağışından
Ayrılmğa vaxtmı qalıb?

Göylərin də göydə əli,
Göy ağıllı, yermi dəli?
Dərd də elə könül dəlir,
Uçrulmamış taxtmı qalıb?

Pozan elə alın pozur,
Pozduğunu qalın pozur,
Ovcundadı alın tozu,
Xətti xoşbəxt bəxtmi qalıb?

Dünya da vaxtı uçurur,
Könül də taxtı uçurur,
Toz kimi bəxti uçurur.
Vaxtmı qalıb?
Taxtmı qalıb?
Bəxtmi qalıb?

DOSTLARIN KÖHNƏSİ...

(Qələm dostum Mikayıl Yanara)

Təklənəndə necə olur adam?
Necə olur dərd...
Ağrıyla yola getmək, -
Qol-qola getmək asandırmı?
Dava-dərman can içində
Bu həyəcan içində -
Bəxtin soyuqluğu,
Qapı cəftəsində
İtmiş əllərin yoxluğu...
Gecikmiş etirafa mübtəla.
Ömür də ki...

Yazdıqca yaz...
Qarala dərđini,
Yarala dərđini...
Ay qanını kəsdin ha...

II

Qərib Mehdi,
bu necə alqış salonu?
Səksən yaşın oturub bir küncdə...
Çar - naçar...
Alqışımı gözləyirsən, ya bir dəstə çiçək?
Özünə bəla olub başın,
bəla olub yaşın...
Hardasa qıyma - qıyma doğrayırlar sözünü.
Üzündə sarılıq yox...
Həqiqət qan itirməz, axı.
Amma çiçəklərin haqqıdı
qələmi əyilməyən ürəyə sığınmaq...
Yubileyli, ya yubileysiz...

Fəxri MÜSLÜM

İNCİMƏ

İçimdən o yana yerim qalmadı,
A dağlar, incimə, a yal, incimə.
Qayıda bilmədim, dönə bilmədim,
Yön alıb gəldiyim, a yol, incimə.

Hər nə var köksümdə qalanıb qaldı,
Ocaqdı, eşdikcə qalanıb, qaldı.
Ömür şər vaxtına dolanıb qaldı,
Ruhum, sən Günəş ol, Ay ol, incimə.

Gündöyən güneyim, a bulaq başım,
Gedənim, qalanım, a qulaqdaşım,
A qara yurd daşım, a oylaq daşım,
Harayıma hay ver, oy ol, incimə.

Qaytağı üstündə köklənən ağac,
Dartılıb, boy verib, diklənən ağac,
Bir mərd adam kimi təklənən ağac,
Sinəmə ox ol, yay ol, incimə.

Xala bax, yanaqda Ay imiş, demə,
Tanrıdan verilmiş pay imiş, demə,
Ay gözəl, təkcə sən, gecikmiş, - demə,
Dərdimə həyan ol, tay ol, incimə.

MƏNİM YOLLARIM

Düynə düşübdü mənim yollarım,
Bir zaman Hələbim, Yəmənim vardı.
Bükülmək bilmirdi pələng qollarım,
Özümə, sözümə gumanım vardı.

Qılınc zərbəsindən, ər savaşından
Sinirlər kölgətək itib, gedirdi,
Bir meydan anından, savaş anından,
Xaçlı tapanaqçı, ütüb, gedirdi.

Doğudan Batıya Qayılar köküm,
Tanrı güvənc yerim, and yerimiydi.
Pəmbə bulud kimi, papağım, börküm,
Qeyrət yerimiydi, dərd yerimiydi.

Hələ də burnumda yovşan ətri,
Çəkdi yaylalara, çöllərə məni.
Endim yaddaşıma endim, ötəri,
Çəkdi elatlara, ellərə məni.

Lənət şeytanına, iblisə lənət,
Gəzdi zaman-zaman, öz aramızda.
Saplandı kürəyə hər cür xəyanət,
Qaysağa gəlmədi söz yaramız da.

Sinirlər daralmış, sədlər daralmış,
Dünya başdan-başa barıt içində.
Kökənsiz yer almış, soysuz, yer almış,
Soylular, köklülər itin köçündə.

Düynə düşübdü mənim yollarım,
Bir zaman Hələbim, Yəmənim vardı.

Bükülmək bilmirdi pələng qollarım,
Özümə, sözümə gumanım vardı.

SARIBULAQDA*

"Sarıbulaq"* yenə yaşıl, çəmənzar,
"Gözbulağı" göz yaşdı elə bil.
Sinəməlti xatirələr, nağıllar,
Yaddaşıma söz daşdı elə bil.

Zəncəfirli zəng səsidə səslənər,
Çobanyastıq gözlərimin ağıdı.
Gülxətmisi bəyaz-bəyaz süslənər,
Könlüm başdan kəkötünə bağlıdı.

Dağ otu da neçə dərdin dərmanı,
Canımızdan ovuc-ovuc duz tökər.
Çeşid-çeşid çeşidləyib al qanı,
Ağrısını, acısını yaz tökər.

Qantəpəri, Ay işığı yamacda,
Çəmənində muncuq-muncuq şəh gülər.
Şərqi söylər bildirçin də, turac da,
Çayqırağı yarpız gülər, meh gülər.

Arxac yerim, ocaq yerim, yurd yerim,
Yaddaşımda sırğalanan dərd yerim,
Ağrı verdi hər tərəfim, hər izim,
Nə yaxşı ki bulud gülər, göy gülər.

Qəfil məni sözə çəkdi şələlə,
Könlüm aldı, əhval tutdu, hal oldu,
Qaytağımı düzə çəkdi şələlə,
İncə belli sonalara yol oldu.

Çobanpapaq göbələklər ağ bulud,
Tamı qaldı, dadı qaldı ağızda.
Hər çiçəkdən şirəliymiş bu qurud,
Gördüm elə şəkər-baldı ağızda.

Canımdakı sinirlərim quş kimi,
Ruha nə var çıxıb-gedər istəsə,
Baxışlarım dolaşıbdı saç kimi,
Qınaq deyil, gör-götürmək üstəsə.

"Sarıbulaq" yenə yaşıl, çəmənzar,
"Gözbulağı" göz yaşdı elə bil.
Sinəməlti xatirələr, nağıllar,
Yaddaşıma söz daşdı elə bil.

* *Sarıbulaq - Gədəbəydə yer adı*

YAZ HAVASI

Bu axşam, bu ovqat çaşdırdı məni,
Bahara kökləndim, yaza kökləndim.
Elə bil çeşməydi şərqiyyə tutmuş,
Qəm üstə çalınan saza kökləndim.

Göylərdə eşqimin ruhu dolandı,
Naləsi dolandı, ahı dolandı,
Elə bil mələyi, yahu dolandı,
Oğrun var-gəlinə, naza kökləndim.

Bulud yaşmağını tutub gedirdi,
Aya bax, şamını tutub gedirdi,
Qarışb axşamım, ötüb, gedirdi,
Səmada bərq vuran gözə kökləndim.

İçimi havası çəkib apardı,
Elə tarımlayıb, söküb, apardı,
Beş dilim alova büküb apardı,
Sinəmi qor tutdu, közə kökləndim.

Həsrət də canıma yük olub qaldı,
Tənha olub qaldı, tək olub qaldı,
Bu yola, izə bax, dik olub qaldı,
Varıb da haqqıma, aza kökləndim.

Bu axşam bu ovqat çaşdırdı məni,
Bahara kökləndim, yaza kökləndim.
Elə bil çeşməydi şərqiyyə tutdu,
Qəm üstə çalınan saza kökləndim.

BU HAVADA PAYIZ ƏTRİ VAR BİR AZ

Bu havada payız ətri var bir az,
Könlüm elə şeir üstə köklənib.
Ömür bulud, xatirədən qaçammaz...
Qərib-qərib dərdə, qəmə yüklənib.

Arzularım çeşmələninib, durulub,
Aram-aram zümzüməsin iç edir.
Can əzəldən cığırlara vurulub,
Yal-yamacın zirvəsinə köç edir.

Çiçəklər də qürub edib kölgədə,
Ölüm gözlər bir atımlıq dəm üstə.
Kölgələninib neçə bölgə, ölkə də,
Sinirləri qırıq-qırıq sim üstə.

Daha çəkmir sarı yarpaq nədənsə,
Sarı-sarı güllə çəkir adamı.
İncik düşüb qara torpaq nədənsə,
Külə verib yelə çəkir adamı.

Durnalar da didərgindi səmadan,
Teli düşmür Bəsrəsinə, Bağdada.
Xurma açmır, çiçək dərir toz-duman,
Cin ürküdən yellər əsir bağda da.

Çaqqal alıb həndəvəri, hər tini,
Əl-qolumuz dar ağacı, özmüzə.
İç etmədik bizdən gəlib ötəni,
Sığallayıb çırağ etdik gözmüzə.

Orda Kərkük tənhalanıb, təklənib,
Nə payızı, nə də yazı açılmır.
Hər nəyi var, qan üstündə yüklənib,
Şərqi deyən tarı, sazı açılmır.

Harda Türk var oyun qurub tülkülər,
Düyünlənib şərvaxtına yol, iz də.
Günaha bax, yeri, göyü silkələr,
Gəl indi sən iti-qurdu təmizdə.

Dən kimiyəm, kirkirədən keçib də,
Ağrısına, acısına qul oldum.
Ömür də bərc, hər kirədən keçib də,
Öz könlümün bacasına qul oldum.

Fəsil-fəsil yalanlardan asıldıq,
Fəsil-fəsil yaşadıq da, öldük də.
Öz içmizə, çölümüzə qısıldıq,
Fəsil-fəsil bölündük də, böldük də...

Bu havada payız ətri var bir az,
Könlüm elə şeir üstə köklənib.
Ömür - bulud, xatirədən qaçammaz,
Qərib-qərib dərdə, qəmə yüklənib.

◆ Yazıçının arxivindən

Yalçın QOCAYEV

ULDUZ KÖRPÜSÜNDƏ ÇAT

◆ Povest

YALÇIN QOCA SƏVİYYƏSİ

Sizə qəribə gəlməsin, mən nə az, nə çox - qırx ildən bəri vaxtaşırı ünsiyyətdə olduğum şair Yalçın Qocanı heç adı da qoyulmamış bu yarımçıq əlyazmasını oxuyandan sonra tanıdım və inandım ki, onun ədəbi ərəkəsöynlüyü (bəlkə də, dəcəlliyi) səbəbsiz deyilmiş.

Biz görmüşük ki, şairin arxivindən şeirlər axar, amma Yalçın Qocanın arxivindən nəsr əsəri çıxdı, və etiraf edim ki, məhz bu əsərini oxuyandan sonra mən Yalçın Qocanın ədəbiyyatımızdakı yerini və ümumiyyətlə, səviyyəsini gördüm.

Son illərin sevilən bir mahmısında deyilir ki, gedəcəyəm, göylər məni çağırır, daha yerdə gəzmək olmur, əzizim. Yalçının arxivindən çıxan bu əlyazmada qələmə alınan elmi-fantastik araşdırmalardan hiss olunur ki, Yalçın da Yerdə darıxırmış. Onun bu əsərdəki qəhrəmanları başqa planetlərlə ünsiyyət qurublar və məqsəd alidir: bəşəriyyətin, enerjisi azalmaqda olan planetin xilasası. Birnəfəsə oxuduğum və bir qədər əl gəzdirdiyim bu əlyazmasından hiss elədim ki, o, böyük ideallarla yaşayırmış və böyük ədəbiyyata yeni bir yol başlayıbmiş...

Ümidvaram ki, bu yarımçıq əlyazma maraqlı doğuracaq, oxucuları, xüsusən onu tanıyanları yeni Yalçın Qoca ilə görüşdürəcək.

Məmməd ORUC

Son vaxtlar Elmlər Akademiyası, mərkəzi astronomiya təcrübə stansiyaları əldə edilmiş bir material əsasında gərgin iş aparmaqla məşğul idi. Bu məlumata əsasən, kainatın boşluğundan Yerə - qeyri-müəyyən tezliyə malik dalğalar gəlirdi. Buna cavab olaraq, eyni tezliyə malik dalğalar da öz növbəsində Yerdən kainatın boşluqlarına gedirdi. Daha maraqlı isə bu idi ki, Yerdən göndərilən dalğaları heç bir vasitə ilə tutmaq, göndərildiyi yeri təyin etmək mümkün deyildi. Dalğaların göndərildiyi sahələr dəfələrlə yoxlanılmış, heç bir nəticə əldə edilməmişdi.

Elmlər Akademiyasının Fizika İnstitutunda bunu heç cür izah edə bilmirdilər. Proseslərin öyrənilməsi üçün xüsusi komissiya yaradılmışdı. Komissiyaya rəhbərlik EA-nın prezidenti, akademik İdrak Hüseynova tapşırılmışdı. O, müşahidəni belə izah edirdi:

-Əlbəttə, bu hal bizim üçün yenilikdir. Əgər bunu bizim planetdə olan radioaktiv maddələrin göndərdiyi maqnit dalğalarının başqa planetdəki böyük qüvvəyə malik cisimlər tərəfindən cəzb olunduğunu ehtimal etsək, onda qarşımızda elmə məlum olmayan yeni bir kainat açılır. Çünki belə radioaktiv maddələr bizə məlum deyil. Eyni zamanda, həmin dalğaların göndərildiyi sahələr yoxlanılmış və əldə edilmiş nəticələr bizə bu fərziyyəni yürütməyə əsas vermir. Digər tərəfdən, bu ehtimal bizi daha vacib olan bir fərziyyədən uzaqlaşdırır. Bu fərziyyə də Yer kürəsindən kənarında hələ öyrənilməmiş canlı planetin olmasıdır. Hər halda, bütün fərziyyələrə əsasən, göndərilən dalğaların tezliklərinin mümkün məsafəyə getmələri göstərir ki, əgər belə bir planet mövcuddursa, o zaman o bizdən iki və ya üç ulduz məsafəsində yerləşə bilər. Hər halda, bu iki fərziyyənin hansının daha məqsəduyğun olduğunu öyrənmək üçün böyük və gərgin iş aparmaq lazımdır. Lakin akademik bu fikri ilə bəzi alimlər razılaşmaq istəmirdilər. Çünki başqa planetin mövcud olduğunu qəbul etsələr, o zaman həmin planetin nümayəndəsi Yerdə, daha dəqiq desək, şəhərdədir. Bu isə həm əhali arasında panika yarada, həm də gecə-gündüz hava sərhədlərini nəzarətdə saxlayan qüvvələrin işinə xələl gətirə bilərdi. Doğrudur, uçan səma cisimləri dünyanın hər yerində diqqəti özünə cəlb edərək aktual mövzuya çevrilmişdi. Lakin bunun nə olduğu hələ də sübuta yetirilməmişdi.

* * *

İclasın başlanmasına hələ qırx dəqiqə qalsa da, akademiyanın iclas zalı ağzına kimi dolmuşdu. İştirakçılar qızgın mübahisə edirdilər. Bunların arasında iki nəfər diqqəti xüsusilə cəlb edirdi. Sağda əyləşən yoldaşına nisbətən cüssəli görünürdü. Bu, fizika elmləri namizədi, dosent Məlik Qəhrəmanov, həmsöhbəti isə professor Əli Seyidov idi. İclasın başlanmasına cəmi doqquz dəqiqə qaldığını gören Qəhrəmanov aramla dəhlizə çıxdı. Həmişə iclas başlamamışdan əvvəl çıxıb siqaret çəkərdi ki, iclas zamanı siqaret çəkmək üçün bayıra çıxmasın.

Nəhayət ki, akademik iclası açdı və dedi:

-Hörmətli alimlər, professorlar, elmi işçilər. Bu gün buraya yığışmağımızın məqsədi, yəqin ki, əksəriyyətə məlumdur. Məsələ ondan ibarətdir ki, dünən axşam saat 21-dən 21.30-dək şəhərimiz ilə hansısa planet arasında arasıkəsilmədən dalğa seansı getmişdir. Az sonra bizə məlum olmayan həmin planetdən geri cavab siqnalları göndərilmişdir. Bu qarşılıqlı əlaqə gecə saat 22-yə kimi davam etmiş, sonra ani işıq şüası görünmüşdür. Onun sürətini müəyyən etmək üçün lazım olan mexanizm elmə məlum deyildir. Bu haqda məlumat vermək üçün göy və səma cisimlərinin öyrənilməsi institutunun direktoru professor Ağayevə söz verilir.

Ağayev səma cisimləri, onların öz orbitlərini dəyişməsinin mümkün olub-olmaması barədə uzun-uzadı danışdı. Lakin heç bir vəchlə qəti bir nəticəyə gələ bilmədi. Ondən sonra bir çox fiziklər, kimyaçılar, hətta botaniklər də məruzə etdilər. Lakin hamı əsas mövzudan yan keçir, konkret olaraq heç bir təklif irəli sürmürdü.

İclasdan sonra Qəhrəmanov Seyidovla şəhərin səssiz küçələri ilə addımlayırdılar. Qəhrəmanov yarınkayəli tərzdə dedi:

-Sən heç fikir verirsənmi, belə vacib məsələ nə cür formal şəkildə keçdi? Elə bil, çıxış edənlər, sadəcə olaraq, gördükləri işlər barədə hesabat verirdilər. Hamı özünü İdrak müəllimin yanında işbilən kimi qələmə vermək istəyir.

-Elə buna görə də, İdrak müəllim çox əsəbi görünürdü, - deyə Seyidov da təsdiq etdi.

Həqiqətən də, İdrak müəllim iclasdan razı qalmamışdı. İndi o, otağında əsəblə var-gəl edir, ürəyində çıxış edənləri qorxaqlıqda qınayırdı. Nəhayət, ürəyində danışmaqdan da bezib, bərkdən öz-özünə söylənməyə başladı:

-Qorxaqlar! Yarasalar! - sonra özünə bəraət qazandırılmış kimi: - Bəli, məhz yarasalar! Gün işığından qorxub gecənin qaranlığında həqiqət axtaranlara yarasadan başqa ad vermək olmaz.

Və birdən onun beyninin yerində sanki bir cihaz yerləşdirmişdilər. Bu cihaz hansısa dalğaları qəbul edirdi. Hüseynovun bütün vücudu titrəməyə başladı. Elə bil, onun damarları naqilə dönmüş, axan qan isə elektrik cərəyanı idi. Üzünün hər bir əzələsi gərilməmiş, dişləri ağızda qıcanmış, gözləri qıyılmış, hətta arıq qollarındakı ağarmış tüklər belə biz-biz olmuşdu.

İdrak müəllim səhər gözlərini açanda özünü yataqda, paltarlarını isə səliqə ilə yığılmış gördü. Axşam baş vermiş hadisədən sonra hələ də özünə gələ bilməmişdi. Bədəni ağırlaşmışdı. Nəhayət, gücünü toplayıb yatağından qalxdı, geyinib ağır-ağır otaqda gəzinməyə başladı. Uzun illərin təklilik həyatına adət etmiş İdrak müəllim evdəki sər-səliqəni görünə heyrətə düşdü. Ona elə gəlirdi ki, ilk ailəlik illərinə qayıtmış, indicə mətbəxdən qab-qacaq səsi gələcək, otuz yeddi il bundan əvvəl olduğu kimi Gülnaz əlində iki stəkan pürrengi çay otağa girəcək. Bir anlıq təsəvvüründə canlanan bu səhnəyə inandı. Cəld mətbəxə keçdi. Təxəyyülündə canlandırıdığından fərqli olaraq, soyuq divarlarla rastlaşdı. Gözlərindən iki damla yaş süzülüb qırılmamış, tüklü üzündə ilişib qaldı.

Nəhayət, axşam baş vermiş hadisəni təsəvvüründə canlandırmağa çalışdı. Gördüyü qeyri-adi yuxu yadına düşdü.

İnsanabənzər bir məxluq qarşısında hərəkətsiz durmuşdu. Ölgün, donuq baxışları İdrak müəllimin varlığına xəncər kimi batırdı. Bu baxışlardan heç nə oxumaq mümkün deyildi. İdrak müəllim həmişə diplomatlara həsəd aparmışdı. Ona görə ki, onların baxışlarından, üz cizgilərindən fikirlərini tuta bilmirdi. Amma bu qəfil "qonağın" gözündəki ifadə başqa cürdü. Bu gözlərdə hər şeydən əvvəl ölü gözlərinin donuqluğu var idi. O, danışmırdı. Lakin akademiğe elə gəlirdi ki, onunla söhbət edir:

-Siz kimsiniz?

-Mən "Kristal" planetinin nümayəndəsiyəm.

-Gəlişinizin səbəbini nə ilə izah edə bilərsiniz?

-Mən missionerəm. Sizə çox şeyləri açıqlaya bilmərəm. Sadəcə olaraq, informasiya xarakterli bəzi məlumatları çatdıraram. Sizin planet milyon illərdir ki, bizim müşahidəmizdədir. Bu planet son bir neçə milyon illərə kimi nəhəng buzlaqlardan ibarət idi. Həmin buzlaqların bir qismi hələ də sizin planetin cənub və şimal qütblərində qalmaqdadır. Lakin buna baxmayaraq, sizin planetdə canlı orqanizmlərin yaşaması üçün hər cür şərait olduğu sirr deyildi. Sadəcə olaraq, bizim "Yer kürəsi" adlandırdığımız planet milyon illik dərin yuxuya getmişdi.

-Yer kürəsini siz "bizim Yer kürəsi" adlandırdınız. Məgər bu adı bizim planete siz qoymusunuz?

-Müəyyən mənada bəli.

-Bunu necə başa düşək?

-Yaxşı olar ki, bu barədə başqa vaxt söhbət edək.

-Sizin məqsədiniz nədir?

-Özümüzün nə cür yarandığımızı öyrənmək.

“Qonağın” cavabı İdrak müəllim üçün gözlənilməz olsa da, əsaslandırıcı idi.

-Hər hansı bir nailiyyət əldə edə bilmisinizmi?

-Nailiyyətlərimiz çoxdur. Çünki biz insan şüurunun inkişafı nəticəsində öz mövcud olduğumuz vəziyyətin zəruriliyini görürük. Lakin başqa bir nəticəni də əldə etdik. Məsələ ondan ibarətdir ki, biz öz təkamülümüzü bəşəriyyətin inkişafı və varlığın kamilləşməsinə yönəltmişik. Bizim planetdə dövlətlər, ölkələr yoxdur. Bizdə yeganə bir dövlət var - Planet. Biz heç silah da yaratmadıq, axı, planet daxilindən bizi elə bir təhlükə gözləmir. Amma bizdə başqa cürdü; elə bir yüzillik göstərə bilərsinizmi ki, müharibəsiz keçsin? Amma biz öz yaratdığımızımızdan kainatın xeyrinə istifadə etməyə çalışırıq. Çünki bizim fikrimizcə, hər bir planetə canlı varlıq kimi baxsaq, onda onu təşkil edən bütün varlıqlara bu nəhəng orqanizmin ayrı-ayrı hüceyrələri kimi baxmaq olar. Lakin əldə olunmuş nailiyyətləri genişləndirmək üçün bir varlığın mövcudluğu da kifayət deyil. Buna görə də biz kainatda yerləşən planetlərin bəziləri ilə sıx əlaqədəyik. Sizin planet isə, sadəcə olaraq, sizin adlandırdığınız kimi desək, bizim elmi-təcrübə laboratoriyamız funksiyasını oynayır.

- Sizin sözlünüzdən belə çıxır ki, sizdən başqa da, sizin kimi inkişaf etmiş hansısa başqa planet mövcuddur?

- Bəli. Özü də bir yox, bir neçə.

- Onlar da sizin kainatdadır?

- Xeyr. Bizim kainatda ancaq “Kristal” planetidir. Qalanları isə qonşu kainatlardadır.

- Siz onlarla nə kimi nailiyyətlər əldə etmək istəyirsiniz?

- Bayaq söylədiyim kimi, əsas məqsədimiz özümüzün nə kimi bir şəraitdə yarandığımızı öyrənməkdir. Bu da canlı varlıqların kamilləşməsi yollarının aşkara çıxarılmasında bizə kömək ola bilər. Biz insan ömrünün beş min ilə qədər uzadılmasına nail olmuşuq. Lakin bu çox azdır. Bizim çalışdığımız bu qısa müddətin sonsuz olmasıdır. Çünki bu qısa müddətdə, insan öz şüurunun imkanlarının heç yüzdə birindən də istifadə edə bilmir.

- Siz insansınızmı?

- Vaxtilə insan idik. Sonrakı inkişaf təkamülləri nəticəsində, orqanizmin öyrənilməsi zamanı əldə etdiyimiz nəticəyə əsasən, bizə məlum oldu ki, insan ömrünün qapalı bir çərçivə daxilində saxlanması əsas səbəbi beyinin yorğunluqdan irəli gəlir. Buna görə də, biz, öz beynimizdə bəzi təkmilləşmələr aparmışıq. Bunun nəticəsində beyin yorğunluğu, ruhi sarsıntılar və bəzi mənfi ünsürlərdən bir növ təcrid olunur. Bu da beyin aparatının daima inkişafına təkan verir.

- Canlı varlıqların yaranması ilə bağlı hansı nəticələrə gəlmisiniz? - deyə İdrak müəllim ömür boyu onu narahat edən bu suala cavab tapmaq ümidi ilə soruşdu.

-Bayaq söylədim ki, biz, Yer planetini ağzına almış buzlaqları əritdik. Lakin bu o demək deyil ki, biz planetə can verdik. Yer kürəsi özü canlı qüvvə idi. Elə ona görə də, biz onu seçdik. Bax, onun canlı qüvvə olması üçün müəyyən təsirlər vardır ki, bu səbəblər istər bizim planeti, istərsə də, başqa canlı planetləri yaşadır. Bu təsir fəvqəlbəşər qüvvədir ki, onun haqqında ancaq mülahizə yürütmək olar. O qüvvəni görmək mümkün deyil. Onu ancaq və ancaq şüurla qavramaq olar.

Beləcə onlar xeyli söhbət etdilər. Nəhayət, “qonaq” gəldiyi kimi də yox oldu.

İndi də akademik Hüseynov otaqda gəzinərək gördüyü yuxunu yadına saldığı zaman dərhal başa düşdü ki, gecə onunla aparılan bu söhbət axşamdan onun beyninə verilən informasiyanın nəticəsidir. O, sonralar bu halı belə izah edirdi:

-Mənim beynimə informasiya daxil olan zaman gecə bu qeyri-adi "qonağın" yuxuma gəlməsi adi bir haldır. Çünki bu informasiya vasitəsilə mənim beynim tamamilə naməlum irqə, dilə mənsub olan bir varlıqla ünsiyyət yaratmışdı. Beynimin qəbul etdiyi bu informasiya nəticəsində şüurum özünün ən yüksək səviyyəsinə çatmışdı və bu səviyyənin nəticəsində ünsiyyət yaratmışdı. Akademik Hüseynov indi özündə tam bir ruhi sakitlik hiss edirdi. Dünənki gərgin vəziyyətdən qətiyyən bir yorğunluq, üzgünlük əks etdirə biləcək əlamət yox idi. Onu ruhdan salan yeganə bir cəhət vardısı, o da başqalarının ona inanmayacaqları idi. Əgər bu məsələni kollegiyanın müzakirəsinə versə, heç kəs inanmaz, əksinə, bu hadisəni onun havalanması kimi qələmə verə bilərdilər. Əgər bu hadisə başqasının başına gəlsəydi, özü də, yəqin ki, bu məsələyə şübhə ilə yanaşardı. Çünki, doğrudan da, bu, reallıqdan çox, fantaziya oxşayırdı. Elə bu ziddiyyətlər özü Hüseynovu narahat edirdi.

* * *

İş günü yenidən başlamışdı. Akademiyanın geniş dəhlizlərində tələsə-tələsə o baş-bu başa hərəkət edən adamlar tez-tələsik bir-biriləri ilə salamlayıb, bəzən yüngülvari çiyin-çiyinə toxunur, üzr istəyib ötürüldülər. Sanki burada bütün işlər pillələrdə, dəhlizdə görülürdü. Lakin bunların heç birisi ikiqat qapı arxasında iri, işıqlı kabinetdə oturan Hüseynova təsir etmirdi. Bu gün onun əlinə bir neçə maraqlı material düşmüşdü. Materiallarda ayrı-ayrı ölkələrdə baş verən izaholunmaz hadisələrdən bəhs edirdi. Mənbəyi məlum olmayan uçan obyektlərin müşahidə olunması, okean sularında itən gəmilər, yoxa çıxan təyyarələr, Yer kürəsində kosmosdan müşahidə edilən qeyri adi hallarla bağlı materiallarla tanış olduqca, akademik fikrə qərq olur, müəyyən nəticələr əldə etmək qənaətinə gəlirdi. Baş vermiş hadisələrlə bağlı həmin ölkələrin müvafiq strukturları, əlaqədar təşkilatlar və aidiyyətli qurumlar tərəfindən müxtəlif fərziyyələr irəli sürülürdü. Ən maraqlısı isə ABŞ, Rusiya, Çin və digər aparıcı dövlətlər tərəfindən heç bir dəqiq açıqlamaların verilməməsi idi. Hadisələrin son dövrlərdə daha tez-tez təkrar olunması yaxın vaxtlarda baş verə biləcək yeni, daha böyük hadisələrin yaxınlaşdığına Hüseynovun inamını artırır. Hər axşam onun beyninə daxil olan yeni-yeni informasiyalar, gecələr "qonaq"la yaranan söhbətlər, fikir mübadilələri onun beynində hiss olunacaq dərəcədə dəyişiklər etmişdi. Artıq onun beyni informasiya qəbul edən zaman heç bir ruhi sarsıntı, gərginlik keçirmir, əksinə, bu cür ünsiyyət forması ona dinclik, rahatlıq gətirirdi. Onun beyni hər hansı bir radiostansiyanın qəbuledici bloku kimi informasiya dalğalarını qəbul etməyə uyğunlaşmışdı. Hər halda onun beynində baş verən bu dəyişiklər üçün o, öz yeni tanışına minnətdar idi. Gündəlik iş prosesində onun beyni ani olaraq şəraitə uyğun formalaşır, daha düzgün nəticələr əldə etməyə nail olurdu. İdrak müəllim insana artıq canlı orqanizm kimi deyil, ayrı-ayrı bloklardan təşkil olunmuş mexanizm kimi baxırdı. Belə ki, onun "ürək mexanizmi" adlandırdığı blokun fəaliyyətdən dayanması heç də qorxulu hal deyildi. Sadəcə onun səbəblərini axtarıb tapmaq, bu və ya başqa blokda ona təsir edən sıradan çıxmış hansısa bir elementi dəyişməklə yenidən onu istifadəyə yararlı vəziyyətə gətirmək olardı. Və yaxud, insanda şüur çatışmamazlığını aradan qaldırmaq kimi sadə bir şeyin böyük bir problemə çevrilməsi ona çox gülməli görünürdü. Onun fikrincə, şüur çatışmamazlığı beynin ətraf mühiti qəbul edən blokundakı hansısa elementin problemindən irəli gələn xırda çatışmazlıqdır. Həmin elementin dəyişdirilərək yenisi ilə əvəz edilməsi nəticəsində beyinlə əlaqədar qüsurlar aradan qalxa bilər.

Hüseynovun dünyagörüşünün kəskin dəyişməsi zahirə gərkəmində, hərəkətlərində də özünü büruzə verirdi. Həmişə onunla həmfikir olanlar belə, onun bu vəziyyətindən təəccüblənir, hətta bəzi əməkdaşlar arasında gülməli şayiələr yayılmağa başlayırdı. Lakin onun bu vəziyyətini azdan-çoxdan başa düşən vardısı, o da Qəhrəmanov idi...

* * *

Bu axşam o yenə də “qonağını” gözləyirdi. “Qonaq” onun gözlərində yeni, ucsuz-bucaqsız dünya açmışdı. Nəticədə qoca akademikın qarşısında böyük problemlər yaranırdı. Ömründə ilk dəfə idi ki, qocalığı barədə fikirləşir və təəssüf edirdi. Bu məsələləri sübuta yetirmək üçün onun vaxtı az idi. Ya qarşısına qoyduğu bu problemi tez bir zamanda həll etməli və ya bu işi axıra çatdırmaq üçün özünə layiqli əvəz hazırlamalı idi. Digər tərəfdən isə, o, əgər bu problemi həll etsə, bu fantaziyaya bənzər faktı elmi əsaslarla təqdim etmək lazım idi. Lakin buna vaxtı çatmayacağını da qoca akademik gözəl başa düşürdü. Beləliklə, yeni bir əsrin-planetlərin əsrinin sirri heç kimə məlum olmadan bağlı qalacaqdı. Hər şeydən əvvəl, İdrak müəllim bu barədə fikirləşirdi...

“Qonaq” həmişəki kimi saat 23.00-da gəldi. Hüseynov ona veriləcək çoxlu suallar hazırlamışdı. İdrak müəllim yaxın adamı ilə görüşmüş kimi ona əlini uzatdı. Lakin onun yoxa çıxıb birdən otağın o biri başında peyda olduğunu görünə çox təəccübləndi. “Qonaq” da onun hərəkətini düzgün başa düşmədiyindən, ilk dəfə parlaq, gözlərində xəfif bir təbəssüm göründü. Akademik başını yelləyərək, öz-özünü danlayırmış kimi:

-Məndən də qərribə işlər çıxır... Axı, o haradan bilsin ki, mən nəyə görə əlimi ona uzatdım? - deyə ürəyində deyindi.

Bu cür qeyri-adi salamlamadan sonra yenə də İdrak müəllim beyninin öz ixtiyarında olmadığını hiss etdi. Artıq “qonaq” onunla söhbətə başlamışdı:

-Bu gün beyninizi yamanca yormusunuz. Başa düşürəm ki, qarşınızda çətin bir məsələ durur. Lakin beyninizin bu qədər yorğunluğu məsələnin həllini yarımçıq qoya bilər.

-Bəs nə edə bilərəm? Özünüz görürsünüz ki, vaxtım az qalıb. Qısa müddət ərzində mən bu işi axıra çatdırma bilmərəm...

-Sizə verəcəyim məsləhət bundan ibarətdir ki, işinizi axıra çatdırmaq üçün özünüzdən sonraya davamçı hazırlamalısınız.

-Kimi məsləhət görürsünüz?

-Sizin əməkdaşınız Qəhrəmanovu! Onu öz işinizlə tanış edin. Ümumi işimizdə böyük köməyi dəyə bilər.

Hüseynov fikirli-fikirli başını buladı. Beyni onun ürəyindən keçənləri özündə toplayıb onun əvəzinə cavab verdi:

-Sağlığımda özümdən sonraya əvəz hazırlamalıyam...

- Bəli, hələ ki, məhv olmanın qarşısında acizlik. Lakin sizin ömrünüzün uzanması üçün müəyyən fikirlərimiz var. Sadəcə olaraq, birincisi zaman itirilib, ikincisi, sizin ömrünüzün uzadılması prosesi Yer şəraitində mümkün deyil. Yəqin ki, Sizi öz yanımıza aparmalı olacağıq. Siz oradan da buradakı fəaliyyətinizi həyata keçirə bilərsiniz. Amma bu barədə sonra danışarıq. Hələ nə qədər ki, bizim nəzarətimiz altındasınız, burada da sizi elə bir təhlükə gözləmir.

-Bəlkə, deyəsiniz, təxminən, ömrümün axırına nə qədər qalıb?

-Onu deyə bilmərəm!

-Nəyə görə?

“Qonağın” gözlərindəki donuqluq bir anda dəyişib qətiyyət ifadəsi aldı.

Mövzunu dəyişmək bəhanəsi ilə İdrak müəllim söhbəti əvvələ qaytardı:

-Qəhrəmanovun namizədiyyəsinə arxayınısınız?

- Bütün problemlərin həllinin mümkün olduğu kimi! Siz vaxt itirmədən sabahdan onunla birgə işə başlamalısınız...

Səhər Hüseynov öz iş kabinetində oturub onun qətiyyətlə dediyi sözləri bərkədən təkrar edirdi: “Bütün problemlərin həllinin mümkün olduğu kimi!.. ”

Selektordan katibənin səsi eşidildi:

-İdrak müəllim, sizin dəvətinizlə Qəhrəmanov gəlib.

-Buyursun içəri.

O, Qəhrəmanovla söhbəti nədən başlayacağını bilmirdi. Birdən-birə ona belə bir iş tapşırarkən, bu cavan dosent onun başına hava gəldiyini zənn etməzdimi? Lakin Məlikin də onunla bu barədə söhbət etmək istədiyindən İdrak müəllimin xəbəri yox idi. "Axı nədən başlamalı?" - deyə akademik öz fikrini istiqamətləndirmək üçün özü-özlüyündə bu sualı bir neçə dəfə təkrar etdi. Nəhayət, söhbətə başladı:

-Bizim o günkü növbədənənar iclasımızdan razı qaldınız mı?

Məlik bu gözlənilməz sualdan diksinən kimi oldu. O, təəccüblə akademikın üzünə baxdı. Bu sualın nə kimi bir məqsədlə veridiyini bilmək istədi. Hüseynov bir neçə saniyə sükutdan sonra:

- Burada işlədiyiniz müddət ərzində siz özünüzü dərin, real düşüncəyə malik bir şəxs kimi göstərmisiniz. Buna görə də mən sizinlə açıq danışmaq istəyirəm...

Söhbət akademikın istədiyi kimi cərəyan elədi. Və, demək olar ki, birgə fəaliyyətə başladılar.

* * *

Bu gün isə onların "qonaq"la görüşü vardı. Amma "qonaq" gecikirdi. Bu akademikın narahatlığını artırsa da, ürəyi sakitdi və nəhayət, açıq pəncərədən içəri süzülən işığı gördülər. Məlik təəccüblə bir addım geri çəkildi. Otağın o biri başında yaranan insan silueti onu heyrətdən yerindəcə dondurdu. Bu qeyri-adi insanabənzər məxluqla qörüşdən sanki onu ildırım vurmuşdu. Xüsusən, ona təsir edən onun gözləri idi. Onun üzü ölmüş, gözləri isə yarıaçıq insan gözüne bənzəyirdi. Sanki gözlərinin içi də boz rəngdə idi...

"Qonaq" bir qədər susduqdan sonra:

-Gecikdiyim üçün məni bağışlayın. Bilmirəm, Sizin dostunuza sözümlə necə təsir edəcək, amma onu deməliyəm ki, yubanmağımın səbəbi onu öyrənmək, beynindəki fikirləri araşdırmaq idi. Sonra üzünü Məlikə tutub dedi:

-Sizi təbrik edirəm, sınaqdan yaxşı çıxdınız. Bu, həmçinin mənim sizə göstərdiyim etimadın doğru olduğunu sübut etdi.

Artıq Məlik qarşısında ölü gözü kimi mənasız göz deyil, əksinə, insan şüurunun qavraya bilməyəcəyi dərəcədə məna kəsb edən baxışları görürdü.

İlk tanışlıqdan sonra "qonaq" bu iki alimə öz məsləhətlərini verdi. Onun fikrincə, Yer planeti bu naməlum planetlə həmrəylik etməli, əlaqəyə girməli və qarşılıqlı münasibət yaratmalı idi. Bunun üçün də Yer planetindəki insanların dünyagörüşündə böyük dəyişiklik etməli, cəmiyyəti buna hazırlamalı idi. Hüseynov ona diqqətlə qulaq asaraq öz fikrini bildirdi:

-Bu münasibət təkə bir-iki dövlətlə deyil, bütün dövlətlərlə danışıqlar aparmaqla, onların razılıqları ilə mümkündür. Əgər hər hansı bir dövlət bu cür münasibətə etiraz edərsə, onda planetlərarası əlaqə yarana bilməz. Çünki bizim planet sizin planet kimi vahid bir dövlətdən ibarət deyil. Burada hər bir dövlətin planet daxilində öz müstəqillik hüququ var. Bu hüququ heç bir kompaniyanın müzakirəsi ilə ləğv etmək olmaz. Bundan əlavə, Yer kürəsi böyük və kiçik dövlətlərə bölündüyündən, burada böyük və kiçik maraqlar meydana gələcək. Çünki hər dövlətin öz mənafeyi var.

Məlik müraciətlə:

-Bəs nə etməli? - deyə soruşdu.

-Bizim gümanımız yalnız Sizə gəlir, - deyə Hüseynov "qonağa" müraciət etdi. - Bizim dövlətlə yaratdığınız əlaqəni başqa-başqa dövlətlərin nümayəndələri ilə yarada bilərsiniz. Onların ümumi razılıqlarını alandan sonra biz bu məsələni BMT miqyasında müzakirə edə bilərik.

-BMT nədir?

-Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, - deyər İdrak müəllim "qonağa" BMT-nin mahiyyəti, funksiyası və üzvü olan hər bir ölkənin onun qarşısındakı öhdəçilikləri barədə məlumat verdi.

-Belə çıxır ki, bütün ölkələr özlərinin qorunmasına, təhlükəsizliyinə çalışır? Düz başa düşdüm mü?

-Bəli, tamamilə haqlısınız.

-Bəs onda bu qədər dövlət yaratmağa nə ehtiyac var? Əgər bütün dövlətlərin istedikləri eynidirsə, vahid bir planeti idarə etmək daha rahat olmazdı?

-Xeyr! Çünki, bu dövlətlərin hər birində kiçik millətlər yaşayır. Belə bir vəziyyətdə kiçik millətlər böyük xalqların arasında əriyib məhv ola bilər.

-Məgər bu millətlərin arasında insana məxsus olmayan varlıqlar var?

Sualdakı ikibaşlı mənanı istər İdrak müəllim, istərsə də Məlik tezəcə sezdilər. "Qonaq" onları yamanca divara sıxmışdı.

Onlarla "qonağın" arasında başqa məsələlər barədə də söhbətlər getdi. Bir qədərdən sonra, "qonaq" gəlidi kimi də getdi. Lakin Məlik hələ də bu görüşün təsirindən ayrıla bilmirdi. Görünür, bu görüşün təsiri onun imkanlarından kənar idi. İdrak müəllim yenə də saata baxdı - saat yenə də 23.30 idi. İdrak müəllim pəncərədən göyə baxdı və tez də təkrar saata baxdı. "Qonağın" burada olduğu müddət ərzində saat dayanmışdı.

Ertəsi gün axşam yenə İdrak müəllimin evində qonaqla görüş təşkil edilmişdi. Axşamın alatoranlılığında üç nəfərin qiyafəsi görünürdü. Nəhayət, "qonaq" başını qaldırıb:

-Görünür, biz gecikmişik. Tamah, nəfs insana güc gələn yerdə amal, yüksək ideal ola bilməz. Çox təəssüflər olsun. Bununla belə, mən sizə maraqlı bir material təqdim etmək istəyirəm. Bu materialın ilk şahidi şəxsən siz özünüz olmalısınız. Səbəbini başa düşəcəksiniz.

-O nə materialdır ki? - Hüseyinov biganəliklə soruşdu.

-Bu lent yazısıdır. İndidən onun sirrini açma bilmərəm. Lakin sizi inandırırım ki, bu material istər özünüz, istərsə də planetiniz üçün çox vacibdir.

-Lentin mahiyyəti nədən ibarətdir? - deyər qoca akademiklə marağı artdı.

-Bəşəriyyətin, varlıqların, yaşayışın dönə-dönə təkrar olunması və onun inkar edilməzliyi, - deyər "qonaq" ayağa durub qətiyyətlə bildirdi.

* * *

Gəminin sürətindən Hüseyinovun qulaqları uğuldadı, başı gicəldi. "Qonaq" onun vəziyyətini görüncə ona stəkanda içməyə nəşə bir maye verdi. Akademik heç nə soruşmadan mayeni qurtum-qurtum içdi. Doşab dadı verirdi. Sanki həmin dəqiqə beyni duruldu, gözlərinə işıq gəldi. Oturduğu yerdə bayıra nəzər saldı. Gəmidən düşən gur işığın təsirindən çöldə heç nə aydın görünmürdü. Saatına baxdı. Saat işləmirdi. Hüseyinov əhvalının dəyişməsinin səbəblərini indi başa düşdü - güclü maqnit təsiri altında idilər. Birdən gəminin bütün işıqları söndü və o hiss etdi ki, bütün mexanizmlər dayanıb. Hətta bayaqdan böyründə eşidilən zəif siqnal səsi də yoxa çıxdı. Bir anlıq qorxdu. Pəncərədən bayıra baxdı və heyrətdən donub qaldı - ətrafda hər şey əlvan işıqlara qərqlənmişdi. Sanki bura nəhəng bir spektr cihazı idi. Onun gözləri qamaşdı. Bayaqdan onu izləyən "qonaq" ayağa durdu:

-Çatdıq. İndi isə xahiş edirəm, burada məni gözləyin.

Hüseyinov ayağa durdu. "Qonaq" divara yaxınlaşdı. Biri-birinin ardınca düzölmüş dörd düymənin birincisini basdı. Divar aralandı. Qapının o üzündən uzun bir dəhliz görünürdü. Onlar dəhlizə çıxdılar.

Qapı onların arxasınca bağlandı. Hüseyinovu hələ ona tanış olmayan bir həyəcan hissi bürümüşdü:

-Bəlkə, bu bir tələdir... Bəlkə, insan üzərində onların aparacaqları hansısa bir təcrübə üçün məni material kimi gətiriblər? Heç bilmirəm, hardayam, hansı

koordinatdayam. Axı, mən nəyə görə özümü bu insanabənzər məxluqlara etibar etməliyəm? Hər halda böyük səhv etmişəm...

-Etibar təkcə insanlara deyil, bütün canlılara xas olan xüsusiyyətdir, - deyər "qonaq" ona cavab verdi. Əgər etibar olmasa, heç nə mövcud olmaz, heç nə yaranmazdı. İnsanlar, heyvanlar, bitkilər havaya, suya nə cür etibar edərək canlarına çəkirlərsə, hər bir canlı da biri digərinə etibar etməlidir.

Akademik bu gözlənilməz cavabdan diksindi. Lakin onların şüurlarının biri-biri ilə mexaniki əlaqədə olduğu onun yadına düşdü.

-Siz indi bir neçə milyon il bundan əvvəl lentə alınmış bir yazıya qulaq asacaqsınız. Bu yazının tarixini sizə sonra danışacağam. Lakin əvvəl Sizin fikrinizi bilmək mənim üçün maraqlıdır. Onu da qeyd edirəm ki, bu yazı heç də sirr kimi qorunub saxlanmır. Bizim planetdə məskunlaşanların, demək olar ki, hamısında bu lent var. Mənə elə gəlir ki, ona qulaq asmaq sizin üçün də maraqlıdır. İndi isə buyurub mənim otağıma keçin, - deyib dəhlizdəki qapını açdı. Hüseyinov içəri keçdi.

-Xahiş edirəm, əyləşin və özünüzü sərbəst hiss edin. Hələlik isə, istəsəniz, televizora baxın, - deyib otaqdan çıxdı.

İdrak müəllim otağa nəzər saldı. Kiçik otaqda ideal səliqə vardı. Öz evindəki səliqəsizliyə adət etmiş İdrak müəllim özünü sıxılmış kimi hiss etdi. Keçib kreslodə oturdu. Gözü kitab rəfinə sataşdı. Yaxınlaşıb diqqətlə nəzərdən keçirdi. Tanış olmayan hərflər, heroqliflər diqqətini cəlb etdi. Bir an Misir ehramlarındakı yazı və işarələr yadına düşdü. Kitabın birini əlinə alıb səhifələməyə başladı. Bəzi riyazi əməliyyatları nə qədər başa düşməyə çalışsa da, heç nə anlaya bilmədi. Yerinə qoyub o biri kitabı götürdü. Yer kürəsinin, Ayın və digər göy cismlərinin fəza orbitlərini xatırladan xəritələr, rəsmlər vardı. Ən çox marağını cəlb edən Ayın səthindəki güclə seçilən tikililərə oxşar rəsmlər oldu. Onlar Misir ehramlarını və sfinks xatırladırdı. Bu nə idi? Səhifələri varıqlarkən, onların arasından bir şəkil düşdü. Əyilib götürdü. Şəkildə onun naməlum tanışlığı və tanımadığı iki nəfər vardı.

İdrak müəllim şəkli kitabın arasına qoyub, rəfə yerləşdirdi. Yaxınlaşıb televizorun düyməsini basdı. Monitorunda Moskva kanalı idi. O, bir an fikrə getdi. Deməli, onlar Yerdə idilər. Kanalları biri-birinin ardınca dəyişdi - Amerika, İngiltərə, Çin, Hindistan və s. Bütün kanallar maneəsiz göstərirdi. İdrak müəllim təxmini də olsa, öz koordinatlarını müəyyən etməyə çalışdı. Bayaq uçarkən, o, gəmidən çölə baxarkən su şərtisi gördü. Deməli, haradasa, okeanların birinin regionunda olmalı idilər. Lakin hansı okean? Bütün dünya kanallarını maneəsiz tuta bilən mərkəz təkcə Hind okeanı ola bilərdi. Birdən İdrak müəllimin başında dəhşətli fikir yarandı. Bəlkə o, Bermud üçbucağındadır? Qütb parlıtısına oxşayan şərti, gəminin mexanizmlərinin fəaliyyətini dayandırması... Bəli, bu xüsusiyyətlər ancaq Bermud üçbucağına xas ola bilər. Hüseyinov indi hansı vəziyyətdə və şəraitdə olduğunu tam aydın qiymətləndirə bildi. Bəs nə etməli? Buradan qaçmaq mümkün deyildi. Bunu heç ağıla belə gətirmək olmazdı. Tutaq ki, hansısa möcüzə nəticəsində buradan qaçdı. Bəs "qonaq"dan necə? Ondan ki, qaçmaq mümkün olmayacaqdı... Digər tərəfdən, onu qulaq asacağı lent yazısı çox maraqlandırır.

Qapı açıldı. İdrak müəllim ayağa qalxdı. Bayaq onun şəkildə gördüyü adamlar otağa daxil oldular. Qara geyimli şəxs ona müraciətə:

-Yəqin ki, bizi tanıdınız. Özümüz haqda bundan artıq məlumat verə bilmərik.

İdrak müəllim onun bayaqkı şəkildə işarə etdiyini başa düşüb təəccübləndi. Onun heyrətini görən həmin şəxsin gözlərindən ilıq bir təbəssüm keçdi:

-Siz elə bilirsiniz ki, rəsmlərə ancaq siz baxırsınız? Əgər bu mənim rəsmimdirsə, deməli, mən də sizə baxıram.

Qoca akademik bu məntiqin önündə söz tapa bilmədi. Bir də, təəccüblənməyə dəyməzdi. "Qonaqla" tanış olandan o qədər qəribə şeylərlə rastlaşmışdı ki...

Onlar balaca masanın ətrafında oturdular. Birbaşa söhbətə keçdilər. Söhbətin gedişatı İdrak müəllimə çox şeyi aydınlaşdırır, eyni zamanda, bəzi müəmmalarla qarşılaşdırırdı. Söhbət əsnasında insanların təkamül prosesi, həyata baxışları, fərqli və uyğun cəhətləri araşdırılırdı. Qara geyimli şəxs, nəhayət, sualı əsas məqsədə istiqamətləndirdi:

-Bizi əsas maraqlandıran məsələ insanların öz inkişaf yaranışına olan münasibətləri və bu haqda yürütdükləri fikirlərdir.

-Bu haqda iki fərziyyə yürüdüür, - deyə İdrak müəllim öz fikrini aydınlaşdırmağa çalışdı. - Birincisi, insan meymundan və digər meymunabənzər canlılardan əmələ gəlmişdir. Sonra bu canlılar tədricən əməyə yiyələnərək inkişaf etmiş və bu inkişaf onları ibtidai formadan uzaqlaşdırmış və hazırkı səviyyəyə çatdırmışdır. Digər fərziyyə isə bundan ibarətdir ki, tək cə insanı deyil, bütün canlıları Allah adlanan bir varlıq yaratmış və bütün inkişaf ondan başlamışdır. Bu fərziyyə "din" adlanır. Lakin bu dinlər özləri də bir neçə qollara ayrılır və biri digərini sıxışdırıb aradan çıxarmaq üçün müxtəlif əsaslara istinad edir. Lakin bu qollar mahiyyət etibarını ilə gəlib bir nöqtədə birləşərək, hələ dərk edilməyən vahid bir qüvvənin gücü ilə yaranmasına əsaslanırlar. Daha bir fərziyyə isə lap son illərdə yaranmışdır ki, bu da, Yerdə ilk insanın peyda olması bizə məlum olmayan bir planetdən gətirilməsi ilə bağlıdır.

-Xahiş edirəm, - deyə, qara geyimli soruşdu, - deyin görək, bu iki fərziyyənin ayrı-ayrılıqda ömrü nə qədərdir?

-Birinci fərziyyə sonuncu bir-neçə onilliklərin mülahizəsidir. İkinci fərziyyənin isə tarixi daha qədim dövrlərə-insan şüurunun ətraf mühiti dərk etməsinin ilk dövrlərinə gətirib çıxarır.

-Bəs sizin öz fikriniz necədir?

İdrak müəllim əli ilə alını ovuşdurub qəti bir qərara gəlməyə çalışaraq:

-Bilirsizmi, bu çox mübahisəli məsələdir. Heç cür qəti bir qərara gəlib digər fərziyyəni rədd etmək olmur. Hərçənd ki, hazırkı dövr bizdən aydın başla fikirləşməyi tələb edir. Lakin həyatda çox vaxt elə şeylərlə qarşılaşırsan ki, din fərziyyəsinə daha çox üstünlük verməli olursan.

-Məsələ, nə ilə?

-Birincisi, əgər insan meymun və meymunabənzər canlıların inkişaf mərhələsinin nəticəsidirsə, nəyə görə, son yüzilliklərdə, minilliklərdə bir dəne də olsun meymun insana çevrilməyib? Əlimizdə olan texnikanın hazırkı imkanları ilə nəinki bir meymunu, hətta meymunlar qəbiləsini də, insan cəmiyyətinə çevirmək olardı. İkincisi, misal üçün götürək haqqın, ədalətin təntənəsini. Hansı şəraitdə, hansı formada baxırsan bax, axırda çox çətinliklə də olsa, bəzən həyatın, ömrün hesabına olsa belə, haqq qələbə çalır. Deməli, haqqı, ədaləti qoruyan, onu himayə edən hansısa bir qüvvə var ki, nəticə etibarilə qələbəni həmişə ədalətə verir və ədalətsizliyi məğlub edir. Bəs sizin bu məsələyə münasibətiniz nə cürdür?

-Bizim fikrimizcə, bu məsələ artıq aydındır. Bizim gəldiyimiz ümumi nəticə sizin dinlə bağlı fərziyyənlə uyğun gəlir. Sizin məşhur alimlərinizin, istər Darwin, istər Pavlov və s. əsasları birtərəflidir. Bu alimlər öz fərziyyələrini yürütdükdə, bir nəfər tapılmadı ki, onlardan soruşsun ki, bəs meymunlar nədən əmələ gəlib? Bəs meymunların əmələ gəldikləri o ulu əcdadları nədən əmələ gəlib? Deməli, hansısa bir canlıni götürdükdə, o, özündən əvvəlki hansısa bir canlınin əcdadından yaranmış, başqa sözlə, desək, bütün canlılar özündən əvvəlki hansısa başqa bir canlınin inkişaf etmiş formasıdır. Bəs elə isə, ən ibtidai varlıq özü nədən, haradan yaranıb? Bax bu sualı görünür Darwinə verən olmayıb. Bu birinci əsas. Elə Nyutonun özünü götürək, alma ağacdən onun

başına düşəndə nəyə görə o alim həyatın öz yaranış və sonluq əlaqələrinin necə qırılmaz olduğunu deyil, Yer in cazibə qüvvəsini ön plana çəkdi? Çünki Yer in cazibə qüvvəsini ancaq fiziki qanun kimi qəbul etdi. Lakin bu cazibə fiziki qanundan çox, həyatın qanunudur. Çünki yaranan nədən yaranıbsa, ona da qayıtmalıdır. Yer in cazibə qanununun əsasında bax, bu qanunun inkaredilməzliyi dayanır.

Bu əsaslara arxalanıb biz belə nəticəyə gəlirik ki, bütün bəşəriyyətin oyanış nöqtəsi mövcuddur. Həmin oyanış nöqtəsinin qüdrətindən planetlər Günəşin ətrafında öz orbitləri ilə hərəkət edir. Həmin planetlərin dövr etməsi də, qanunauyğunluq əsasında. Həmin oyanış nöqtəsinin sayəsində kainat var, mövcuddur. Bu nöqtə bütün canlı orqanizmləri yaradıb. Bu nöqtə mikrobatareyaya kimi nə vaxtsa kainatda yetişib, dolub və partlayıb. Onun partlayışı ilə hər bir planetə enerji hissəciyi düşüb ki, bu enerji zərrəsi həmin planeti oyadıb, ona can verib. Bir planetin yaranması, fəaliyyəti kainatda böyük dəyişikliyə səbəb olub. Həmin dəyişiklik başqa planetin oyanmasına gətirib çıxarıb. Yaşayan, fəaliyyətdə olan canlı bir planetin hərərəti və enerjisi ətrafdakı ölü planetləri də qızdırıb, onlarla təmasa girib. Beləliklə, minilliklər keçdikcə planetlər oyanır və canlı orqanizmə çevrilir. Həmin oyanış nöqtəsinin partlayışı zamanı elektron-elektron, atom-atom, nüvə-nüvə kainata səpələnmiş və hal-hazırda bütün canlılarda, o cümlədən bizlərdə də bu nöqtə qərar tutmuşdur. Elə bunun təsirindəndir ki, insanlar, heyvanlar, quşlar, balıqlar, bitkilər və ən nəhayət, planetlər biri-biriləri ilə bağlıdırlar. Hər bir canlıda bu nöqtə qərar tutduğundan onlar biri-biri ilə daim təmasa, ünsiyyətə, əlaqələrə girirlər. Biri-birilərindən təcrid olduqları halda məhv olub gedirlər.

İdrak müəllim onunla xeyli mübahisə edə bilirdi. Hər halda, qoca akademik də dəlilləri, əsasları var idi. Lakin müsahiblərinin məntiqi də çox güclü idi. Digər tərəfdən, o, şüurları inkişaf etmiş varlıqlara nə cür etibar etməyə və hansı əsaslarla onların məntiqini inkar edə bilirdi? Hüseynov getdikcə, onların qarşısında öz acizliyini, zəifliyini hiss edirdi.

Ev sahibləri qonağın çıxılmaz vəziyyətə düşdüyünü görüb söhbəti əsas məqsədə yönəldilər:

-Sizin mülahizələriniz bizim üçün də çox dəyərlidir. İndi isə keçək əsas məsələyə... Sözü düzünə qalsa, biz sizi hələ özünü məlum olmayan bəzi məsələlərlə tanış etmək istərdik. Bu məsələ birbaşa Yer planeti ilə bağlı olduğundan, sizi tanış etmək məcburiyyətindəyik. Məsələ bundadır ki, Yer planetinin yaşı heç də sizin təsəvvür etdiyiniz qədər yox, ondan da milyon illər əvvələ gedib çıxır. Yer kürəsi sizin hazırkı sivilizasiyanızdan əvvəl, bizim planetin hazırkı səviyyəsinə gəlib çatmış bir vüsət almışdı. Bu inkişafın son mərhələsi planetdə həyatın sonu ilə nəticələndi. Sivilizasiya ağılagəlməz dərəcəyə çatmışdı. O zamanlar bizim "Kristal" planetində qəribə hadisələr baş verir, insanlar dəhşətə gəlir, vahiməyə düşürdülər. Tez-tez uçan səma cisimləri "Kristal"ın müxtəlif yerlərində görünür, təbii fəlakətlərin qarşısını alardılar. Hətta onlar bizim planeti bütöv və labüd ölümdən xilas etmişdilər. O zaman bizim planetin potensial enerjisi azalmağa üzrə idi. Buna görə də, planetdə sürətlə buzlaşma gedir, canlı orqanizmlərin məhv olmaq təhlükəsi yaranırdı. Lakin üç ay sürən qatı zülmətdən sonra Günəşin hərərətinin artması və "Kristal"ın istiləşməsi prosesi hamını heyrətə gətirdi. Bizi ölümdən qurtaran sizin planet idi. Lakin əsrlər keçdikcə, sizin nümayəndələriniz bizdə az-az görünməyə başladılar və az bir zamanda tamamilə yoxa çıxdılar. Çox sonralar əldə etdiyimiz nəticələrə əsasən bildik ki, Yer özü ciddi sınaq qarşısındadır. Fərziyyəміz doğru çıxdı. Sizin sonuncu aliminiz bütün məlum və naməlum planetlərə mətnlə müraciət etdi. Bu, dəhşətli müraciət idi. Bu, kainatın varlığı tarixində, bəlkə də, ən birinci və sonuncu hadisə idi. Bu müraciətdən sonra, biz özümüzün ən yaxın

qardaşlarımızı itirdiyimizi anladıq. İndi biz sizə həmin müraciətin görüntülərini təqdim edəcəyik.

-Bütün bunları mənə nəyə görə danışsınız? Bizi bu sirdən əgah etmək sizin nəyinizə gərəkdir? Yerin bir neçə sivilizasiyaya malik olduğu barədə bizdə kifayət qədər dəlil və sübutlar vardır.

Ev sahibləri baxışdılar. Sonra yenə qara geyimli şəxs:

-Mən söhbətimdə sizin planetin nə zamansa bizim himayədarımız olduğunu təsadüfən qeyd etmədim, - dedi - sadəcə olaraq, biz sizin əcdadlarınız qarşısında olan borcumuzu yerinə yetiririk. Sizlərdə gözəl bir adət var ki, əgər bir adam hansısa köməksiz, zəif bir uşağa və ya yetimə nə vaxtsa əl tutursa, onun ölümündən sonra həmin uşaq onun körpəsinə öz borcunu qaytarır. Bu, onun müqəddəs vəzifəsidir.

O, bunu deyib, masanın siyirməsini çəkdi. Oradan qara qutuya qoyulmuş platin lövhə çıxardı. Otağın o biri başında qoyulmuş cihaza ötürdü. Mavi monitora rəngli spektrlər göründü. Tədricən spektrlərin arasından insan silueti seçilməyə başladı. Siluetin üzü aydınlaşan zaman akademiki dəhşət bürüdü. O, bu güclü zərbədən sarsıldı - monitora o özü idi. Lakin onun gözləri artıq ona tanış olan ölü gözlər idi. Sifətindəki donuqluq insanın ruhuna, varlığına, illiklərinə işləyirdi:

-Mən Yer Kürəsiyəm! Kainat boşluğuna çıxıram. Biz - Yer kürəsinin insanları bütün planetlərə müraciət edirik. Yer kürəsi yetmiş milyon ildir ki, yaşayır. Bu müddət ərzində o özünün ən yüksək pilləsinə çatmış və inkişaf mərhələsinə görə bizə məlum olan bütün sivilizasiyaları ötüb keçmişdir. Bunun nəticəsidir ki, hazırda onun enerjisi tükənmək üzrədir. Planetdaxili enerji potensialımız cəmi üç yüz min ilə bəs edər. Biz planetimizin ömrünü onun insanların ömrünə qurban verə bilmərik. Həmişə insan üçün planet məzar olub. İndi planetimizi öz mənafeyimizə qurban verməyə haqqımız yoxdur. Əks halda üç yüz min ildən sonra planet əbədi bir məzara çevrilə bilər və gələcəkdə planetin yenidən canlanmasına ümid bəsləmək olmaz. Məzarı planetə çevirmək olar. Planeti isə məzara çevirmək yolverilməzdir. Ona görə də, biz - Yer kürəsinin insanları planetin artıq tükənmək üzrə olan enerjisini potensial enerji kimi Yerin özünə qaytarır və milyon illər sonra planetimizin yenidən doğulmasına ümid bəsləyirik. Əldə etdiyimiz nailiyyətləri planetin enerjisi ilə birlikdə onun yaddaşına köçürür və gələcək nəsillərimizə yadigar qoyuruq. Gələcək nəsillərə bizdən salam yetirin. Əlvida!

İdrak müəllim əlini alına dayaq verib oturmuşdu. Özünü milyonlarla, milyardlarla qardaş-bacılarından ayrılmış kimi hiss edirdi. O, geriye qayıtmağa tələsmirdi. Onsuz da Məlik onun işini davam edəcəkdi. Bir də ki, geridə nə vardı, axı?..

28.04.2016

◆ Xatirələr, duyğular

Tofiq MƏLİKLİ

Ömür yolum, taleyim

Avtobioqrafik romandan parça

Bu dünyaya gələrkən biz acılı-sevincli, uğurlu-uğursuz, rahat-əngəlli bir həyat yolu keçirik. Nəhayət, on ikiyə beş dəqiqə qalanda, yeni uzun ömür yolunun sonuna yaxınlaşanda, yaşadığımızı böyük bir masa üzərinə töküüb, özümüzü özümüzlə hesab veririk. Nələri etdik, nələri edə bilmədik, kimlərlə yol yoldaşı olduq, kimləri itirdik, kimləri sevdik, kimləri incitdik, nə uğruna mubarizə etdik, necə udduq, uduzduq. Bir sözlə, “adam kimi yaşaya bildikmi?” sualına cavab verməyə çalışırıq.

Hər dəfə məşhur amerikalı müğənni Frenk Sinatranın “Bu mənim yolumdur” (My Way) mahnısına qulaq asarkən, mən də bir çoxları kimi öz həyat yolumu, necə yaşadığımı, yenidən dünyaya gələrsəm, bu yolu təkrarlamaq istəyib-istəmədiyimi, vicdanımın rahat olub-olmadığını düşünürəm:

*“Mənim yolum, mənim taleyim,
Səhvlər, tərəddüdlər, ümidlərlə dolu,
Seçdiyim o enişli-yoxuşlu yollar,
Üzülmədən tez-tez xatırlanır o günlər...”*

*Yıxıldığım anlarda
Əsirdi üzərimdən viyılıtsı çovğunun.
Bu yolda öyrəndim nədir
Sevgisi düşmən bildiklərimin,
qısqanclığı dostların.*

*Acılarımı içimə sıxıb gedirdim mən
Bəzən gülərək, bəzən hönkürtüylə ağlayaraq.
Beləcə gəlib-keçdi günlərim -
Olsun, “mənim yolumdur bu”, deyərək...*

Mən də, bu yolda keçən günlərimi varaylayaraq, “adam kimi yaşaya bildinmi?» sualına dürüst cavab verməyə çalışacağam. Bacaracağammı? Bilmirəm. Amma sinayacağam.

BİR NEÇƏ SÖZ SOY-KÖKÜM HAQQINDA

Biz azəriləri hər zaman bir sual maraqlandırır - biz kimik, hardan gəlmişik, hara gedirik? Bu sual məni də həmişə maraqlandırır. Odur ki, həyat yolumu varaqlamadan öncə soy-kökümü araşdırmağa başladım. Bu işdə mənə ən çox yardım edən Azərbaycan Dövlət Neft - Kimya Akademiyasının professoru, geologiya-mineralogiya elmləri doktoru, qohumum rəhmətlik Oktay Həmzə oğlu Məlikov oldu. O, 40 il axtarışlar aparmış, arxivləri araşdırmış, saysız qohum-əqrabayla görüşmüş və Hacı Məlik nəslinin üç yüz illik tarixiylə bağlı maraqlı məlumatlar toplamışdı. Mən də öz növbəmdə Azərbaycan və Gəncənin tarixiylə bağlı bir çox kitabları, yazıları, arxiv materiallarını incələyərək, soy-kökümüz haqqında bilgileri toplamağa çalışdım.

Gəncənin tarixində və formalaşmasında ulu babamız Hacı Məlik və tayfası önəmli rol oynamışdır. Gəncədəki Xan bağının sağ girişinə qoyulmuş böyük lövhədə Gəncənin tarixi haqqında qısa məlumat və şəhərin əsasını qoyan tayfaların siyahısı asılmışdır. Bu siyahıda Şahsevənli, Ozan, Zərrabi, Əttar, Soylu və başqalarıyla yanaşı, Hacı Məlik və Mollacəlil tayfaları da yer almaqdadır. Bu tayfaların böyük bir qismi bu gün də Gəncənin Hacıməlikli, Mollacəlil məhəllələrindəki Nizami küçəsində və o küçənin ikinci dalanında kompakt şəkildə yaşamaqdadır.

Gəncənin tanınmış mülkədarı, böyük torpaq sahibi olan ulu babamız Hacı Məlik və onun nəslı Güney Azərbaycanın Qaradağ xanlığında yaşayan Qacar tayfasından idi. Bilindiyi kimi, XVIII yüzil İran tarixində çox ağır və keşməkeşli bir dövr olmuşdur. 1723-cü ildə rus imperatoru I Pyotrun Azərbaycan Səfəvi dövlətinin Xəzəryanı torpaqlarındakı Dərbəndi, Bakını zəbt etməsi və bunun qarşılığında Osmanlı ordularının Gürcüstan və Quzey Azərbaycandan keçərək, İranın bəzi bölgələrini, Təbrizi ələ keçirməsinə, İran şahı II Təhmasibin (1722-1732) Ərdəbilə geri çəkilməsinə səbəb olur. Bu vəziyyətdən istifadə edən öz-bəklər Xorasani, əfqanlar Herat, Rey və başqa şəhərləri işğal edirlər. 1726-cı ildə Şah Təhmasib igidliyi ilə tanınan Əfşarlı Nadiri ordunun başına keçirir. Bu arada Nadirlə Şah Təhmasibin "Vəkiləd Dövlə" rütbəsinə yüksəltdiyi Fətəli xan Qacar arasında kəskin rəqabət başlayır. Nadir saraydakı nüfuzundan istifadə edərək, şahı inandırır ki, Fətəli xan ona qarşı sui-qəsd hazırlayır. Nadirin fitnəsinə uyan Şah Təhmasib Fətəli xanı edam etdirir. Əli-qolu açılan Nadir 1732-ci ildə II Təhmasibi şahlıqdan uzaqlaşdırır, onun səkkiz aylıq oğlunu - III Abbas Mirzəni şah elan etdirir. Bundan sonra hakimiyyət tamamilə Nadirin əlinə keçir. Bu da bir həqiqətdir ki, Nadir qısa bir zamanda bir çox hərbi uğurlar qazanır. Məşhədi əfqanlardan, Xəzər dənizi sahilində yerləşən Gilanı ruzlardan, Təbrizi osmanlılardan geri alır. 4 yaşlı III Abbas Mirzə öldükdən sonra Nadir 1736-cı ildə bəylərbəylərini, din xadimlərini, sərkərdələri qurultaya çağırır və özünü şah elan etdirir. Maraqlıdır ki, tək Gəncə bəylərbəyi II Uğurlu Nadirin şah seçilməsinin əleyhinə çıxmışdır. Çox kinli və qəddar bir insan olan Nadir şah Əfşar böyük nüfuz sahibi olan Uğurlu xana toxunmasa da, Gəncə bəylərbəyliyinə tabeliyindəki Qazax, Şəmşəddil, Borçalı sultanlıqlarının torpaqlarını himayəsində saxladığı Kartli çarı Teymuraza verir.

Bu tarixi hadisələrə toxunmamın bir neçə səbəbi vardır. Əvvəla, 11 illik şahlığı müddətində Nadirin kininə sahib ola bilməməsi və etdiyi siyasi səhvlər üzündən törətdiyi fəsadları xatırlatmaqdır. Nadir şahın İkinci Uğur xandan qisas almaq məqsədilə gürcülərə verdiyi Gəncə bəylərbəyliyinə torpaqları bu gün Gürcüstan və Ermənistan əraziləri sayılır. İkincisi, Fətəli xana olan nifrəti üzündən Nadir şahın Qacarlar əşirətinə divan tutması və bu səbəbdən onların bir qisminin Quzey Azərbaycana köçməyə məcbur olmasıdır. Doğrudur, qacar-

lar da hakimiyyətə gəldikdən sonra əfşarları təqib etmiş, onlara ağır zərbələr vurmuşdular.

Elə bu dövrdə Hacı Məlik və qardaşı Alı yaxınlarıyla birlikdə Quzey Azərbaycana, Gəncəyə köçmüşlər. "Gəncə məhəllələri" kitabının müəllifi Namlet Abdullayevin araşdırmasına görə, onların bir hissəsi Hacı Məlik kəndini qurur, digər hissəsi isə, Gəncə çayının sağ sahilində torpaq sahəsi alıb məskunlaşır, və beləliklə, Hacı Məlik məhəlləsinin əsasını qoyur. Hacı Məlikin qardaşı Alı əkinçiliklə məşğul olduğu üçün, Gəncənin şimal-qərbində iri torpaq sahəsi alır və indiki "Aliuşağı" kəndinin təməlini qoyur.

Hacı Məlik bəyin Hacı Hüseyinqulu bəy, Hacı Baba bəy, Kərbəlayı Usub bəy, Kərbəlayı Abbas bəy, Molla Cəlil bəy adlı beş övladı olub. Çox keçmədən Hacı Məlik, onun övladları, nəvələri, nəticələri və çoxsaylı qohumlarıyla Gəncənin böyük tayfalarından birinə çevrilir və şəhərin siyasi, dini həyatında önəmli rol oynamağa başlayırlar. Maraqlıdır ki, 18-19-cu əsrlərdə haciməliklərdən 18 nəfər Məkkəni, 10-u Məşədi, 4-ü Kərbəlanı ziyarət etmişdir.

Rəvayətə görə, Hacı Məlik bəyin Qacar tayfasından olan sonuncu Gəncə xanı Cavad xanla soyuq münasibəti olubmuş. Bunun da, yəqin ki, bir çox səbəbləri varmış. Onlardan biri bəlli idi. Şəhərdə "Şah Abbas" məscidindən daha böyük məscid tikdirmək fikrinə düşən Cavad xan, yeni məscidin yerini təsbit etmək üçün Hacı Məlikdən başqa bütün tayfa başçılarını məşvərətə çağırıbmış. Məşvərətə qatılan Hacı Muxtarın "o məscidi Haciməliklilər tərəfdə tikdirsən, yaxşı olmazmı?" təklifinə Cavad xanın "bu Hacı Məlikdən nə istəyirsiniz?" deməsi Hacıya çox pis təsir etmiş və bu hadisə soyuq münasibəti daha da gərginləşdirmişdi. Buna baxmayaraq, Hacı Məlik Cavad xanın mərdliyinə, elsevərliyinə, qeyrətinə böyük ehtiramla yanaşmış. Rus ordusuna qarşı davada Cavad xanın əlində qılıncıyla şəhid olması Hacı Məlikə olduqca sarsıtmışdı. Bu hadisəni professor Sadıq Şükürov "Gəncəli Cavad xanın hekayəti" kitabında belə təsvir edir: "Cavad xanın öldürülməsi xəbəri şəhərin bir başından o biri başına sürətlə gedib çıxdı. Hacı Məlik bunu eşidib inanmadı. Şəhərdən evlərinə gələn oğlunu (Hüseyinqulu bəyi) yanına çağırır soruşdu;

- Oğul, şəhərdə nə var, nə yox?
- Gözün aydın, ay ləə...
- Nə olub, a bala?
- Xanı öldürdülər.
- Nə xan, hansı xanı?
- Cavad xanı.
- Evin yıxılsın, a bala, a qaraxəbər...

Hacı Məlik hönkürtü çəkib ağıladı.

- Səni öləydin, a bala, daha nə gördün şəhərdə?
 - Ləə...axı, Cavad xan sənin düşmənidir, bəs bu göz yaşı nədir?
 - Oğul, o mənim düşmənimdi. Lakin adam var evdən gedir, adam var eldən gedir. Cavad eldən getdi. Düşmənim olsa da, mərd kişi idi. Cavad xan - Cavad xan idi. Bala, bir də, unutma, çar öz siyasətində pambıqla kəsilən başımızı qızıl teştə yuyur və buna da deyirlər xeyrxahlıq,- qayğı deyir. Gidi dünya, kişiləri aradan çıxartdırır, meydanı genişləndirir.

O, bir anlığa susdu, sonra handan-hana özünə qayıtdı.

- A bala, xanı harada, necə öldürüblər? Cavad xanın əlində qılıncı öldürüldüyünə inanmıram. O, qılınc oynatmağı, döyüşün ən qızmar vaxtında özünü məharətlə qorumağı bacaran adamdır. Onun meyitini harada tapıblar?

- Deyirlər, topun lüləsinə dayanıb durubmuş.
- Necə? Topun lüləsinə? Qılıncı əlindən düşmüşdü?
- Yox! Meyiti evə gətirəndə qılıncı onun ovcundan çox çətinliklə çıxarıblar.

- Deməli, belə... Əhsən sənə, Cavad xan! Allah sənə qəni-qəni rəhmət eləsin. Düşmənim olsan da, kişisən... Cavad xan kişi kimi ölübdür. O, qılıncı ilə bir yerdə dəfn olunmalıdır”.

“Gəncə məhəllələri” kitabının müəllifi Namlet Abdullayevin fikrincə, Hacı Məlik haqqında əsası olmayan yanlış söz-söhbətlərin, iftiraların yayılmasında məqsəd, el ağsaqqalı olmuş “bu şəxsiyyətin nüfuzuna kölgə salmaq idi”. Müəllif haqlı olaraq yazır: “Hacı Məlikin yaxınları, bəlkə də, özünün 1795-ci ildə II İrakliyə qulaqburması vermək üçün Tiflisə hərbi səfərə getməsi haqqında deyilən və yazılan məxəzləri geniş şəkildə xalqa çatdırmaq daha yaxşı olardı. Unutmayaq ki, Hacı Məlik də, Cavad xan da Qacar nəslindən idilər”.

Bilindi ki, Rusiya ilə İran arasında imzalanmış 1813-cü il Gülistan və 1828-ci il Türkmənçay müqavilələrindən sonra Çar İranda yaşayan erməniləri Şimali Azərbaycan ərazilərində, o cümlədən Gəncədə yerləşdirmə siyasətini həyata keçirirdi. Rusların məqsədləri - müsəlman türk xalqlarının arasına erməniləri yerləşdirərək, özlərinə bir dayaq, bir forpost yaratmaq və lazım gələndə də onlardan öz siyasətlərini həyata keçirmək üçün istifadə etmək idi. Bu siyasət sovet dövründə də davam etmişdir. Azərbaycan türklərinin torpaqlarında Ermənistan adlı bir respublikanın yaradılması, Sovet Azərbaycanının torpaqları hesabına Ermənistan ərazisinin 40 min kvadratkilometrə qədər genişləndirilməsi, nəhayət, Dağlıq Qarabağa yerləşdirilən ermənilərin yaratdıqları problemlər rusların Çar və Sovet dövrlərində, etiraf edək, düşünülmüş, uzun vədəli siyasətlərinin sonucu idi. Onlar bu siyasətdən ilk dəfə 1905-ci ildə məharətlə istifadə etdilər.

1905-ci ildə erməni-azəri müsəlman davasını salan Çar hökuməti Gəncə çayının sağ tərəfindəki Hacı Məlik və Mollacəlil məhəllələrinin yaxınlığında yerləşdirdiyi erməniləri, Azərbaycanın başqa yerlərində olduğu kimi, Gəncədə də əvvəlcədən silahlandırmışdı. Ermənilər əvvəlcə Mollacəlillərdən 2 azəri türkünə, daha sonra Hacıməlikli Tağı bəyi və Mikayıl bəyi qətlə yetirirlər. Bu hadisədən sonra ermənilər arasında ciddi toqquşmalar başlayır. Azərilərin əlində silah az olduğundan, daha çox itki verirdilər. Ermənilər azərilərin, ilk növbədə də, Mollacəlil və Hacı Məliklərin evlərini yandırirdilər. Bu səbəbdən Hacı Məliklilər Gəncə çayının sol sahilinə köçməli oldular.

Hacıməliklərdən Məşədi Məmmədəli, Məşədi Qara, Məşədi Əli dava başlamadan çox əvvəl çayın sol tərəfində geniş üzüm bağı ərazisini satın almışdılar. 1905-ci il hadisələri başlayanda onlar evlərini tərk etmək məcburiyyətində qalmış Hacıməliklərə kömək etmək məqsədiylə bu ərazini hissələrə bölüb, simvolik qiymətlə qohumlarına payladılar. Bu bağ yerində Hacı Məliklilər əlbirliylə küçə salır, evlər tikir, ağaclar əkir, arx açırlar. Dursun nənəmin dediyinə görə, ilk vaxtlar ermənilərdən qorunmaq üçün küçənin başına və ayağına hər gecə bağlanan böyük darvazalar qoyulubmuş və silahlı Hacı Məliklilər səhərə qədər orada dururlarmış. Beləliklə, Çar hökumətinin parçala və hökm et siyasəti və ermənilərin satqınlığı üzündən XX yüzilin əvvəllərində hacıməliklilər yeni Hacı Məlik məhəlləsini salmalı olurlar. Babam Abbasqulu bəy də yeni qurulan küçənin başında geniş həyəətli bir ev tikdirir.

Hacı Məlikin ortancıl oğlu Hacı Baba bəyin övladı babam Abbasqulu bəy (1847-1949) əmisi, Hüseyinqulu bəyin qızı Ümmü xanımla evlənir və 1900-cü ildə onların tək övladları - atam Davud dünyaya gəlir. O zaman babamın 53 yaşı vardı. Uşaqlıqdan oxumağa böyük maraq göstərən atam məktəbdə oxumuş, 15 yaşında Hacı Həsən Rəfiyevin dükanlarında “prikazçik”, indiki deyimlə menecer işləmişdir. 1920-ci ilin aprelində Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra babamın yaşadığı evindən başqa hər şeyi - mülkü, torpağı, varı-yoxu əlindən alınmışdı. Babamın qardaşı Məşədi Əli bəyin iki oğlu - Yunis və Əli 1920-ci il Gəncə üsyanında iştirak etdiklərinə görə bolşeviklər tərəfindən güllələnmişlər. Müflisləşən yaşlı babam, oğlunu təqiblərdən qorumaq məqsədiylə, onu Bakıya yollayır.

Davud bəy bütün həyatı boyu təhsil almağa, özünügəlişdirməyə çalışmışdır. Atam təhsilini davam etdirə bilmək, iş tapa bilmək üçün bütün sənətlərdə sosial məşəyinin "kəndçi" olduğunu yazmaq məcburiyyətində qalmışdı. O, Bakıda məktəbə yazılır, axşamlar oxuyur, gündüzlər də kuryer işləyirdi. Məktəbi bitirəndən sonra "Fəhlə fakültəsinə" (Rabfak) daxil olur, daha sonra Bakı İnşaat Texnikumunda oxuyur. 1928-ci ildə buranı bitirir, bir müddət Suraxanıda inşaatda işləyir. Elə həmin ildə də qohumu, 14 yaşlı Yamənlə evlənir. Onların iki övladı olur - Faiq və mən. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edirəm ki, o vaxtlar Hacı Məlikin tayfasında, başqa tayfalarda olduğu kimi, evlənmək, ərə getmək ancaq qohumlar arasında və "göbəkəsmə" adətiylə olurdu. Yamən anadan olanda "göbəyi" 14 yaşlı Davuda kəsilib.

Bir müddət sonra atam Bakıda fabrik müdiri təyin edilir. Ancaq onun ən böyük arzusu həkim olmaq idi. Fabrikdə müdir işləyə-işləyə, tibb texnikumuna girir və oranı uğurla bitirir. 1931-ci ildə daxil olduğu Azərbaycan Tibb İnstitutunu atam 1936-cı ildə bitirərək, həkim diplomu alır və 36 yaşında arzusuna çatır.

Onu da qeyd edirəm ki, Hacı Məlik nəslindən olanların bir çoxu həmişə elmə, təhsilə böyük maraq göstərmişdir. Bütün çətinliklərə baxmayaraq, Sovet dövründə haciməliklərdən 6 nəfəri - Zülfiqar Məmmədov, Musa Musayev, Həmid Araslı, Tofiq Əliyev, Mirəli Qaşqay, Nəriman Şirinov Azərbaycan Elmlər Akademiyasının akademiki seçilmiş, bir çoxu isə, elmimizin müxtəlif sahələri üzrə elmlər doktoru olmuşdur.

Davud bəy uzun müddət tibb sahəsində rəhbər vəzifələrdə işləmişdir. 1936-1940-cı illərdə keçmiş Əli Bayramlı, Şamxor, Kürdəmir rayon səhiyyə şöbələrinin müdiri olmuşdur. İkinci Dünya müharibəsi başlayan kimi, 1941-ci ildə hərbi xidmətə çağırılmış, bir müddət Şamxor və başqa şəhərlərdəki hərbi hospitallarda, 1944-ci ildən isə kapitan rütbəsində müharibə gedən bölgələrdə sanitariya-tibb hissəsinin müdiri olmuşdur. Ön cəbhədə olarkən ağır yaralanmışdır. Atam yalnız 1946-cı ildə ordudan buraxılır və Gəncəyə dönür. Bir süre sonra o, Dəri-zöhrəvi dispanserinə baş həkim təyin edilir. Atam vəfat etdiyi 1969-cu ilə qədər bu dispanserdə müxtəlif vəzifələrdə, eyni zamanda, şəhər xəstəxanasında terapevt işləmişdir. Bundan başqa, Davud bəy Nizami küçəsindəki ata-baba evində kabinet açaraq, qohum-əqrabanı, vaxtilə babalarımıza bağlı olan kənd camaatını, müraciət edən bütün şəhərliləri təmənnəsiz olaraq müalicə edərdi. Gəncənin 2-3 tanınmış həkimindən biri olmuş atam, böyük sayğı gördüyü doğma şəhərində doktor Davud adıyla tanınırdı.

Namlet Abdullayev kitabında atam haqqında bunları yazır: "Hacı Məlik məhləsində Davud Abbasqulu oğlu Məlikov adlı bir həkim yaşayırdı. Onun xeyirxahlığından, atasının qayğısını çəkməsindən bu gün də yaşlılar danışirlər".

Atam və anam ayrıldıqdan sonra, Davud bəy 1950-ci ildə Biləzir xanım ilə evlənir və onların iki övladı - qardaşlarım Abbasqulu və Firdovsi dünyaya gəlirlər.

Anam Məlikova Yamən İsmayıl qızı da Hacı Məlik nəslindən idi. O, Hacı Baba bəyin başqa oğlu, Ələkbər bəyin nəvəsi idi. Ələkbər bəyin oğlu İsmayıl bəy əmisi Molla Cəlil bəyin qızı Dursun xanım ilə evlənməmiş və onların Yamən, Yaqut və Mahmud adlı üç övladı olmuşdu. Ailənin ilk və atasının sevimli övladı olduğuna görə, anama özəl müəllim tutulmuş, molla isə Quran dərsi vermişdi. Hələ kiçik yaşlarından Yamən qadınlar məclisində Quran-i Kərimdən surələr oxuyurmuş. Anam da təhsilini davam etdirmək, həkim olmaq istəyirdi. Atamın dəstəyilə o da "rabfak"ı bitirir və 1933-cü ildə Azərbaycan Tibb İnstitutuna daxil olur. Həmin ildə də böyük qardaşım Faiq dünyaya gəlir. 1938-ci ildə İnstitutu bitirdikdən sonra anam təyinatla atamın işlədiyi Şamxora göndərilir. Atamdan ayrıldıqdan sonra anam 1948-ci ildə Bakıya köçür və Qadın məsləhətxanasına baş həkim təyin olunur. Yamən xanım 55 il - təqaüdə çıxana qədər, həkimlik fəaliyyətini davam etdirmişdir. Anam 1997-ci ildə Bakıda vəfat etmiş, vəsiyyət etdiyi kimi, Gəncədə dəfn olunmuşdur.

Mən 31 avqust 1942-ci ildə, 2-ci Dünya Müharibəsinin qızğın bir dövründə anadan olmuşam. Anamın dediyinə görə, atam müharibəyə getməzdən əvvəl, qoy bir uşağımız da olsun, mən qayıtmasam və uşaq oğlan olsa, layiqli övlad olması arzusuyla adını Layiq qoyarsan, demişdir. Bu səbəbdən, doğum şəhadətnaməsində adım Tofiq yazılsa da, atam və yaxın qohumlar uzun illər məni Layiq adıyla da çağırırdılar.

MÜDRİK VƏ GÖZƏL DURSUN NƏNƏM

Atam cəbhədə, anam Şamxorda həkim işlədiyindən, məni 3-4 yaşından ana nənəm Dursun xanım böyütmüş, ilk dəfə onun nağılları, bəzən acılı, bəzən məzəli söhbətləri, tənbehləriylə dünyanı, ətraf mühiti dərk etməyə başlamışdım. Dayılarım kimi, mən də ona “ana”, həftədə bir dəfə Şamxordan Gəncəyə gəlib, məni çox sevindirən anam Yamən xanıma isə “mama” deyirdim. O illər mənə elə gəlirdi ki, hər uşağın bir anası, bir də «maması» olur. Dursun nənəm məni çox istəyirdi, bir dəqiqə də olsun özündən uzağa buraxmırdı, birdən üstümü açaram, soyuq dəyər deyər, həmişə yanında yatırdırırdı. Qızılca xəstəliyinə tutulduğum zaman gündüz-gecə başımın üstündən bir an olsun uzaqlaşmayan gözü yaşlı Dursun anamı mən də çox sevirdim və onu uşaq qısqanclığıyla qısqanırdım. Dursun anamın dediyinə görə, mən 4-5 yaşım olanda bir gün onunla Xanlarda (indiki Göygöl) yaşayan Yaqut xalamgilə gedirmişik. Keçdiyimiz bir küçənin başında oturan bir kişi xoruz şəklində şirni satmış. Mən anamdan “xoruz” almasını istəyəndə, o yavaş səsle “pulum yoxdur” desə də, mən, “yox, al”, deyər bağırmağa başlamışam. Onda nənəm əylərək qulağıma, “Get o kişidən soruş, bir öpüşə bir xoruz verirsə, gedək alağ” - deyər pıçıldadığında mən: “Kəs səsini, az! Gör nə danışır, yeri burdan”, - demişəm. Bir də bundan sonra anam “yox” deyəndə, mən heç vaxt israr etməmişəm. Bu hadisə bir müddət ailədə lətifə kimi danışılmışdı, gülüşə səbəb olmuşdu.

Bəy qızı, xanım-xatun bir qadın olan Dursun anamın xarakterində həmişə bir nikbinlik, incə yumor vardı. Birinə hirsələnəndə, acığı tutanda belə, qımışaraq “Allah onun başını qoyduğu yerdə, ayağına daş salmasın”, bərk hirsələnəndə isə “Ey Xudavəndi Aləm! Sən bütün ağılsızlara, səfehələrə ağıl ver, içində də bizimkilərə”, - deyərdi. Bunlar onun ən ağır bəd duaları idi.

Sovet dönəmində nənəmin həyatı çox ağır olmuşdu. 28 may 1920-ci il Gəncə üsyanından sonra şəhəri darmadağın edən rus əsgərləri emənilərin əliylə muqavimət göstərənləri, mülkədarları, varlıları sorgusuz-sualsız yerindəcə güllələyirdilər. Ana babam İsmayıl bəyi və qardaşını elə evlərinin həyətinə qətl etmişdilər. İsmayıl bəyin istəyiylə Dursun xanım və bacısı Rübabə xanım uşaqlarıyla bərabər kəndə qaçarkən, faytonları ermənilər və rus əsgərləri tərəfindən atəşə tutulmuş, Rübabə xanım vurulmuş, bacısının gucağında can vermişdi. Ərini və bacısını itirən Dursun xanım, öz üç uşağından başqa, əri güllələnmiş Rübabə xanımın İmran və İslam adlı uşaqlarını da təkbaşına böyütməli olmuşdur. Bu hadisələri bir neçə dəfə Dursun nənəmin və qardaşı Məmməd dayının ağızlarından eşitmişəm. Hacı Məlik nəslində sovetlərə olan nifrət bu qəddarlıqdan qaynaqlanırdı. Bu nifrətin nişanələrindən biri də özünü onda göstərirdi ki, tayfada bir dəfə də olsun sovetlər tərəfindən adı dəyişdirilən şəhərə Kirovabad deyilməyib, hər zaman Gəncə işlənilib. Universitet tələbəsiykən Mahmud dayımın yanında “Kirovabada getmək istəyirəm” - dediyimdə, o mülayim insan birdən sərt bir şəkildə “Kəs səsini, o müqəddəs şəhərin adını ləkələmə”, - deyər bağırmış və bu hadisə mənim qulağımda bir sırğa olmuşdu.

Keçən əsrin 80-ci illərinin ortalarında Moskvada yaşayan tanınmış jurnalist Fərhad Ağamalıyevin əməkdaşı olduğu SSRİ Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin orqanı “Sovetskaya kultura” qəzetində çap etdiriyi gözəl və cəsarətli

məqaləsində Kirovabad şəhərinə tarixi Gəncə adının qaytarılması təklifinə sonsuz dərəcə sevinmiş, telefonla zəng edərək təşəkkür etmişdim. Bu məqaləyə görə və bir neçə Kirovabad "ziyalısının" həmin qəzetə göndərdiyi "Biz Kirovabadlıyıq" yazısından sonra işdən qovulan Fərhad bəyə mənəvi dəstək olmağa çalışmış, sonralar onunla yaxın dostluq əlaqələri qurmuş, "Ocaq" cəmiyyətinin idarə heyətində, qanlı 20 yanvar hadisələriylə bağlı Moskvada keçirilən tədbirlərdə birgə fəaliyyət göstərmişdik.

1988-ci ildə İlham Bədəlbəyli ilə Bakıda çıxan "Gənclik" jurnalında dərc olunmuş söhbətimizdə mən də Gəncəyə tarixi adının qaytarılması məsələsinə toxunmuş, tezliklə bu məsələnin həll olunmasını istəmişdim. Şükürlər olsun ki, bu arzumuz da çox keçmədən reallaşdı, Gəncə öz tarixi adına qovuşdu.

Dursun nənəm olduqca ağıllı, təmkinli, xanım-xatun, ailəcanlı, fədakar bir qadındı. Sevimli oğlu Mahmud dayımın müharibədə yaralandığını, Batumda hospitalda yatdığı xəbərini alan kimi, rusca bir kəlmə də bilməyən bu qadın, min bir müsibətlə oğlunun yanına gedir, bir müddət ona yardım edir, sağaldığını gördəndən sonra Gəncəyə qayıdır. Nənəm əzablı, qorxulu Batum yolunda başına gələnləri danışanda mənə elə gəlirdi ki, o, nağıl söyləyir. Uzun illərdən sonra məşhur "Əsgər atası" filminə baxdığım da, əsgər anası Dursun nənəmin yaralı oğlunun yanına gedərkən çəkdiyi əzablar film lenti kimi gözümün önündə canlanırdı.

Qohumlarının yanında Dursun nənə böyük nüfuz sahibi idi. Çünki o, harada yaşamalarından asılı olmayaraq, mütləq qohumlarına baş çəkər, onlara kömək edərdi. Məni də yanına salıb, Goranboya, Gədəbəyə, Xanlara, Şamxora qohumları ziyarətə getməyimiz yaxşı yadımdadır. Qohumlar da ona bir ağbirçək kimi çox hörmət edərtilər. Novruz bayramında bütün qohumlar nənəmi təbrikə gələrdilər. Biz balacaları da böyükləri təbrik etməyə göndərərdi. Mən nənəmin bacısı qızı Yaqut xalanı və əri Qəmbər müəllimi təbrikə getməyi çox sevirdim. Çünki Yaqut xala təbrikdən sonra "Oğul bala, gül bala/Manat verim xirdala" deyib, bir manatı cibimə qoyardı və bu da, təbii ki, mənə çox sevindirirdi.

Nənəmin iki qardaşı vardı. Böyük qardaşı, şəhərdə "Dərya-i nur" ləqəbiylə tanınan Məşədi Salman bəy çox savadlı, ağayana, uzun boylu, şıq geyimli - buxara papaqlı, gümüş başlıqlı əsası olan, qaraqabaq bir adamdı. Müharibədə həlak olmuş oğlunun acısını ömrünün sonunacan çəkən Məşədi Salman dayı, qızı və nəvəsiylə çoxlu meyvə ağacları olan geniş həyətdə tikilmiş ikimərtəbəli böyük bir evdə yaşayırdı. Mən nəvəsi Çingizlə oynamaq üçün tez-tez onlara gedərdim. Çingizlə də ən sevimli oyunumuz bir dənəsini də yerə salmadan narı açıb yemək idi. Kim dənəni yerə salsaydı, o mərci uduzardı. Doğrusu, Çingiz bu işdə məndən daha məharətli idi.

Nənəmin kiçik qardaşı Məmməd bəy İstanbulda təhsil almış savadlı, Gəncədə fəaliyyət göstərən milli - demokrat təşkilatının və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəallarından biri idi. 28 may Gəncə üsyanından sonra Türkiyəyə getmiş, bir müddət orada qaldıqdan sonra Azərbaycana qayıtmış, bir alman xanımıyla evlənmiş, iki qızı və Tarıq adında bir oğlu olmuşdu. 30-cu illərdə müsavətçilərə qarşı təqiblər, həbslər artdığı zaman, Məmməd dayı ailəsinə xələl gəlməməsi üçün xanımından rəsmi olaraq ayrılır, Maştağaya köçür və orada qapalı həyat sürməyə başlayır. Doğrudur, o, ildə bir-iki dəfə qısa müddətə Gəncəyə gələr, qardaşına, bacısına, qohumlara baş çəkər, çox sevdiyi "Çökək hamama" gedər (5 yaşımdaykən bir dəfəsində mənə də o hamama aparmışdı), tələsik Maştağaya qayıdardı.

ÇİNARLI, KƏHRİZLİ GƏNCƏ

Mən 6 -7 yaşınadək çox sevdiyim Gəncədə yaşamışam. Böyük qardaşım Faiqdən fərqli olaraq, anadan olduğum Şamxoru, indiki Şəmkiri heç xatırlamıram. Ancaq anam Yamən xanımın orada qonşumuz olmuş Sovet İttifaqının ta-

nınmış geologu, Sibir neftini kəşf edən Fərman Salmanovun, bizim Bakıdakı evimizə tez-tez qonaq gələn, onun kiçik qardaşı, tanınmış mügənni Mayis Salmanovun söhbətlərindən Şamxorla bağlı sadəcə eşitdiyim bəzi maraqlı, məzəli hadisələr yadımda qalıb. Anamın danışdığı bir hadisəni, evimizdə dəyə işləyən alman qadını Yelena ilə atam arasında olmuş münaqişəni heç unutmuram. Bir gün günüorta yeməyi vaxtı atamın bir dostu bizə gəlir. Yelena qonağa "ailə hazırda yemək yeyir, zəhmət olmasa, salonda gözləyin", - deyir. Bunu eşidən atam gur səsiylə "sən nə haqla qonağı yeməyə dəvət etmək yerinə, salona göndərirsen? Mən burda yeməyimi yeyim, qonaq da qırxda oturub gözləsin. Belə şey olmaz" deyir və qonağı masaya dəvət edir. Bunun qarşılığında Yelena: "Mən ancaq ailə üzvləri üçün yemək hazırlamışam. Qonaq yemək vaxtı gəlmək istəyirsə, əvvəlcədən xəbər verməliydi. İndi kimin payını ona verim?" - deyir və ağlayaraq otaqdan çıxıb, öz evinə gedir. Anam birtəhər Yelenanı sakitləşdirir və bir gündən sonra o, yenidən bizə qayıdır. Bu xoşagəlməz hadisənin bir yaxşı nəticəsi də olur. Anamın dediyinə görə, bu olaydan sonra qohum-tanılardan heç kim, xəbər vermədən yemək zamanı bizə gəlmirmiş. Beləcə, bu alman xanımı bizim ailəyə və yaxınlarımıza Avropa etiketini öyrətmiş olur. Yelenanın verdiyi ikinci dərs - yemək saatlarının dəqiq və dəyişməz olmasıdır.

Müharibə başlayanda Yelenanın ailəsi, Şamxorda yaşayan başqa almanlar kimi, Qazaxstana sürgün olunur. Bizim ailədə yaşadığına görə, Yelenaya toxunurlar. Ancaq bir müddətdən sonra o, öz istəyi ilə uşaqlarının, qohumlarının yanına, Qazaxıstana gedir.

Görünür, Yelenanın anama çox böyük təsiri olub. Anamın xasiyyətindəki dəqiqlik, heç bir yerə gecikməmək alışqanlıqı, ifrat dərəcədə səliqəlik, fikrini çəkinmədən qarşısındakının üzünə deyə bilmə cəsarəti kimi xüsusiyyətlərinin formalaşmasında, bəlkə, Yelenanın da rolu az olmayıb. Deyəsən, bu keyfiyyətlərin bəziləri mənə də keçib. Dəqiqliyi çox sevirəm. İndiyə qədər görüşlərə, qonaqlıqlara tam təyin olunan saatda gedirəm və bu səbəbdən bəzən oralara ilk gələn də mən və xanımım olur. (Bu xasiyyətimə görə də bəzən xanımın tənqidinə də məruz qaldığımı etiraf etməliyəm!)

Şamxorla, daha doğrusu, oradakı qonşumuzla bağlı bir qəribə olayı da xatırlamaq istəyirəm. Keçən əsrin 90-cı illərinin axırları idi. Bir gün Moskvadakı səfirliyimizin keçirdiyi bir tədbirə getmişdim. Fərman Salmanov da ora gəlmişdi. Tədbirdən sonra Fərman müəllimə yaxınlaşdım və ona sual verdim;

-Fərman müəllim, Siz məni tanıyırsınız?

O təəccüblə üzümə baxıb:

-Hə, tanıyıram, Tofiqsən.

-Yox, e, kimin oğlu olduğumu bilirsinizmi?

Fərman müəllim diqqətlə üzümə baxıb:

-Yox, - dedi.

- Mən doktor Davudun, Yamən xanımın oğluyam.

Fərman müəllim bir anlığına duruxdu və gözlənilmədən:

-Üstümü batıran o uşaq sənəsen? Yamən xala bəzən səni anamın yanında qoyub, işə gedərdi, biz uşaqlar da sənənlə oynayırdıq. Bir dəfəsində üstümü yaman batırmışdın, - deyib gülməyə başladı. Sonra əlini çiyənime qoyub, itirmədiyini o gözəl kəndli ləhcəsiylə soruşdu:

-Davud dayının rəhmətə getdiyini Mayis yazmışdı, bilirəm. De görüm, Yamən xala sağdımı?

-Keçən il rəhmətə gedib, - dedim.

-Əgər başqa yerə tələsmirsənsə, mənim maşınımda bir yerdə evə gedək, bir az söhbət edək.

Bütün yol boyu Fərman müəllim atamgillə bir həyətdə yaşamaqlarından, o çətin müharibə illərində anamın onlara necə yardım etməyindən, qardaşım

Faiqlə dalaşmaqlarından danışır, mən də xatirəmdə qalmayan o həyəti, o insanları xəyalımda canlandırmağa çalışırdım.

O gündən sonra biz Fərman müəllimlə imkan olanda görüşür, tez-tez bir-birimizə telefon edərdik. İkimiz də Ümumrusiya Azərbaycan Konqresinin vitse-prezidenti seçilmişdik və konqresin iclaslarından, tədbirlərindən sonra bir yerdə oturub dərdləşirdik. Böyük cəsarət və səmimiyyət sahibi olan bu nəhəng insan Tüməndə neft yataqlarını kəşf etdiyi vaxtlarda başına gələnlərin, bir çox həqiqətlərin, qarşılaşdığı dövlət xadimləri haqqında obyektiv, dəqiq qiymətləndirmələrinin yer aldığı xatirələr kitabını mənə göndərmiş və oxuduqdan sonra fikrimi bildirməmi istəmişdi. Fərman müəllimi - həqiqi qəhrəmanı, böyük insanı son mənzilinə yola salanların arasında mən də vardım. Heç şübhəsiz, mənim həyatımda iz qoyanlardan biri də, həyatı və kəşfləriylə tarixi şəxsiyyət olan Fərman Salmanov idi.

Gəncədə keçən uşaqlıq illəri isə bugünkü kimi yadımdadır. Nizami küçəsinin uzun ikinci dalanında ancaq Hacı Məlik nəslindən olan ailələr yaşayırdı və bir çoxları indi də orada yaşamaqdadırlar. Sağ tərəfində sərin kəhriz suyu axan arx və onun kənarındakı uca qovaq, çinar ağacları, bir-birinin yanında səliqəylə tikilmiş sağlam həyətlər küçəyə başqa gözəllik verirdi. Nənəngilin geniş həyətidə xurma, əncir, nar, alma kimi meyvə ağacları, yayın istisində altında sərinlədiyimiz Təbrizi üzümü tənəyi, kərpic divarlarının qalınlığı bir metrədən çox olan və buna görə yayda sərin, qışda isti olan ev xatirələrimdə hələ də yaşayır.

Yaşlılarım - anamın bibisi nəvəsi Aqil (əsl adı İlyas idi) və xalam oğlu Ələddin mənim ən yaxın dostlarımdı. Müharibədə itkin düşmüş, görmədiyi atasının həsrətilə yaşayan Aqilin tək bir andı vardı. O, "Atamın canı üçün" dediyində, heç kim onun söylədiklərinə şübhəylə yanaşmazdı, hamımız bilirdik ki, atası onun üçün dünyanın ən əziz adamıdır və inanırdı ki, o, bir gün qayıdacaqdır. Aqili ata nənəsi soylu-köklü bəy qızı Xanım xala təkbaşına böyüdüdü.

Xalam oğlu Ələddin atasının işlədiyi Xanlarda (keçmiş Yelenendorfdə) yaşasa da, tez-tez Gəncəyə gəlir və biz üç qohum, üç dost Gəncə çayında çimməyə gedir, çayın kənarındakı çəmənlikdə güləşir, aşıq-aşıq oynayırdıq.

Ən parlaq uşaqlıq xatirələrimdən biri də Novruz bayramıyla bağlıdır. Müharibənin yenidən bitməsinə, vəziyyətin ağır olmasına baxmayaraq, hamı bayrama hazırlaşır, evlər təmizlənir, divarlar boyanır, məcmeyidə, ocaq üstündə paxlavalar bişirilir, küçəmizdə tonqallar qurulur, üzərindən tullanılır, məşəllər yandırılırdı. Bu bayrama ən çox da uşaqlar sevinirdi, çünki məhz bu bayramda onlara təzə paltar alınır. Mən də təzə paltarımı geyən kimi küçəyə qaçıb, uşaqlara göstərmək, sevincimi paylaşmaq istəyirdim. Unutmayaq ki, bizim uşaqlığımız çox ağır illərdə - çörək növbələrinin (kiçik dayım Tahir səhər saat 4-də növbə tutmaq üçün çörək dükanına gedərdi!), yoxsulluğun, aclığın hökm sürdüyü bir vaxtda keçmişdir. Yaddaşımda silinməz izlər qoymuş o günlər, 25-30 il sonra yazdığım "Müharibə dövrünün övladları" şeirində əksini tapmışdı:

**Müharibə dövrünün övladiyam,
Ağır bir zamanda gəldim dünyaya.
Həyatı tez anlamağa başladım,
Aclığın,
Çörək növbəsinin,
Qara xəbərin
Nə olduğunu
Vaxtımdan tez öyrəndim.
Nənəm kimi mən də
Poçtalyondan qorxmağa,
Uzatdığı məktubu almazdan əvvəl
Üzünə baxmağa alışdım.**

**Beş yaşında
Həyatımızdəki şaftalı ağacından
Şaftalı satdım
Ağzım sulana-sulana.
On yaşında bildim ki,
Oyuncaqsız keçdi uşaqlıq...**

Məndən bir yaş böyük olan Aqil 1948-ci ildə 5 nömrəli məktəbin birinci sinfində oxumağa başladı. Yamanca darıxırdım, Aqilin məktəbdən qayıtmağını gözləyirdim. O da məktəbdən gələndən sonra yeməyini yeyib, nənəsinin təkidilə dərslərini eləməyə başlayırdı. Həmin məktəbdə müəllim işləyən Mahmud dayım darıxdığımı görüb, məni də birinci sinfə yazdırdı. Bundan sonra Aqillə birlikdə məktəbə gedər, dərslərimizi birlikdə edərdik. İlk müəllimimiz isə yaxın qohumumuz, hamımızın sevimlisi Almaz müəllimə idi.

Bir necə ay oxuduqdan sonra anam gəlib məni Bakıya apardı. Yaxşı yadımdadır - mən Bakıya getmək istəmirdim, nənəmdən, geniş həyatımızdən, dostlarımdan, arxlı küçəmizdən ayrılmaq istəmirdim. Eyni zamanda, anamın yanında olmağı da çox arzulayırdım. 1948-ci ilin sonlarında anamla Bakıya gəldim və beləliklə, mənim Bakı həyatım başladı.

BAKI, KOMMUNİST KÜÇƏSİ, 27

Şəhərin tam mərkəzində, Kommunist, indiki İstiqlaliyyət küçəsində, "İsmailliyenin" qarşısında iki mərtəbəli, iki küçə arasında kvadrat şəklində tikilmiş "italyan həyəti" deyilən binada anama ev vermişdilər. Kommunal mənzillərdən ibarət min bir millətin yaşadığı bu binaya, bu evə ilk vaxtlar heç alışa bilmirdim. Burada hər şey mənə dar gəlirdi - dar mənzil, dar dəhliz, ortağ mətbəx, bir-birinin içinə girmiş mənzillər məni yamanca sıxırdı. Küçəmiz də çox səs-küylü idi. Oradan maşınlar, tramvaylar keçirdi. Uşaqlarla ancaq həyatımızdə oynaya bilirdik. Bir sözlə, ilk vaxtlar Bakı mənim üçün yad bir dünya idi. Çox şey, məsələn, insanlar arasındakı münasibətlər mənə qəribə görünürdü. Başa düşə bilmirdim, niyə birinci mərtəbədə yaşayan həyətin süpürgəçisi Tonya xala su xortumunu əlinə alıb işdən sallana-sallana gələn ərinə sulayır və nə üçün verəndə toplaşan sakinlər bu yazıq kişiye baxıb gülürdülər.

Çox keçmədən yavaş-yavaş Bakı həyatına alışmağa başladım. Bunda da yazıldığım indiki Prezident Aparatıyla Nazirlər Kabineti binaları arasında yerləşən 4 nömrəli ibtidai məktəbin böyük rolu oldu. O illər evimizə daha yaxın olan 132 nömrəli məktəbdə yalnız qızlar oxuyurdu.

Dərslərdən sonra İçərişəhərli uşaqlarla birlikdə Qubernator bağının dəmir barmaqlıqlarının arasında keçərək saatlarla orada oynayırdıq. İçərişəhərli məktəblilərlə yaxınlığım onların bir az fərqli yaşam və düşüncə tərzlərini anlamağıma, onlarla dost olmağıma kömək etdi.

O dövrdəki mühitlə bağlı baş vermiş bir hadisə, görünür, mənim, yeni həyatı yeni dərk etməyə başlayan uşağın dünyagörüşünü bir az da olsa etkiləmişdi. Bir gün, yanılmıramsa, 1952-ci ilin noyabr ayında dərstdən sonra evə gedərkən Qubernator bağının qarşısındakı "yeddimərtəbə" deyilən binanın fasadına parça üzərinə həkk olunmuş Stalinin nəhəng portretinin asıldığını gördüm. Maraqla portreti binanın tavanından aşağıya doğru asmağa çalışan adamlara baxmağa başladım. Birdən kimsə arxadan mənə bərk şapalaq vurdu. Ağlaya-ağlaya dönüb baxanda, bir kişinin - "Köpək oğlu, yoldaş Stalinə baxanda, niyə papağını çıxartmırsan?", - deyə bağırıldığını gördüm. Oradan qaçıb uzaqlaşdıqdan sonra ona: "köpək sənə atandır" - deyib, pərişan halda evə doğru yollandım. Nə hikmətsə, 10 yaşında baş vermiş bu olay mənim yaddaşıma yazıldı və həyatım boyu da unudulmadı.

1953-cü ildə, dördüncü sinfi bitirdikdən sonra, bizim məktəbin şagirdlərini müxtəlif məktəblərə verdilər. Məni də Bakının ən yaxşı təhsil mərkəzlərindən birinə - 132 nömrəli məktəbə göndərdilər. O ili ilk dəfə qızlarla oğlanların bir məktəbdə oxumalarına icazə verilmişdi.

Bu məktəbdə bizim həqiqətən çox səviyyəli, gözəl müəllimlərimiz vardı. Yaxşı yadımdadır, ədəbiyyat müəlliməmiz Bilqeyis xanım Təhmasibin dərslərini gözləyir, böyük həvəslə onu dinləyir, verdiyi tapşırıqları sevə-sevə yerinə yetirirdik. Ədəbiyyatı sevməyimizdə son dərəcə mədəni, kübar bir insan olan Bilqeyis xanımın böyük rolu olmuşdur. O, dram dərnəyi təşkil edər, uşaqların iştirakıyla pyeslər tamaşaya qoyardı. Bir dəfəsində mən də Səməd Vurğunun "Vaqif" pyesində rol almışdım. Bilqeyis xanım bizi tez-tez teatrların səhər tamaşalarına baxmağa aparardı.

Bir gün məktəbə Azərbaycan voleybol yığmasının baş məşqçisi Şamil Şamxalov gəldi. İdman müəllimimiz uca boylu oğlanları, o cümlədən məni sıraya düzdü. Şamxalov sıranın qarşısından keçib, bir neçə şagirdi, həmçinin məni seçdi və voleybolla məşğul olmağa dəvət etdi.

Dərstdən sonra mən böyük həvəslə həftədə üç dəfə məşqlərə gedirdim. Bir neçə aydan sonra bizim komanda gənclər arasında keçirilən şəhər yarışmasına qatıldı və ikinci yeri tutdu. Voleybol mənə çox şey verdi, ilk növbədə də reaksiyama qüvvələndirməmə, bir də yeni dostlar tapmama kömək etdi.

Dərstdən sonra mən böyük həvəslə həftədə üç dəfə məşqlərə gedirdim. Bir neçə aydan sonra bizim komanda gənclər arasında keçirilən şəhər yarışmasına qatıldı və ikinci yeri tutdu. Voleybol mənə çox şey verdi, ilk növbədə də reaksiyama qüvvələndirməmə, bir də yeni dostlar tapmama kömək etdi.

50-ci illərin ortalarında baş vermiş bir neçə hadisəni də heç unutmadım. Onlar Ətağa və Stalinin vəfatlarıyla əlaqədar idi. Ətağa dünyasını dəyişdiyi gün Kommunist küçəsi, İçərişəhərdə ağanın evinin yaxınlığındakı küçələrdə iyne atsan, yerə düşməzdi. Mən həyatımda ilk dəfə belə bir izdiham göürdüm. Akademiyanın sağ tərəfindəki balaca meydanda futbol oynadığımız İçərişəhərli dostlarım bir-iki dəfə məni Ətağanı görməyə aparmışdı. Zəif cüssəli, taqətsiz bir şəkildə bir az qabağa əyilərək sakitcə oturan bu adamın vəfatına üzülən, ağlayan və küçələri dolduran bu izdiham o vaxt məni çox etkiləmişdi.

1953-cü ilin martında anamla İmran dayımgildən evimizə gedərkən, Nizami bağının yaxınlığında ağaca asılmış qara dəyirmi radio reproduktorunu dinləyən bir qələbəlik gördük. Stalinin ağır xəstə olduğunu bildiyimiz görə biz də onlara yaxınlaşdıq. Məşhur diktör Levitan titrək və hüznü səs ilə Stalinin öldüyünü bildirən məlumatı oxuyur, oradakı insanların bir çoxu da hönkür-hönkür ağlayırdı. Anam da onlara qoşulub ağlayır və "bizim halımız necə olacaq?" - deyirdi. Mən də anamın sözlərindən etkilənərək qorxuya düşmüşdüm. Görəsən, Stalindən sonra dünyamı dağılacaq, yenidən muharibəmi başlayacaq, hər şey məhvimi olacaq? Uzun illərdən sonra atası və əmisi bolşeviklər tərəfindən güllələnmiş anama "Stalin öləndən sonra doğrudanmı həyatın duracağını düşünürdün?" - deyə sorduğumda, "Həqiqətən, o zaman elə düşünürdüm",- demişdi. O vaxtlar təbliğat, beyinyumalar necə də güclü imiş!

Məktəb illəri çox sürətlə gəlib keçdi. Növbə ixtisas seçiminə gəlmişdi. Valideynlərim həkim idilər və onlar, təbii olaraq, mənim də bu ixtisası davam etdirməyimi istəyirdilər. Hər dəfə Gəncəyə gələndə, atam yaxşı bir yemək təşkil etdirər, həyat yoldaşı Biləzir xalaya çox sevdiyim sulu xəngəl hazırlatdırar, yeməyimizi yeyər, daha sonra uzun-uzun söhbət edərdik. Necə oxuyursan, nəylə məşğulsan, problemin varmılarından sonra o, həkimlik sənətinin nə qədər lazımlı olduğundan danışar və əsas mətləbə keçərək, "sən də bu sənəti seçsən, yaxşı olar", - deyirdi. Mən də "hələ bir qərara gəlməmişəm" - deyib, vəziyyətdən çıxardım.

Anam da tez-tez belə söhbətlər aparardı. Məni isə tibb sahəsi heç cəlb etmirdi. Bunun da, yəqin ki, bir çox səbəbləri vardı. Valideynlərim evdə vaxtaşırı öz təcrübələrindən danışır və bəzən də xəstələrin vəfat etdiyini, həkimlərin vaxtında yardıma çatmadıqlarını söyləyirdilər. Bizim yaşadığımız

binanın keçmiş Qarayev küçəsinə baxan tərəfində yerləşən mənzilimizin qarşısından, demək olar ki, hər gün nəfəsli alətlər orkestrinin müşayiətiylə cənazələr aparılırdı. Bu qədər insan niyə ölür? Həkimlər onlara nə üçün kömək edə bilmirlər? İnsanların incimələrini, əzab çəkmələrini, ölmələrini görmək ağır gəlirdi mənə. Bütün bunlar məndə daxilən etiraz hissi yaradırdı. O vaxtlar duyduğum bu hissləri Dağlarca bir şeirində çox gözəl dilə gətirmişdi:

***İnsan budaqlarla, bulutlarla bir,
Eyni maviliklərdən keçmişdir.
İnsan necə ölə bilər,
Yaşamaq bu qədər gözəlkən.***

İnsan yaşlaşdıqca hər şeyi, ölümü belə normal qəbul edir. Gənc insan isə daha həssas olduğu üçün başqa bir varlığın dünyasını dəyişməsinə biganə qala bilmir. Qərribə səslənsə də, görünür, elə bu səbəblərdən qərara gəldim ki, tibb elmi zəif elmdir və mən heç vaxt həkim olmayacağam. Bir də, görünür, hər insanın öz genetik kodu var və böyüdükcə bu kod yavaş-yavaş açılır. Həkimlikdən daha çox, məndə humanitar elmlərə, ədəbiyyata, siyasətə böyük maraq var idi.

Həftədə bir dəfə uşaqlarına və qohumlarına baş çəkmək üçün Maşağadan Bakıya gələn Məmməd dayı mənimlə söhbət edər, siyasətdən, tarixdən suallar verər və fikrimi öyrənərdi. Bəzən yaxın qohumu Həmid Araslını görməyə gedəndə məni də aparardı. Həmid dayının kitablarla dolu kabinetində oturub, iki çox savadlı insanın ədəbiyyatdan, tarixdən bəhs edən söhbətlərinə maraqla qulaq asardım. İlk dəfə türkologiya, türklük, türk dili sözlərini onlardan eşitmişdim.

Doqquzuncu sinifdən başlayaraq, mən tarix, ədəbiyyat, coğrafiya, xarici dil dərslərinə daha çox maraq göstərir, bu mövzulardakı azərbaycan və rusca kitabları, evimizdəki bədii əsərləri - Süleyman Rəhimovun "Saçlı", Məmməd Səid Ordubadinin "Qılınc və qələm", Aşıq Ələsgərin, Səməd Vurğunun şeirlərini oxuyardım. Əl altından, yavaş-yavaş hekayələr də yazardım. Universitetin ədəbiyyat fakültəsində oxuyan bir tələbə (heyf ki adını unutmuşam!) bizim binada, qoca bir qadının yanında kirayədə qalırdı. Aradabir onunla görüşüb, ədəbiyyatdan söhbət edirdik. Bir gün o, mənə bir hekayəsini oxudu. Ona "Mən də hekayə yazıram" - dedim. Tələbə dostum "Gətir, sən də öz hekayəni oxu", - deyə təklif etdikdə, tez qaçıb, 12 vərəqli dəftərimi gətirdim və oxumağa başladım. Hekayənin sevgilisini uzaqlara aparacaq qatının arxasınca qaçan gəncin halsız halda yerə oturduğu səhnəsini oxuduğum zaman tələbənin gözlərinin dolduğunu görüb susdum və heyrətlə üzünə baxdım. O, əliylə "davam et" işarəsini verdi, mən də oxumağa davam etdim. Hekayə bitdikdən sonra tələbə "Sən, heç şübhəsiz, yazıçı olacaqsan", - dedi və əlimi sıxdı. Bundan sonra məni nə vaxt görsə "yeni hekayən varmı?" - deyə soruşardı.

Hələ orta məktəbdə oxuyarkən, məni biz kimik, soykökümüz haradan başlayır kimi suallar çox maraqlandırır. Tarix müəllimimizin dedi ki, bəzən "yersiz suallar verib, uşaqların vaxtını alırdım". Ancaq Məmməd dayı ilə Həmid Araslı ilə gedəndə və onların ədəbiyyat, tarix söhbətlərinə "qulaq misafiri" olanda, Həmid dayının kabinetindəki saysız kitabları görəndən sonra, ədəbiyyatşünaslıq, şərqşünaslığın məni daha çox cəlb etdiyini anladım. Odur ki, sənət seçimində qərarım qəti idi - sənədlərimi Şərqsünaslıq fakültəsinə, özü də "Türk dili və ədəbiyyatı" bölümünə verəcəkdim.

Məmməd dayıdan başqa ailədə heç kim mənim bu qərarımı dəstəkləmədi. Olduqca uzaqqörən, qətiyyətli bir insan olan anam Yamən xanım da, məsləhətinə hər zaman diqqətlə yanaşdığım Davud bəy də məni bu fikrimdən yayındırmaqda bir baxıma haqlıydılar. Məsələ burasındadır ki, mən onuncu sinifə keçən ili, ölkənin hakimi-alisi Xruşov cənabları belə bir fərman vermişdi ki,

alı məktəblərə qəbul olunanların 90 faizini istehsalatda iki il işləyənlər və hərbi xidmətdən tərxis olunanlar təşkil etməlidir. Orta məktəbi qurtaranların ancaq 10 faizi ali məktəblərə daxil ola bilərdi. Doğrudur, Xruşov "istirahətə göndəriləndən" sonra bu fərman ləğv olundu. Ancaq çanaq bizim başımızda çatladı.

Bir gün, mənim xəbərim olmadan, Məmməd dayı anamla "məsləhətləşmək", əslində, dəstək almaq məqsədiylə, Həmid dayı ilə gedirlər. Həmid dayı onları dinlədikdən sonra belə deyib: "Ay Yamən! Ucqar kənddən, rayondan gələn çox istedadlı bir gəncin yerinə sənə avara oğlunun universitetə girməsi doğru olarmı?"

Anamın və Məmməd dayının məndən xəbərsiz Həmid dayının yanına xahişə getmələri məni son dərəcə üzmüşdü. Əvvəla, heç kimin köməyi olmadan özümü sınamaq istəyirdim. İkincisi, sevdiyim, dərin hörmət etdiyim Həmid dayının mənə "avara" deməsi, nə gizlədim, şəstimə dəymiş, mənə çox pis təsir etmişdi.

Həqiqətən, voleybolçu dostlarım Elxan, Rauf və mən o vaxtlar dəbdə olan çiyli enli pencək, dar-düdüklü şalvar, hündür kauçuklu ayaqqabı qeydiyimiz üçün bizə "stilyaqa" deyirdilər. O illər "stilyaqa" sözü ictimai söyüş kimi bir şeydi. Biz üç dost, demək olar, hər axşam "Torqovıda" o başdan bu başa gedir, sonra kafedə oturub əylənirdik. Görünür, mənim də "stilyaqa" olduğumu kiməsə Həmid dayının qulağına pıçıldamışdı. Doğrusunu deyim, "avara" sözüne görə ondan yaman incimışdim. Bu səbəbdən universitetdə oxuduğum beş il ərzində heç kim Həmid Araslinin mənim qohumum olduğunu bilmədi.

İllər ötdü, mən Şərqsünaslıq fakültəsini fərqlənmə diplomuyla bitirdim, Moskvada Şərqsünaslıq İnstitutunun aspiranturasında oxudum, iki il yarım namizədlik dissertasiyama müdafiə etdim. 1968-ci ilin sonunda Həmid dayı Ankarada keçiriləcək türkoloji konqresə getmək üçün Moskvaya gəlmişdi. Oğlu Elmanın evində çox mehriban görüşdük, işlərimlə maraqlandı, ətraflı söhbət etdik. Konqresdə oxuyacağı "Gülşəhri və Nizami Gəncəvi" başlıqlı məruzəsinin "ottiskini" imzalayaraq mənə verdi. Orada bu sözlər yazılmışdı: "Əzizim, elmimizin gələcəyi, Sizlərə başarılar dilərim". Bu səmimi sözlər, həmişə "sən" dediyi qohumuna "Siz" deyər yazması, doğrusu, məni çox həyəcanlandırmışdı. Deməli, "elmimizin gələcəyi" yazmaqla, Həmid dayı mənə "avara" deməkdə yanlış olduğunu etiraf etmişdi. Bu günə kimi o imzalı "ottiski" əziz bir xatirə kimi saxlayıram.

Nə isə... Qəbul komissiyasından aldığı məlumatlara görə, 1960-cı ildə "Türk dili və ədəbiyyatı" bölümünə vur-tut 6 nəfər qəbul olunacaqdı. Bunların da beşi, heç şübhəsiz, "əmək qəhrəmanları" olacaqdı. Bir yer qalırdı. Bu yeri də qazanmaq isə asan iş deyildi. Ancaq qərar verilmişdi, geriye yol yox idi. Ciddi hazırlaşmalıydım. Doqquzuncu sinfi bitirən ili alman dili müəllimimiz Altay müəllim başqa iş keçdiyinə görə bizim xarici dil dərslərimiz olmurdu. Bu səbəbdən onuncu sinfin ikinci rübündən sonra axşam məktəbinə keçdim və Natalya Abramovna adlı xanımdan almanca dərslər almağa başladım.

Qəbul imtahanları 1960-ci ilin isti iyul ayında başladı. Biz 5 fəndən imtahan verməliydik. İlk iki imtahanı verdim və hər ikisindən də 5 aldım. İkinci imtahandan sonra dostlarımla Şıx çimərliyinə getdim, orada saatlarla günün altında futbol oynadım, dənizdə çimdirdim, axşamı evə gəldim. Özümü çox pis hiss edirdim, istiliyimi ölçdüm, termometr 38.5 göstərirdi. O saat diaqnoz qoyuldu - gün vurub. Ən çox qorxduğum yazılı imtahana 2 gün qalmışdı. Dava-dərmandan sonra atəşim düşsə də bədənimdə yorğunluq, zəiflik vardı. Bu halda da imtahana getdim, yazını yazdım, həyəcanla cavabı gözləməyə başladım. İki gündən sonra qiymətləri göstərən siyahıda adımın qarşısında "ə-la" yazıldığını görəndə, gözlərimə inanmadım. Bu qiymət mənə güc və rahatlıq verdi. Sonrakı imtahanımız Azərbaycan dili idi. İmtahanı professor Hadi

Mirzəzadə və daha bir müəllim qəbul edirdi. Bileti çəkib yerimdə oturdudan beş-altı dəqiqə sonra əlimi qaldırıb cavab vermək istədiyimi bildirdim. Hadı müəllim, "bəlkə, bir az da hazırlaşasan" - dedi. Bir-iki dəqiqədən sonra təkrar əlimi qaldıranda, o, əliylə "gəl" işarəsi verdi. Mən biletin hər üç sualına da cavab verdim. Danışib qurtarıqdan sonra professor soruşdu:

-Sən, yəqin ki, əla qiymət almaq istəyirsən?

-Müəllim, mənim başqa alternativim yoxdur, - deyə cavab verdiyimdə, üzündə incə bir təbəssüm sezdim.

-Onda əlavə sual verəcəm.

-Yaxşı, - dedim.

Bu suala da cavab verdim. Hadı müəllim:

-Bir sual da verəcəm, etiraz etmirsənsə, - dediyində mən:

- Əlbəttə, yox, - dedim, başqa nə deyə bilərdim ki...

Nə hikmətsə, bu dəfəki də bildiyim mövzu idi, çətinlik çəkmədən ona da cavab verdim. Birdən, heç gözlənmədən professor var gücüylə əlini masaya vurub, yüksək səslə:

-Mənə deyirlər, bu uşağa dörd verim. Olmaz belə şey, - dedi, imtahan vərəqəmi alıb "5" yazdı, imzaladı, yanındakı müəllimə uzatdı, o da imzaladıqdan sonra imtahan vərəqəmi mənə qaytardı.

Olub-bitənlər mənim üçün o qədər gözlənilməz olmuşdu ki, bir müddət heyrət içində yerimdə oturmağa davam etdim. Sonra, yuxudan ayılmış kimi, ayağa qalxdım, "sağ olun", - deyib otaqdan çıxdım. Qapının qarşısına toplaşmış gənclərin arasından, onların sorğu-suallarına cavab vermədən evimə yollandım.

Evdə bu olayı təhlil etməyə başladım və anladım ki, Hadı müəllim həyatımda nə qədər önəmli rol oynayıb. Əgər o, mənə "dörd" versəydi, heç şübhəsiz, universitetə daxil ola bilməyəcəkdim və taleyim, bəlkə, bambaşqa axarda özünə yol tapacaqdı, bu yol da mənim arzuladığım yol olmayacaqdı. Bu böyük şəxsiyyəti, böyük Müəllimi bu günə kimi sonsuz ehtiramla, minnətdarlıqla yad edirəm.

Nə isə... Beş imtahandan 25 bal toplayaraq Azərbaycan Dövlət Universiteti şərqşünaslıq fakültəsinin "Türk dili və ədəbiyyatı" bölümünün tələbəsi oldum və beləliklə, unudulmaz tələbəlik illəri başladı.

TƏLƏBƏLİK İLLƏRİ

1960-cı ilin sentyabrında Kommunist küçəsində yerləşən Azərbaycan Dövlət Universitetinin binasına gəldim, auditoriyamızı tapıb içəri girdim. 5 il bərabər olacağımız tələbə yoldaşlarıma yaxınlaşdım, tanış olduq. Qrupumuz 7 nəfərdən (görünür, əlavə 1 yer verilmişdi!) - Sədaqət Abdullayeva, Elmira Teymurova, Mülətif Adurov, Vəhbi Məmmədov, Mehdi Lətifov, Şamil Alməmmədov və məndən ibarət idi. Bir azdan fakültənin dekanı Yusif Şirvan gəldi, bizi təbrik etdi, uğurlar arzuladı. Daha sonra məni ayağa qaldıraraq, qrup başçısı təyin olunduğumu bəyan etdi. İndiyə kimi bilmirəm, "əmək qəhrəmanları" dura-dura, hansı məziyyətlərimə görə məni "şərəfləndirmişdilər".

Beləliklə, tələbəlik illəri başlamış oldu. Çox mehriban, səmimi qrupumuz vardı. Mülətif hər zaman məzəli zarafatları, Şəkili Vəhbinin bitib-tükənməyən Şeki lətifələriylə (təzə dostlarımızın üçü - Sədaqət, Mehdi və Vəhbi şəkiliydilər!) bizə nəşəli günlər yaşadırdılar. Onu da deyim ki, tələbə dostlarımdan hamısı çox yaxşı oxuyurdu. Ən çalışqanımız, kitabı heç vaxt əlindən yerə qoymayan - Şamil, ən çətin vəziyyətdə olan isə, birinci kursda ərə gedən, tezliklə də dünyaya övlad gətirən Elmira idi.

Çox savadlı, mədəni, tələbkər, hər zaman məsləhət verməyə hazır olan müəllimlərimiz vardı. Osmanlıca müəllimimiz İstanbul və Avropa elmi mühitinin

yetişdirməsi olan Yusif Ziya Şirvani idi. O, 1937-ci ildə "pantürkist" damğasıyla tutulub, Sibirə sürgün edilmişdi. 19 ildən sonra, 1956-cı ildə bəraət almış, Bakıya dönmüş və Şərqsünaslıq fakültəsində işləməyə başlamışdı. Yusif Ziya müəllim Osmanlı tarixinin və osmanlıcanın gözəl bilicisiydi. O, dərse hər zaman Şəmsəddin Saminin "Kamus-ı Lüğat-it Türk" sözlüyüylə gəlirdi. Osmanlıca bilmədiyimiz bir söz olanda, lüğəti açar, bu sözlə bağlı geniş məlumat verər, o sözün mənasını, semantikasını izah edər, Osmanlı ədəbiyyatından nümunələr gətirirdi. Yusif Ziya Şirvani osmanlıca, türkcə, azəricədən başqa, rusca, fransızca, ərəbcə, farsca da mükəmməl bilirdi. Hər fürsətdə bizə Şərq dillərindən başqa, Avropa dillərini də öyrənməmizi tövsiyə edərdi. Onun fikrincə, Avropa, Rusiya türkologiyasının metodikasına yiyələnmədən, əldə etdikləri uğurları öyrənmədən bu sahədə professional olmaq mümkün deyil.

Yusif Ziya müəllim bizim üçün hər baxımdan nümunə bir insan idi. Onun hərəkətlərində də, danışığında da bir kübarlıq, bir ağıyalıq vardı. Çox səliqəli geyinirdi. Oxuduğumuz beş ildə biz onun şalvarını ütüsüz görmədik. Qatı kəsilməsin deyər stula oturmada öncə, şalvarının balaqlarını yellədirdi ki, qatı pozulmasın.

Yusif Ziya müəllim Moskvaya aspiranturada oxumağa getməyimə çox sevinmiş, yola düşmədən öncə yanına çağırır: "Bax, oğlum, sən Moskvada Azərbaycanı təmsil edəcəksən, ona görə hər şeyinə - oxumağına, hərəkətinə, geyiminə, davranışlarına diqqət etməlisən. Unutma ki, moskvalılar sənə baxıb, azərbaycanlılar haqqında fikir formalaşdıracaqlar", - deyərək öyüd vermişdi.

Muasir türk dili (öztürkcə) müəllimimiz isə Cabbar Cabbarov idi. Radionun Türkcə verilişlər redaksiyasında tərcüməçi işləyən Cabbar müəllim rus və çağdaş türkcəni mükəmməl bildiyinə görə, rusca mətnləri oxuyaraq birbaşa maşinaçı xanıma diqtə edərdi. O da dərse hər zaman Türk Dil Qurumunun nəşri olan "Türkcə sözlük"lə gəlirdi. Anlaşılmayan bir söz, termin olan kimi sözlüyü açar, onlarla bağlı maddələri bizə oxudardı. Ümumiyyətlə, Cabbar müəllimin dərsləri çox maraqlı keçərdi və onun sayəsində bizlər çağdaş türkcəni mükəmməl öyrənə bildik.

Türk ədəbiyyatı dərslərini isə, dosent Yusif Şirvan verirdi. Dərslük olmadığına görə Yusif müəllimin məruzələrini yazmalı olurduq və bu səbəbdən praktik dərslərə çox az vaxt qalırdı.

Bizim bir çox dərslərimiz ərəb, fars bölmələrinin tələbələriylə bir yerdə keçirildiyinə görə, onlarla da çox gözəl münasibətlərimiz vardı. Tez-tez bir yerdə bayramları, ad günlərini qeyd edərdik. 57 il keçməsinə baxmayaraq, bu gün də bir çox tələbə dostlarımızla əlaqələrimiz davam edir.

Üçüncü kursda olanda məni fakültə komsomol təşkilatının rəhbəri seçdilər. Mən də bu ictimai vəzifəyə ciddi yanaşır, dekanların dəstəyi ilə fakültədə futbol komandası yaradır, müxtəlif gecələr təşkil edir, fakültənin elmi şurasının üzvü kimi tələbələrin mənafeələrini, xüsusilə təqaüdlə bağlı problemlərinin həllində yardımçı olmağa çalışırdım. Kommunist və Nizami küşəsi, 49-da yerləşən binalarımızda təşkil etdiyimiz gecələrə yalnız bizim tələbələrimiz deyil, şəhər gəncləri də böyük maraq göstərirdilər. Biz o tədbirlərə Dövlət estrada orkestrinin üzvlərindən ibarət kiçik kollektivlər dəvət edir və onların ifa etdikləri musiqinin sədaları altında gənclər rokn-roll, tvist, çarliston oynayırdılar. Belə tədbirlərin birindən sonra məni əvvəlcə Universitet, daha sonra rayon komsomol təşkilatlarına çağırılmış və burjuva musiqisini təbliğ etdirdiyimə görə töhmət vermişdilər.

Dördüncü kursda oxuyurdum. Bir gün məni dekanlığa çağırır dedilər ki, səni Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsinin Xarici Verilişlər Redaksiyasından axtarırlar. Verilən telefon nömrəsinə zəng etdim və təyin edilən gün Komitəyə getdim. Məlum oldu ki, Türkcə Verilişlər Redaksiyasına

diktor lazımdır. Girdə sifətli, daz başlı, gözlüklü, iri-yarı bir adam - (sonradan öyrəndim ki, bu, Türkiyə redaksiyasının Baş redaktoru Aydın Vəlixanovdur!) mənə türkcə bir mətn verdi və yüksək səslə oxumamı istədi. Oxudum. Daha sonra studiyaya gedib, o mətni təkrar oxudum. Aydın müəllim və işçilərindən bəziləri oxuduğum mətnin lent yazısına bir necə dəfə qulaq asdıqdan sonra, Aydın müəllim məni otağına apardı və redaksiyada diktor kimi işləməyimi təklif etdi. Mən, əlbəttə, bu təklifi sevinclə qəbul etdim və bir-iki gündən sonra işə başladım.

Hər gün dərsdən sonra saat 4-də redaksiyaya gəlir, oxuyacağım mətnlərlə tanış olur, onları lent yazısına almaq üçün bəzən tək, bəzən də bizim fakültəni bir neçə il əvvəl bitirmiş və radioda diktor işləyən Lətifə xanımla bərabər studiyaya girib xəbərləri oxuyurdum. Bu xəbərlər hər axşam bir neçə dəfə efirə verilirdi. Həftədə bir dəfə də axşam saat 10-a qədər növbətçi qalır, son xəbərləri birbaşa efirə oxuyurdum.

İşimdən çox razıydım. Əvvəla, praktik türkcəm çox gəlişir, inkişaf edirdi - müəllimim Cabbar Cabbarovun öztürkcəyə etdiyi tərcümələri oxumağım, yeni ədəbi türkcəni duymama, özəlliklərinə varmama çox kömək edirdi. Qohum dilləri həm fonetik, həm leksik, həm də qrammatik baxımdan qüsursuz öyrənmək çox çətindir. Bu çətinliklərdən biri ondadır ki, yazılışı və oxunuşu eyni olan yüzlərcə sözlər azəricə və türkcə başqa-başqa mənələrdə işlənir. Danışqda azəricədən türkcəyə və türkcədən azəricəyə keçərkən, yalançı ekvivalent deyilən bu sözlərin beyində avtomatik olaraq dəyişmələrini saxlaya bilmək üçün öz üzərində olduqca çox çalışmalı olursan. Mən türkcəyə bu səviyyədə hakim olan yalnız üç adamı - Ehsan Mustafayevi, Əkbər Babayevi və Cabbar Cabbarovu tanıyırdım.

Bunları yazarkən, yadıma bir məzəli əhvalat düşdü. Konsertlər vermək üçün keçən əsrin 70-ci illərində Türkiyəyə gedən maestro Niyazi SSRİ-nin İstanbuldakı Baş Konsulluğunda qalırdı. Bir gün onu ziyarət etməyə getdim. Niyazinin, həyat yoldaşı Həcər xanımla bağlı bir hadisəni lətifə kimi qəhqəhə çəkərək danışdığını heç unutmuram. Onu da deyim ki, o vaxtlar Baş Konsulluğun yerləşdiyi İstiklal caddəsindən maşınlar keçərdi.

Bir gün Həcər xanım alış-verişə gedib. Konsulluğa qayıdarkən "dolmuş" deyilən marşrut maşınına minib. Maşın qaldıqları yerə yaxınlaşarkən, Həcər xanım sürücüyə:

- Ədə, saxla, düşürəm, - deyib.

Sürücü də:

- Keçmiş olsun, hanım efendi, - deyib, maşını sürməyə davam edib.

Əsəbləşən Həcər xanım:

- Nə keçmiş olsun, deyib durursan. Görmürsən Konsulluğu çoxdan keçmişik. Tez ol, maşını saxla, - deyir.

Durumu anlayan sürücü maşını saxlamış, maşından düşən Həcər xanıma sürücü təkrar:

-Keçmiş olsun, - deyincə, o, geri qayıdacağı yola baxıb, öz-özünə:

"Nə keçmiş olsun? Sənin gicliyin üzündən, indi mən bu yüklə, xeyli yolu geri gayıtmalı olacam", - deyib.

Bütün bunları, türkcə danışmağa marağ göstərən Niyazinin qəhqəhə çəkərək artistik bir şəkildə anlatdıqlarını dinləməyin ayrı ləzzəti vardı.

Bu anekdotvari hadisə, "saxla" sözünün türkcədə "gizlə, gizli saxla", "düşmək" sözünün "yığılmaq" mənələrində, "keçmiş olsun" ifadəsinin isə xəstəliyin və başqa narahatlığın "tezliklə keçib getməsi" anlamında işlənən yalançı ekvivalentlər üzündən baş vermişdi.

Radioda bu məsələlərə olduqca ciddi yanaşır, tərcümədə bu cür "səhvlərə" yol verməməyə çalışırdılar. Bu da mənim üçün əsl məktəb idi.

Bir müddət bizim redaksiyada məsləhətçi kimi işləyən ünlü türk jurnalisti Zəkəriyyə Sərtəldən də bizlər çox şey öyrəndik. Zəkəriyyə Sərtəl keçən əsrin 20-ci illərinin sonlarında Nazım Hikmətin də çalışdığı məşhur "Rəsimli Ay" jurnalının sahibi və baş redaktoru idi. Siyasi təqib üzündən Zəkəriyyə bəy, onun kommunist olan xanımı, yazıçı Səbiyə xanım Sərtəl və qızı Yıldız xanım Avropaya qaçmış, bir müddət Moskvada yaşadıqdan sonra, Nazım Hikmətin köməyi ilə Bakıya köçmüşdülər.

Jurnalistlərin bəzi materiallarıyla, məsələn, "filan kəndə elektrik xətti çəkilməmişdir", "filan kolxoza bir traktor verilmişdir" kimi yazılarıyla tanış olanda, soyadına uyğun olaraq, Sərtəl çox sərtləşər: "Canım, siz inqilabdan 50 il keçəndən sonra kəndlərə elektrik verməmişsinizsə, bu təbliğat deyil, əks təbliğatdır. Türk kəndliləri xoruz döyüşləri kimi, traktorları döyüşdürdükləri bir vaxtda, hər hansı bir kolxoza verilən bir traktoru böyük bir hadisə kimi qələmə alırsınızsa, buna təbliğat demək olarmı? Siz daha çox elm, mədəniyyət, təhsil sahəsindəki uğurlarınızdan yazsanız, bu, dinləyicilər üçün daha çəkici, daha maraqlı olar", - deyərdi. Diktorların oxuduqları mətnlərə də qulaq asdıqdan sonra, Zəkəriyyə bəy, tələffüz, vurgu, pauza məsələləriylə bağlı çox dəyərli məsləhətlər verərdi. Bunlar da biz diktorlar üçün olduqca faydalı idi.

Səbiyə xanım Bakıda vəfat etdikdən və dəfn olunduqdan sonra Zəkəriyyə bəy qızı Yıldız xanımla Moskvaya, oradan Parisə və böyük çətinliklərdən sonra da vətənlərinə, İstanbula dönə bildilər.

Aydın müəllimin mənə olduqca yaxşı münasibəti vardı. Bir-iki ay işlədikdən sonra mənə yanına çağırırdı. "Sən yaxşı işləyirsən, diksiyan da xoşuma gəlir. Tələbə babasan, istəyirəm sənə kömək edim. Həftədə bir dəfə "Azərbaycanın idman həyatı" verilişini hazırla, tərcümə et, özün də oxu, beş-üç manat qazan". Belə təklifdən kim vaz keçər ki...

Radioda işə başlayandan sonra mən universitetin ən varlı tələbələrindən birinə çevrildim. Özünü düşünün, 50 manat əlaçı təqaüdü, 100 manat maaş, həftədə bir dəfə efirə gedən "Azərbaycanın idman həyatı" proqramından da 100 manat alırdım. Ayda əlimə 230-250 manat gəlirdi. Müqayisə üçün deyim ki, 40 illik həkim olan anamın maaşı 120 manat idi. İlk işim 320 manata "Cizetta" markalı motorollar almaq oldu. Onun sayəsində mən hər yerə - dərəcə, radioya, evə, imkan olanda Şıx çimərliyinə getməyə vaxt tapırdım. Dostları da unutmurdum - vaxtaşırı onları restorana, kafeyə dəvət edirdim. Bu, mənim kimi "zəngin" adam üçün problem deyildi. O vaxtlar 3-4 nəfər 5-6 rubla əməlli-başlı yeyib-içə bilirdi.

Türkçə Verilişlər Redaksiyasının gözəl kollektivi vardı. Orada Aydın Vəlixanovdan başqa, sevimli müəllimim Cabbar Cabbarov tərcüməçi, Moskva Universitetinin Türk Dili və Ədəbiyyatı Bölümündən məzun olmuş Tahirə xanım Bünyadova (akademik Ziya Bünyadovun həyat yoldaşı) və Əmiraslan Əmiraslanov redaktor, Lətifə xanım və Sabir Axundov isə diktor işləyirdilər. Bizim redaksiya nəinki Xarici Verilişlər Redaksiyasının, o vaxtlar bir binada yerləşən bütün Komitənin cazibə mərkəziydi. Bunun da bir səbəbi vardı - Aydın müəllim çay içməyi çox sevərdi, onun otağındakı samovar səhərdən axşama kimi qaynar, böyük dem çaydanı da samovarın başında hazır vəziyyətdə durardı. Könlü çay içib, söhbət etmək istəyən Aydın müəllimin otağına gələrdi. Xüsusilə işdən sonra otaq çox qələbəlik olardı. Ziya Bünyadov da tez-tez bizim redaksiyaya gələr, çayını içə-içə dostu Aydın müəllimlə söhbət edərdi, daha sonra Tahirə xanımla bərabər evlərinə gedərdilər. Ziya müəllimlə ilk tanışlığım da elə bizim redaksiyada olmuşdu. Sonrakı illərdə Ziya müəllimlə aramızda çox səmimi münasibət yaranmışdı. Moskvaya gələndə hər dəfə mənə zəng edərdi, görüşərdik. Mən də, öz növbəmdə, Bakıya hər gelişimdə onu Şərqsünaslıq İnstitutunda ziyarət edərdi, hal-əhval tutardım. Bir-iki dəfə də onun Nərimanov

heykəlinin yanındakı, daha sonra “Qəhrəmanlar binasındakı” mənzillərində qonaq da olmuşam.

Moskvaya növbəti gəlişlərinin birində Ziya müəllim məndən Politexnik muzeyində çıxışını təşkil etməyimi xahiş etdi. Məruzəsinin “Suyun insan ömrünün uzadılmasında rolu” mövzusunda olacağını eşidəndə çox təəccüblənmişdim. Bu görkəmli alimin tarixdən başqa bir çox problemlərlə maraqlandığını bildirdim. Ancaq su və uzunömürlülük məsələsiylə məşğul olması mənim üçün tamamilə gözlənilməz idi.

Ziya müəllimə böyük hörmətlə yanaşan “Znanie” (“Bilik”) cəmiyyətinin və kolleqalarımızın, dostlarımızın dəstəyi ilə belə bir çıxış təşkil olundu. Mövzuya maraq böyük olduğundan, Politexnik muzeyinin zalı dinləyicilərlə ağızına qədər dolu idi. Ziya müəllimin çıxışının bir tezisi bu günə qədər yadımdadır. O, iddia edirdi ki, insan uşaqlıqda içdiyi suyu dəyişdirməsə, uzunömürlü ola bilər. Və bunu suyun tərkibindəki kimyəvi maddələrin insan orqanizmindəki hüceyrələrə təsirilə izah edirdi. Məruzə bitdikdən sonra Ziya müəllim uzun-uzun alqışlanmışdı.

* * *

Sonuncu kursda bütün diqqətimi və vaxtımı mövzusu “Nazim Hikmətin “Yaşamaq gözəl şeydir, qardaşım” romanı” olan diplom işimə ayırırdım. Nazim Hikmət çox sevdiyim bir şair, bir fikir adamıydı. Onun bir çox əsərlərini, o cümlədən “Yaşamaq gözəl şeydir, qardaşım” avtobioqrafik romanını oxumuşdum. Nazimin həyatı və mübarizəsini anlamaq baxımından bu bədii əsərin olduqca dəyərli bir qaynaq olduğunu düşünərək, bu romanı incələməyə çalışmış, Nazimə və türkcəyə olan sevgimə, radioda əldə etdiyim təcrübəmə dayanaraq, diplom işimi türkcə yazmağa qərar vermişdim. Bunda, heç şübhəsiz, Nazim Hikmətlə görüşün təsiri də olmuşdu.

1962-ci ilin payızı idi. Bir gün fakültənin dekanı Yusif Şirvan məni yanına çağırıb dedi ki, Nazim Hikmət Mirzə Fətəli Axundovun 150 illik yubileyinə qatılmaq üçün Bakıya gəlir, sabah onu qarşılamağa gedəcəyik, səni onunla tanış edəcəyəm, türkcə danışarsan, onun romanından kurs işi yazdığını deyərsən, görərsən, buna çox sevinəcək. Sabahısı günü vağzala getdik. Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm, Mirzə İbrahimov və bir çox tanınmış yazıçı, bəstəkar Moskva qatarının gəlişini gözləyirdi. Yusif müəllim məni Rəsul Rzanın yanına aparıb, Türk Dili və Ədəbiyyatı bölümünün tələbəsi olduğumu, Nazim Hikmətdən kurs işi yazdığımı, türkcə yaxşı bildiyimi dedi. Rəsul müəllim müasir türk ədəbiyyatı uzmanlarına böyük ehtiyac olduğunu, Nazimə öz işim haqqında məlumat versəm, sevinəcəyini dedi və yanında durmamı istədi. Bir azdan qatar yavaş-yavaş perrona daxil oldu. SV deyilən xüsusi vaqonun qapısı açıldı, Nazim tamburda göründü, dostlarına əl etdi və gülümsəyərək yüksək səslə:

-Ah, Əkbər, sənə demədimmi Bakıya gələcəyimi heç kimə xəbər vermə! - dedi.

Vaqonun pilləkənlərindən enib, Rəsul Rzayla, Süleyman Rüstəmlə və başqalarıyla olduqca mehriban görüşdü. Daha sonra Rəsul müəllim məni Nazimə təqdim edib:

-Bu gənc Şərqsünaslıqda türkcə öyrənir, sənin “Yaşamaq gözəl şeydir, qardaşım!” romanından kurs işi yazır, - deyincə, Nazim türkcə mənə:

-Umarım romanı okumuşsunuzdur? - dedi.

Mən də:

- Tabii, ustad! Seve-seve və böyük ilgiylə okudum. Fakat fürsətdən faydalanaraq, ilk önce Sizi görməkdən və tanımaqdan mutlu olduğumu bildirmək istərim, - dediyimdə, Nazim, o unudulmaz təbəssümüylə belə qarşılıq verdi:

-Ben də gözəl t rk emi duymaktan mutluyum.

Vağzal meydanında onu g zl y n maşının yanına gedən  qədər Nazim dostlarıyla söhbət edir, ara-sıra da mənimlə Türk ədəbiyyatından kimləri oxuduğumu soruşurdu. Birdən mənə dönüb;

-Ne yazık ki,  ağdaş Türk Edebiyatı Sovyetler Birliğində, bu arada Azərbaycanda yeterinc  bilinmiyor. Sizlərin, yetenekli gen  t rkologların bu boşluğ  doldurması gerekir, - dedi.

Nazim Hikmətin ayağ st  dediyi bu sözlər və universitetimizdəki çıxışında t rk emiz v  ədəbiyyatımız haqqında söylədikləri o zaman bizim  c n yeni və olduqca qiym tliydi.

Elmi rəhbərim Yusif Şirvanın dəstəyi v  bacardığım q d riyl  yazdığım 90 səhifəlik diplom iřim kafedrada müzakirə zamanı yüksək qiym tl ndirilmis v  m dafiy  buraxılmışdı. Dövlət komissiyasında m dafiy  zamanı heç g zl m diyim bir hadisə bař verdi. Bizə  zt rk ni öyrədən v  sevdiren, h miř  sayğı duyduğum, p r stiř etdiyim müəllimim Cabbar Cabbarov, mənim diplom iřimin t rk sinin əleyhinə çıxaraq, diplom iřinin indiki vəziyyətdə m dafiy sinin doğru olmayacağını bildirdi. Ondan sonra çıxış edən Ş r  ədəbiyyatı kafedrasının müdiri, professor Mübariz Əlizadə, Ş r  dilləri kafedrasının müdiri, professor Rəhim Sultanov, elmi rəhbərim Yusif Şirvan, Yusif Ziya Şirvani,  r b dili kafedrasının müdiri Ələsgər Məmmədov v  bařqa komissiya üzvləri Cabbar müəllimlə razılařmadıqlarını v  əsərə yüksək qiymət verdiklerini s yl s l r də, Dövlət komissiyasının sədri, akademik Həmid Araslı durumun inc l nməsi məqsədilə ekspert qrupunun yaradılmasını v  m dafiy nin təxirə salınaraq 2 gün sonraya keçirilməsini təklif etdi.

H y can içində ke en bu iki gün mənə iki il qədər uzun g r nd . O gün Dövlət komissiyasında yalnız mən m dafiy  ed c kdim,  nki bařqa tələbələr m dafiy  edərək universiteti bitirmisdi l r. İlk söz mənə verildi v  Cabbar müəllimin iradlarına cavab verməyim ist nildi. Müəllimin iradları əsasən  zt rk c  ilə baėlı olduğundan, mən də onun kimi "T rk  S zl y " istinad edərək, Cabbar müəllimin nöqsan kimi g st rdiklərinin əksəriyyətinin yanlıř olduğunu, onları qəbul etm diyimi bildirdim. Komissiyanın iclasında çıxış edənlər diplom iřini yüksək qiymətləndirməklə yanařı, Cabbar müəllimin hərəkətinin yanlıř olduğunu ifadə edir, onun bu hərəkətinin anlařılmadığını dilə gətirirdilər. Yusif Ziya Şirvanının "fakültədə ilk dəfə t rk c  diplom iři yazan t l b nizin uğuruna Siz sevinm liydiniz, halbuki ona əngəl olmağı  alıřdınız, heyifl r olsun!" - deyərək, bařladığı h r r tli çıxışı bu gün də yadımdadır.

Komissiya üzvləri bir müddət müzakirə apardıqdan sonra məni toplantı otağına dəvət etdilər, diplom iřim  " la" qiymət verdiklerini bildirdilər v  beləliklə, mən universiteti qırmızı diplomla bitirmis oldum.

Etiraf edir ki, o gün çox qəribə, anlařılmaz hisslər ke irirdim. Belalı diplom iřimin yüksək qiymətləndirilməsinə sevinmək yerinə, Cabbar müəllimin anlařılmaz hərəkətinə, Dövlət komissiyasının h r r tli toplantısından sonra onun ərizə yazaraq iřd n çıxmasına daha çox mən  z lm řd m. Sevincin v  acının bir-birinə qarışdığı bu hiss, bu duyğ  xeyli müddət məni t rk etmədi. Professor Rəhim Sultanov mənə universitetdə qalıb müəllim kimi iřl m yi təklif etdikdə, ona t ř kk r m  bildirdim v  Moskvaya gedib aspiranturada təhsilimi davam etdirmək istədiyimi söylədim. 1966-cı ilin yanvarına kimi radioda iřim  davam etdim. Daha sonra iřd n çıxdım v  aspiranturaya girmək  c n Moskvaya yollandım.

◆ P o e z i y a

Rizvan NƏSİBOĞLU

DAĞIN QORXUSU

"Dağ pulludan qorxur"
Atalar sözü

Mən elə bilirdim dağ qorxu bilməz,
Başını dik tutar, özünü uca.
Dünyanın qorxusu yaxına gəlməz,
Yanında danışsam, üstümə uçar.

Mən elə bilirdim dağlar qəhrəman,
Sözünün üstünə söz demək olmaz.
Mən elə bilirdim dağdan heç zaman,-
Zirvə ölümünü gözləmək olmaz.

Mən elə bilirdim birdi: qartal, dağ,
İkisi bir candı-qurşağı düşməz.
Dünyanın altını üstünə qatsaq,
Dağlar dağlığından aşağı düşməz.

Mən elə bilirdim dağ oğlu dağsan,
Bu könül ağrımı kim saxlayacaq?!
Bir gün soruşublar: kimdən qorxursan,
Dağlar inildəyib: "pulludan ancaq!"

...Pulludan qorxursa, o nə dağdı ki,
Ona nə güvənmək, nə sinmək olar.
Dağlar Tanrı kimi ucadadır ki,
Adına həmişə and içmək olar.

...QALAN QALSIN

Dərdin üzünə gülümsə,
 Ərisin...qalanı qalsın.
 Düşüb kölgənin dalınca,-
 Yerisin... qalanı qalsın.

Eniş-yoxuşun sonrası,
 Əyri əl-ömrün damğası.
 Xoş günlər-güldü, qadası,-
 Dərilsin... qalanı qalsın.

Sükutunda odası var,
 Qohumu var, qudası var.
 Dərdimin qum adası var,-
 ... Ələnsin... qalanı qalsın.

YAĞIŞDA BALIQLAR

*Xocalı didərgini, şair (balıqçı)
 dostum Davud Fərhada*

Yağışda balıqlar enir
 Dənizin, gölün dibinə.
 Yüz dəfə qarmaq tullasan-
 Qayıdar əlin dibinə.

Bir az dur yağışın altda,
 Duyğuların neçə qatda...
 Torpaq oxuyan saatda-
 Qarmaq at çölün dibinə.

Xəyalında yerlər, göylər,
 İçində yetim yurd göynər.
 Bir isti təbəssüm göndər,
 Üşüyən gülün dibinə.

İlk sevgi son nübarıymış,
 Arzular quzey qarıymış.
 Uzaqda bir el varıymış
 Yıxılıb selin dibinə.

Yağışda balıqlar baxır,
 Yosunlu telin dibindən.
 Beş-altı təzə söz göndər-
 Qalxsınlar gölün dibindən.

...YETİMDİ

Dərd ürəkdə atalıda,
Ağızdan düşdü, yetimdi.
Söz varaqda arxalıda,
Kağızdan düşdü, yetimdi.

Qəm yolu-qaraqaşların,
Döyür məni baxışların.
Həsrət quşu-göz yaşların,-
Ağ üzdən düşdü, yetimdi.

Bu dəli eşq dil əzbərim,
Candan asım, çölə sərim?!
Onu gəzdirən gözlərim-
O qızdan "düşdü", yetimdi.

TUTUQUŞU*Qonşunun otağında bir tutuquşu var*

Bu nə çığırtıdı, bu nə şüvəndi,
Çörəyin yanında, suyun yanında.
Yad yerdə deyilsən, qəfəs - evindi,
Yaşamaq eşqi var həyəcanında.

Bildim, xoş gəlmədi gəlişim sənə,
Nə özüm tanışam, nə səsım tanış.
Qəfəsi başına almısan yenə,
Dünya sevənlərə qəfəs olarmış.

Bizim ev kimidi sənın də evın,
Bu evdən, o "evə" əl-əl gəzırsən.
Qəfəsin qapısı açıldı, kefin,
"Havanı dəyişib" təzələnırsən.

Səndə tənhalığa yağısın, qənim,
"Bir dəyən olanda, beş qaytarırsın".
Sınəmdə dərdlərim daşlaşıb mənim,
Sənə dərd deyirəm, daş qaytarırsın.

Oyuncaq əvəzi topun asılıb,
Təzə yelləncəyin qırmızı rəngdə.
Elə bil qəfəsə adın yazılıb,
Azadlıq çöldədi,
Özgə tərəfdə!

Qəfəsdən "qoparıb" atdım otağa,
Sevincin, şadlığın yüz səsdə olur.

Qəfəsə dönürsən rahat olmağa,
Sənin quş ölümün qəfəsdə olur.

... HAVANIN ÜSTÜNƏ

*"Bir az ağrıyan kimi, yıxırıq
havanın üstünə"*

Telman Hüseyn Dədə

Candı, hərdən ağrıyanda,
Yıxdıq havanın üstünə.
Dərdimizi turş nar kimi-
Sıxdıq havanın üstünə.

Yandıq, xəyal uçulanda,
Söz boşluğa "ucalanda" ...
Ürəyimiz açılanda-
Qalxdıq havanın üstünə.

Söz kimi, səs də kefnəndi...
Can dedin, gözüm şehləndi.
İçimdə həsrət kefləndi,
Axdıq havanın üstünə.

... Od yox bu oddan yuxarı,
Ömür-sükutdan yuxarı.
Sevdik buluddan yuxarı,
Baxdıq havanın üstünə.

BOYAT ŞEİR

Alaçadırlı kəndinin şeiri

Yadımdan çıxarmı böyürtkən kolu,
Kəndin dar döngəsi, geniş örüşü.
Hər gecə yuxumda hay-haray dolu,
Havalı günlərim yadına düşür.

İtlər hürüşərdi, naxır dönərdi,
Evin nağılıydı bacada tüstü.
İçimi bir duyğu isindirərdi,
Könlüm alışardı hər axşamüstü.

... Beləcə ötərdi yeniyetməlik,
Hələ də dadı var damağımızda.
Şəhərə bağlandıq, dönüb getmədik,
İndi qəm çəkirik otağımızda.

Hər gecə yuxumda kəndə dönürəm,
Yenə də aldanım şirin yalana.

Beş-altı uşağa qoşulub bu dәм,
Xәlvәti qaçırıq Dәmiryoluna.

Gecәnin bağrına sәs-sәda düşәr;
"Ay bala, hardasan, ay uşaq, harda?"
Bir azca әylәnib dönәrik evә,
Qalır xәyalımız gedән qatarda...

GÖY ÜZÜ QƏM DƏRƏSİDİ

Duman dağın qüssәsidi,
Qüssәnin sәrin vaxtıdı.
Göy üzü qәм dәрәsidi,
Göylәrin dәrin vaxtıdı.

Yaxşını pisә döydülәr,
Düz sözü zorla әydilәr.
Kişi ağlamaz dedilәr,
... Bir xәlvәt yerin vaxtıdı.

Ay da növbәdәdi, mән dә,
Yuxuya hәsrәtik gündә.
Dünyaya sәhәr gәlәndә,
Yuxunun şirin vaxtıdı.

"NAĞIL"

Üşüdü әlinin üstündә әlim,
Üzünü çevirdin, demә baxmadın.
İllәrdi hәsrәtlә yavan yediyin,-
Sәhәrki, axşamki qәмә baxmadın.

Gözümün içindән sinәмә yol var,
Baxsan, ümidlәrin qapı-qapıdı.
Әllәrin әlimi axtarıbdılar,
İtән ürәyimin yeri tapıldı.

Sәpilir yuxuma qәм birәм-birәм,
Arabir görünüb yoxa çıxırsan.
Dostuma, doğmama bildirmәmişәм,
Sән mәнim ömrümdән baha çıxırsan.

Getdiyim yolun da tamı, dadı yox,
Udduğum hava da yalandı, saxta...
Mәнki mәhәbbәtәм, özgә adım yox,
Mәnә soyuq baxma yandığım vaxtda.

...Sevәnlәr dәrd yeyib, yaş udubdular,
Adının yanına adım tәlәsir,
Sәndән hәsrәtini soruşubdular,-
Demisән: "bu adda qadın nә gәzir!".

GÜLLƏR ÜŞÜYÜRLƏR GÜL DÜKANINDA

Sənə bir dəstə gül verə bilmədim

Üz-üzə durublar, nəfəs-nəfəsə,
Çöllərin ətri yox kövrək canında.
Öyrəşə bilmirlər bu dar qəfəsə,
Güllər üşüyürlər gül dükanında.

Oğlan duruşu var, qız baxışı var,
Əllər "xınalanar" zər tikanından...
Nə qədər gözəlin "göz alqışı" var,
Güllər üşüyürlər gül dükanında.

Bələndik sevginin cənnət ətrinə,
Güllər yolumuzdan döndərər bizi.
Ən uca arzumuz-bir gül xətrinə,
Bir gül qapısına göndərər bizi.

Ləçəyi titrəyir, isinir canı,
Sevənlər qovuşmur həyəcanında.
Uzaqdan baxanda bəzər dükanı,
Güllər üşüyürlər gül dükanında.

İşığa bələnib salon dolu gül,
Ağ, qırmızısı... yüz cürəsi var.
Məhəbbət beş-altı gül vermək deyil,
Hər gülün bir sevgi işarəsi var.

Yayın istisi var, qışın soyuğu,
Güllər efirdədi - tül məkanında.
Bir sevən oğlanın həsrət qaldığı
Güllər üşüyürlər gül dükanında.

YAĞIŞDAN SONRA AXŞAM

...Təmiz eşidilir addım səsləri,
Bu yol, bu daş səki dönüb "çiçəyə"
Buludlar gözünü siləndən bəri,
Ulduzlar doğulub mavi gecəyə.

Evlərin mürgüsü-dağ mürgüsüdür,
Torpaqdan yağışın qoxusu gəlir.
Səssizlik elə bil can türküsüdür,
Dəcəl cığırının yuxusu gəlir.

Yuxuya qalıbdı dünya, bəlkə də,
Biz iki nəfərik - kölgəm, bir də mən.

Payıma nə düşür bu gün bölgədə,
İtmiş təbəssüməm bu şəhərdə mən.

Gecənin "hasarı" göyə dirənib,
Bu küçə bir uzun kəsir xəttidi.
Surətdə - Allahım yuxu göndərib,
Məxrəcdə - sabahlar gün sərhəddidir.

...Hələ də yol dönür, zaman uzanır,
Səsimi, ünümü düz aparıram.
İçimdə bir ürək alışıb yanır,
Ömrü bəzəməyə söz aparıram.

Hanı süpürgəlik evimiz, hanı,
Özümü özümdən soruşa bildim.
Qucdum boz buludlar yuyan dünyanı,
Dərdimi Allaha danışa bildim.

... SAXLAYIR

Düşən düşdü, sınan sındı,
Tüstümə kölgən qızındı.
Qismət - örtülü qazandı,
Bir ömrü qurban saxlayır.

Yol var səsdən aya kimi,
Qəm - əriməz qaya kimi,
Hər kəs o dünyaya kimi, -
Bir xəlvət ünvan saxlayır.

O cığır pozuldu, itdi,
Ürək yandı, sükut bitdi.
Məcnunu həsrət dirilti, -
Qəbrini hicran saxlayır.

Hamının adam adı var,
Dostun, doğmanın dadı var.
Ürəyi olan adamlar, -
Cibində dərman saxlayır.

Nazir RÜSTƏM

* * *

Hardan gəldin bu ömrümə?-
Ömrün - günün bu çağında...
Gəldin göylər qaralanda,
Yağışlar narın yağanda.

Heç bilmədim necə gəldin
Baharı ötən ömrümə?..
Mahnısı çoxdan oxunub,
Qatarı gedən ömrümə.

Hardan gəldin bu ömrümə? -
Günün günbatan vaxtında,
Marağımın meyə artıb,
Baxtımın yatan vaxtında.

Hardan gəldin bu ömrümə? -
Gəlmə, gəlməsən yaxşıdı.
Mən nələr çəkirəm, bilmə,
Bilmə, bilməsən yaxşıdı.

* * *

İçində eşq doğulursa,
Çəkdiyən hər aha şükür.
Gecə yuxun dağılırsa,
Açılan sabaha şükür.

Nə olubsa mənə, bəsim,
Olmuyubsa, yenə bəsim.

Gedib-gəlirsə nəfəsim
Bu günə bir daha şükür.

Bic-bic baxar, gülər naşı,
Nə qanar, nə bilər naşı?!
Yaranandan ölər naşı -
Yaradan Allaha şükür.

Yox bir arxa, yox bir pənah,
Yox pis istək, yox pis tamah.
Sevməkdirsə əgər günah,
Şükür, o günaha şükür.

* * *

Bu qatar da gedəcək,
aparacaq səni də...
Hər şey yenə bitəcək,
başlayacaq yenə də.

Dəniz də üşüyəcək,
üşüyəcək sahil də,
Axşamlar gec düşəcək
gecikəcək səhər də.

Yavaş-yavaş sönəcək
bu vitrinlər, reklamlar.
Qapqara geyinəcək
bu şəhərdə adamlar.

Bu qatar da gedəcək,
sönəcək bu şəhər də.
Bu nağıl da bitəcək,
bitəcək bu şeir də.

QADIN

Mən min dərdlə dərdli adam,
Sən bəxti gül vuran qadın.
Addım-addım, aram-aram,
Varlığımıza varan qadın.

Baxışları sual olub,
Sevgisi kövrək, lal olub,
Gecə - gündüz xəyal olub
Gözlərimdə duran qadın.

Sənsiz mənə dardı dünya,
Sənsiz məni yordu dünya,

Sənsiz kardı, kordu dünya:
Sənsiz dünya viran...qadın.

QOCALIQ

Şüşə dibi parlayan son damlalarım -
Öz əlimlə sıxılaram, süzülərəm.
Yavaş-yavaş - doydum - deyib - addımlaram,
Bu dünyadan yavaş-yavaş üzülərəm.

QÜRUB

Bir gün gələr düşərsən
Cavanlığın taxtından,
İnciyərsən, küsərsən
Taleyindən, baxtından.

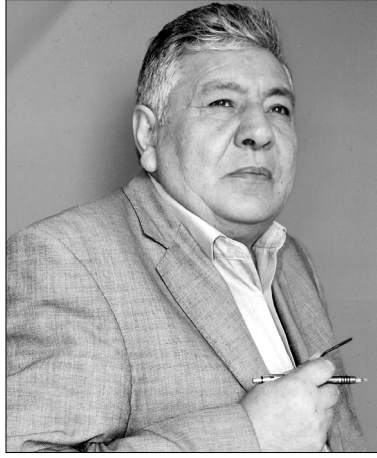
Dərdini daşıyarsan,
Bir kimsəylə bölməzsən.
Sən niyə yaşıyırsan,
Axı, niyə? - bilməzsən.

Nə bir dost kara gələr,
Nə qardaş, nə də bacı.
Üzdə gözlərin gülər,
İçində hər şey acı.

Yollar bezər, yorular
Addımından, izindən.
Bircə göz yaşı qalar
Sənə bu yer üzündən.

Ürəyinin ağrısı
Alnının qırışında.
Əcəl durub göz vurur
Ömrün bir qarışında.

Oktay ABDULLA

BU YERDƏN

Al-əlvan bəzənir dağlar, Allahım!
Tükənər şeiriyyət, sözmü bu yerdən?!
Nəğməkar bulaqlar, çayları gözəl,
Dönüb çəkək indi gözmü bu yerdən?!

Zirvələr günəşə, nura boyanır,
Qəlbimdə tükənməz sevgi oyanır.
Utancaq bənövşə elə utanır,
Həyamı götürək, üzümü bu yerdən?!

Çox gözəl yaratmış külli ixtiyar,
Dilimdə söhbətim, hələ sözüm var.
Səndən umacağım, səndə gözüüm var,
De, basım bağrıma közmü bu yerdən?!

Demədim dağlara, sözüm kəsədi,
Sinəsi qubarlı, meydi, məzədi.
Keçsə də, min illər dağlar təzədi,
Kəsilər cığırlar, izmi bu yerdən?!

Ömrüm yol üstədir, karvan yoldadır,
Dirilik çeşməsi, suyu hardadır?
Ürəyim gördüyüm dağlar boydadır,
Keçəkmi tələsik, tezmi bu yerdən?!

Xoşbulaq

TƏLƏSİR

Mən şəhər deyiləm, balaca kəndəm,
Ürəyim Bakıdır, keçilməz səddəm.

Bir isti ilğıma, nəfəsə bəndəm,
Sinəmdə atəşim, közüm tələsir.

Dağım var, hər yanı borandı, qardı,
Xəyallar uzağa məni apardı...
İlhamım çağlayan yazdı, bahardı,
Çəmənim, çiçəyim, düzüm tələsir.

Təpər tap canında, dözümə qayıt,
Nigaran olarsan, özümə qayıt.
Gözümün nurusan, gözümə qayıt,
Gözlərim yolunda, gözüm tələsir.

Hicranın ağrısı nə yaman dəhşət,
Yer yarı, göy cırır, üzgünəm fəqət.
Budursa alınımın yazısı, qismət,
Kəfənim, məzarım, bezim tələsir.

Bilirəm, rəqibdən təqib olacaq,
Namərdin çöhrəsi, rəngi solacaq.
Hər səhər üfüqdən günəş doğacaq,
Qərarım, tabanım, dözüm tələsir.

Ey Günəş, ey səma, çaylarım, çağla,
Sən məni ruhuna, eşqinə bağla.
Yaradan, Oktayı təbində saxla,
Xəyalım, ilhamım, sözüm tələsir.

BİR AYRI

Görmədim deyəsən sözün düzünü,
Özün bir ayrısən, sözün bir ayrısı.
Bu odun-ocağın isitməz məni,
Külün bir ayrısı, közün bir ayrısı.

Halına bələdəm deyim, azacıq.
Bilməyən bəxtəvər, bilən nə yazıq.
Sən qalın, sən zalım, demə tarazıq,
Yalanın bir ayrısı, düzün bir ayrısı.

Müşfiqdən, Caviddən kədər yaşadım,
Gecələr acılar, qəhər yaşadın.
Sən şair ömrünü hədəm yaşadın,
Bilinmir astarın, üzün bir ayrısı.

Bir amal uğrunda yarımaq olmur,
Sözün var sinəmdə, barışmaq olmur.
Səninlə qaynayıb-qarışmaq olmur,
Əməlin bir ayrısı, üzün bir ayrısı.

Arxamca atdığıın zəhərli oxdu,
 Namərdin, mərdlərə cəfası çoxdu.
 Bir isti nəfəsin, qucağın yoxdu,
 Kəsilər qolların, dizin bir ayrı.

Gəncə

İradə ƏLİLİ

DEMƏ HEÇ NƏ!

Olub keçənlər gerçəkdi,
 Hər xatirəm bir çiçək.
 Eşqimdən qəlbin nə çəkdi,
 Sözünmü var deyəcək?
 Demə heç nə, heç nə demə.
 Demə solğun bənizindən,
 Demə ağlayan gözündən.
 Yarımçıq qalmış sözündən,
 Bir hərf belə söyləmə,
 Demə heç nə, heç nə demə.
 Onsuz olanlar olmuşdur
 Sevdə yükü çəkilməz.
 Yazın payıztək solmuşdur,
 İndi çiçək əkilməz
 Demə heç nə, heç nə demə.
 Oxudum qəmli gözündən,
 Qəlbindən keçənləri.
 Seçirəm artıq sözündən,
 Bir vaxt sən seçənləri,
 Özünü gəzən özündən

Demə mənə nələr çəkdi
 Demə heç nə, heç nə demə!
 Demə heç nə!

...

ŞEİR İSTƏDİM SƏNDƏN

Şeir istədim,
 Bir misraya sığacaq,
 səndən
 şeir istədim...
 Yaz mənimçün,
 əzizim.
 Ürək dolu bir şeir,
 Fərəh dolu bir sətir...
 Sevgi dolu bir cümlə
 Səpələnən duyğularla,
 Çiləklənib,
 səpələnən ürəyimi,
 yığ, cəmlə.
 Qəlbini qoy o şeirdə,
 Qələmi elə sehirlə,
 kətan bilib ağ vərəqi,
 çəksin məni...
 Təkcə məni.
 Ürəklə boya onu, ürəyinin rəngini,
 əsirgəmə üzümdən...
 Bir kövrək şeir yaz,
 çəmən rəngli...
 Hər kəlməsi yaz nəfəsli,
 Ahəngi eşq həvəsli...
 Bir zərif şeir,
 Gözündən könlümə ilmələr atan,
 Bir misra şeir yaz,
 Ürəyə yatan.

ELƏ BİL...

Elə bil yelkənsiz qayığam indi,
 Azmışam yolumu əsən küləkdən.
 Yenə arzularım alışdı, dindi
 Sinəmdə alışıb yanan ürəkdən.

Sənə demədiyim çox sözlərim var,
 Ürəkdə köz kimi sızlayır səssiz.
 Gözlərimdə bitən bu lal sevdalar,
 Kədərdən biçilir, qoymadan bir iz.

Eh, necə yuxu kimi ötüşdü illər,
 Ömrü zaman-zaman itirdim, itdi.

Heç doya bilmədim baxışlarından,
Ömrümü həsrətlə bitirdim, getdi.

Ayrılıq nədir ki, hicran nədir ki,
Gül üstə şəh kimi düzələn anlar.
Sənə demədim ki, deyəmmədim ki,
Səninlə hər dərdə dözməyə nə var.

GİZLİ SEVDAMIZ

Bu gün bir başqa gün, bir başqa səhər,
Bu gün dünyamın da rəngi başqadır.
Gözlərin yoluma ümidlər səpər,
Sənli duyğuların ruhu başqadır.

Səni mən tanıdım, bu bir möcüzə,
Dünyamın ən gözəl xəyalı sənsən.
Gəlməsin sevdiyim gözlərin gözə,
Könlümü ovudan vəfalı sənsən.

Bu gizli sevdamız, kiçik dünyamız,
Bir ovuc sevinçdir, ovudar bizi.
Aldadıb utancaq xəyallarımız
Səni də, məni də yandırır gizli.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2017-ci İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

◆ P u b l i s i s t i k a

Vahid QAZI

Dumansız Albion

Durum deyim, İngiltərə deyəndə ağılıma ilk gələn Şekspirdi, Nyutonu, "Bitlz"di, "Big Ben"di, nə bilim, Çörçill, Diana, Devid Bekhemdi, yalan olar. Adam tanıyram Britaniya onun üçün tək Oskar Uayliddan ibarətdi. Bütöv İngiltərə bir futbol meydanı "Çelsi" fanatı gənc dostum Orxana görə.

Londonu funt sterlinq, yəni pul kimi təsəvvür edənlər də az deyil. Hər halda, dünyanın dörd bir yanına hökmü keçmiş imperiya paytaxtının gündəmində yalnız siyasət və hər bə söhbətləri olmayıb. Parasız nə siyasət, nə hər bə?

Günü bu gün hər yandan varlı adamlar üzünü bura tutur, pul-parasıyla birgə. Özü də tək keçmiş metropoliyalardan yox. Bizim Sovetin "qırıq-quruğ"undan qəfil varlanan neçə milyonçunun adını sayaram bir nəfəsə. Elə öz qəfil varlanmışlarımızın mülklərindən dastan danışirlar.

Fərq etməz necə qazanmışan, varlısansa sənə qucaq açar London. Dumanı yox olar Albionun.

"İngiltərənin əlindən "time is money"yi alın - onda İngiltərədə nə qalacaq?" Viktor Hüqo yazıb bunu "Səfillər"ində.

Dediyim odu ki, hərənin beynində bir assosiasiya yaradır "London" kəlməsi. Onu görməyənlərin təsəvvürü görənlərin təəssüratı ilə eyni olmur bəzən. Bax, elə mənim kimi.

Bu şəhərin adını eşidəndə, nə qədər qəribə olsa da, gözümün qabağına ilk Şerlok Holms gəlir. Niyə real insanlar yox, məhz bədii əsər qəhrəmanı - qəribəlik də bundadı. Mən bunun səbəbini yaddaşda görəəm. Yaddaşa ilk yazılan, özü də həkk olunması yazıyla yazılan ömürlük qalır. İzah eləyim, niyəsinə deyim.

Demək, 1980-ci il idi. Ağdamda indi bəxtəvər görünən günlərin birində atam evə el arasında "Tağının mağazası" deyilən kitab dükanından aldığı "Baskerville-rin iti" kitabıyla gəldi. Oxuyub bitirəndən sonra nə qədər tərifləsə də, mənə o kitaba əl qatmağa həvəsi atam yox, sovet aktyoru Livanov mükəmməl oyunu, qulağayətım səsiylə oyatdı.

Yalan-gerçək, deyirlər, Şerlok Holms haqda 200 film çəkilib. Mənə görə onların heç biri sovetin məşhur "Şerlok Holms və doktor Vatsonun sərgüzəştləri" teleserialına çatmaz. Hər halda, baş rolun ifaçısı Vasili Livanova 70 illiyində "Britaniya imperiyası ordeni" kimi möhtəşəm mükafat elə-bele verilmədi.

Əvvəl bu əsər, sonra da sovet jurnalisti Vsevolod Ovçinnikovun o dövrdə ədəbi rezonansa səbəb olan "Palıd kökləri" kitabı mənim İngiltərə və ingilislər haqda ilkin təəssürat və düşüncələrimi formalaşdırdı.

Elə bədii əsər qəhrəmanları var ki, müəllifindən populyardı. Şerlok Holms, Harri Portter, Şrek, Ceyms Bond kimi. Məşhuri-çahan Beyker-strit, 221B ünvanında, yəni Holmsun ev muzeyində Artur Konan Doyl adına rast gəlmirsən. Bilməsən, deyərsən bəs, Holms tarixi şəxsiyyətdi. Elə bu evdəcə yaşamış detektivdi.

Londona gələn hər Holms aşıqı bura dəyməmiş dönmür. Muzey viktorian stildə tikilmiş dörd mərtəbəli binada yerləşir. Doylun əvvəl seriya hekayələrdə, sonra isə romanlarda yaratdığı Holms, doktor Vatson, missis Hadson, professor Moriarti kimi obrazların maketi, Şerlokun qonaq evi, yataq otağı, şəxsi əşyaları sənə o dövrün havasını yaşadır. Elə bilirsən evin sahibi əsər personajları ilə birgə səni də qonaq çağırır.

Muzey pulludu. Yaşa uyğun olaraq 10-15 funt arası. Metronun "Baker street" stansiyasına gəlsəniz, rahat taparsınız.

Yerin altındakı London

Iri şəhərlərdə adətən metro xəritəsindən istifadə edirəm. Belə rahatdı. Getmək istədiyən yerə ən yaxın stansiyanı seçirsən, qalan azacıq yolu piyada gedirsən! Metroyla şəhərləri tanımaq daha asan olur.

London metrosu dünyanın ilk yeraltı nəqliyyat vasitəsidir. 1863-cü ildən fəaliyyət göstərir. 11 xətt üzrə 270 stansiyası var. Hər gün 4 milyondan çox sərnəş daşıyır. Gediş haqqı bir tərəfə 2 funtdur. Turistlərə həftəlik, ya da "Oyster" kartı almaq əl verir. "Oyster"-in qiyməti 5 funtdur, karta istədiyən qədər pul yükləyər, səfər başa çatanda da pulun qalığını çıxara bilərsən.

Bax, elə indi metroyla "Victoria and Albert" muzeyinə gedirik. Qatar "Charing Cross" stansiyasında dayanıb. Səfər yoldaşlarıma bir əhvalat danışırım, yeridi, deyim siz də eşidin.

Deməli, günlərin bir günü Rabindranat Taqorun oğlu Rothindranat elə burdan - "Charing Cross"-dan "Bloomsbury" tərəfə gedərkən çantasını metroda unudur. Bundan yalnız səhəri gün, atası "Gitancali" kitabının əlyazmasını istəyəndə xəbər tutur. Kitabın ingilis dilində yeganə əlyazması həmin çantada imiş. Əlyazma "Unudulmuş əşyalar bürosu"nda tapılır. Kimsə götürüb büroya veribmiş. Taleyin ironiyası demək olarmı, bilmirəm, bir il sonra - 1913-cü ildə məhz həmin kitaba görə Taqor Nobel mükafatı alır. Sonralar oğlu yazacaqdı ki, balaca bir xəta ucbatından, az qala, atası belə bir mükafatdan məhrum olacaqdı.

Ərdəbil gözəli

Biz "Victoria and Albert" muzeyinə səhər-səhər ilk girənlərdən olduq. Dünyanın dörd bir tərəfindən müxtəlif mədəniyyətlərə məxsus tətbiqi sənət nümunələri muzeyin 145 zalında nümayiş olunur. 1852-ci ildə yaradılan muzey əvvəllər Dekorativ İncəsənət muzeyi adlansa da, sonradan kraliça Viktoriya və əri Albertin adını daşımağa başlayıb. Muzeyin formalaşmasında xüsusi əməklərinə görə bura onların adı verilib.

Azərbaycana aid qədim xalçalar, miniatür tikililər, qablar az deyil. Can atdığım isə məşhur "Şeyx Səfi" xalısidi. Xalı 1539-cu ildə Təbrizdə Şah Təhmasibin sifarişlə Ərdəbil məscidi üçün toxunub. Muzeyin ayrıca bir zalında iri şüşə qəfəsə yerə sərilib.

Ona vətənin bir parçası kimi baxırsan. "Şeyx Səfi" itirilmiş torpaq kimi gəlir adama, məsələn, Cıdır Düzü kimi. Əlini, üzünü sürtmək istəyirsən. Olmur! Birini monitora, birini şüşə dalında görürsən. Görürsən, amma toxuna bilmirsən.

Boyun ölçdü. 13 addımdı. Mistik düşüncələrdən uzaq adam olsam da, yadıma 1813-cü il düşdü.

“Ardabil Carpet” adıyla nümayiş olunur. Lövhədə Azərbaycanda toxunduğu qeyd edilib. Sən demə, əvvəllər bu da başqa xalçalarımız kimi İran xalısı adıyla sərgilənirmiş. Londonda yaşayan jurnalist həmkarım Zülfüqar Rüfətoğlunun dostlarıyla müdaxiləsindən sonra yazı dəyişdirilib.

Sabahın nəhəng dalğası dərya dərinliyində bu gün toparlanır!

Gələcəyin iqtisadi, siyasi güc mərkəzini müəyyənləşdirmək istəsəniz bu gün hansı ölkənin elmə, texnologiyaya sərmayə qoyduğunu, dünyanın elm adamlarına qucaq açdığını müşahidə edin. Muzeydə sərgilənən İngiltərənin Sənaye inqilabı dövrünün maşınqayırma, poladəitmə texnologiyaları, canım sizə desin, buxar maşını, toxucu dəzgahı, bir sözlə, əl əməyini mexanikləşdirən hər şey gələcəyin iqtisadi, siyasi, hərbi mərkəzinin - dünya imperiyasının konturlarını göstərir. Doğrudan da bu texnika tezliklə Britaniyanı dünyaya hökm edən imperiyaya çevirir.

“Viktoriya və Albert” muzeyini dolanmaq həm də ona görə xoşdu ki, burada yeknəsəqlik yoxdu. Elə bil müxtəlif dövrlər, fərqli mədəniyyətlər kaleydoskopuna baxırsan.

Muzey “South Kensington” metro stansiyasına yaxındı. Pulsuzdu.

“Hayd park” - “cilovu buraxılmış azadlıq”

Bura gəlmişkən yaxınlıqdakı başqa görməli yerlərə də baş çəkin. Ətrafda xeyli maraqlı muzey, mədəniyyət abidələri var. Bəlkə, həmin gün “Royal Albert Hall”da yaxşı bir konsert də oldu. Bilet sizə baha görünər, amma dünyanın ən nüfuzlu konsert zallarından birində musiqi dinləmək hər deyəndə ələ düşməyən fürsətdi. Bizim belə fürsətimiz olmadı.

Bir tin dönüb piyada düşürük Kensington bağlarına sarı. Sadə görkəmli Kensington sarayı burdadı, indi Uels Şahzadəsi Uilyam yaşayır. Şahzadəyə əl havası salam verib gəlirik məşhur Hayd parka.

Buralar vaxtilə Vestminster abbatlığının torpağı idi. XVI əsrdə monastırların ləğvi dövründə krallığın mülkiyyətinə keçir, ov yeri olur. Kral II Karlın zamanında isə, sadə londonluların üzünə açılır.

Park daha çox siyasi mitinqlərin, kütləvi tədbirlərin, şənliklərin keçirildiyi məkan, camaatın gəzinti yeri kimi ad çıxarıb.

Serpentin gölünün kənarında eyni adlı kafedə südsüz ingilis çayı (ingilislər gül kimi çaya niyə süd qatır, bilmirəm) sifariş verib dincimizi alırıq. Çay içə-icə səfər dostlarıma - qızıma və keçmiş kişilərin sözü olmasın, uşaqların anasına hələ 23 il qabaq jurnalist həmkarım Səbuhi Məmmədlinin “525-ci qəzet”də açdığı maraqlı “Hayd Park” rubrikasından danışaram.

Parkın “Natiqlər köşəsi” deyilən yerində hər kəs camaat qarşısında istədiyi mövzuda çıxış edə bilər. “Hayd park” SSRİ-də yenidənqurma illərində məşhurlaşdı, demək olar, hər iri şəhərdə belə “hayd park”lar yaranmağa başladı.

Səbuhi də ictimaiyyət üçün maraqlı müsahiblərə “hayd park”lıq suallar verdi. Həmsöhbətlərimə “hayd parklıq sualları”ı “cilovu buraxılmış azadlıq” kimi izah edərdim.

“Hayd park”dan çıxıb “Prayd-parad”a düşdük.

Kafedən çıxıb üzü BBC-yə yol alırıq. Oksford-strit boyu nəhəng paradla qarşılaşırıq. Sən demə, həmin gün Londonda gey-parad keçirilmiş.

Türkiyəyə, Rusiyaya baxmayın, burda hürriyyətçilikdi, belə paradlar dağıdılmır, əksinə, şəhərin baş küçələri nümayiş iştirakçılarının ixtiyarına verilir.

Çoxdan bu qədər insan kütləsini bir yerdə görməmişdim. Nəhəng insan seli uzaq illərin 1 may paradlarını xatırladırdı.

İzdihamı keçib BBC-nin “Portland Place”dakı qərargahına gəldik. Azərbaycan xidmətinin əməkdaşı Elçin bəy qısa ekskursiya ilə nəhəng BBC teleşirkətinin iş həyatı ilə bizi tanış etdi. Şənbə günü olduğundan başqa əməkdaşlar işdə deyildi.

Şirkətin Azərbaycan xidmətinə uzun illər rəhbərlik etmiş Zülfüqar Əhmədov ilə axşama doğru görüşdük. Bizə yaxşı bir türk restoranında qonaqlıq verdi.

Muzeylər “lənd”i

Bir şəhərdə muzeylərin bolluğu onun zəngin tarixinə işarədi.

O biri günlərdə də imkan düşdükcə muzeylərə dəyirdik. Amma səfərin iki gününü tamamilən muzeylərə həsr etdik.

“Çarlz Dikkensin ev muzeyi” Dayti-strit, 48 ünvanında yerləşir. Bura metronun bir neçə stansiyasından gəlmək olar. Biz “Russell Square”da düşdük.

Dikkens bu evdə cəmi iki il yaşayıb. Onun Londonda qaldığı evlərdən tək bu durur. 2012-ci ildə təmir ediblər. Dəhlizin, pilləkənin bir neçə yerində divara Dikkensin “kölgə”sini elə çəkiblər, deyirsən bəs, sahibi elə indicə burdaydı, çıxıb, bu saat gəlir.

“Oliver Tvistin macəraları” bu evdə yazılıb. Balaca Oliverin ağrı-acılarını xatırlayıb Çarlzın romanı yazarkən hansı ovqatda olduğunu duymağa can atıram. Muzeyin kafesində oturub kofe içirik. Radio-bələdçi dahi yazıcının burda iztirablı günlər keçirdiyini deyir.

Öz acılarındanmı yaradıb Oliveri?

* * *

Bir tin o yanda Roger-strit, 12 ünvanında yerləşən “Çarlz Darvin Evi” (Charles Darwin House) bağlı idi. Əgər Darvinin həyatı, yaradıcılığı ilə maraqlanırsızsa, bir qədər uzaqlığına baxıb ərinməyin, onun ev-muzeyinə - “Down House”a gedin.

Vaxt qıtlığıdasa, ora gedə bilmirsinizsə, “Təbiətşünaslıq muzeyi”ndə (Natural History Museum) “Darvin mərkəzi”ni ziyarət edin. Bəşərin yaranış tarixinə səyahət də adlandırardım bu muzeydə dolaşmağı. Əlimdə əlac olsa təkamülü inkar edən, dünyanın bir “Ol!” əmriylə altı günə yarandığına inanmaları bura ekskursiyaya gətirərdim. Xüsusən də təkamül nəzəriyyəsinə məktəb proqramlarından çıxaran Türkiyənin təhsil rəhbərlərini, bizim dindən xəbərsiz dindarlarımızı.

XIX əsrin ortalarında elan etdiyi təkamül nəzəriyyəsiylə Darvin dünyanı dəyişdi. Əsrlər boyu davam edən elm-din debatında söz sahibi oldu.

Alimlər İngiltərədə tapılan qədim insan sümüklərini öyrənərkən, hannibalizmin nişanələrinə rastlayıblar. Britaniyalıların mağara dövr əcdadları yemək tapmayanda bir-birlərini yeyirmişlər. Ocaq başında ora-bura tolazlanmış sümüklər bir adamın imiş. Çöldə-meşədə adam kabab yeyəndə sövq-təbii sümüyü hara gəldi atır ey, bax heyylə, əti yeyib sümüyü fırladıbmışlar.

İnsanlığın sonrakı inkişaf tarixini düşünəndə hannibalizmin canımızda olmasına inanırsan. İnsanlar elə indi də bir-birini yeyirlər, sadəcə indi ətini yox, ruhunu, canını, ömrünü yeyirlər. Lap şairanə çıxdı!

Darvinlə vidalaşib yolumuza davam edirik.

* * *

Açığı, gəzinti proqramına “London Film muzeyi”ni salanda zənn edirdim ki, Çaplin, Hiçkok, başqa ingilis kino xadimlərini xatırladan eksponatlar da görəceyik. Sən demə, muzey yalnız məşhur Ceyms Bond seriyası filmlərinə həsr olunubmuş.

İngilis yazıçısı Yan Fleminqin romanları əsasında 50 il ərzində 24 film çəkilib. Baş rolu xeyli aktyor oynayıb. Mən Şon Konnerinin “Bond”unu bəyəniyəm.

Muzeyi gəzə-gəzə “Agent 007” - Ceyms Bondun filmlərdən təhlükəli tryuk süjetlərini, çəkilişlərdə istifadə olunmuş maşın, qayıq, təyyarə, silahları qızıma

göstərib dilxoşluq edirəm: "Cavanlıqda atan da belə edərdi". Arxadan xanım dillənir: "Nəsə yadıma gəlmir axı". Ayana mənim zarafatımdan çox anasının sözü ləzzət elədi, gülməyindən bildim.

Mənsə Bondun "Aston Martin DB5" markalı maşınına baxa-baxa zarafata davam edirəm: "İmkan verməz ki, hamının şəxsi qəhrəmanlıq tarixi uydurduğu zəmanədə gənc nəslə həqiqəti çatdırasan".

Muzeydən aldığımız xoş ovqat "Covent Garden" yunan kafesində də davam elədi.

* * *

Böyük Britaniyanın bir vaxt dünya imperiyası olduğunu "Britaniya muzeyi"ndə daha aydın dərk edirsən. Bu nəhəng muzeydə bütün sivilizasiyaları əhatə edən 7 milyonacan eksponat var. Luvrdan sonra dünyanın ən çox ziyarətçi qəbul edən muzeyidi.

İngilis əsgərinin ayağı dəyən yerə arxasınca arxeoloqlar, tədqiqatçı alimlər gedib. Ən dəyərli mədəniyyət nümunələrini imperiya paytaxtına daşıyıblar. Öyrənib, qoruyub saxlayıblar. Yunanıstan, Misir hələ də onlardan aparılmış tarixi abidələrin davasını döyür, geri qaytarmağı tələb edir.

Qədim Misir abidələri sərgilənən zalda dediklərim Ayana maraqlı gəlir deyə ətraflı danışırım. Deyirəm, Məmlük sultanlığından üzü bəri biz türklər Misirdə 700 il hakim olsaq da bir dəfə maraqlanmadıq ki, bu ehramlar, piramidalar nədi, kimindi. Amma Napoleonun cəmi bir neçə illiyinə tutduğu Misirdə fransızlar abidələri tədqiq edir, qədim mədəniyyəti öyrənir, tarixi nümunələri toplayıb Parisə aparırlar. 1798-ci ildə Misir İnstitutu (Institut d'Egypte) belə yaranır.

Hələ ingilislərin sonralar daha geniş tədqiqata başlamalarını demirəm.

Uzatmayım, bir sözlə Londonda 300-dək muzey və qalereya var. Dövlətinkilərlə yanaşı, özəl muzeylər də çoxdu. Hər zövqə, marağa uyğun olanını tapa bilərsiniz. Bircə bol vaxtınız və bir az da pulunuz olsun. Pul da əsasən özəl muzey və qalereyalarda gərəkdi. Əksər dövlət muzeyləri pulsuzdu.

"Maqna Karta" və Çingiz xanın Yasası

"Londonun gözü"ne ("London eye") metronun "Westminster" stansiyası ilə gəlmək olar. Düzü fikirləşirdim ki, neçə günün yorğunluğunu bir qədər adrenalinlə çıxararam. Dedim, fırlanan nəhəng əyləncə çarxında başgicəlləndirən hündürlük həyəcanlı olar. Amma o qədər yavaş fırlanmış ki, qorxu-filan duymadım. Növbəyə uzun zaman sərf etməyə dəyərdimi, bilmirəm. Hər halda yaxşı fotolar çəkdik.

Adama deyərlər, sənə həyəcan-adrenalin lazımdı? Onda buyur, "Qarıneşən Cek Muzeyi"ne ("Jack the Ripper Museum"). Metronun "Tower Hill" stansiyasında düş, Keybl-strit, 12 ünvanına, sonralar saysız bədii əsərə, filmə personaj olacaq qorxunc qatilin muzeyinə gəl.

Burada adamı vahimə bürüyür. Öldürdüyü qadınların fotoları, işgəncə və qətl alətləri, qurbanın saxlandığı otaq xüsusi səs fonunda xof yaradır.

"Qarıneşən Cek" 1888-ci ildə silsilə qətlər törədən, London sakinlərini vahimədə saxlayan, polisin tapa bilmədiyi naməlum manyaka verilən şərti addı. Qatil polisə göndərdiyi məktubları Cek adıyla imzalayırmış. İlk dəfə bu ada Boris Akuninin "Dekorator" povestində rastlamışam.

Ceki qoyaq tarixdə qalsın, yolumuza davam edək.

"Londonun gözü"ndən düşüb "Vestminster körpüsü"ne sarı gedirik. Bir az təlaşlıyam. Buranı tez keçmək istəyirəm. Şəkil çəkdirməyə də hövsələm çatmır. Üç ay qabaq bir terrorçu bu körpüdə adamların üstünə maşın sürmüşdü, beş

nəfəri öldürmüş, əllidən çoxunu yaralamışdı. Belə görürəm, narahatlıq keçirən tək mənəm, izdiham öz kefindədi - körpü o qanlı günü "unudub".

Körpünü keçən kimi məşhur "Big Ben" saati olan qülləyə çatırsan. Təmirə bağlandığı üçün biz ora çıxa bilmədik. Yolunuz düşsə, açıq olsa, tənbellik eləməyin, qalxın.

Ölkənin parlamenti elə burada - "Vestminster sarayı"nda yerləşir. Britaniya parlamenti dünyada parlamentarizmin inkişafına ciddi tövhələr verib. Qədim tarixi var.

Böyük Azadlıqlar Xartiyası hələ 1215-ci ildə qəbul olunub. Daha çox "Maqna Karta" adıyla tanınır. Kral Con ingilis baronlarının təzyiqi altında imzalayıb onu. Xartiyaya əsasən, zadəganların razılığı olmadan kral hər hansı siyasi, iqtisadi qərarlar qəbul edə bilməz.

Maraqlıdı, bu sənəd dünyada insan hüquq və azadlıqlarının ilk aktı hesab olunur. Amma nədənsə unudulur ki, "Maqna Karta"dən 9 il əvvəl 1206-cı ildə sosial mənşeyindən asılı olmayaraq insanların bərabərliyi, hüquq və azadlıqları kimi bəşəri dəyərlər Çingiz xanın Yasasında - qanunlar toplusunda öz əksini tapmışdı. Onun yaratdığı Böyük Məclisdə - monqol-uyğur zadəganlarının iştirakı ilə keçirilən ümumxalq Qurultayında qəbul edilən Yasaya (müasir konstitusiyanın analoqu) sonrakı əsrlərdə sələfləri də əməl edir.

Daha maraqlısı odur ki, kral Condan fərqli olaraq, Çingiz xan bu hüquq və azadlıqları təhdid altında yox, təbəələrinə özü könüllü vermişdi.

Britaniya ənənələrə sadıq ölkədi, parlament islahatları kralın səlahiyyətlərini məhdudlaşdırsa da ləğv etmədi. Tək krallıq yox, ölkənin ənənəvi zadəganlıq institutu da qorunub saxlanıldı - parlamentin Lordlar palatası kimi. Palata ali ruhanilərdən, zadəganlardan formalaşır, lordların əksəriyyəti bu hakimiyyəti irsi olaraq qazanır.

Ölkənin qanunverici söz sahibi seçkili orqan olan Nümayəndələr palatasıdır.

Parlament meydanından keçib, qoca Çörçillin heykəlinin yanından ötüb yola davam edirik.

Vestminster Abbatlığı parlamentin iki addımlığındadı. Bir adı da Müqəddəs Pyotr olan kilsə ön tərəfdən Paris Notr-Dam kilsəsinə bənzəyir. Hər ikisi qotik memarlıq stilində tikilib. Britaniya krallarının tacqoyma və kəbin mərasimləri burada keçirilir.

Abbatlıqdan Bukingem sarayına piyada on beş dəqiqəlik yoldu. Hazırkı Britaniya kraliçası II Elizabet burada yaşayır. Biz keçəndə sarayın damında bayraq yox idi, bu o deməkdi ki, sahibə evdə deyil.

Kraliça Viktoriyanın qızılı abidəsi olan dairəyə dövrə vurub Müqəddəs Ceyms parkına keçirik. "İmperiya Hərb muzeyi" parkın o biri başındadı. Bura gələsi olsanız, mənə baxmayın, siz mütləq muzeyin "Çörçill Müharibə Otağı"na dəyin.

Britaniyanın iki kərə baş naziri olmuş Uilyam Çörçill dünyanın siyasi gedişinə yön verən tək-tək tarixi şəxslərdəndi. O, 1946-cı il martın 5-də ABŞ-da Fulton Vestminster kollecində tarixə "Fulton çıxışı" kimi yazılan nitqində SSRİ ilə gələcək münasibətlərin konturlarını cızır. Soyuq müharibənin başlanğıcı bu çıxışdan hesablanır. Elə həmin ilin noyabrında İranda şimalında Sovetin dəstəyilə qurulmuş Azərbaycan Milli Hökuməti qanda boğulur. Sən demə, bu iki hadisənin bir-biriylə əlaqəsi varmış.

Hələ 1941-ci ildə İran Britaniya ilə SSRİ arasında pay-püş edilmişdi. Almaniyaya meyli Rza şah devrilib sürgün olunmuş, yerinə müqəvva kimi oğlu gətirilmişdi. Professor Cəmil Həsəni "SSRİ-İran: Azərbaycan böhranı və Soyuq müharibənin başlanması" kitabında Soyuq müharibənin məhz burda başladığını yazır.

Müharibədən sonra dünya qaliblər arasında bölüşdürülür. Mərkəzi və Şərqi Avropaya yiyələnən SSRİ İranda Britaniyaya güzəştə gedir. Çörçill xatirələrində

bunu "İran tikəsini Stalinin boğazından çıxarmaq" kimi xarakterizə edir. Çanaq bizim başımızda çatlayır - bir əsrdən artıq ikiye bölünmüş Azərbaycanın tarixi birləşmək şansı əldən çıxır.

Müqəddəs Ceyms parkında gölün qırağında bunları kədərlə düşünürdüm. Oturduğum skamyadan göl, əksi gölə düşən ağaclar, quşlar daha maraqlı gəldi. Və beləcə Çörçillin muzeyinə getməyə həvəsim öldü.

* * *

Səfərin son günü gəzintiyə "London körpüsü"ndən başladım. Bura metronun eyni adlı stansiyasından gəlmək olur. Körpünü keçib Temza çayı boyu sahillə gəzə-gəzə on dəqiqəyə "London Tauer"ə çatdıq. Min yaşı olan qalanı dolaşmaq istəsəniz azından yarım gün sərf edəcəyinizi bəri başdan göz önünə alın.

Bu yerdə turist axını üç yerə bölünür. Bir hissə qalaya baxmağa gedir, bir qrup gəmiylə gəzməyə üstünlük verir. Biz üçüncülərə qoşulub "Tauer körpüsü"ne getdik.

Londonun simvollarından olan "Tauer körpüsü" XIX əsrin sonlarında tikilib. Çayın hər iki sahilində ucaldılan qala-bürcləri bir-birinə iki körpü birləşdirir. Nəqliyyatın keçdiyi aşağı körpü açılıb-bağlandı. Yuxardakı piyada körpüsü indi turistləri cəlb edən qalereyadı.

Şüşə döşəmli 65 metr hündürlükdən aşağı baxanda əvvəl-əvvəl başın gicəllənir. Addımladıqca hündürlük qorxusu çəkilir, öyrəşirsən.

"İnsanlar az körpü salıb, çox divar hörürlər", yadıma Nyutonun bu sözləri düşür.

Bunu Nyuton insanların bir-birinə əl uzatmağa ehtiyacın olduğu vaxtda deyib. Bu o vaxt idi ki, vəba 100 min insanı məhv etmişdi, Hollandiya ilə aparılan uğursuz müharibə ölkəni haldan salmışdı, "Böyük London yanğını" şəhəri bürümüşdü. İngiltərə "lənətlənmiş" total depressiya illərini yaşayırdı. Ardıcıl bəlalər şəhərləri boşaldır, adamları "qın"ına yığırdı. Dahi Nyuton da bağlanan kollecdən kitab-dəftərini, alətlərini evinə daşıyıb, təcrid olub, böyük kəşflərini elə burada eləməyə başlamışdı.

Bunlar çox-çox əvvəllər olub, indisə London ömrünün bəxtəvər çağını yaşayır. "Tauer körpüsü" şəhərin ən gəzimli yerlərindəndi. Amma biz bir dostumuzla görüşməliyik, odur ki, vaxt itirmədən buradan ayrılıb vədələşdiyimiz "Victoria" stansiyasına gedirik.

İngilis pabında Azərbaycan havası

Rauf Qaraişla xanımı Sauthemptom şəhərindən bizimlə görüşmək üçün gəliblər. Elə bizim oteldə bir gecəlik otaq götürüblər ki, söhbətləşməyə, yaxından tanış olmağa çox vaxtımız olsun.

Rauf mühəndisdə, onu feysbuk dostları arasında şair kimi tanıdan jurnalist İbrahim Nəbioğludu. Maraqlı şeirlərini, hayküllerini paylaşanda vətəndən uzaqda qərib bir şairin yaşamasından xəbər tutduq.

Onunla tanışlığım poçtla göndərdiyi şeirlər kitabıyla başladı. O günsə canlı görüşdük. Yağışın bitməsini metroyla üzbəüz "Şekspir" pabında gözlədik.

Yağışsız günümü var Londonun - axşamcaq şəhəri çətir altında dolaşdıq.

Axşam Zülfüqar Əhmədov da Londonun o biri başından gəldi və Raufu məni "Courtfield" pabına apardı.

Britaniya pabları bir növü bizim çayxanalar kimidi, dostların, tanışların yığışığı gap elədiyi yerdə. Çayxanadan fərqli olaraq, burda içki içirlər. Viski, pivə, çaxır daha çox populyardı.

Pablar Britaniya k lt r n n bir hissəsidir.  ctimai yerdir. Qədim ənənələrə söykənən istirahət v  əyləncə mərkəzidir. Gec l m y  yeri olan pablara qədim Roma dövründən taverna deyərlər. Eynən bizim karvansaralar kimi.

İngilis pabında iki Azərbaycan ziyalı arasında elə bilirsən 1980-ci illərin Bakı çayxanasından. Bakıya təzə gəldiyim vaxtlarda  n xoş keçirdiyim anlar "Azneft çayxanası"nda o dövr ağıllı adamlarının söhbətlərinə qulaq asmaq idi.

Masamızda "pab nemətləri"yl  yanaşı, Arif Əliyevin "Yalama"sı, İlham İsmayılın "KQB-MTN. Görünən dağın bələdçiliyi", Rauf Qaraişğın "77 şeir", b ndeyi-h qirinin " l Qala" kitabları var. Bir-birimizə kitab bağışlayırıq.  oxu Z lf qara d ş r.

Məclisin ovqatı bayırdakı yağış havasındadı - nostalji duyğulara pabın romantikası x susı rəng qatır. Pab alaqranlığında k z r n hər lampa şüası yüz il keçsə belə, yad ölkəyə uyuşa bilməyən q ribin sabaha  midin  bənzəyir. Vətən xiff ti q ribi  l nc  t rk etməyən t k duyğudu. Bil siniz deyə, deyirəm bunu.

**Vətən dediyin -
Sumqayıtın zavod  r yidi.
Qarbuşkası, yeni...
Bir az da iyli brınza
Bir də...
Bir dəmir qruşka
Şirin çay.
Bir də,
Bir də
Səni
Olmayan Vaxtıdan
Daha çox sevən
Bir Adam,
Vəssalam...**

Raufun kitabından oxuyuram bu şeiri. Sonra bu vətən-adamlarla bitməsini ist m diyimiz yurd havalı məclis davam edir.

Vətən dağı, meşəsi, d niziyl  deyil, adamlarıyla vətəndir. Ələlxüsus da ziyasından bir tel nur alacağın adamlarıyla. Bax, elə Zülfüqar kimi, Rauf kimi.

İki gün qabaq məni Londonun gecə həyatı ilə tanış edən Q rv ndlı Fuad Məmmədov kimi. Fuad bəy London k  l rində maşını elə sürürdü ki, elə bilirdim, məni Ağdamın bir m hl sindən o birinə keçirir. Doğma Qarabağ l hc siyl  bir gecədə İngiltərə və ingilislər haqda yuxarıda bəhs etdiyim "Palıd kökləri" qədər informasiya verdi.

* * *

Son gecə Londonun yağışlı k  l rini xeyli dolaşdıq. K   f n rl rinin, reklam işıqlarının iyn g z ş uları fonunda ş t y n qara London "keb"ləri - d nyaca məşhur taksil r, ikimərtəbəli qırmızı avtobuslar kino lentini xatırladır, qəribə ovqat yaşadırdı. Elə bil, yağış damlaları da ötəri musiqi ladında d y cl yirdi - əfsanəvi "Beatles" qrupunun "Yağış" mahnısını oxuyurdu.

İyul-avqust 2017

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Nərgiz CABBARLI

Tarixi roman, yoxsa romanda tarixilik?!

Azərbaycan romanı poetik cəhətdən dəyişiklik prosesi yaşayır. Bir tərəfdən hər zaman ciddi, məsuliyyətli yanaşma tələb edən romana qeyri-ciddi yazıçı münasibəti müşahidə edilir (məsələn, hekayə "sərhədlərinə" sığmayacaq əsərlərin belə roman adlandırılması kimi), digər tərəfdən romanda janrların, formaların sintez cəhdləri, "daxili dağılma" prosesi görünməkdədir. Eyni zamanda da bu eksperimentlərlə zəngin prosesin daxilində ciddi nümunələrin yaranmadığını söyləmək, ən azı, qeyri-ciddilik olardı. Və ən əsası, bütün bu qarışıq, mürəkkəb, ziddiyyətli "roman mənzərəsi"ndə üzde olan, ilk diqqəti çəkən bir "tarix marağı" hiss olunmaqdadır. Bu səbəbdən də müasir dövrdə yaranan romanlarda tarix və tarixilik məsələsini araşdırmağa çalışdıq.

I yazı

***"Tarixi roman tarixi təhrif etmək üçün
yox, tarixə işıq salmaq üçün vasitədir".***

Pyer Ronzo

Amerika tarixçisi Uarren Bek özünün Amerika tarixi romanına həsr etdiyi monumental bibliografiyasına yazdığı ön sözdə tarixi romanın milli tarixi ideyanın və milli özünüdərkən yaranmasındakı rolundan bəhs edərək yazırdı: "Bu yaxşıdır, ya yox, demək çətinidir, amma amerikalılar öz keçmişləri haqqında tarixi romanlar vasitəsilə nələrisə öyrənir və keçmişə münasibətlərini məhz onun əsasında formalaşdırırlar... Heç bir tarixçi Robert Kennet qədər kütlələrin düşüncəsinə təsir etməmiş, onda İnqilablara epoxasına bu qədər maraq oyada bilməmişdir. Vətəndaş müharibəsi və Yenidənqurma dövründəki Cənubun tarixini isə, amerikalılar həmin tarixi dövrə həsr edilmiş çoxsaylı elmi tədqiqatlardan yox, Marqaret Mitçellin "Küləklə sovrulanlar" romanından öyrəniblər".

Həqiqətən də, tarixi roman keçmişlə, yaşanmışla bağlı ən ətraflı və ən dəqiq olmasa da, ən əsaslı, ən maraqlı və ən yadda qalan informasiya daşıyıcısı, təsəvvür formalaşdırıcısı ola bilər (əlbəttə ki, professionalcasına və maraqlı yazıldığı halda). Və onun təsir gücü ən dəqiq tarixi faktlar toplusundan və ən əhəmiyyətli tədqiqatlardan qat-qat yük-

səkdir. Ona marağın (həm oxucu, həm də yazıçı tərəfindən) bu günə qədər də qorunub-saxlanılmasının bir səbəbi də elə budur.

Amma digər romanlar kimi tarixi romanlar da zaman-zaman müəyyən dəyişikliklərə uğrayır ("formalaşma prosesini başa çatdırmamış janr kimi" (M.Baxtin), öz ənənəvi formasını, strukturu, poetik özəlliklərini itirir, yeni keyfiyyətlər qazanır. Hər halda, bu gün yazılan tarixi romanlar belə söyləməyə əsas verir.

Tarixi roman janrı, onun inkişafı və uğradığı dəyişikliklər ümumilikdə roman janrının dəyişməsi prosesindən kənarında araşdırıla bilməz. Bu baxımdan müasir romanın əldə etdiyi cəhətlər - "janr dağılması", janr və növlərin sintez cəhdləri, roman daxilində hadisələrin zaman və məkan paralelliyində təqdimi, süjet xətlərində kəsişmə məqamının olmaması, çoxqatlılıqdan azqatlılığa "keçid", "roman içində roman" texnikası, dinamik hərəkətə meyillilik, detallı və "leng" təsvirlərdən yayınma, əvəzində, süjet dinamikasına üstünlük verilməsi, qəhrəman, xarakter yaratmaqdan uzaqlaşma, fəlsəfi mühakimələrə üz tutma və s. kimi xüsusiyyətlərin üzə çıxması, əslində, tarixi romana da aid edilə bilər.

Həmçinin elə problemlər vardır ki, onlar bilavasitə tarixi romanla bağlı olsa da, ümumilikdə romanın "məsələsi" kimi görünür və istənilən halda, mütləq araşdırma tələb edir.

Məsələ, ilk növbədə, tarixi romanla romanın daxili sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi mütləqdir. Xüsusilə müasir dövrdə yaranan romanların böyük bir qismi bu sualı meydana çıxaraq aktuallaşdırır. Çünki tarixi-retrospektiv yanaşması, tarixi personaya müraciəti, tarixi fona üz tutması ilə diqqəti çəkən romanlar yazılır... Çünki tarix (tarixi keçmiş, tarixi fakt, milli şüur və düşüncə ilə bağlı keçmiş, milli problemlərlə bağlı keçmiş və s.) müasir romanların, demək olar ki, hamısında, əsas olmasa da, hər halda, fon kimi görünməkdədir. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında son vaxtlar tarixi mövzuya və Azərbaycan tarixinin müxtəlif mərhələlərinin təsvirinə maraq xeyli artıb. Və tarixə qayıdış, tarixi faktların, mərhələlərin araşdırılması o qədər çoxfunksiyalı, çoxxarakterli şəkil alıb ki, bunun özü də tədqiqat mövzusu ola bilər.

Müasir mənzərə nəzərdən keçirildikdə tarixə "aidiyyatı" olan romanlar düşüncəmizə və müşahidəmizə görə, üç növ də meydana çıxır:

Tarixin mövzu kimi göründüyü;

Tarixi faktın və ya hadisənin problem kimi qabardıldığı;

Və tarixin bədii mətnə "fon" kimi göründüyü romanlar.

Məhz bu üç xüsusiyyətin fərqləndirilməsi, qənaətimizə görə, romanla tarixi romanın sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsində əsas meyar kimi çıxış edə bilər.

"Sərhədlər" məsələsinə keçməmişdən əvvəl "səbəblər"dən danışmaq istərdik.

Fikrimizcə, tarixi mövzunun, tarixi problemin və "tarixi fonun" müasir romanda aktuallıq kəsb etməsinin bir sıra səbəbləri vardır. Dərc edilən və yazılan əsərlərə nəzər saldıqda, müraciət edilən tarixi mərhələlər, şəxsiyyətlər və problemlər seçim səbəblərinin eyniyyətini (və aktuallığını!) meydana qoyur. Bu da, təbii ki, ilk növbədə, bir millət və dövlət kimi formalaşdığımız, keçdiyimiz yola nəzər salmaq, açar nöqtələrin, tale əhəmiyyətli məqamların, atılan addımlarda, seçimlərdə edilən yanlışlıqların, əhəmiyyətli tarixi keçidlərin işıqlandırılması, bu istiqamətdə müəllif yanaşmasının və müəllif yozumunun təqdimatı məqsədi daşıyır (hər halda, nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, tarixi romanlar bilinən tarixi faktlar və hadisələr ətrafında mövcud boşluqların doldurulması və tamamlanması funksiyasına da malikdirlər!) Sadalananların müəllif üçün də, oxucu üçün də maraqlı olacağı ehtimalı da, şübhəsiz ki, vacib rol oynayır. Yoxsa son illərin romanlarında eyni tarixi şəxsiyyətlərə, eyni tarixi mərhələlərə, eyni tarixi problemlərə üz tutulmasının hansı məntiqli açıqlaması ola bilər ki? biz (yazıçılar!) tale əhəmiyyətli hadisələrə (şəxsiyyətlərə və ya şəxsiyyətlər vasitəsilə!) işıq salmaq istəyirik Pyer Ronzo demişkən.

Daha bir incə məqam: müəyyən tarixi şəxsiyyətlərin, xüsusilə də millətin, dövlətin, ideoloji dəyişikliyin meydana çıxmasında rolu və fəaliyyəti olan şəxsiyyətlərin ziddiyyətli xarakteri, həyatı, daşdığı aparıcı funksiya və rol, bu personanın fonunda baş verənlərə qayıdış bir çox şeyə - situasiyaların, hadisələrin dinamik təqdimatına, mətnə konflikt məqamların çoxluğuna, problem aktuallığına və çoxrakursluluğa, təsvir edilən mühitə

(zamana, məkana, hadisəyə, prosesə) fərqli prizmalardan yanaşmaya şərait yaradır. Bu isə yazıçının iş prosesində mövcud imkanlarını artırmış olur (ziddiyyətli tarixi persona mətnə köçürülən və ya mətnə yaradılan (məhz yaradılan!) konfliktlər, ziddiyyətlər və konfliktlərin çözüm məqamlarında çoxvariantlılıq deməkdir). Həmçinin ziddiyyətli şəxsiyyət ətrafında yaradılan konflikt bu gün yazılan həm müasir, həm də tarixi roman üçün “vazkeçilməz” olan “macəraçılıq” xüsusiyyətinə də yol açır. Və bu da müasir tarixi romanın ən vacib keyfiyyətlərindən biri kimi görünməkdədir.

Müasir Azərbaycan romanında tarixə üçlü münasibətin göründüyünü qeyd etdik. Bu yazının əsas sualının cavablandırılmasına keçməzdən əvvəl nümunələr əsasında da bu münasibətlərə toxunmaq istədik.

Məsələn, son illərdə müəyyən tarixi mərhələni özündə əks etdirən, hətta müəyyən bəlli tarixi şəxsiyyətləri, birinci dərəcəli olmasa da, əsərin aparıcı xarakterlərindən biri kimi verən, əsas yerdə - birinci səhnədə isə, hansısa şəxsi talenin qabardılması prosesi gedən romanlar yaranıb ki, bu da “onları tarixi roman adlandırmaq olarmı?” sualını meydana çıxarır. Mübahisənin predmeti də əsərdə tarixi faktın, tarixi şəxsiyyətin, tarixi hadisə və mərhələnin olması, əks arqument rolunda isə tarixi personaj olmayan hansısa ümumləşdirilmiş talelərin verilməsidir (məsələn, Məmməd Orucun “Qara güzgü”, Sevindik Mehmanın “İşğal” romanı kimi və s.).

Yaxud müasir dövrlə hər hansı bir tarixi mərhələni paraleldə təqdim edən və araşdıran (K.Talıbzadənin “Əbuhübb”, Q.Turalının “Fələk qırmancı”, O.Fikrətoğlunun “Ölü mətn”, V.Nurunun “Dorantağ”, daha əvvəlki dövrə aid - Anarın “Ağ qoç, qara qoç”, K.Abdullanın “Yarımqıç əlyazma” və s.) əsərlərdə müxtəlif tarixi mərhələləri hansısa bir məqsədlə (paralellər aparmaq, təzadları ortaya çıxarmaq, hansısa şəxsiyyətləri qarşı-qarşıya gətirmək, hansısa qəhrəmana postmodernist yanaşma ilə onu müqəddəslik mərtəbəsindən endirmək, “reallaşdırmaq” məqsədilə) yazılan romanlar. Və ya tarixi hansısa tarixi şəxsiyyətlər fonunda təqdim edən romanlar (Elçin “Baş”, N.Əbdülrəhmanlı “Yolçu”, S.Rüstəmxanlı “Şair və Şər”, E.Hüseynbəyli “Yenə də iki od arasında”)...

Bu romanlara nəzər saldıqda maraqlı doğuran suallardan biri də tarixi şəxsiyyət kimi nə üçün məhz Cavad xan, Sisianov, Məhəmməd Hadi, Yusif Vəzir Cəmənzəminli, İbrahimxəlil xan, Hüseynqulu xan, Nadir şah, Əmir Teymur (əksəriyyətinin də fonunda məhz itirilmiş torpaqlar məsələsinin araşdırılması və toxunulmamış, silinmiş və ya silinilməsinə cəhd edilmiş tarixi mərhələlər və həqiqətlər məsələsi durur) kimi şəxsiyyətlərə təkrar-təkrar qayıdıb, Qarabağ xanlığı, İrəvan torpaqları, Qacarların hücumu, Xətai dövrü və s. kimi tarixi mərhələlərin dönə-dönə araşdırılması, təhlilə çəkilməsidir... Bir çox müəlliflərinin türk və tükçülük tarixi adına qələmə aldığı tarixi romanlar da var ki, onlar da xüsusi bir istiqamət (ideoloji-tarixi) daha çox diqqəti çəkir, nəinki romanın bədii, poetik məziyyətləri. Bununla belə, tarixi roman dəyişiklik prosesini yaşayır və biz bu dəyişikliklərin nədən ibarət olduğunu araşdırmağa çalışacağıq.

Əvvəlcə bir sual cavablandırılmalıdır: hansı roman tarixi roman hesab edilə bilər? Və yuxarıda qeyd etdiyimiz üç səviyyəli “tarixi görüntü”dən hansı tarixi romanın xüsusiyyətlərini daşıyır?

Maraqlıdır ki, ilk tarixi roman hesab edilən V.Skottun əsərlərinin yaranmasından keyli vaxt keçməsinə, ona və ümumilikdə tarixi romanlara həsr edilən nəzəri-elmi tədqiqat işlərin çoxluğuna baxmayaraq, bu gün də “tarixi roman” anlayışında və tərifində dəqiqlik, konkretlik müəyyən edilməmiş qalır. Bütün ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğətlərində və ensiklopediyalarında o, ancaq mövzu sadalamalarında özünə yer alır.

Dünya ədəbiyyatşünaslığında tarixi roman janrının nəzəriyyəsinə çox diqqət ayrılsa da, heç də hər kəs onun müstəqil janr kimi dəyərləndirilməsinin tərəfdarı deyildir. Məsələn, XX əsr ədəbiyyatşünaslarından bir çoxu (tutaq ki, Q.Lukaç. O yazırdı ki, “nə formasında, nə də məzmununda heç bir əhəmiyyətli problem tapmaq mümkün deyil ki, ona ancaq tarixi roman janrında rast gəlmək mümkün olsun”) xüsusi janr kimi dəyərləndirmirlər (yaxud V.Oskotski yazırdı ki, “tarixi romanların tipoloji formalardan heç biri və daxili tematik müxtəlifliyi məhz hansısa janr xüsusiyyətlərini daşımır ki, bu onu prinsiplial şəkildə ümumiyyətlə romandan fərqləndirsin”). A.Pautkin tarixi romanı “keçmiş tarixi

ardıcillıq yolu nöqtəyi-nəzərindən işıqlandıran” vasitə kimi müəyyən edir, V.Oskotski sənədli başlanğıcla təxəyyülün, fakt və fantaziyanın qarşılıqlı əlaqəsi haqqında bir çox dəyərli fikirlər söyləsə də, dəqiq tərif verməkdən yayınır və bunu da “tarixi romanın obrazlar strukturunda janr başlanğıcının aydınlaşdırılmaması” ilə əsaslandırır.

S.Zlobininin düşüncəsinə görə, tarixi romanın spesifikliyi “tarixi bədii əsər bu və ya digər tarixi mərhələnin hadisələri haqqında danışdığı zaman mərkəzə o hadisələri qoymağa çalışır ki, onlar böyük insan kütlələrinin, siniflərin və bütöv xalqların gələcək taleyinə əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Tarixi roman bu xalqların tarixində əsas məqamları əhatə edir, hadisələrin əsas hərəkətverici qüvvələrini müəyyən edir, bu və ya digər hadisə üçün qanunauyğunluqları və qarşılıqlı əlaqələri göstərir. Çünki məhz həmin qanunauyğunluqlar bu və ya digər tarixi dönüş anında böyük əhəmiyyət daşıyıblar”.

Həmçinin nisbi olaraq “dünən” adlandırılan yaxın keçmişdən, yaşanmış və artıq bitmiş bir mərhələdən bəhs edən romanı da tarixi roman adlandırmaq olar (məsələn, milli ədəbiyyatşünaslığımızda Rüstəm Kamal) kimi mübahisə doğuran düşüncədə olanlar var. Amma tarixi romanı ayrılıqda bir janr kimi xarakterizə edənlərin gəldiyi qənaətləri ümumiləşdirsək, tarixi romanda mütləq müşahidə edilməli olan bir sıra xüsusiyyətlər var ki, bu da onun spesifikasını, özəlliklərini meydana çıxarır.

Tarixi romanda mütləq tarixilik olmalıdır (B.Reizov tarixiliyi “epoxanın psixologiyası və problematikasının yenidən yaradılması” kimi xarakterizə edirdi). Bundan başqa, ümumxalq hadisələrdə və individual talelərdə əks olunan ictimai inkişafın əsas tendensiyaları tarixi romanda mütləq əks etdirilməlidir (V.Kojinov tarixiliyi məhz bununla izah edir və “yazıçının vəzifəsi tarixi inkişafın qanunauyğunluqlarını dürüst şəkildə ifadə etməkdə yox, tarixin, ictimai hərəkətin insanların rəftarında və düşüncəsində olan təsirini ən incə detalları ilə birlikdə əks etdirməkdir” yazırdı. S.Petrova görə “tarixilik insan həyatının və cəmiyyətin onların inkişaf prosesində, hərəkətdə, zamanın ruhu ilə münasibətdə əks edilməsidir. Bu, müəyyən ədəbiyyat mərhələsinin ümumdünya tarixində və millətlərin taleyində necə rol oynadığının müəyyən olunmasına bənzəyir”). Müəyyən ədəbiyyatşünaslar da var ki, məsələn, L.Aleksandrova romanları keçmiş haqqında romanlar və müasirlik haqqında olan romanlar deyə iki hissəyə ayırmağı təklif edir. Onun fikrincə, burada məsələ müəllifin şəxsi təcürəbəsindən, yoxsa arxiv materialları, kitablar və s.dən istifadə etməsindən asılıdır və əlbəttə, bu fikirlə razılaşmaq mümkün deyil.

Fikrimizcə, tarixi roman janrının əsas nəzəriyyəçilərindən biri olan E.Leysli “hansı roman tarixi romandır?” sualına ən əsaslı cavablardan birini verir: “Tarixi romancılıq tarixi həqiqətlə məşğuldur. Bu anlayışın altında nəyin nəzərdə tutulmasından asılı olmayaraq. Belə bir tarixi həqiqət əyani tarixi fiqur və ya tarixi epizod tələb edirmi - bu, mübahisəli məsələdir. Bu mübahisə eyni zamanda hadisələrdən sonra qalan yeni izlər əsasında yazılmış romanlara da aiddir”.

Tarixi romanla bağlı dünya nəzəriyyəçilərinin bir sıra mübahisəli fikirləri mövcuddur ki, bu fikirlər bu gün də öz tərəfdarlarına malikdir. Məsələn, Con Xersi “müasirlik haqqında yazılmış istənilən bir yaxşı əsər zaman keçdikcə tarixi roman kimi dəyərləndiriləcək”, B.Metyuz “O tarixi romanlar əsl gerçək tarixi romanlardır ki, onlarda təsvir olunan hadisələrlə eyni zamanda yazılıb”, O.Uinster “müəyyən bir mərhələ və ya nəsillər haqqında yazılmış istənilən bir təhkiyə mütləq olaraq tarixi romandır”, L.Fordun “o əsərləri tarixi roman adlandırmaq olar ki, onlarda həqiqi hadisələr və şəxslərdən söhbət açılır. Və onlar o dərəcədə tanınmış olmalıdırlar ki, onları tarixi personaj kimi qəbul etmək mümkün olsun” və s. kimi düşüncələr məlumdur. Amma bu fikirlər daha çox subyektiv yanaşmaları əks etdirir.

A.T.Dikinson isə öz həmkarlarının düşüncələrini daha dəqiq bir şəkildə ümumiləşdirərək tarixi romanı müəyyənləşdirən xüsusiyyətləri bu şəkildə dəqiqləşdirir: tarixi romandakı hadisələr romanda göstərilən zamanda baş verməli, coğrafi cəhətdən müəyyən edilmiş yerdə olmalıdır, onda ya tarixi personajlar iştirak etməlidirlər, ya da əsər hansısa tarixi hadisəyə ithaf edilməlidir. Və ən başlıcası, onda həmin o keçmiş mövcud olmalı, onda həmin o keçmişin konsepsiyası iştirak etməlidir. Dikinsona görə, “keçmişin konsepsiyası” romanda təsvir edilən keçmiş zamanın yaradılmasıdır, çünki məhz həmin keçmiş tarixi romanla tarixi roman olmayan mətn arasındakı əsas

müəyyənedici amildir. Axı, müasir romanlar tarixi romanlara aid edilən digər xüsusiyyətlərin hər birinə malik ola bilərlər. Tarixi romanın mövcudluğu üçün əsərdə təsvir edilən hadisələrdən nə qədər vaxt keçməsi vacib deyil, əsas olan tarixi perspektiv hissənin mövcudluğudur.

Bizcə, bu, ən dəqiq xüsusiyyətdir. Amma tarixi keçmişin nə qədər müddətlik bir keçmiş olması bu günə qədər də dəqiq qeyd edilməyib. Və bu günə qədər də nəzəri düşüncədə 50 il, 70 il kimi düşüncələrin söyləndiyini müşahidə etmək mümkündür. Bu tələb bu gün köhnəlmiş kimi görünə də, hər halda, zamanın keçməsi faktının mütləqliyini ortaya çıxarır. Və bunun böyük bir zaman kəsiyi olması şübhəsizdir. Çünki “dünən” dediyimiz 20-30 illik bir ayrılıqda olan hadisələr “tarixi” keyfiyyət qazana bilmir. Mahiyyət etibarilə “tarixin” deyil, “dünən” hadisəsi kimi qavranılır. Təsvir edilən hadisələrin bitmiş olmasına, baş verənlərin bütünlükdə dəyərləndirilə bilmək imkanının mövcudluğuna tarixi romanın əsas xüsusiyyəti kimi baxan alimlər (A.Bakanov, L.Aleksandrova) da bu fikirlərində haqlıdılar. Hadisələrin bitmiş olmasını və tarixi perspektiv məsələsini tarixi romanın əsas xüsusiyyəti kimi dəyərləndirən alimlər arasında B.Reizov, A.Pautkin, O.Şinkarenko, A.Dikinson, M.Kratoxvilin fikirlərinə əlavə olaraq “tarixi romanda, ilk növbədə, zaman anlayışının olması vacibdir. Bu, təsvir edilən hadisələrlə onların təsvir edildiyi zaman arasında baş verənləri dəyərləndirməyə imkan yaradan zaman distansiyasıdır. Məhz bu zaman baş verənlər daha dəqiq bir şəkildə əks etdirilə bilər” düşüncəsini də əlavə etmək olar.

Düşüncəmizə görə, tarixi romanda zaman məsələsini ən doğru həll edən nəzəriyyəçilərdən biri M.V.Kratoxvildir. O, “Burada əsas və həlledici məqsəd müəllifin məramıdır. Əgər o, öz əsərində ictimai inkişafın artıq bitmiş və tamamlanmış halqasını verməyə çalışıbsa, o zaman biz tam bir haqla tarixi roman haqqında danışa bilərik. Bu zaman müəllifin seçdiyi həmin tarixi zaman kəsiyinin nə qədər uzaq və ya yaxın olmasının elə bir əhəmiyyəti qalmır; onun bütün ictimai genişliyinə və ya həmin cəmiyyəti təqdim edən hansısa qəhrəman vasitəsilə çatdırılmasından asılı olmayaraq. Eyni zamanda, təsvir edilən hadisələrin əsərin yazıldığı zamandan hansı məsafədə olması da elə bir əhəmiyyət daşımır, bir şərtlə ki, seçilmiş həmin zaman kəsiyi inkişaf nöqtəyi nəzərindən artıq tamamlanmış olsun”.

Bir sözlə, tarixi roman üçün vacib olan ilk prinsip “tarixilik” və haqqında söhbət açılan zamanın, ictimai inkişafın bitmiş olmasıdır. Bu da yuxarıda adları çəkilən bir çox romanlara aid edilə bilmir. Çünki bu romanların böyük əksəriyyətində hər hansı tarixi mərhələ mərhələ kimi deyil, bu günün davam edən probleminin başlanğıcı kimi və bu günə əlaqədə (yəni davam edən zamanda) mətnə gətirilir. Bu da, istər-istəməz, mərhələdən “keçmişliyini” (“tarixə çevrilmişliyini”) yoxa çıxarır. Yəni tarix problem olaraq meydana çıxır.

Bizim düşüncəmizə görə, tarixi romanı “tarixin fon olaraq göründüyü” romanlardan fərqləndirən əsas xüsusiyyət konkret tarixi mərhələ, konkret tarixi şəxsiyyətlə bağlı istiqamətin seçilməsi və “doldurulan tarixi boşluqlar”ın o mərhələnin, o şəxsiyyətin real görüntüsünü tamamlamağa, tarixi faktdakı çatışmazlıqları tamamlamağa, tarixi şəxsiyyətin bəlli olmayan xüsusiyyətlərinin təxəyyülün köməyi ilə “davam etdirilməsi” isə, o real xarakterin çatışmazlıqlarını doldurmağa xidmət etməlidir. Hətta heç bir tarixi fakt və mənbə kimi əsası olmayan, müəllifin təxəyyülünün “davam etdirərək” əlavə etdiyi, “yaratdığı” görüntülər də tarixi həqiqətin davam etdirilməsi, tamamlanması funksiyası daşıya bilər və daşmalıdır da. Tarixi hadisələrin “fon olaraq” göründüyü romanlar isə, öz tarixilik xüsusiyyətinə, tarixi çalarlarına baxmayaraq, tarixi romana çevrilə bilmir. Çünki müəllif məramı (!) konkretləşməmiş qalır. Bu, bəzən müasirliklə paralel təqdimat (yəni də müasir dövrlə bağlılıq!) məqsədi təsiri bağışlasa da, heç də həmişə məqsədə xidmət edə bilmir. Və beləcə, roman tarixlə bu gün, paralel zaman anlayışı ilə hadisələr (zamanlar) ardıcılığı arasında ilişib qalır.

BİR ƏLİNDƏ SİLAH, BİR ƏLİNDƏ QƏLƏM

İlk şeirlərini 70-ci illərdə Yardımlı rayonunda çıxan “Yeni kənd” qəzetində hələ məktəbli ikən dərc etdirən Maşallah Məftun sonralar çap olunmuş “Ümüdümlün işığında” (1984), “Keçmişimin harayı” (rus dilində, 1989), “İnqilab”, “Əlibayramlının Qarabağ ağırları” (1998), “Gözlə gələcəyəm” (1999), “Cəsur döyüşçü” (2000), “Zərifə” (2002), “Şəhidlik zirvəsi” (2007) kimi kitabların müəllifidir. Şeirləri rus, Ukrayna, gürcü, bolqar, tuva, ləzgi dillərində çap olunub. Hərbi intizama vərdiş etmiş Maşallah Məftun olduqca yerini bilən təvazökar adamdır. Özünü gözə soxmağı, ədəbi haqqını tələb etməyi bacarmır. Onda daxili mədəniyyət, ziyallıq var. Şeirlərini özüm ondan istədim ki, ver tanış olum. Moskvada M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunu (1987), sonra isə V.M.Şapoşnikov adına Səhra akademiyasını bitirib (1989).

1993-cü ildə vətənpərvər şair və cəsur hərbi Qarabağ döyüşlərinə gedib. 20 ildən çox hərbi xidmətdə olub. Bunlar sadəcə rəqəmlər deyil, hər anı ölümə üz-üzə dayanan tale və ömür yolunun mərhələləridir. Buna görə də şair və vətəndaş kimi xidmətlərinin əvəzini yumağa mənəvi haqqı var, əvəzində, Maşallah Məftun təvazökarcasına həyretəmiz bir təmənnaşılıqla susub baxır:

**Ağlım söz kəsən gündən,
Dost - düşməni seçən gündən,
Başım üstən -
qara yellər əsən gündən,
Dediyim söz ürək sözüm
Azərbaycan - iki gözüm
Vətən, sənəin əsgərinəm.
Dağlar yenə güllənəcək,
Çaylar yenə sellənəcək,
Ölsəm, ruhum dillənəcək:
Vətən sənəin əsgərinəm!**

Eyni vətənpərvərlik pafosu Maşallahın “Məleykə ana”, “Qara yanvar”, “Bayrağım” şeirləri üçün də xarakterikdir. Bu şeirlərdə vətənpərvərlik şablondan çıxarılır, konkret poetik məna kəsb edir, adi söz kimi səslənir, poetik obraza çevrilir.

-Seçim olsaydı, səni atmış 8 balanı seçərdin, yoxsa Kəlbəcəri? Sualına Məleykə ana: - Əlbət ki, Kəlbəcəri, - cavabını verir.

**Burda min illərin şeytan barmağı,
Burda min illərin öz sualı var.
-Danış, tarix babam, danış astaca,
Burda əsrlərin qalqamaqalı var.**

**Bu oyun oyuna qatdı,
Oyunda çox oldu oyunbazlar da.
Hərə bir tərəfdən axışb gəldi,
Tayfa da çoxaldı, tayfabazlar da.**

İşğal olunmuş Qarabağ və Qarabağətərafı rayonlarda hərbin içində olan şair silahla itirdiklərimizi, sözlə, qələmlə tapmaq istəyir. İllər keçdikdən sonra bu müşkül oyunların məchul düyünlərini açmaq lazımdır. - Əgər xalq parçalana bilirsə, o hələ kütlədir!" - deyirdi böyük mütəfəkkir Yaşar Qarayev!

**Kürələrdə yanan ömür,
Atəşlərdə sönən ömür,
Yol getməmiş sınıan ömür,
Tanrım, qoru millətimi.**

Maşallah Məftun "Qara yanvar" şeirində "20 yanvar"ın tarixi bədii obrazını belə poetikləşdirir...

**Bakı...
90-cı il...
Azadlıq meydanında çalınırdı cəngi...
Bütün rənglər görünürdü,
Bircə görünmürdü günahın rəngi!!!**

Böyük tarixi hadisəni təsvir edən şeir elə bundan ibarətdir. Şeirin bədii-fəlsəfi məzmunu misralarda ünvanlaşır, "..." - nöqtələrdə açılır. Oxucu günahın necə olduğunu, nədən ibarət olduğunu - günahın rəngini poetik bilməzlik ifadə edənlər də tapılır...hərə öz bacardığı səviyyədə...

Maşallah Məftunun cəsarətlə yazılmış şeirləri dövrün sosial ifliclərini açıb tapır. "Küçük", "Sən demə bu şəhər bizim deyilmiş", "Zaman", "Qara zurna", "İp ucu"...və üç kiçik misralıq "İşiq ucu":

**Ölümə göndərdilər,
Səni arzuladım,
Gəlib çıxmadın...**

Yenicə doğulmuş - hələ gözləri açılmamış, dünyaya gəldikdən üç gün sonra anasını maşın vurmuş küçüyə yazılmış şeirdə dərđ görmüş şair nə istəyir:

**Nə olar Tanrım
eşidə məni
Nə ola bu küçük
eşidə məni
inana mənə...
gözlərini açmaya
ora-bura qaçmaya
...Tanrı yaxşı görür ki,
dünyanı dağıdanlardı**

**ətəyindən yapışanlar...
...görsəydin nə gündəyəm
Bu kökə düşməyimlə
bəlkə də mən öndəyəm.
Gözlərinin açılmasını istəmə,
sonra dəli olacaqsan.**

Böyük humanist qayə ilə yazılmış bu şeirdə təkə ədalətsiz dünya.., bu dünyada ədalətsizlik səltənəti yaradanlara nifrət yox həm də yeni doğulanlar...üçün şair narahatlığı var. Maşallahın bu tərzdə yazılmış şeirləri onun döyüşçü, əsgər - zabıt üreyinin saflığından xəbər verir.

Mən Maşallahın zabıt şinelinin altında bir türk üreyinin döyündüyünü bildirdim və şeirlərində bu döyüntünü duydum. Mənə həsr edilmiş "Türkün möcüzəsi" şeirinə nəzər salaq:

***Türkün möcüzəsi
Türkün özüdü.
Günəşin şövqündə,
ayın üzündə
yeddinci qatında,
göyün üzündə
Türkün sorağı var,
Türkün özü var.***

Yerlə Göy arası türkün vətəni, Tanrı sifəti Günəş qəlbli türkün əcdadı, yer üzünə işıq salan nur sifətli Ay türkün sevgilisidir. Türkün "böyük çöl" qədər geniş, səbrli dağlar qədər ağır, cəsəratli tufanlar qədər coşqun, niyyəti ilahinin nuru qədər təmiz və gözəldir. Türkün azad ruhu sarsılmazdır. O, ruhunu çərçivəyə salanları bağışlamır. Bütün bunlar şeirin oyanışının əsas qayəsi, türkün möcüzəsini göstərən əlamətlərdir.

"Müslümün səsi" poeması göstərir ki, Maşallah Məftun sənətini duyan və sevən, sənəti və sənətkarı uca tutan bir sənət adamı, incə ruhlu milli ziyalıdır.

***Tanrını görmək istəyirsənsə,
Tut bu səsin ucundan,
Çıx göyün yeddinci qatına.
...Qarabağda
güllələnmiş heykəllərin
acından ölmüş körpələrin
atılmışların,
satılmışların,
dəniz fədailərinin
şəkli görünür bu səsde.***

Poema rekviyem tərzində yazılıb. Şair dövrümüzün olaylarına Müslüm Maqomayevin səsinin prizmasından nəzər salır və poetik dəyər verir.

Bir əlində silah - bir əlində qələm! - bu mənim, sənin, Maşallahın, babalarımızın tale yoludur. Bu silahla tarix yaratmalıyıq - qələmlə tarixi yaşatmalıyıq. Gələcək nəsillər bunu unutmasın.

Nizaməddin ŞƏMSİZADƏ

Gülşən ƏLİYEVƏ-KƏNGƏRLİ

Şeirimizin “quş dili”

*“Heç kimsə Nəsimi sözünü kəşf edə bilməz,
Bu quş dilidir, bunu Süleyman bilir ancaq”.*

... Nəsimi Nəvaini, Nəvai Füzulini - üçü bir yerdə Orta əsrlərin möhtəşəm türk poeziyasını yaradıb. Şərq və türk ədəbiyyatının ən zəngin dövrü olan XIII-XVIII əsrləri çevrələdiyi bu dövrün poetik təkamülü belə təyin oluna bilər: fəlsəfi poeziyadan poetik fəlsəfəyə! Bu təkamülün təməli, tükənməz hərəkətverici enerjisi - Yəsəvi, Ömər Xəyyam, Firdovsi, Əbu Nüvas, Yunis Əmrə, Mövlana, Xaqani və Şeyx Nizami intibah poeziyası idi. Nəsimi, Nəvai və Füzuli XIII-XVIII əsrlər Orta çağlar türk poeziyasının rüknləri idi.

Cəngavər Nəsimi öz coşqun poeziyası ilə Nəvaini və bütün türk təfəkkürünü silkələyib oyatdı. Nəsimi coşub-daşan, kükrəyən dağ çayı idi, Nəvai nəhrinə dolub ümman yaratdı, Füzulidə isə sakitləşib kama doldu: hüsnün, eşqin, qəmin kainatdakı poetik-fəlsəfi sahmanını yaratdı. Nəsimi başlanğıc idi - Füzuli zirvə! Ondən sonra Azərbaycan ədəbiyyatında heç kim bu zirvəyə çıxıb bilmədi.

Nəsimi farsdilli şeirimizin tarixi-poetik məqamını dəyişdi. İlk dəfə məhz o, Şeyx Nizaminin zirvəsində bulduğu farsdilli şeirin təzyiqini və təsirini dəf etdi, möhtəşəm “Xəmsə”lərin və “Şahnamə”lərin hakim olduğu Şərq poetik aləminə ana dili ilə silahlanmış bir cəngavər kimi daxil oldu və ərəbi də, farsı da türk şeir dilində - quş dilində danışdı.

Bu, tanrıların, peyğəmbərlərin, mələklərin “Ənəlhəq” deyib özünü hər şeydən və hər kəsdən uca tutan İNSANIN dili idi.

***Həqtəala adəm oğlu özüdür,
Otuz iki həq kəlamı sözüdür.
Cümlə aləm bil ki, Allah özüdür,
Adəm ol candı ki, günəş üzüdür.***

“İnsanın qüdrətini və kamalını təsdiq edən, onu ucaldan bu səs XIV əsrdə Azərbaycanda və bütün yaxın Şərqdə yeni səs idi.” (Mirzağa Quluzadə) Bu səs köhnə hərflərdən yaransa da, həm mənaca yeni idi, həm də hərflərin düzülüş forması yeni idi. “Otuz iki həq kəlam” adəmin Nəsiminin quş dilində dediyi söz idi. Burada “kəlam” sözünün işlənməsi təsadüfən deyil, hərflər kəlamın əsli, onun təməlidir. Nəsimi “həq kəlam” deyir, bu adı kəlam deyil, Allah kəlamı - “Quran”dır. Burada işlənilən “Adəm ol candı ki,…” deyimi Nəsiminin adəm oğlunun həqtəala olması fikrini tamamlayır: Adəm ol candır - Adəm ol ruhdur ki, o İNSANa verilmiş Allah əmanətidir.

Füzuli deyir:

***Canı canan diləmiş, verməmək olmaz, ey dil!
Nə niza eyləyəlim, ol nə sənindir, nə mənim.***

Bu elə Allah əmanəti olan ruhdur, vaxtı gələndə canan - Allah istəyəndə onu qaytarmaq adəm oğlunun borcudur.

“Quş dili” hərf mistikası ilə yaradılan müəmmalarla, poetik fiqurlarla, allegorik bənzətmələrlə dolu şeir dilidir. Səs- maddi- realdır, ruh görünməz - irreal, quş dili onların ikisinin vəhdətindən yaranır, peyğəmbərlər, dahi şairlər və bəstəçilər onun gözlə görünməyən varlığını vəhy və fəhm edir.

“Poetik azadlıq axtaran Nəsimi”ni (Nikolay Tixonov) tale canla canan arasındakı münasibətlərə gətirib çıxardı. Nəsimi İNSAN azadlığını Eşqdə görürdü. Canı canana mübtəla edən Tanrı sifəti, üzü günəş olan adəmdir:

***Səni bu hüsnü-camal ilə, lütf ilə görüb,
Qorxdular Həq deməyə, döndülər insan dedilər.***

Hüsnü-camalin kamilliyi, canı canana aparan səbəb eşq yoludur.

Can-ruh-insan əslində mikrokosmos, kiçik aləmdir, cahanın -makrokosmosun ifadəsi, zərrəsidir. Nəsimidə can, canan, cahan münasibətləri vəhdəti-vücut müstəvisində həll olunur. Hər şeydə yaradanın - cananın bir zərrəsi var: can onun əmanəti - idarə edən cahan “kun” - “ol”! deyərək yaratdığı əsəridir.

Bir beytə nəzər salaq:

***Canımın, cana, vüsalın can içində canıdır,
Cana canü canə canü canü həm cananıdır.***

Bu “quş dili” deyil, bəs nədir? Onu kəşf - fəhm edə bilmək üçün ya Hz. Süleyman olmalısın, ya da Nəsimi... Bu isə mümkün deyil. Bu dil insan səsi ilə kainatı açan bir dildir.

Nəsimi şeirində bu motiv (Həllac Mənsurun edamı - G. Əliyeva-Kəngərli) bədii-fəlsəfi məcazlar sistemini zənginləşdirmək üçün istifadə olunmuşdur. Onun şeirində Mənsur özü həqiqi aşiqin, həm də yalnız insan aşiqin deyil, hər bir zərrə - aşiqin və əbədi həyatın rəmzinə çevrilmiş (“Dövləti Mənsur yapış istə ömri - payidar”) Mənsurun darı “zülf”, “həblül-mətn”, “axirət darı” və s. ilə əlaqələndirilərək rəmzlənmişdir. Nəsimi Mənsurun “ənəlhəq” sözünü kamil insanın nitqi sayır və onun səssiz danışmaq vasitəsi ilə də ifadə edilməsini mümkün hesab edir:

***Gözləri, qaşığı “ənəlhəq” çağırır,
Gör bu sirri kimdə pünhan eyləmiş.***

(Azərbaycan Ədəbiyyatı tarixi. 6 cildə, III cild. Bakı, “Elm” 2009, səh. 242)

Nəsimiyə görə insanın üzü kainatı əks etdirən ayna, ən kamil ilahi mətn, fəlsəfi hikmət nümunəsidir.

***Üzündür “qulhüvərrəhman”, saçındır “əlləməl-Quran”,
Əcəb, şol canların canı nə kanın gövhərindəndir?***

Nəsimi öz şeirini Allah nurunun şərhi adlandırır: “Nəzmi Nəsiminin yəqin Allahü nurun şərhidir.” Nəsimi ana dilini yüksək mənalar ifadə edən zəngin lisan səviyyəsinə qaldırmışdı. Allahın nurunu bəşəriyyətə çatdıran məcazlar xəzinəsi idi bu dil. Şair özü də bunu qeyd edirdi:

***Sən bu Nəsiminin dilini anla, bil sözün
Kim, var bu dildən özgə bizim bir lisanımız.***

Bu adi dil deyil, "quş dili" - klassik şeir dili, özündən sonra Xətaiyə, Nəvaiyə, dahi Füzuliyə sehr, enerji, poetik cürət verən qüdrətli türk dilidir.

Nəsimi bu dillə canın - ruhun şəklini çəkir, insanın üzündəki "ənəlhəq" yazısını oxuyur, Allah kəlamını həkk edirdi:

***Ey camalın "qülhüvəllahi-əhəd",
Surətin yazusu "Allahü-səməd".***

Ruh kainatın - həm görünən aləmin, həm də görünməyən, yalnız ariflərin, irfan əhlinin fəhm etdiyi aləmin cövhəri, insan bu cövhərin sahibi, daşıyıcısı, gövhəridir. Varlığında bu cövhər olmasına binaən insan daima Allaha doğru can atıb, qəlbini onun nuruna açıb. Sufilər də belə idi, hürufilər də...

Hürufilərə görə "insan həqdən qopmuş nur parçasıdır". Sufilər qəlbi, bəsirət gözünü, hürufilər idrakın gözünü yüksək qiymətləndirirdilər. Hürufilərə görə bir kamil insan var idi, bir də cahil insan!

Hürufilər həm sufilərlə, həm də kamil insan konsepsiyasının böyük mütəfəkkiri Şeyx Nizami ilə birləşirdilər. Nəsimiyə görə kamil insan - əsl insan, Allah əmanəti olan ruhu daşımağa layiq İNSAN - sevens insan EŞQə mübtəla olan insandır: "Nəsimi şeirində aşiq bir əzəmət mücəssəməsidir. O öz gözəlini ölçüsüz bir məhəbbətlə sevir, onun yolunda canından keçməyə, qanını tökməyə hazırdır. Hər yerdə, hər zaman onu arzulayır, fəraq və hicranın iti oxlarına sinə gərir, onun eşqi ilə göz yaşlarını axıtmaqdan belə çəkinmir..."

Lakin insan -aşiq öz vüqarını da unutmur, lazım gələndə uğursuz taleyinə üsyan qaldırır, vəfasız məşuqəni, aşıqın məhəbbətini, ucuz tutan, onun ülvi hissələrinə bir növ laqeyd qalan sevgilisini - "nazı çox dilbər" in danlayır, daşlayır, onu ucaltmağa, aşıqını dərk etməyə, onun təmiz məhəbbətini anlamağa və qiymətləndirməyə çağırır" (Azadə Rüstəmov)

Məşhur qəzəldən verdiyimiz aşağıdakı beytlər alimin fikirlərini əyaniləşdirir:

***Üzünü məndən nihan etmək dilərsən, etməgil!
Gözlərim yaşın rəvan etmək dilərsən, etməgil!***

***Canımı vəslin şərabından ayırdın, ey gözüm,
Eynimi gövhərfəşan etmək dilərsən, etməgil!***

***Çünki eşqin məskənidir könlümün viranəsi,
Həsərətə anı məkan etmək dilərsən, etməgil!***

Nəsiminin lirik qəhrəmanı fədakar aşıqdır. O, fəda olmağı sevməkdən üstün tutur. O, "Xəncər ilə yurəgimi yar, səndən dönməzəm", "Ölürəm hicran qəmindən, cigərim qan oldu, gəl!" deyər fəryad edir:

***Düşdü yenə dəli könlü gözlərinin xəyalinə,
Kim nə bilir bu könlümün fikri nədir, xəyali nə?***

***Al ilə ala gözlərin aldadı aldı könlümü,
Alını gör nə al edər, kimsə irişməz alinə.***

Bu da "quş dili"ndə oxunmuş sirli bir məhəbbət duası. Bu həm də ana dilimizin poetik gözəlliyini, onun məcaz yaratma imkanlarını əks etdirən Nəsimi duasıdır. "Qadın gözəlliyi Nəsimidə emosional ovqatla yanaşı intellektual heyrət doğurur." (Sərxan Xavəri)

Nəsiminin bədii təfəkküründə də, hürufiliyi təqdim üsulunda da estetik duyum tərzində də, təxəyyülünü əks etdirən bədii-fəlsəfi mühakiməsində də məhz dil - "quş dili" sayəsində təzahür edən güclü milli müəyyənlik var. O, farsdilli poeziyadan ana dilini şeir dövrünə keçidi başa çatdırdı. Bu ilahi istedadın sahibi cəngavər şairin coşqun hünəri idi. Nəsimi bütün türk poeziya məkanından şeirdə böyük islahatlar keçirən ən cəsarətli şairdir.

Bunun bir səbəbi də Nəsimi şeirinin böyük fəlsəfi əsasa, elmi konsepsiyaya malik olmasıdır. Bu bir həqiqətdir ki, "Nəsimi sözü fəlsəfə və poeziya məhrəmliyinin ən gözəl nümunəsidir... Nəsimi bilavasitə fəlsəfi təlim zəminində yetişmiş şairdir.

Sözün təlimini - hürufiliyi yaradan Nəsimi ilə, təlimin sözünü, poetikasını yaradan Nəsimi arasından aşiq-məşuq sevgisini belə kölgədə buraxan mürşid-mürid məhrəmliyi olmuşdur... Nəsimi üçün hürufilik həqiqətə aparan yol idi." (Sərxan Xavəri)

***Sultandır iki cahanda şol kim,
Fəzli-həq ola anın pənahı.***

Nəsimi ilə Fəzlin fikri vəhdəti, əqidə, iman və inam birliyi Nəsiminin bir çox şeirinin yaranmasına səbəb olmuş, şair "quş dili"ndə Fəzlin fəlsəfi kəlamlarını səsləndirmişdir:

***Ey əzəli can ilə cananımız!
Eşqi-rüxündür əbədi şanımız.
Kəbə üzündə bizə, ey Fəzli-həq,
Zülfü rüxün qibləvü imanımız.
Can necə tərək eyləsin, ey can, səni,
Çünki canın canısan, ey canımız!
Pərdə üzündən götür, ey surətin
Fəzli-ilahi ilə rəhmanımız.***

Nəsimi şeirinin əsas bədii-fəlsəfi əlaməti kainatın hüdudsuz, sərhədsiz qavrayışı idi.

***Heç kimsə Nəsimi sözünü kəşf edə bilməz,
Bu quş dilidir, bunu Suleyman bilir ancaq.***

Orta əsrlərin ən böyük fəlsəfi təlimi olan sufizm quş dili, quşların mühakiməsi, quşların məntiqi kimi anlayışlar xüsusi bədii-fəlsəfi ifadə tərzini kimi mövcud idi. Böyük mütəəvvüf Fəridəddin Əttarın sufi-fəlsəfi baxışlarını əks etdirən əsəri "Məntiq üt-teyr" ("Quşların məntiqi" (mühakiməsi)) adlanırdı. Bu fikri təkəcə sufizm və hürufizm ilə məhdudlaşdırmaq olmaz. Dahi Nizami Gəncəvi "Sirlər xəzinəsi" adlı didaktik məsnəvisində Ənuşirəvan Adilə dövrün həqiqətlərini bayquşların dili ilə çatdırırdı. Görünür, quş dili orta çağlar ədəbiyyatında hər adamın yox, ariflərin-mütəfəkkirlərin anlaya biləcəyi hikmət dili idi ki, böyük hürufi şairi Nəsimi də onu Allahdan sonra şairlərdən əvvəl gələn peyğəmbərin - Həzrəti Süleymanın bilməsi kimi böyük mübaliğə yaradaraq bu minvalla həm də öz şairliyi və şeir sənətini ucaldırdı.

Həqiqi şeirin, xüsusən orta əsrlər Şərq və Azərbaycan poeziyasının şah damarını gözəllik, eşq vasitəsi ilə Allahın tərifinə və bu ilahi simanın vəsfi təşkil edir. Görkəmli alim Rəhim Əliyev "Nəsimi və klassik dini üslubun təşəkkülü" (2006) adlı orijinal və ciddi monoqrafiyasında belə bir fikir irəli sürür: "klassik şeir üslubu ilkin olaraq dini-təbliği ehtiyacdan və ictimai sifarişdən yarandı.

Nəsimi və Füzuli şeiri, ilk növbədə, şairin özü və müasirləri üçün və onların ətrafı üçün, hər şeydən öncə, tək Allahın qüdrətini təbliğ və tərənnüm edirdi... Nəsimi, Füzuli kimi klassiklərin divanları ilk növbədə, dini-elmi fikrin abidələri kimi qorunur, üzü köçürülür, təbliğ edilirdi." (R. Əliyev. Nəsimi və klassik dini üslubun təşəkkülü. Bakı, 2006, səh.12-13)

Alimin qiymətli monoqrafiyasındakı bu mülahizələr bir qədər mübahisəlidir, klassik tariximizin üslubunu tamamilə din alimi kimi izah etdiyi üçün Nəsimi və Füzuli poeziyasının sufi-irfani mahiyyətini düzgün dərk etməyə bir qədər çətinlik yaradır.

Doğrudur, əksər mütəxəssislər sufizimin dini təməlini iqrar edirlər. Biz də "Azərbaycan Füzulışünaslığı" və "Sufizm" adlı kitablarımızda təsəvvüf, o cümlədən sufi şeirin təməl olaraq dinlə bağlı olduğunu qeyd etmişik. Lakin ilkin -zahidlik mərhələsində sufizmin Hz. Məhəmmədən sonra üçüncü xəlifənin sərvət toplamasına, peyğəmbərin vəsiyyətinə əməl etməyərək - bərabərsizlik yaratmasına etiraz olaraq yaranmışdı...

Bədii ədəbiyyata, konkret olaraq Nəsimiyə gəldikdə isə din, Quran ayələrini və Allah obrazı gözəlliyini və eşqin ilahi mahiyyətini əks etdirmək üçün, başqa sözlə, onlar öz poetik fəlsəfələrini ifadə etmək üçün SÖZ-ü Allahın adı ilə əlaqələndirir və izah edirdilər. Məsələn, Nəsimi yazıb:

***Gər üzün ayın görənə, ey cahanın fitnəsi,
Şübhəsiz həqqi görən sahibnəzər dersəm, nola?
Kim ki, həqqi pərdəsiz üzündə, ey can, görmədi,
Bibəsirətdir, gər ana bibəsər dersəm, nola?***

Nəsimi yaradıcılığında Allah kəlamı gözəlliyi şiddətləndirən, onun gizli sirrini və mübhəm mənasını şərh edən vasitə kimi verilir:

***...Həq-təalanın kəlamı surətin təfsiridir.
...Kirpigin, qaşınla zülfün həq kitabıdır, vəli.
...Surətin lövhindən endirdi kitabı Cəbrəl,
...Ey camalın həq kəlamı, innəhü-şey'ün-əcib.***

Misalları xeyli artırmaq olar. Göründüyü kimi, dahi Füzulini lal eyləyən surət ("Heyrət ey büt, surətin gördükdə lal eylər məni") əslində Allah kəlamı ilə çəkilmiş bir lövhədir. Yenə də Füzuli:

***Ey mələksima ki, səndən özgə heyrandır sana,
Həq bilir insan deməz, hər kim ki, insandır, sana.***

Həqiqətən bu adi insan və bu surət qarşısında heyrət etdiyi büt də deyil, daha kamil, yeganə, bir olan bütələr çoxdur, dinimiz minlərlə bütü məhv edib!

Allahın heç kimi gözlə görmədiyi, bəsirət gözü ilə fəhm etdiyi surətdir. Təkrarən qeyd edək ki, bu kamil surət - hüsni-camal Nəsimiyə görə həqqə məxsusdur.

***Səni bu hüsni-camal ilə,kamal ilə görüb,
Qorxdular haqq deməyə, döndülər insan dedilər.***

Ana kitabımız "Kitabi-Dədə Qorqud"da Tanrı barəsində deyilir: "Ucalardan ucasan, kimsə bilməz necəsən." Bu təxminən islam dinin meydana gəldiyi, hələ bu dindən xəbərsiz, fəqət böyük imperiyalar yaratmış qədim türkün təfəkkür tərzidi. Klassik anadilli poeziyamız, xüsusən Nəsimi Tanrı ucalığını - Tanrı gözəlliyini insanın timsalında dərk etdi:

***Həqqin kəlamı məndədir, sanma məni həqdən iraq,
Çünki könüldür ərşi-həq, bəs ərşi-rəhman olmuşam.***

Nəsimi şeirində quş dili haqqın kəlamıdır, həqqin qərar tutduğu məkan - ərşü-həq insan qəlbidir, könüldür.

***Sən bu Nəsiminin dilini anla, bil sözün.
Kim, var bu dildən özgə bizim bir lisanımız.***

Bəs bu hansı lisandır? Bu suala cavabı Nəsimi özü verir:

Nəzmi Nəsiminin yəqin Allahü nurun şərhidir.

Bu lisan "Allah nurun şərhidir", sözsüz dildir, ruhların danışdığı, ancaq dahilərin fəhm qıldığı dildir. Buna quş dili- gözlərin baxışların, sevnə qəlblərin sükut dili də demək olar. Bu quş dilindən də çətin, ancaq eşqə mübtəla olanların anladığı dildir.

Nəsimi ana dilində qeyri-adi iltifatlar, bənzətmələr, təşbihlər işlətməyin mahir ustası idi. Türk dilində müstəsna poetik incələmələr yaratmaq məcrasını dahi Füzuliyə doğru o yönəlmişdir.

Nəsimidən sonra gələn türk şeiri bu məcranı tutub getdi, Nəvai və Füzuli zirvələrində qərarlaşıb dil, üslub və poetika baxımından billurlaşdı. Nəsimi bir beytdə eyni söz - al sözünü 7 mənada işlətməklə ana dilimizin bədii-fəlsəfi imkanlarını nümayiş etdirir:

***Düşdü yenə dəli könül gözlərinin xəyalinə,
Kim nə bilir bu könlümün fikri nədir, xəyali nə?***

***Al ilə ala gözlərin aldadı aldı könlümü,
Alını gör nə al edər, kimsə irişməz alinə.***

Belə poetik rəngarənglik - sillogizm həqiqətən quş dilinə məxsus bir keyfiyyətdir. Başqa bir qəzəldə:

***Gəl, ey könlümdə can, canda bədənsən,
Nə candasan, əcəb kim, canü tənsən.
Səni dil necə şərh etsin, a can, kim,
Nə bilsinlər səni kim, can, nədənsən?***

"Can" sözünün belə məzmun və məna müxtəlifliyi poetik məcaz məqamında şairə bədii manevr etməyə imkan verir. Şübhəsiz, bu söz fəhmindən, şairin sənətkarlığından bir də dilin ifadə imkanlarını kəşf etmək bacarığından irəli gəlir...

Poeziya fəlsəfənin xidmətinə heç kim Nəsimi qədər səmimi, sevgi ilə müncər etməmişdir. Nizami "Xəmsə"sinin mərkəzində duran "kamil insan", hürufizimdə "kamil insan və cahil insan" olaraq ikiləşir. Nəsimi şeirində o, Allahın simvolu - "Ənəlhəq" olaraq vahid sifətdə - "mən" formasında çıxış edir. Dahi Füzuli onu ilahi məhəbbətlə sevnə aşiq - Məcnun obrazı kimi yaradır:

Məndə Məcnundan füzun aşıqlıq istedadı var.

Lakin Füzuli Allahı aşıqın - Məcnunun simasında yox, məşuqun - Leylinin timsalında yaradır. Beləliklə, Allahı Məcnundan uzaqlaşdırır. İbn Salama ərə gedəndən sonra səhrada Leyliyə rast gəlib ona tənə edən Məcnuna Leyli cavabında deyir:

Mən sən deyiləm, sən mən deyilsənmi?!

Bununla da məlum olur ki, iki canda bir Allah var və təsadüfən deyil ki, Leyli və Məcnun bir adam kimi bir qəbirdə dəfn olunurlar.

Nəsimidə “Mən” çox güclü və fəaldır, şairin təbiəti kimi mübariz və coşqundur, onun ölçüləri hüdudsuzdur:

***Məndə siğar iki cahan, mən bu cahanə siğmazam,
Gövhəri laməkan mənəm, kövnu məkanə siğmazam.
Ərşlə fərşu kafü nun məndə bulundu cümlə çün,
Kəs sözünü və əbsəm ol, şərhu bəyanə siğmazam.***

Bu məşhur şeiri bütövlüklə misal vermək istəyirsən? O zaman Nəsimi “Məni”i: Özündə iki cahanı yerləşdirən və bu cahana siğmayan, ərş ilə fərşi kaf və nun - "ن" ("O!") - Allahın kainatı yaradarkən söylədiyi ilk söz kimi birləşdirən, şeirinin dili - “quş dili” kimi şərhi-bəyanə siğmayan - izahı müşkül olmayan, heç bir nişana, zənnü-gümana, cism ilə cana... və nəhayət, “Kəs sözünü və əbsəm ol, şərhu bəyanə siğmazam” - deyin qüdrətli şair və şəxsiyyətdir.

Nəsiminin fəlsəfi poeziyasının baş qəhrəmanı “Mən” - mənəm Allah deyən İNSAN-dır. Bu insan CAN və CAHAN arasındakı çəkişmədə CANın - Allah əmanəti olan ruhun tərəfində dayanır: “Can ilə həm cahan mənəm...” deyə cahanı canda əridir. Şübhəsiz ki, onun gücü sufilərin - xüsusən təsəvvüfdə reforma yaratmağın - vəhdəti-vücudun əsasını qoymuş Mühyiddin ibn Ərəbi (1163-1240) təliminin poetik fəlsəfəsinin yaranmasıdır.

***Zərrə mənəm, günəş mənəm, çar ilə pəncu şeş mənəm,
Surəti gör bəyan ilə, çünki bəyanə siğmazam.***

Beləliklə, bu qüdrətli “Mən”in sərhədləri hüdudsuzdur, o, bütün kainatı - zərrədən tutmuş günəşə qədər Allahın yaratdıqlarının özündə birləşdirir, elə ona görə də mənəm Allah - “Ənəlhəq” söyləyir.

Nəsimi üçün söz təkcə bədii təsvir və tərənnüm vasitəsi deyil, kainatı idrak aləti idi. O, sözü bədii-fəlsəfi metod kimi işlədirdi. Kainatı - kosmosu Allah, cahan və insan üstünlüyünün müstəvisində dərk edir və dərk etdirirdi.

Bu üçlüyün ifadə edicisi SÖZ - “quş dili” idi. Çünki SÖZdə həm can- insan, insanın mahiyyətini əks etdirən ruh, həm də cahan var. Əslində həyat, ömür, tale canla cahan arasındakı fasiləsiz mücadilədən ibarətdir.

Nəsimi “can gözü” ifadəsini işlədir:

***Düşdü Nəsiminin başı zülfü kimi ayağına,
Düşəli can gözü anın bədri-müəmməm alına.***

Xalqda “gözəlliyinə gözüm düşdü” ifadəsi var, “can gözü” ifadəsi tamamilə yenidir, “quş dili”ndədir: can gözü - yeni ruhumun gözü. Ruhumuzun gözü ay kimi bədrələnmiş gözəlliyinə düşəli başım zülfün kimi ayağıma düşüb!

Nəsimi şeirində “quş dili”ndə deyilənlərin bir qisminə, bizcə bunlar idi, bir qisminin də növbəti yazıda “fəhm qılmağa” (Füzuli) cəhd edəcəyik.

MOLLA PƏNAH VAQIFİN 300 İLLİYİ ƏRƏFƏSİNDƏ

Vaqif sözünün gerçəyi

Molla Pənah Vaqifin poeziyası, onun sənət dünyası və şəxsi taleyi paradoksalı, təzadlılığı ilə diqqəti cəlb edir. Təəssüf ki, Vaqifin fəci taleyi kimi onun bədii irsi də uğursuzluqla nəticələnmiş oldu. Bu məqamda Vaqifin bədii irsi, onun şeirlərinin toplanıb nəşr olunması ilə bağlı əldə olan məlumatlar əsasında yığcam söz açmağı lazım bildik.

Bəllidir ki, ölümündən sonra Vaqifin evi talan olunur, əlyazmaları yandırılır. Şairin şeirlər "Divan"ı da bu səbəbdən bizə gəlib çatmamışdır. İndi kitablarda nəşr olunan şeirlər isə şairin yaradıcılığının pərəstişkarları tərəfindən bircə-bircə toplanmışdır. Onun şeirləri aşuqların dilindən düşmürdü, xalq arasında əzbər deyilirdi, eləcə də yazıya alınır. Lakin bütün bunları bir yerə toplayıb nəşr etdirmək heç də asan iş deyildi. Və ilk dəfə bu işi Mirzə Yusif Nersesov görür. 1856-cı ildə Teymurxanşurada Vaqifin ilk kitabı çap olunur. Vaqif yaradıcılığına ilk dəfə M.F.Axundov tərəfindən elmi qiymət verilmişdir. Axundov Vaqif şeirinin əsas xüsusiyyətlərini düzgün qiymətləndirərək yazırdı: "Mən əyyami - səyahətimdə səqheyi - Qarabağda Molla Pənah Vaqifin bir para xəyalatını gördüm ki, zikr etdiyim şərt bir növ ilə onda göründü" (M.F.Axundov. Bədii və fəlsəfi əsərləri. "Nəzm və nəsr haqqında" məqalə).

Məşhur şərqşünas Adolf Berje bu barədə 1867-ci ildə Leypsiq şəhərində çox zəngin bir material nəşr etdirir. Vaqifin irsi Azərbaycan poeziyası nümunələrindən iri bir antologiya tərtib etmiş Zaqafqaziya müftisi Hüseyn Əfəndi Qayıbovu da maraqlandırır. İnqilabdan qabaqkı dövrdə Vaqifin əsərlərinin nəşri "Yeni həyat" qəzetinin redaktoru Haşım bəy Vəzirov tərəfindən həyata keçirilir. İnqilabdan sonra isə Vaqifin əsərlərinin toplanması və nəşri sahəsində Salman Mümtazın böyük xidmətləri olub.

Görkəmli ədəbiyyat tarixçimiz Firidun bəy Köçərlinin Vaqif haqqında söylədiyi fikirlər bu gün də öz əhəmiyyətini saxlamaqdadır. Köçərli "Azərbaycan ədəbiyyatı" əsərində yazır:

"Şair hər nə vücuda gətiribsə, öz ana dilimizin tərz və işvəsində gətiribdir.

Azərbaycan türklərinin məşhur və müqtədir şairi Molla Pənah hesab olunur. ("Vaqif" təxəllüsünü) öz zamanında bir çox ülum və fünuna vaqif olduğu üçün özünə "Vaqif" təxəllüs ittixaz etmişdir.

Müasirləri onun dərin elmini və mollalığını müşahidə edib haqqında demişdir: "Hər oxuyan molla Pənah olmaz!" və bu istilah indi də Zaqafqaz türkləri arasında bir məsəli - məşhurdur" (s. 190, 159).

F.Köçərlinin dediklərindən görüldüyü kimi, Vaqif el-oba içində əsl xalq sənətkarı kimi məşhurlaşmış və sevilmişdir.

Vaqifin şerini ilk dəfə rus dilinə XIX əsrin 40-cı illərində polyak şairi və tərcüməçisi Tadeuş Zabloski tərcümə etmişdir.

Vaqif yaradıcılığı təkcə azərbaycanlılar arasında deyil, həm də gürcü və erməni mühitində məşhur olmuşdur. Məlumdur ki, uzun müddət Azərbaycan dili Qafqazda millətlərarası ünsiyyət vasitəsi olmuşdur və elə buna görə də, Vaqifin şeirləri yalnız Azərbaycan əlifbası ilə deyil, həm də gürcü və erməni əlifbalı ilə yazıya alınmışdır.

Vaqif Şerq poeziyasının bütün klassik formalarından istifadə edib. O, qəzəl, tənris, müxəmməs, müstəzad, müəşşərə, müşairə, məsnəvi və mərsiyələr yazıb. Ancaq onun yaradıcılığının böyük bir qismini, aşiq poeziyası tərzində, qoşma janrında yazılmış şeirlər təşkil edir. Həmin şeirlərin dili xalqın canlı danışığına çox yaxındır. Vaqif ərəb və fars mənşəli sözlərdən bacardıqca az istifadə etmişdir.

Bəllidir ki, Vaqif aşiq mühitində böyümüşdü və kütlənin zövq və tələbatını yaxşı bilirdi. Onun yaradıcılığında qoşmanın xüsusi yer tutmasını da elə bununla bağlamaq olar. Deyə bilərik ki, məhz yaşadığı el-obanın zövqünü oxşadığı üçün şairin "Divan"ı itdikdən sonra yalnız xalqın hafizəsində qalan şeirləri yazıya alınıb. Bunlar isə əsas etibarilə qoşmalar ola bilərdi. Tədqiqatçıların gəldikləri qənaətə görə, onun qoşmaya aludəliyi Vaqifin klassik şeir növlərində yazdığı əsərlərin dilinə və üslubuna da müsbət təsir göstərmişdir.

Vaqifin əsərlərindəki məhəbbət orta əsrlərdə yaşayıb-yaratmış Azərbaycan şairlərinin böyük əksəriyyətinin şeirlərinə xas olan sufi-mistik rəmzlərdən tamamilə azaddır. Vaqif öz əsərlərində həyat eşqini, vətən gözəlini, hicranın acısını və vüsal şirinliyini sadə bir tərzdə tərənnüm edir.

Şair öz əsərlərinin böyük bir qismini Azərbaycan gözəllərinin təsvirinə həsr edib. Vaqif, demək olar ki, bütün şeirlərində gözəlin obrazını, qaşlarını, saçlarını, yanaqlarını, əllərini, ayaqlarını, qədd-qamətini, can alan baxışlarını müstəqim mənada alaraq təsvir edir. Yeri gəldikdə həyatı, güzəranı çətinliklə keçən insanların taleyinə də acıyır, belə şeirlərdə ictimai motivlər ön plana çəkilir. Vaqif sanki bir etnoqraf olaraq danışır, oxucu real - həyatı təsvirlərlə qarşılaşır. Nümunə üçün aldığımız aşağıdakı şeirdə poetik dillə fikir təzadı yaradılır. Var-yox anlayışları xüsusi bir vurğu və intonasiya ilə səslənir.

***"Kür qırağının əcəb seyrəngahı var,
Yaşılbaş sonası hayıf ki, yoxdur!
Ucu tər cığalı siyah tellərin
Hərdən tamaşası, hayıf ki, yoxdur!***

***Çoxdur ağ bədənli, büllur buxaqlı,
Lalə zanaxdanlı, qönçə dodaqlı.
Amma şirin dilli, açıq qabaqlı,
Könül aşınası, hayıf ki, yoxdur!***

***Çünki yorğunuyam mən bu yolların,
Qaydasını billəm hər üsulların,
Gümüş biləkləri, bəyaz qolların
Sarı kəhrəbası, hayıf ki, yoxdur!***

***Ucu əşrəfilə bulud kimi saç,
Dal gərdəndə hər hörüyü bir qulac,
Kəlağayı əlvan, qəsabə qıyqac,
Altından cunası, hayıf ki, yoxdur!"*** (s. 82 - 83, 2)

Və ya

**“Bayram oldu, heç bilmirəm neyləyim,
Bizim evdə dolu çuval da yoxdur.
Dügiylə yağ, hamı çoxdan tükənmiş,
Ət heç ələ düşməz, motal da yoxdur.**

**Allaha bizmişik naşükür bəndə,
Bir söz desəm dəxi qoymazlar kəndə.
Xalq batıbdır noğla, şəkərə, qəndə,
Bizim evdə axta zoğal da yoxdur”** (s. 82, 2).

Bu qəbildən olan nümunələrdə Vaqifin həqiqətən də güclü müşahidə qabiliyyətinə malik olduğu görünür.

Şairin dünyəviliyi sırf insani gözəllikləri tərənnümü zamanı istifadə etdiyi müqayisə obyektləri də, bənzətmə vasitələri də real həyatla əlaqələndirilir. Hətta, dini, mövhumi, ilahi mənə daşıyan adlar, anlayışlar belə canlı, real insan obrazları müqabilində ikinci plana keçir, gerçək həyat və onun sakinləri şairin ilham pərisinə çevrilir. Məsələn:

**Mənim yarım deyil ol Kəbədən kəm,
Xal həcərül - əsvəd, dəhanı zəm - zəm.
Bir zaman olsaydım onunla həmdəm,
Xət çəkilir vəbalına Vaqifin** (s. 63, 2).

Və ya

**Ey Kəbəm, Kərbəlam, Məkkəm, Mədinəm,
Bir zaman küyində ziyarətimdir.
Qiblə deyib qaşlarına baş əymək -
Gecə - gündüz mənim ibadətimdir.**

**Bağlamışam dini - imanı zülfünə,
Mənim kimi heyran hanı zülfünə,
Tapşırıb gedirəm canı zülfünə,
Yaxşı saxla, səndə əmanətimdir** (s. 78, 2).

Bu kimi nümunələrdə şairin sevdiyi gözələ istiarə qismində ünvanladığı dini adlar yer, məkan adları, tarixi şəxsiyyətlərlə bağlı tərif və vəsflər bir daha Vaqif şeirinin realizm notlarında ərsəyə gəldiyini, nəşvü nüma tapdığını təsdiqləyir.

Vaqif irsi ətrafında aparılan tədqiqlər sırasında görkəmli Azərbaycan alimi Araz Dadaşzadənin fikir və mülahizələri mühüm yer tutur. Bu baxımdan irəlidə deyilənləri A.Dadaşzadənin “Vaqif” kitabına yazdığı ön sözdən istifadə ilə davam etdirmək istərdik:

“Məhəbbət şeirlərinin ruhu, məzmunu, üslubu Şərqi digər klassiklərinin lirik əsərlərindən fərqlidir. Məlumdur ki, Vaqifə qədər yazıb-yaradan şeir ustadlarının əksəriyyəti üçün məhəbbətin əsas mənası - əzab-əziyyət çəkmək, gecə-gündüz qüssə -kədərlə sızlamaq, sevimli pərinin vüsal həsrəti ilə yanmaq idi. Onların etik-estetik aləmində sevgi obyektini ideal, əlçatmaz, toxunulmaz varlıq kimi tərənnüm olunurdu. Vaqif lirikasında isə qəhrəman tamamilə həyatı, yerə, torpağa bağlı canlı insandır. Söz sərrafının ilhamını qanadlandıran - hər gün gördüyü, eldə-obada rastlaşdığı real gözəllərdir. Həmin xanım-xatın “mələk”lərin geyimi də, davranışı da, söz-söhbətləri, giley-güzarları, naz-qəmzələri də gözəldir, təbiidir, həyatidir” (s. 6-7, 2).

Vaqif poeziyasında poetik mənə çalarları əlvandır, təzadlıdır. Orada acı ironiya ilə xoş zarafat, çılğınlıqla müdriklik, coşğun sevinclə narahatlıq bir - birinə qaynayıb-qarışmışdır. Xüsusən ömrünün son illərində yazdığı əsərlərində sənətkarın həyat haqqında fəlsəfi düşüncələri, zəmanəsinin ictimai problemlərinə qarşı etiraz motivləri özünü daha geniş büruzə verir. Bu baxımdan ele "Bax" rədifli qəzəli, "Görmədim" müxəmməsi xüsusilə seçilir.

"Görmədim"də cəmiyyətdə hökm sürən özbaşınalıq, qanunsuzluq, ədalətsizlik, şəxsi ehtiras əsirləri açıq və amansız tənqid atəşinə tutulmuşdur:

***Mən cahan mülkündə mütləq doğru halət görmədim,
Hər nə gördüm, əyri gördüm, özgə babət görmədim...***

- deyən sənətkarı dövrünün, mühitinin qüdrətli ittihamçısı kimi görürük. Keyf, şadlıq və xürrəm günlərlə müzəyyən olan xoş iقبالın birdən dəyişdiyindən, cahan mülkündə dostlarda, sultanlarda, bəylərdə, xəlqi-ələmdə, alimü cahildə, müridü - mürşiddə, həmdəm olduğu mahi-rüxsardə təhsim-hacət, ədalət, layiqli ibadət, zövqü rahət, qədrü-qiymət, etibar, ləyaqət, lütfü inayət görmədiyindən şikayətlənən şairin əvvəllər yazdığı şeirlərlə müqayisəsi insanı mütəəssir edir. "Görmədim" in başqa bir şerhdə işlənməsi isə lirik-emosional sırf poetik məzmun daşması ilə diqqəti çəkir. Sanki şair o vaxta qədər dünyadan bixəbər imiş. Dünyanı ancaq toy-bayram içində görürmüş. Necə deyərlər, insanın başı əlhəd daşına dəyməyincə əsl həqiqəti dərk etmək müşkül imiş. Təcnislərindən birində oxuyuruq:

***Görmədim qəmzəntək sərəsər bədən,
Səğ rəqibi öldür sərəsər bədən,
Gül bərginə bənzər sərəsər bədən,
Nə gözəl lalərəng olmuş budaq al.
Qan edibsən məgər, ey mahım mənim,
Olubdur eşq ara cahadın sənin (s. 99, 2).***

Lirik şeirlərində sevgilisinin ayrılığından çəkdiyi hicran dərdi, vurulduğu gözəlin şövqündən aldığı ağrı - acıları obrazlı şəkildə təsvir edərkən şairi nikbin ovqatda görürdük. Amma irəlidə sözü gedən "Görmədim" rədifli müxəmməsindəki "görmədim" təmamilə fərqli bir anlamda işlənməmişdir. Dostu Vidadi ilə deyişməsində ona ünvanlanan bir bəndi xatırlatmaq istərdik:

***Çox bulanma bu dünyanın qanına,
Vəfa yoxdur sultanına, xanına,
Danasını bir gün qoymaz yanına,
Bizim inək kimi təpər, ağlarsan. (s. 172, 2)***

Böyük uzaqqörənliklə cavan, xoşbəxt anlar yaşayan sənətkar dostu Vaqifə bu nəsihəti verərkən, bəlkə, şair heç düşünmürdü ki, özünün taleyi nə qədər fəci olacaq, ömrü sultanların, xanların əli ilə tamamlanacaq, həyat tarixçəsi zamanın acı səhifələrinə qanlı mürəkkəblə yazılacaq.

Hər halda, bütövlükdə götürüldükdə isə Molla Pənah Vaqif ədəbi irsi işıq, sevinc, nikbinlik carçısıdır. Qısa bir dövrdə yaranmış əsərlər istisna olmaqla buradakı hər söz, hər misra fərəhdən, inamdan, həyat eşqindən doğmuşdur. Nikbinlik ruhu xüsusən Molla Vəli Vidadi (1709-1809) ilə deyişmədə özünü parlaq şəkildə büruzə vermişdir.

***Toy - bayramdır bu dünyanın əzabı,
Əqli olan ona gətirər tabı...***

-deyən Vaqif insanları çətinliklərə, maneələrə ayıq baxmağa, ruhdan düşməməyə, həyatın xoş anlarından zövq almağa çağırılmışdır.

Həqiqətən də Vaqif həyatının böyük bir qismini toy-bayram içində yaşamış, həyatdan zövq - ləzzət ala bilmiş, bütün bunları da şeirlərində tərənnüm etmişdir. Məhz bu cəhətdən Vaqif orta əsrlər klassik poeziyamızın davamçısı olmaqla bahəm, bu poeziyanın ruhuna bir nikbinlik, realistik gətirməsi ilə seçilir. Yəni, klassik poeziya ənənələri üzərində yetişməklə özünün orijinal yaradıcılıq istedadını ortaya qoya bilmişdir. Artıq irəlidə söyləndiyi kimi, Vaqifin sevdiyi və tərənnüm etdiyi real - həyatı gözəllər, anlayışlar, istək və arzular onun xalq yaradıcılığı ilə yaxından səsleşən şeirlərinin əsas məzmununu və ideya istiqamətini təşkil etmişdir. Lakin, heç şübhəsiz ki, onun toy-bayram kimi qəbul etdiyi gerçək dünyası elə real həyatdan gələn zülm, bivəfalıq və faciə ilə dolu ömür sonluğu ilə nəticələnir.

Bəli, vaxtilə böyük sənət dostu Vidadi ilə deyişməsində gördüyümüz Vaqifi - şux, güclü, şəhvetli, surətpərəst, yaşamaq eşqilə alışıb yanan bir şair - sənətkarı "Bax" qezelində və "Görmədim" rədifli müxəmməsində artıq tamamilə başqa yöndən görürük. Diqqət yetirək:

***Ya imam - əl - insü vəlcinnü şahənşahi - ümur,
Getdi din əldən, bu gündən böylə sən eylə zühur,
Qoyma kim, şeytani - məlun eyləyə imana zur,
Şöleyi - hüsnünlə bəxş et tazadən dünyayə nur,
Kim, şəriət məşəlində istiqamət görmədim.***

***Baş ağardı, ruzigarım oldu gün - gündən siyah,
Etmədim, səd heyf kim, bir mahi - rüxsarə nigah,
Qədr bilməz həmdəm ilə eylədim ömrü təbah,
Vaqifə, ya rəbbəna, öz lütfünü eylə pənah,
Səndən özgə kimsədə lütfü inayət görmədim. (s. 129, 2)***

Sanki həyat fəlsəfəsi, dünyanın əsl mahiyyəti Vaqifə bu anlarda ayan olmuşdu. Bəlkə, şair o vaxta qədər həyatı bu dərəcədə duyub dərk etməmişdi. Oğlu ilə birlikdə edama göndəriləndə Vaqif gəlimli-gedimli dünyanın əsl sifətini, mahiyyətini oğlu ilə birgə başına gələnəri görəndən sonra anlamağa başlamışdır.

Vaxtilə dostu Vidadiyə bu dünyanın əzabını da toy-bayram kimi qəbul etməyi məsləhət gördüyü zaman hələ cavan, xoş iqballı bir şair idi. O, qoca dünyanın etibarsız insanlarından, qəfil zərbələrindən sarsılmamışdı, qəm və kədərinə aşına deyildi, məhnət yükündən azad, ruhi rəvan laübalı, xoşbəxt bir bəndə idi.

Molla Pənah Vaqif sələflərindən fərqli olaraq şairliyin qəmdən, zillətdən, möhnətdən keçdiyinə bir işarə görmürük. Görünür, böyük Füzulimizin yaşadığı mühit, dövr, zaman Vaqifin saray mühitindən çox-çox fərqli olduğundan o, bu həqiqətləri ömrünün son günlərində, aldığı zərbələrdən sonra başa düşmüşdü. Dahi Füzulinin farsca "Divan"ının dibaçəsindən müvafiq parçanı diqqətə çatdırırıq. Şair özünə xitabən yazır:

"Bilirəm ki, sən dərdli yaranmısan. Dərd isə şairliyin əsas sərmayəsidir. Şair olmaq üçün demə ki, zövqü səfa lazımdır. Dərddən danış ki, şeir yarışında söz topunu apara biləsən" (s. 19, 4).

Ulu Füzulimizin irfan dünyasından, eləcə də müasiri və dostu olan Vidadinin, gəlimli-gedimli dünya haqqında dediklərinə ciddi baxmayan, yalan dünyanın məcazi oyunlarına vaqif olmayan, aşına bildiklərindən hələ zərbələr

almayan, dünya kədərini duymayan Molla Pənah Vaqif sonralar qarşılaşdığı qəfil həyat həqiqətlərindən dərslər alır. Əsl həyatı, gərdişi-dövrünü sanki o zaman görür. Deyə bilərik ki, böyük şairimizin sənət və ömür dünyası özlüyündə bir həyatı nümunə, real həqiqətin təcəssümüdür. İndi Vaqifin şair taleyini ilə şəxsi həyatını müqayisə edərkən belə bir qənaətlə razılaşıırıq ki, həyat ziddiyyətlərinin vəhdətindən ibarət olub da öz hökmünü verir. Vaxtilə dünya nemətlərindən faydalanan və şövqlə yaşayan insan sonucda hər şeyin fani, ötəri olduğunu görəndə ölümdən sonrakı taleyə ümid bəsləyir, əsl həqiqətin irfandan keçdiyinə əmin olur.

Düşünürəm ki, "Bax" rədifli qəzəlinin və "Görmədim" rədifli mükəmməlinin ideya-estetik xarakteri bu cəhətdən mövzumuzun əsas qayəsini təşkil edir. Şairin bütövlükdə yaradıcılığını izləyərkən, onun ictimai-fəlsəfi düşüncələrini çözləyərkən məhz bu motivin xüsusi çəkisini görürük ki, bizim də əsas məqsədimiz bu istiqamətə yönəlmişdir.

Lalə ƏLİZADƏ

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2017-ci İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

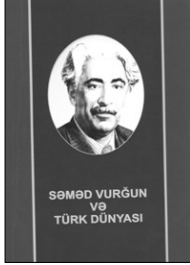
“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

◆ K i t a b r ə f i

SƏMƏD VURĞUN VƏ TÜRK DÜNYASI

Bakı, "Avropa" nəşriyyatı, 2017

"Səməd Vurğun və türk dünyası" kitabı Azərbaycan MEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun və Səməd Vurğun Ev - muzeyinin birgə keçirdikləri elmi-praktik konfransın materiallarını əhatə edir. Kitabda Almaz Ülvinin, Aslan Salmansoyun, Paşa Kərimovun, Ağahüseyn Şükürovun, Töhfə Talıbovanın, Mehman Həsənin, Sənubər Səmədovanın, Leyla Kərimovanın məruzələri təqdim edilir.

Kitabın elmi redaktoru akademik İsa Həbibbəylidir.

XX əsr AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI MƏSƏLƏLƏRİ (IV kitab)

Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2017

XX əsr (sovet dövrü) ədəbiyyatı məsələləri seriyasından IV kitab Xalq yazıçısı İlyas Əfəndiyevin anadan olmasının 100 illiyinə həsr edilmişdir. Məcmuədə İlyas Əfəndiyevin yaradıcılıq yolu: onun hekayə, povest və romanları, bu əsərlərinin janr - üslub tipologiyası, dramaturgiyasında sosial mühit və kolliziya, ədəbi-tənqidi görüşləri tədqiq olunur: müəlliflər - Ş.Alişanlı, T.Əlişanoğlu, S.Quliyeva, S.Osmanlı, Ə.Əsgərli, Y.İsmayılov, V.Yusifli, T.Salmanoğlu, İ.Məmmədli və b.

Toplunun elmi redaktoru professor Şirindil Alişanlıdır.

BULUDXAN XƏLİLOV

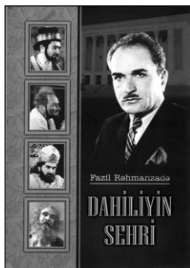
ZAMANIN SINAĞINDAN KEÇƏNLƏR...

Bakı, "Adiloğlu" nəşriyyatı, 2016

Professor Buludxan Xəlilovun "Zamanın sınağından keçənlər" kitabında Mirzə İbrahimov, Mir Cəlal, Mehdi Hüseyn, Qulu Xəlilovla bağlı yazılar təqdim edilir. Müəllif bu tanınmış elm və sənət xadimlərinin yaradıcılıqları və şəxsiyyətləri haqqında öz fikirlərini oxucularla bölüşür.

Kitabda Gəmiqaya - Qobustan əlifbası, özündə tarixi yaşadan daşlarla bağlı məqalələr və s. yazılar yer almışdır.

Toplunun redaktoru professor Fikrət Rzayevdir.

FAZİL RƏHMANZADƏ

DAHİLİYİN SEHRİ

Bakı, "Apostroff" MMC, 2017

Tanınmış yazıçı-publisist Fazil Rəhmanzadə Azərbaycanın görkəmli elm, mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin yaradıcılığından bəhs edən bir çox elmi-publisistik kitabların - "Bədəlbeylilər", "Doqquza qədər say", "Lütfiyar İmanov", "Böyük yaşantının naxışları" (Tahir Salahov), "Sən olmasaydın" (Müslüm Maqomayev), "Yol" və "Bu isimdə bir can" kitablarının müəllifidir. Müəllifin yeni - "Dahiliyin sehiri" kitabı isə Azərbaycan teatrının XX əsrdə yetirdiyi qüdrətli səhnə ustaları arasında mühüm yer tutan, teatr xəzinəmizin ən nadir incilərindən Oləsgər Ələkbərovun zəngin həyat və yaradıcılığından ətraflı bəhs olunur.

Topluda müəllifin esseləri, etüdləri və xatirələri də yer alıb.

Kitabın redaktoru Azərbaycanın xalq artisti Rasim Balayevdir.

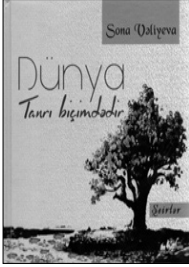

**GÖRKƏMLİ TÜRKƏN ŞAİRİ MƏHTİMQLU
FƏRAQİNİN YARADICILIĞI AZƏRBAYCAN
ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞINDA**

Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2017

Bu kitabda tanınmış Azərbaycan alimlərinin müxtəlif illərdə türk dünyası ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri, türkmən xalqının mütəfəkkir şairi Məhtimqulu Fəraqinin (1724-1807) yaradıcılığına həsr olunmuş elmi-tənqidi məqalələri (Salman Mümtaz, İsa Həbibbəyli, Teymur Kərimli, Əbülfəz Quliyev, Məmməd Əliyev, Pənah Xəlilov, Araz Dadaşzadə, Salidə Şərifova, Nizami Tağısoy və b.) toplanmışdır.

Kitabın elmi redaktoru akademik İsa Həbibbəyli, toplayanı və nəşrə hazırlayanı İsmixan Osmanlıdır.

**SONA VƏLİYEVA
DÜNYA TANRI BİÇİMDƏDİR**

Bakı, "Vektor" Beynəlxalq Nəşrlər Evi, 2017

"Dünya tanrı biçimdedir" şeirlər kitabı tanınmış şairə Sona Vəliyevanın oxucularla növbəti görüşüdür. Şeirlər "Tanrı", "Söz", "Dünya", "İnsan" başlıqları ilə təqdim olunur. Başlıqların hər biri həmin mövzunu poetik baxımdan əhatə edir: S.Vəliyeva öz fərdi dəst-xətti, orijinal deyim təzi ilə seçilir.

Xalq şairi Sabir Rüstəmxanlı kitaba "Qadın və vətəndaş ruhu" adlı ön söz yazmışdır. Redaktoru şair-publisist Fərid Hüseynidir.

**BALAYAR SADIQ
PAYIZ MƏKTUBLARI**

Bakı, "Ekoprint nəşriyyatı", 2017

Tanınmış şair Balayar Sadiqin bu kitabında onun 9 sonetlər çələngi təqdim olunur: "Payız məktublari", "Şəhid arzusu tək gülümsə, Vətən", "Ümid yarpaqları", "Sənsizlik məktublari", "Ömrün dan yerinə məktublar", "Özüme məktublar", "Dərd simfoniyası", "Tənhalıq rəngləri", "Səngər məktublari". Əsasən italyan soneti üslubunda yazılmış bu çələnglərdə həyat, ölüm, məhəbbət, şəhidlik mövzuları üstünlük təşkil edir.

Kitabın redaktoru Xalq şairi Fikrət Qocadır.

**BABA BABAYEV
ƏDƏBİYYAT MƏSƏLƏLƏRİ**

Bakı, "Müəllim" nəşriyyatı, 2016

Kitaba tənqidçi-ədəbiyyatşünas, filologiya üzrə elmlər redaktoru Baba Babayevin klassik və müasir Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli simaları haqqında ədəbi düşüncələri, məqalə və rəyləri daxil edilmişdir. Oxucular bu kitabda M.F.Axundov, Y.V.Çəmənəminli, R.Rza, M.Hüseynin ədəbi portretləri və müasir ədəbiyyatımızın müxtəlif problemləri ilə bağlı məqalələri ilə tanış olacaqlar.

Kitabın elmi redaktoru filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Razim Məmmədovdur.

